MİDYAT SÜRYANİ MANASTIR VE KİLİSELERİ

Vasfiye Melike TURAN

Yüksek Lisans Tezi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
2019
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Vasfiye Melike TURAN

MİDYAT SÜRYANİ MANASTIR VE KİLİSELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

ERZURUM -2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"MİDYAT SÜRYANİ MANASTIR VE KİLİSELERİ"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

10.10.2019

Vasfiye Melike TURAN

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Haldun ÖZKAN danışmanlığında, Vasfiye Melike TURAN tarafından hazırlanan bu çalışma 10 /10 2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Sanat Tarihi/Bizans Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Haldun ÖZKAN İmza: .....

Jüri Üyesi :Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYU YILMAZ İmza: .....

Jüri Üyesi : Dr.Öğr Üyesi Muhammet ARSLAN İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 10/10 /2019

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **V**
ABSTRACT ..... **VI**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **VII**
HARİTALAR DİZİNİ ..... **VIII**
ÇİZİMLER DİZİNİ ..... **IX**
GRAVÜRLER DİZİNİ ..... **X**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **XI**
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ ..... **XII**
ÖNSÖZ ..... **XXIII**
GİRİŞ **1**
I. KONUNUN BELİRLENMESİ, AMACI VE ÖNEMİ **1**
II. METODOLOJİ VE DÜZEN **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
MİDYAT'IN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1. MİDYAT'IN COĞRAFİ KONUMU **5**
1.2. MİDYAT'IN TARİHÇESİ **7**
1.2.1. Midyat Adının Kökeni 7
1.2.2. Midyat'ın Tarihçesi 8
1.3. SEYAHATNAMELERDE VE GRAVÜRLERDE MARDİN **16**

İKİNCİ BÖLÜM
SÜRYANİLİK

2.1. HIRİSTİYANLIK VE MEZHEPLERİ **23**
2.2. SÜRYANİLİK ve SÜRYANİLER **31**
2.3. SÜRYANİLİĞİN MERKEZİ TUR ABDİN **36**
2.3.1. Tur Abdin'in Coğrafi Konumu 36
2.3.2. Tur Abdin'in Adının Kaynağı 38
2.3.3. Tur Abdin Tarihi 38
2.4. ANADOLU'DA SÜRYANİLER **39**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MANASTIR VE KİLİSELERİN GELİŞİMİ

3.1. MANASTIRLARIN GELİŞİMİ 43
3.2. KİLİSELERİN GELİŞİMİ 48
3.3. SÜRYANİ KİLİSELERİ'NİN BÖLÜMLERİ 51
3.3.1. Atrium 51
3.3.2. Narteks 52
3.3.3. Naos 53
3.3.4. Bema 54
3.3.5. Apsis 55
3.3.6. Makam Kürsüsü 56
3.3.7. İncil Kürsüsü 56
3.3.8. Perde 56
3.3.9. Pastophorion Hücreleri 57
3.3.10. Kürsü 57
3.3.11. Çan Kulesi 58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MİDYAT MANASTIR VE KİLİSELERİ

4.1. MOR GABRİEL MANASTIRI 60
4.1.1. Tarihçesi 60
4.1.2. Yapının Yeri 63
4.1.3. Plan ve Mimari Özellikleri 64
4.1.4. Bölümleri 82
4.1.4.1. Anastasya Kilisesi 82
4.1.4.2. Theodora Kubbesi 92
4.1.4.3. Eski Mutfak 96
4.1.4.4. Anıt Mezar 99
4.1.4.5. Meryem Ana Kilisesi 103
4.1.5. Süsleme Özellikleri 108
4.1.6. Malzeme ve Teknik Özellikleri 112
4.2. MOR ABRAHOM MANASTIRI 116

4.2.1. Tarihçesi 116
4.2.2. Yapının Yeri 117
4.2.3. Plan ve Mimari Özellikleri 117
4.2.4. Manastırın Bölümleri 122
4.2.4.1. Mor Hobil Kilisesi 122
4.2.4.2. Mor Abrahom Kilisesi 127
4.2.4.3. Meryem Ana Kilisesi 135
4.2.5. Süsleme Özellikleri 135
4.2.6. Malzeme ve Teknik Özellikleri 144
4.3. MOR YAKUP MANASTIRI 147
4.3.1. Tatihçesi 147
4.3.2. Yapının Yeri 148
4.3.3. Plan ve Mimari Özellikleri 148
4.3.4. Yapının Bölümler 152
4.3.4.1. Mor Yakup Kilisesi 152
4.3.4.2. Mor Barşabo Kilisesi 162
4.3.4.3. Mezar Odası 165
4.3.5. Süsleme Özellikleri 167
4.3.6. Malzeme ve Teknik Özellikleri 169
4.4. MERYEM ANA KİLİSESİ 172
4.4.1. Tarihçesi 172
4.4.2.Yapının Yeri 172
4.4.3. Plan ve Mimari Özellikleri 173
4.4.4. Süsleme Özellikleri 185
4.4.5. Malzeme ve Teknik 200
4.5. MOR İZOZOEL KİLİSESİ 202
4.5.1. Tarihçesi 202
4.5.2. Yapının Yeri 202
4.5.3. Plan ve Mimari Özellikleri 204
4.5.4. Süsleme Özelliği 215
4.5.5. Malzeme ve Teknik 225
4.6. MOR KURYAKOS KİLİSESİ 227

4.6.1. Tarihçesi 227
4.6.2. Yapının Yeri 228
4.6.3. Plan ve Mimari Özellikleri 228
4.6.5. Malzeme ve Teknik Özelliği 242
4.7. MORT ŞİMUNİ KİLİSESİ 243
4.7.1. Tarihçesi 243
4.7.2. Yapının Yeri 243
4.7.3. Plan ve Mimari Özellikleri 244
4.7.4. Süsleme Özelliği 251
4.7.5. Malzeme ve Teknik Özelliği 254
4.8. MOR BARSAVMO KİLİSESİ 255
4.8.1. Tarihçesi 255
4.8.2. Yapının Yeri 255
4.8.3. Plan ve Mimari Özellikleri 256
4.8.4. Yapının Süsleme Özelliği 262
4.8.5. Malzeme ve Teknik 272

BEŞİNCİ BÖLÜM
TURABDİN MİDYAT MANASTIR VE KİLİSELERİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

5.1. PLAN TİPLERİ 274
5.2. ÖRTÜ SİSTEMLERİ 277
5.3. APSİSLER 280
5.4. REVAKLAR 282
5.5. KAPILAR 284
5.6. PENCERELER 286
5.7. MİMARİ BEZEMELER 288

SONUÇ 294
KAYNAKÇA 300
ÖZGEÇMİŞ 306

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİDYAT SÜRYANİ MANASTIR VE KİLİSELERİ

Vasfiye Melike TURAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

2019, 306 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN

Bu çalışmada Midyat ve köylerinde bulunan Süryani Ortodoks manastır ve kiliseleri incelenmiştir. İnceleme alanının tarihsel adı Turabdin'dir. Turabdin; Hizmetkârlar Dağı" adının doğunun eski topluluklarından geldiğine inanılır. Bu ad IV. yüzyıldan itibaren kurulan manastırlarda yaşayan keşişlere atfedilerek "Tanrı Hizmetkârları Dağına" dönüşmüştür.

Süryani kelimesi günümüzde bir Hıristiyan mezhebinin adı olarak kullanılmaktadır. Süryani halkının kökenine bakıldığı zaman bizzat kendilerinin savunduğu üç tez vardır. Birincisi Süryanilerin köken itibariyle Aramı, ikincisi Asurî, üçüncüsü de tüm antik Mezopotamya halklarından gelmiş olmalarıdır. Son tez; kan esasına dayanmayan, Helen uygarlığıyla yoğrulmuş bir kültürel halk olduğu görüşüdür.

Süryanice; bir Arami dilidir. Hz. İsa'nın kullandığı ve incilin ilk yazıldığı dilin Aramice olması açısından, çok özel bir dildir. Bir diğer şekliyle Urfa ve komşu bölgelerde, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra "Süryaniler" adıyla bilinen halkın dilidir denilebilir. MÖ. II. yüzyıl ile MS. III. yüzyıllar arasında ipek yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi olan Urfa'nın II. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın önemli bir merkezi haline gelmesiyle önem kazanan Süryanice, çok geçmeden Hıristiyanlık dünyası için Yunancadan sonra en önemli dil konumunu kazanmış ve zamanla bölgenin bilim, kültür ve edebiyat dili haline gelmiştir.

Hıristiyanlıkta manastır yapılanması, din adamlarının, İsa'nın yaşam tarzını, dini ele alışını ve insanlara ilan etmesi esnasında çektiklerini, yoksulluk ve aza kanaat öğretisini temel dayanak olarak almalarıyla şekillenmiştir. Çölde dünyadan el etek çekmiş münzeviler, Hz İsa'yı model alarak, manastırlarda çilekeş bir yaşam sürdürmüşlerdir. Manastırlarda yaşayan Hıristiyan din adamları, çektikleri acılar yoluyla Mesih'i anlamaya ve dünyaya uyum sağlamaktansa onu terk etmeye hazır olan din şehitlerine benzetilmişlerdir. Manastırlar, Hıristiyanlık inancında ibadet amaçlı birden fazla yapının bir araya gelerek oluşturdukları kompleks yapılardır. Bu komplekslerde büyük bir çevre duvarı içinde kilise merkezde yer alır. Rahip ve keşişlerin yatma yerleri çoğunlukla koğuş biçiminde hücrelerdir. Ortak yemek salonu, idari ve mali işlevli mekânlar, para ve değerli eşya odası, mutfak, kiler, fırın, şaraphane, çamaşırhane, depolar, dikiş odası, kitaplık, hasta bakım odası, konuk rahipler ya da yoksullar için konukevi ve su sarnıçları, manastırdaki başlıca yapı ve mekânlardır.

Turabdin'deki Süryani Ortodoks kilise mimarisinde dört tip plan saptanmıştır. Bunlardan ilki, tek nefli, doğu ucunda yarım daire apsisi bulunan tiptir. Bu tip plan doğu– batı aksında uzayan, yan duvarlarda dayanma kemer ve sütunlarının olduğu, beşik tonozlu bir nef ve nefin doğu ucunda yarım daire şeklinde bir apsisten oluşan kilise planıdır. Bu plana parokial plan denilmektedir. İkinci plan tipi, üç nefli bazilikal plan olarak tanımlanan plan tipidir. Bu plan tipinin diğer bir adı manastır plandır. Beşik tonozlu, kuzey – güney aksında uzanan, üç bölümlü sunağı bulunan ve batıda narteksi olan kiliseler için kullanılır. Turabdin'deki üçüncü tip; parokial ve manastır tipinin birleşmesinden oluşan bir tip gibi görünmektedir. Çünkü doğu – batı aksında uzadıkları halde, doğu uçta üç bölümlü sunakları vardır. Bu tip kompozit tip olarak adlandırılabilir. Dördüncü tip; bölgede nadir karşılaşılan merkezi tip plandır. Tüm kilise planları doğuya yönelir, çünkü İsa doğudan geri dönecektir. Sunağın orta bölümündeki apsis onun için hazırlanmıştır.

Çalışmanın konusu Midyat Süryani manastır ve kiliseleri olunca çalışmaya ilk olarak Turabdin ve Turabdin'in merkezi Midyat'ın irdelenmesi ile başlanmış, ardından Süryanilik incelenmiştir. Midyat Süryani manastır ve kiliseleri plan, mimari ve sanatsal özellikleriyle ele alınarak çalışma bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Midyat, Turabdin, Süryaniler, Süryani Kilise ve Manastırları,

ABSTRACT

MASTER THESIS

SYRIAN MONASTERIES AND CHURCES OF MİDYAT

Vasfiye Melike TURAN

Advisor: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN

2019, 306 Pages

Jüri: Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN

In this study the churches and Syrian Orthodox convents in the Midyat its villages has been researched. The historical name of researching area is Turabdin. İt is believed to Tuarabdin the mount of manservents comes from ancient eastern community. This name converted to god. Manservants mounths for monk who lived convents since fourth century.

The Syrian word is used for a Christian sects neme today. There is three opinion that Syrian origin has come first opinion is they are Aremi, second is Assyrians, third is they come from all Mesopotamian people. The last opinion is thought to be mited of Hellen culture.

Syriac is an Aramic language. This language is special because it used for writing the Bible and Jesus used it also in other words this language was used by people who are known Assyrians after they had became Chiristian in Urfa and other regions. İn the III BC Urfa was on the silk road and it became most important city for Chiristians. İn this period, Syriac become most important language also.

İn the Chiristianity, the structure of convents has shaped according to jesus and his life monks who live in deserts are live in churces alone. These people generally resemble religion martyr who had great pain and ready to leave from world. İn the convents, churces are indispensable structure that are in centre. The place of sleeping of monks is like ward, sometimes like a smoll room. There are many structure and places in the convents. Such as dining hall, Money and precious things room, kitchen, laundry, library, bakery, storages and infirmary.

Four tip plans has been determined in orthodox church architecture in Turabdin. The first of these is parokial tip. This plan extends in east – west axis at arches and columns that rest on the side wall a church plan with a semicircual apse at the east a barrel – vaulted name and nove's. The second type is the type of plan monestry plans extending the barrel–vaulted nort-south exis with three port alter and used for churces which have nartex on west. All churces plans directed the east because jesus will return from east. Apse in the middle section of the alter has been prepared for him. The third type of in Turabdin is seems to be a type comprising parokial and monestry type. The fourth is rarely encountered central type of plan.

Because of the subject of study is Midyat Syriac Monesteries and Churchs the working first began with examining of Midyat after Syriacism were examined and Turabdin's name, location and date were explained. The study has been completed with Midyat Syriac Monastery and Churces plan architectural and artistic property.

Keywords: Midyat, Turabdin, Syrians, Syrian Church and Monasteries

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Cm	: Santimetre
Çev	: Çeviren
Km	: Kilometre
km²	: Kilometre kare
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
Sa.	: sayı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğeri
yy.	: yüz yıl

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Mardin İli Haritası 5
Harita 2. Midyat Haritası 6
Harita 3. Tur Abdin Haritası 37
Harita 4. Mor Gabriel Manastırı konumu haritası 64
Harita 5. Midyat Mor Abrahom Manastırı Konumu Haritası 117
Harita 6. Midyat Barıştepe Haritası 148
Harita 7. Midyat Anıtlı Köyü Haritası 173
Harita 8. Midyat Altıntaş Köyü Haritası 202
Harita 9. Midyat Bağlarbaşı Köyü Haritası 228
Harita 10. Midyat Haritası 243
Harita 11. Midyat Haritası 256

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1. Mor Abrahom Manastır planı 121
Çizim 2. Mor Yakup Kilisesi Planı..... 152
Çizim 3. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Planı 176
Çizim 4. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Kesiti 177
Çizim 5. Mor İzozel Kilisesi Planı 205
Çizim 6. Mor Kuryakos Kilisesi Planı..... 229
Çizim 7. Mort Şimuni Kilisesi Krokisi..... 245
Çizim 8. Mor Barsavmo Kilisesi Planı..... 257

GRAVÜRLER DİZİNİ

Gravür 1. Olfert Dapper, Beschryving van Asie 18
Gravür 2. Carsten Niebuhr, Voyage en Arabia et en D'autres Pays Circonvoisins, Amsterdam 1776-1780, c.2, s.318 20
Gravür 3. J. S. Buckingham, Travels İn Mezopotamia, 1827, C.1, S.3 21
Gravür 4. Grattan Geary, Through Asiatic Turkey, London 1878 22

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin'de Nüfusun Dinlere Göre Yüzdelik Olarak Dağılım 15
Tablo 2. 1835-1836 Mardin Nüfus Sayımı 15
Tablo 3. Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisinde Kilise Plan Tipleri..... 274
Tablo 4. Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisinde Manastır Plan Tipleri..... 277

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Mor Gabriel Manastırı Genel Görünümü....65
Fotoğraf 2. Mor Gabriel Manastırı Panorama, Gertrude Bell, 1909....65
Fotoğraf 3. Mor Gabriel Manastırı Avlu Kapısı....66
Fotoğraf 4. Mor Gabriel Manastırı Güney Giriş Kapısı....66
Fotoğraf 5. Mor Gabriel Manastırı Batıdan Görünüm, Gertrude Bell, 1909....67
Fotoğraf 6. Mor Gabriel Manastırı Güneyden Görünüm....72
Fotoğraf 7. Anastasya Kilisesi Güney Cephe, Gertrude Bell, 1909....72
Fotoğraf 8. Anastasya Kilisesi ve Kuzeyinde Bulunan Abbara Batıdan Görünüm, Gertrude Bell, 1909....73
Fotoğraf 9. Doğu Batı Doğrultusunda Uzanan Abbara....74
Fotoğraf 10. Anastasya Kilisesi İç Mekân....74
Fotoğraf 11. Theodora Kubbesi İç Mekân....75
Fotoğraf 12. Theodora Kubbesi ile Bağlantılı Yapı Mutfak....75
Fotoğraf 13. Anıt Mezar, Güney Odası....76
Fotoğraf 14. Meryem Ana Kilisesi Naos Batıdan Görünüm....76
Fotoğraf 15. Manastır Yemekhanesi....77
Fotoğraf 16. Misafir Odaları....78
Fotoğraf 17. Manastırın Kuzeydoğusundaki Yapılar....79
Fotoğraf 18. Rahibeler Evi....79
Fotoğraf 19. Mısırlılar Kubbesi, Gertrude Bell 1909....80
Fotoğraf 20. Mısırlılar Kubbesi İç Mekân, Kubbe....81
Fotoğraf 21. İnziva Kulesi Kuzeybatı görünümü....82
Fotoğraf 22. Anastasya Kilisesi Avlusu, Gertrude Bell 1909....84
Fotoğraf 23. Anastasya Kilisesi İç Avlusu, Batı Cephesi Revakı....84
Fotoğraf 24. Anastasya Kilisesi Batı Revakı, Gertrude Bell 1909....85
Fotoğraf 25. Anastasya Kilisesi naos güney cephe....86
Fotoğraf 26. Anastasya Kilisesi çan kuleleri....87
Fotoğraf 27. Anastasya Kilisesi çan kuleleri....87
Fotoğraf 28. Anastasya Kilisesi apsis cephesi....88
Fotoğraf 29. Anastasya Kilisesi Apsis Mozaiği....89
Fotoğraf 30. Anastasya Kilisesi Apsis Mozaiği....90

Fotoğraf 31. Anastasya Kilisesi Apsis Mozaiği....90
Fotoğraf 32. Anastasya Kilisesi Apsis Opus Sectile Yer Döşemesi....91
Fotoğraf 33. Anastasya Kilisesi Vaftiz kurnası....92
Fotoğraf 34. Theodora Kubbesi....93
Fotoğraf 35. Theodora Kubbesi....94
Fotoğraf 36. Theodora Kubbesi İç Mekân....95
Fotoğraf 37. Theodora Kubbesi....95
Fotoğraf 38. Büyük Taş (Kifo Rabtho) Hamur Yoğurma Taşı....96
Fotoğraf 39. Mutfak Doğu Duvarı....97
Fotoğraf 40. Mutfak Batı Duvarı....98
Fotoğraf 41. Mutfak Tonoz Örtüsü....98
Fotoğraf 42. Güncel Aziz Mezarları....99
Fotoğraf 43. Anıt Mezar Güney Tonozlu Mekân....100
Fotoğraf 44. Anıt Mezar Güney Tonozlu Mekânın Kuzey Cephesi....100
Fotoğraf 45. Mor Gabriel'in Zemimde yer alan Mezarı....101
Fotoğraf 46. Anıt Mazar Kuzey Odası....102
Fotoğraf 47. Mor Şmuel'in Zeminde Yer Alan Mezarı....102
Fotoğraf 48. Mor Şmuel'in Zeminde Yer Alan Mezarı....103
Fotoğraf 49. Meryem Ana Kilisesi Orta Nef....104
Fotoğraf 50. Meryem Ana Kilisesi Kuzey Nef....105
Fotoğraf 51. Meryem Ana Kilisesi Tonozu....105
Fotoğraf 52. Meryem Ana Kilisesi Orta Nef Apsis ve Tonoz....105
Fotoğraf 53. Meryem Ana Kilisesi Apsisi....106
Fotoğraf 54. Meryem Ana Kilisesi Pastoforium Hücresi....106
Fotoğraf 55. Meryem Ana Kilisesi Vaftiz Teknesi....107
Fotoğraf 56. Pastoforium Girişini Örten Prede....107
Fotoğraf 57. İsa'nın Çarmıha Gerilmesi İkonası....108
Fotoğraf 58. Mor Gabriel Manastırı Güney Giriş Portali....109
Fotoğraf 59. Mor Gabriel Manastırı Güney Giriş Kapısı Ayrıntı....110
Fotoğraf 60. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi Çan Kuleleri....110
Fotoğraf 61. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi Mozaikleri....111
Fotoğraf 62. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi Mozaikleri....112

Fotoğraf 63. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi İç Mekânı....113
Fotoğraf 64. Mor Gabriel Manastırı Theodora Kubbesi İç Mekânı....114
Fotoğraf 65. Mor Gabriel Manastırı Eski Mutfak....114
Fotoğraf 66. Mor Gabriel Manastırı Meryem Ana Kilisesi....115
Fotoğraf 67. Mor Abrahom Mor Hobil Manastırı Dış Görünümü....117
Fotoğraf 68. Mor Abrahom Mor Hobil Manastırı Genel Görünümü....118
Fotoğraf 69. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı....118
Fotoğraf 70. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı, Gertrude Bell, 1909....119
Fotoğraf 71. Mor Abrahom Kilisesi, Mor Hobil Kilisesi ve Misafirhanenin güneybatıdan görünümü....120
Fotoğraf 72. Mor Abrahom Kilisesi, Gertrude Bell, 1909....120
Fotoğraf 73. Mor Hobil Kilisesi Batı cephesi, Kuzeybatıdan görünüm....122
Fotoğraf 74. Mor Hobil Kilisesi Batı cephesi, Gertrude Bell, 1909....123
Fotoğraf 75. Narteksin Kuzey Giriş Kapısı....123
Fotoğraf 76. Mor Hobil Kilisesi Narteksi....124
Fotoğraf 77. Mor Hobil Kilisesi Naosa Açılan Kapı....124
Fotoğraf 78. Naos Kuzey ve Doğu Cephe İç Görünüm....125
Fotoğraf 79. Naos Güney Cephe....125
Fotoğraf 80. Mor Hobil Kilisesi Templon Duvarı....126
Fotoğraf 81. Mor Hobil Kilisesi Apsisi....126
Fotoğraf 82. Mor Hobil Kilisesi Apsis Ayrıntı....127
Fotoğraf 83. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi....128
Fotoğraf 84. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi, Gertrude Bell, 1909....129
Fotoğraf 85. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi Ana Giriş Kapısı....129
Fotoğraf 86. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi Ana Giriş Kapısı, Gertrude Bell, 1909....130
Fotoğraf 87. Mor Abrahom Kilisesi Nerteksi İç Görünüm....131
Fotoğraf 88. Mor Abrahom Kilisesi Nerteksi İç Görünüm....131
Fotoğraf 89. Mor Abrahom Kilisesi Naos Güney ve Doğu Cephesi....132
Fotoğraf 90. Mor Abrahom Manastırı Vaftiz Nişi....133
Fotoğraf 91. Mor Abrahom Manastırı Vaftiz Nişi....133
Fotoğraf 92. Mor Abrahom Kilisesi Templon Duvarı....134

Fotoğraf 93. Mor Abrahom Kilisesi Apsisi 134
Fotoğraf 94. Mor Hobil Mor Abrahom Manastırı Giriş Kapısı 136
Fotoğraf 95. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı, Gertrude Bell, 1909 136
Fotoğraf 96. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı, Gertrude Bell, 1909 137
Fotoğraf 97. Mor Abrahom Kilisesi Çan Kulesi 138
Fotoğraf 98. Mor Abrahom Kilisesi Çan Kulesi 138
Fotoğraf 99. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi 139
Fotoğraf 100. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephe Mezar Nişleri 140
Fotoğraf 101. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephe Mezar Nişleri 140
Fotoğraf 102. Mor Abrahom Kilisesi Narteks Mezarları 141
Fotoğraf 103. Mor Abrahom Kilisesi Narteks Mezarları 142
Fotoğraf 104. Mor Abrahom Kilisesi Narteks Mezarları 142
Fotoğraf 105. Mor Abrahom Kilisesi Apsisi 143
Fotoğraf 106. Mor Abrahom Kilisesi Vaftiz Teknesi 144
Fotoğraf 107. Mor Abrahom Manastırı Genel Görünümü 145
Fotoğraf 108. Mor Abrahom Kilisesi Naos 145
Fotoğraf 109. Mor Hobil Kilisesi Naosu 146
Fotoğraf 110. Mor Yakup Manastırı Genel Görünümü 149
Fotoğraf 111. Mor Yakup Manastırı Genel Görünümü 149
Fotoğraf 112. Manastır'ın Kuzeyindeki Yapı Kalıntıları, Gertrude Bell, 1909 150
Fotoğraf 113. Manastır'ın Kuzeyindeki Yapı Kalıntıları 151
Fotoğraf 114. Manastır'ın Kuzeyindeki Yapı Kalıntıları 151
Fotoğraf 115. Mor Yakup Kilisesi Güneybatıdan Görünüm 153
Fotoğraf 116. Mor Yakup Manastırı Narteks Tonozu 154
Fotoğraf 117. Mor Yakup Kilisesi Narteks Dış Görünüm 154
Fotoğraf 118. Mor Yakup Kilisesi Narteks Bölümü Güey Girişi, Gertrude Bell, 1909 155
Fotoğraf 119. Mor Yakup Kilisesi Narteks Bölümü Güey Girişi 155
Fotoğraf 120. Mor Yakup Kilisesi Güneybatıdan Görünüm, Gertrude Bell, 1909 156
Fotoğraf 121. Mor Yakup Manastırı Naos Güney Duvarı 157
Fotoğraf 122. Mor Yakup Kilisesi Tonoz Ört 157
Fotoğraf 123. Mor Yakup Kilisesi Tonoz Örtüsü, Gertrude Bell, 1909 158

Fotoğraf 124. Mor Yakup Kilisesi Apsisi 159
Fotoğraf 125. Mor Yakup Kilisesi Apsis Kemeri 159
Fotoğraf 126. Mor Yakup Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909 160
Fotoğraf 127. Mor Yakup Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909 160
Fotoğraf 128. Mor Yakup Kilisesi Apsis Duvarı Dış Cephesi, Gertrude Bell, 1909 ... 161
Fotoğraf 129. Mor Yakup Kilisesi Apsis Duvarı Dış Cephe, Ayrıntı, Gertrude Bell, 1909 161
Fotoğraf 130. Mor Barşabo Şapeli Batı Cephesi Revak 162
Fotoğraf 131. Mor Barşabo Şapeli Naosu 163
Fotoğraf 132. Mor Barşabo Şapeli Naosu 163
Fotoğraf 133. Mor Barşabo Şapeli Tozozu 164
Fotoğraf 134. Mor Barşabo Şapeli Tozozu 164
Fotoğraf 135. Mor Barşabo Şapeli Apsisi 164
Fotoğraf 136. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası 165
Fotoğraf 137. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası Doğu Cephesi 166
Fotoğraf 138. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası 166
Fotoğraf 139. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası 166
Fotoğraf 140. Mor Yakup Manastırı Giriş Kapısı 167
Fotoğraf 141. Mor Yakup Kilisesi Çan Kulesi 168
Fotoğraf 142. Mor Yakup Kilisesi Çan Kulesi 168
Fotoğraf 143. Mor Yakup Manastırı Apsis 169
Fotoğraf 144. Mor Yakup Manastırı Genel Görünüm 170
Fotoğraf 145. Mor Yakup Manastırı Revakı 170
Fotoğraf 146. Mor Yakup Manastırı Genel Görünümü 171
Fotoğraf 147. Meryem Ana Kilisesi Güneybatı Görünümü, Gertrude Bell, 1909 174
Fotoğraf 148. Meryem Ana Kilisesi Güneybatı Görünümü 174
Fotoğraf 149. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesinde Bulunan Bahçe Kapısı 175
Fotoğraf 150. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesi 178
Fotoğraf 151. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesi, Gertrude Bell, 1909 179
Fotoğraf 152. Meryem Ana Kilisesi Narteksi Güneyden Görünüm 179
Fotoğraf 153. Meryem Ana Kilisesi Narteksten Naosa Giriş Kapısı, Gertrude Bell, 1909 180

Fotoğraf 154. Narteks Kuzeyden Görünüm 181
Fotoğraf 155. Narteks Tonozu 182
Fotoğraf 156. Meryem Ana Kilisesi Güneydoğu Trompu, Gertrude Bell, 1909 183
Fotoğraf 157. Meryem Ana Kilisesi İç Mekân Güneyden Görünüm 184
Fotoğraf 158. Meryem Ana Kilisesi Kubbe Geçişleri 184
Fotoğraf 159. Ana Mekân Güney Cephe **Fotoğraf 160.** Apsis Genel Görünüm 185
Fotoğraf 161. Batı Cephede Yer Alan Ana Girişin Önündeki İncil Kürsüsü 186
Fotoğraf 162. Batı Cephede Yer Alan Ana Girişin Önündeki İncil Kürsüsü, Gertrude Bell, 1909 186
Fotoğraf 163. Batı Cephede Yer Alan Ana Girişin Önündeki İncil Kürsüsü, Gertrude Bell, 1909 187
Fotoğraf 164. Batı Cephede Yer Alan Kürsüler 188
Fotoğraf 165. Batı Cephe, Gertrude Bell, 1909 188
Fotoğraf 166. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesi 189
Fotoğraf 167. Narteksten Naosa Geçiş Kapısı 190
Fotoğraf 168. Narteksten Naosa Geçiş Kapısı 190
Fotoğraf 169. Narteksten Naosa Geçiş Kapısı, Gertrude Bell, 1909 190
Fotoğraf 170. Narteksten Naosa Geçişi Sağlayan Ana Giriş 191
Fotoğraf 171. Narteksin Güney Girişi 191
Fotoğraf 172. Meryem Ana Kilisesi Kuzeydoğu Görünüm 192
Fotoğraf 173. Apsis Genel Görünümü 193
Fotoğraf 174. Apsis Genel Görünümü 194
Fotoğraf 175. Apsis Pastoforium Girişi 194
Fotoğraf 176. Apsis Genel Görünümü 195
Fotoğraf 177. Meryem Ana Kilisesi Çan Kulesi 196
Fotoğraf 178. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi 197
Fotoğraf 179. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi 197
Fotoğraf 180. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi, Gertrude Bell, 1909 198
Fotoğraf 181. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi 199
Fotoğraf 182. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi, Gertrude Bell, 1909 199
Fotoğraf 183. Meryem Ana Kilisesi Apsis Yarım Kubbesi 200
Fotoğraf 184. Meryem Ana Kilisesi Narteks Tonozu 200

Fotoğraf 185. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi İçten Görünümü.....201
Fotoğraf 186. Mor İzozoel Kilisesi Kuzeybatı Görünümü, Gertrude Bell, 1909 203
Fotoğraf 187. Mor İzozoel Kilisesi Kuzeybatı Görünümü 203
Fotoğraf 188. Mor İzozel Kilise Avlusu Doğu Cephesi 206
Fotoğraf 189. Mor İzozel Kilise Avlusu Doğu Cephesi, Gertrude Bell, 1909 206
Fotoğraf 190. Narteks Batıdan Görünüm.....207
Fotoğraf 191. Narteks Doğudan Görünüm 207
Fotoğraf 192. Mor İzozel Kilisesi Naosu Doğu Cephesi.....208
Fotoğraf 193. Mor İzozel Kilisesi Naosu Batı Cephesi 209
Fotoğraf 194. Naosta Bulunan Taş Masa.....209
Fotoğraf 195. Naos Nişlerinde Bulunan Mezar Kitabeleri 210
Fotoğraf 196. Naos Kuzey Cephesinde Bulunan Dayanma Kemerleri 210
Fotoğraf 197. Kilise Apsisi 211
Fotoğraf 198. Vaftiz Odasındaki Apsis Nişi.....212
Fotoğraf 199. Vaftiz Odasındaki Ambon.....212
Fotoğraf 200. Vaftiz Odasındaki Vaftiz Teknesi 213
Fotoğraf 201. Çan Kulesi ve Sonradan Eklenen Bölüm 214
Fotoğraf 202. Çan Kulesi.....214
Fotoğraf 203. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi 215
Fotoğraf 204. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi Detay, Gertrude Bell, 1909 216
Fotoğraf 205. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi Detay.....216
Fotoğraf 206. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi Detay.....217
Fotoğraf 207. Mor İzozel Kilisesi Çan Kulesi 217
Fotoğraf 208. Mor İzozel Kilisesi Yazlık Apsis 218
Fotoğraf 209. Mor İzozel Kilisesi Templon Duvarı ve Apsisi 219
Fotoğraf 210. Mor İzozel Kilisesi Apsisi.....220
Fotoğraf 211. Mor İzozel Kilisesi Apsisi.....220
Fotoğraf 212. Mor İzozel Kilisesi Apsis Nişi 221
Fotoğraf 213. Mor İzozel Kilisesi Apsis ve Kürsüleri.....222
Fotoğraf 214. Mor İzozel Kilisesi Kürsü 222
Fotoğraf 215. Mor İzozel Kilisesi Kürsü 223
Fotoğraf 216. Vaftiz Odasındaki Ambon.....223

Fotoğraf 217. Naosta Bulunan Mezar Kitabeleri 224
Fotoğraf 218. Naosta Bulunan Mezar Kitabeleri 224
Fotoğraf 219. Yapının Sonradan Eklenen Kısımları Düzgün Kesme Taş malzemelidir 225
Fotoğraf 220. Tuğla Malzemeli Tonoz Örtü 225
Fotoğraf 221. Tuğla Malzemeli Tonoz Örtü, Gertrude Bell, 1909 226
Fotoğraf 222. Moloz Taş Örgülü Naos Genel Görünüm 226
Fotoğraf 223. Mor Kuryakos Kilisesi Doğudan Görünüm 230
Fotoğraf 224. Mor Kuryakos Kilisesi Güney Cephesi 231
Fotoğraf 225. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise 232
Fotoğraf 226. Mor Kuryakos Kilisesi, Yazlık Kilise, Gertrude Bell, 1909 232
Fotoğraf 227. Mor Kuryakos Kilisesi Narteksi Batıdan Görünüm 233
Fotoğraf 228. Mor Kuryakos Kilisesi Naosu 234
Fotoğraf 229. Mor Kuryakos Kilisesi Naosu 234
Fotoğraf 230. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi 235
Fotoğraf 231. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi 235
Fotoğraf 232. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909 236
Fotoğraf 233. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909 237
Fotoğraf 234. Mor Kuryakos Kilisesi Apsis Detayı 237
Fotoğraf 235. Mor Kuryakos Kilisesi Vaftiz Odası Apsisi 238
Fotoğraf 236. Mor Kuryakos Kilisesi Misafirhanesi 238
Fotoğraf 237. Mor Kuryakos Kilisesi Güney Cephe Genel Görünümü 239
Fotoğraf 238. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise Apsisi 240
Fotoğraf 239. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise Apsisi 240
Fotoğraf 240. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise Apsisinde Bulunan Güneş Saati 241
Fotoğraf 241. Mor Kuryakos Kilisesi 241
Fotoğraf 242. Mort Şimuni Kilisesi Avlu Girişi 246
Fotoğraf 243. Mort Şimuni Kilisesi Narteks Girişi 247
Fotoğraf 244. Mort Şimuni Kilisesi Narteks 248
Fotoğraf 245. Mort Şimuni Kilisesi Naos Orta Nef 249
Fotoğraf 246. Mort Şimuni Kilisesi Naos Kuzey Nef 249
Fotoğraf 247. Mort Şimuni Kilisesi Vaftiz Teknesi 250

Fotoğraf 248. Mort Şimuni Kilisesi Naos Aziz Mezar Taşları 250
Fotoğraf 249. Mort Şimuni Kilisesi Apsis 251
Fotoğraf 250. Mort Şimuni Kilisesi Avlu Kapısı 252
Fotoğraf 251. Mort Şimuni Kilisesi Narteks Kapısı 252
Fotoğraf 252. Mort Şimuni Kilisesi Apsisi 253
Fotoğraf 253. Mort Şimuni Kilisesi Vaftiz Teknesi 253
Fotoğraf 254. Mor Barsavmo Kilisesi Batı Cephesi Avlu Giriş Kapısı 258
Fotoğraf 255. Mor Barsavmo Kilisesi Gümey Cephesi Ana Giriş Kapısı 259
Fotoğraf 256. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Güneybatıdan 259
Fotoğraf 257. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Batı Nefi Çapraz Tonozu 260
Fotoğraf 258. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Kuzey Nefi Vaftiz Teknesi 260
Fotoğraf 259. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis 261
Fotoğraf 260. Mor Barsavmo Kilisesi Güney Cephesi 262
Fotoğraf 261. Mor Barsavmo Kilisesi Batı Cephesi Avlu Giriş Kapısı 263
Fotoğraf 262. Mor Barsavmo Kilisesi Çan Kulesi 264
Fotoğraf 263. Mor Barsavmo Kilisesi Güney Cephesi 265
Fotoğraf 264. Mor Barsavmo Kilisesi Güney Cephesi 265
Fotoğraf 265. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Güney Nef 266
Fotoğraf 266. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Batı Cephesi Kök Boya Serafimler 266
Fotoğraf 267. Mor Barsavmo Kilisesi Beşik Tonozu 267
Fotoğraf 268. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis 268
Fotoğraf 269. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis 268
Fotoğraf 270. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis 269
Fotoğraf 271. Mor Barsavmo Kilisesi Kuzey Nef Pastoforium Hücresi 270
Fotoğraf 272. Mor Barsavmo Kilisesi Vaftiz Teknesi 270
Fotoğraf 273. Mor Barsavmo Kilisesi Vaftiz Teknesi 271
Fotoğraf 274. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Batı Cephesi 272
Fotoğraf 275. Mor Barsavmo Kilisesi Moloz Taş Malzemeli Batı Avlu Duvarı 273
Fotoğraf 276. Düzgün Kesme Taş Malzemeli Giriş 273
Fotoğraf 277. Orta Nef Beşik Tonoz Kök Boya İşlemeleri 273
Fotoğraf 278. Mor Yakup Kilisesi Beşik Tonozu 278
Fotoğraf 279. Anastasya Kilisesi Naos Beşik Tonozu 278

Fotoğraf 280. Deyrulzafaran Manastırı, Manastır Tonozu 278
Fotoğraf 281. Mor Barsavmo Kilisesi Çapraz Tonozu 278
Fotoğraf 282. Anastasya Kilisesi Mozaikli Apsis Tonozu 278
Fotoğraf 283. Mor İzozoel Kilisesi Düz Dam Örtüsü 278
Fotoğraf 284. Mor Gabriel Meryem Ana Kilisesi Taş Tonoz 279
Fotoğraf 285. Mor Yakup Kilisesi Tuğla Beşik Tonoz 279
Fotoğraf 286. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Kubbesi 280
Fotoğraf 287. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Kubbesi 280
Fotoğraf 288. Deyrul Zafaran Patrik Odası Dilimli Kubbesi 280
Fotoğraf 289. Mor Gabriel Manastırı Theodora Kunnesi 280
Fotoğraf 290. Mardin Mort Şmuni Kilisesi Mukarnaslı Apsis 281
Fotoğraf 291. Midyat Mort Şimuni Kilisesi Apsisi 281
Fotoğraf 292. Anastasya Kilisesi Mozaikli Apsis Bölümü 282
Fotoğraf 293. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Apsisi 282
Fotoğraf 294. Mor Barsavmo Kilisesi Apsisi 282
Fotoğraf 295. Barıştepe Mor Yakup Kilisesi Apsisi 282
Fotoğraf 296. Mor Gabriel Avlu Revağ Dış 283
Fotoğraf 297. Mor Gabriel Avlu Revağ İç 283
Fotoğraf 298. Barıştepe Mor Yakup Kilisesi Revakı Dıştan 283
Fotoğraf 299. Barıştepe Mor Yakup Kilisesi Revakı İçten 283
Fotoğraf 300. Mor Abrahom Manastırı Revakları 284
Fotoğraf 301. Bağlarbaşı Mor Kuryakos Kilisesi Revakları 284
Fotoğraf 302. Deyrülzafaran Manastırı İç Avlu Revakı 284
Fotoğraf 303. Deyrülzafaran Manastırı İç Avlu Revakı 284
Fotoğraf 304. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Naos Giriş Kapısı 285
Fotoğraf 305. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Giriş Kapısı 285
Fotoğraf 306. Mor Abrahom Manastırı Bahçe Giriş Kapısı 285
Fotoğraf 307. Mor Abrahom Kilisesi Giriş Kapısı 285
Fotoğraf 308. Mor Şimuni Kilisesi Kapısı 285
Fotoğraf 309. MorBarsavmo Kilisesi Kapısı 285
Fotoğraf 310. Mor Yakup Manastırı Naos Pencereleri 286
Fotoğraf 311. Mor Gabriel Anastasya Kilisesi Naos Pencereleri 286

Fotoğraf 312. Mor İzozoel Kilisesi Batı Pencereleri 287
Fotoğraf 313. Mor İzozoel Güneybatı Cepesi Yeni Eklemeler 287
Fotoğraf 314. Mor Barsavmo Kilisesi Batı Cephesi 287
Fotoğraf 315. Mor Barsavmo Kilisesi Damla Motifi Pencere 287
Fotoğraf 316. Mor Şimuni KilisesiGüney Cephe 287
Fotoğraf 317. Meryem Ana Kilisesi Kubbe Kasnağı Pencereleri 287
Fotoğraf 318. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Korint Başlık 288
Fotoğraf 319. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Korint Başlık 288
Fotoğraf 320. Mor Kuryakos Kilisesi Apsis Korint Düzen 289
Fotoğraf 321. Mor Yakup Kilisesi Apsis Kemer Yayı 289
Fotoğraf 322. Mor Yaku Manastırı Avlu Kapısı Bezemesi 289
Fotoğraf 323. Mor Barsavmo Kilisesi Kapı Bezemeleri 289
Fotoğraf 324. Mor İzozel Templon Duvarı Bezemeleri 290
Fotoğraf 325. Mor Abrahom Kilisesi Mezar Nişi 290
Fotoğraf 326. Mor Abrahom Kilisesi Çan Kulesi 290
Fotoğraf 327. Mor Gbriel Manastırı Çan Kulesi 290
Fotoğraf 328. Mor Şimuni Kilisesi Çan Kulesi 291
Fotoğraf 329. Meryem Ana Kilisesi Çan Kulesi 291
Fotoğraf 330. Anastasya Kilisesi Mozaikleri 291
Fotoğraf 331. Anastasya Kilisesi Mozaikleri 291
Fotoğraf 332. Altıntaş Mor İzozoel Kilisesi Vaftiz Teknesi 292
Fotoğraf 333. Mor Abrahom Kilisesi Vaftiz Teknesi 292
Fotoğraf 334. Mor Şimuni Kilisesi Vaftiz Teknesi 293

ÖNSÖZ

Midyat Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır. Mardin ilinin ilçesi ve Turabdin Bölgesi'nin merkezidir. Turabdin Bölgesi'nin sınırları tam olarak netleştirilememekle birlikte, kuzeyinde Dicle nehri, doğusunda Cizre, güneyinde Nusaybin, batısında Mazıdağı bulunmaktadır. Bu mistik coğrafya sadece Süryanilerin değil aynı zamanda Müslümanların, Arapların, Türklerin, Kürtlerin ve az da olsa Yezidilerin yaşadığı bir coğrafyadır. Tarihsel olayların karmaşasına rağmen bu gün Turabdin'in merkezi Midyat'ta yaşayan insanlar bir arada barış içerisinde yaşamayı öğrenmiş bir topluluktur. Bir arada yaşayabilme kültürü gelişmiştir diyebiliyoruz fakat durumun geçmişte pekte böyle olmadığını tarihsel olaylardan anlaya biliyoruz. Geçmişte yaşanılan ön yargı ve gerginliklerden dolayı Süryani Sanatı ile ilgili kısıtlı sayıda çalışma yapılmıştır. Var olan kaynakların çoğu Süryanice kaynaklardır ve çevirisi yapılan kaynak sınırlı sayıdadır. Literatür taramasında ulaşılabilen kısıtlı kaynak ile çalışma yürütülmüştür.

Turabdin bölgesi Süryani sanatı, Hıristiyan sanatı içerisinde kendine has özellikleri yoğun bir biçimde barındıran, bulunduğu coğrafyadan beslenen, dışarıdan etkilense dahi özgün nitelikleri ağır basan bir yapıya sahiptir. Hıristiyanlığın ilk yayıldığı coğrafyalardan biri olması, Hz. İsa'nın kullandığı Aramice dilinin kullanıldığı yer olması ve eşsiz bir sanata sahip olması Turabdin'i özel kılmıştır. Sahip olduğu özellikler, bu konu hakkında, beni çalışmaya itmiştir.

Üç manastır ve beş kilisenin incelendiği çalışmada yapılar tarih, plan, mimari ve sanatsal açıdan ele alınmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin sıralaması şöyledir; İlk bölüm, "Midyat'ı coğrafik yapısı ve Tarihçesi"dir. Çalışma alanı olan Midyat Turabdin bölgesinin merkezi ve Hıristiyanlığın ilk yayılım alanıdır. Bu bölüm başlığı altında Midyat, Turabdin coğrafyası içerisinde değerlendirilmiştir. İkinci bölüm, "Süryaniler" başlığıdır. Bu başlık altında, Süryani adı, kökeni, dili, tarihi ele alınmıştır. Üçüncü bölüm, "Manastır ve Kiliselerin Gelişimi"dir. Bu bölümde Hıristiyanlık inancında manastır ve kiliselerin gelişiminin dayandığı temellere vurgu yapılmıştır. Dördüncü bölümde "Midyat Manastır ve Kiliseleri" başlığı altında sekiz yapı, coğrafik, tarihi, sanatsal, plan ve mimari açıdan incelenmiştir. Beşinci bölüm, "Turabdin Midyat Manastır ve Kiliselerinin Mimari Özellikleri" dir. Beşinci bölümde,

plan tipleri, örtü sistemleri, çan kuleleri, kapılar, pencereler, revaklar, apsisler, sütun başlıkları, mimari bezemeler ve ikonalar karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Çalışma karşılaştırma ve sonuç şeklinde bitirilmiştir.

Çalışmaların yürütülmesi esnasında pek çok kişinin katkısı olmuştur. Özellikle girdiğim tüm derslerinden değerli bilgiler öğrendiğim danışman hocam, Prof. Dr. Haldun ÖZKAN, Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ, Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ hocalarıma teşekkür etmek istiyorum. Çalışmam boyunca ailem ve değerli arkadaşlarım sürekli yanımda olarak desteklerini esirgemediler, verdikleri destek için kendilerine minnettarım ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Erzurum 2019 **Vasfiye Melike TURAN**

GİRİŞ

I. KONUNUN BELİRLENMESİ, AMACI VE ÖNEMİ

Sanat tarihi araştırması kapsamında olan bu çalışma ile Midyat Süryani Ortodoks Kilise ve Manastırlarının incelenmesi hedeflenmiştir. Süryanilerin Ortadoğu'nun en eski halkları arasında yer alması, en eski Hıristiyan kilise ve manastırlarına sahip olması ve günümüze kendine has üslup ve özelliği olan eşsiz bir sanat bırakması bu konunun seçilmesinde etken olmuştur.

Çalışma, Sanat tarihi bilimi yöntemi ve metodolojisi ile yapılmıştır. Bu kapsamda Midyat Ortodoks Süryani manastır ve kiliseleri, mimari ve sanatsal açıdan incelenerek bir araya toplanmıştır. Literatür taramasında konu ile ilgili kaynakların oldukça kısıtlı olduğu saptanmıştır. Yapılan çalışmanın, konu ile ilgili kaynaklar içerisinde yer alması amaçlanmıştır.

II. METODOLOJİ VE DÜZEN

Sanat tarihi araştırmaları temelde, alan araştırmasına dayanır. Alan araştırmaları gözlem tekniği üzerinden yürütülmektedir. Yapılan çalışma, bu doğrultuda bir alan çalışması niteliği taşımaktadır. Çalışma kapsamında Midyat Süryani Ortodoks Kilise ve Manastırları inceleme altına alınmıştır. İlk aşamada Midyat ve köylerinde bulunan kilise ve manastırların isimleri ve yerleri belirlenmiştir. Mardin Müzesi ile irtibata geçilerek tescilli eserler listesi alınmıştır. Bu çalışma sonucunda, Midyat ve köylerinde, dört manastırın ve on yedi kilisenin varlığı tespit edilmiş ve listelenmiştir. Toplamda yirmi bir eserin bulunduğu listede eserler kronolojik olarak sıralanmış, ardından kaynak taramasına gidilmiş, bu kapsamda Milli Kütüphane, TTK (Türk Tarih Kurumu), DTCF (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Batman Üniversitesi Kütüphanesi, Diyarbakır ve Mardin'deki çeşitli kütüphanelerde konu ile ilgili kaynaklar toplanmıştır. Literatür çalışması devam ederken Midyat ve köylerindeki kilise ve manastırlar ziyaret edilerek ön hazırlık yapılmıştır. Yapılan bu ön hazırlıkta kilise ve manastırlardaki din adamlarıyla görüşülmüş ve onlardan bilgi alınmıştır. Verdikleri bilgiler doğrultusunda, saptadığımız kilise ve manastırların bir kısmında dini ayinin devam ettiği, bir bölümünde ise cemaatin azlığı ya da mezhep farklılıklarından

dolayı kiliselerin ziyarete kapatıldığı ya da ancak yılın belli özel günlerinde açılabileceğini belirtmişlerdir.

Üzerinde çalışılacak manastır ve kiliseler netleştirildikten sonra, inceleme ve fotoğraf çekimleri için kiliseler ziyaret edilmeye başlanmıştır. İlk olarak Midyat merkezde bulunan Mor Abrahom- Mor Hobil Manastırı, Mor Şimuni Kilisesi ve Mor Barsavmo Kiliseleri fotoğraflanmıştır. Ardından Midyat köylerinde bulunan diğer kilise ve manastırlar çalışılmıştır. Fotoğraflama çalışmaları altı aylık bir zaman dilimine yayılmıştır.

Çalışma kapsamındaki sekiz yapı belli dönemlerde çalışılmak üzere ziyaret edilmiş ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Yapıların mimari çizimlerine kilise ve manastır yönetimleri tarafından maalesef izin verilmemiştir. Bölgedeki dini ve siyasi hassasiyetler yüzünden bir takım tedbirler alınmış, bu tedbirler kapsamında kiliselerde her hangi bir mimari çizime izin verilmemektedir. Bu durumdan dolayı çalışma kapsamındaki yapıların mimari çizimleri Gertrude Bell'in "The Churces and Monasteries of Turabdin" adlı kitabı ve Andrew Palmer'in " Monk and Mason on The Tigris Frontier: The Early History Of Turabdin" adlı eserlerinden alıntı yapılmıştır. Elif Keser'in "Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi" ve Yakup Bilge'nin "Mor Gabriel Manastırı: 1600 Yıllık Gelenek" adlı çalışmalarında bulunan plan tiplerinden faydalanılmıştır.

Araştırmanın sonuç bölümünde karşılaştırma metodu izlenmiştir. Süryani Ortodoks manastır ve kiliseleri, Bizans kiliseleri, Ermeni kiliseleri, Suriye ve Orta Anadolu Kiliseleri ile karşılaştırılarak, tekniği ve üslubunun özgün yönleri ortaya konulmuştur. Süryani toplumunun mimari ve sanatsal özelliği aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada başvurulan kaynaklar, kitaplar, seyahatnameler, makaleler, dergiler, ansiklopediler ve internet kaynakları şeklinde sınıflandırılabilir. Bu kaynaklar, Türkçe ve İngilizce kaynaklardır. En sık başvurulan kaynakları şöyle sıralayabiliriz; Gertrude Bell konu ile ilgili, "The Churces and Monasteries of Turabdin" adlı çalışması XX. yüzyılın başında Anadolu ve Mezopotamya bölgesini inceleyerek kaleme almıştır. Andrew Palmer'in "Monk and Mason on The Tigris Frontier: The Early History Of Turabdin" adlı kitabı ve M. Marlia Mango'nun "East Of Byzantium: Syria And Armenia İn The Formative Period" adlı eseri yabancı dilde yazılmış kaynaklar

arasındadır. Elif Keser'in "Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi", Hollerweger'in "Turabdin", Nihat Durak'ın "Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet", Yakup Tahincioğlu'nun "Süryaniler", Yakup Bilge'nin "Mor Gabriel Manastırı: 1600 Yıllık Gelenek" adlı kitapları, hazırlanan tezin ana başlığını konu alan kaynaklar olması açısından çok faydalı kaynaklar olmuştur.

Seyahatnamelerde ve gravürlerde Mardin başlığı altında "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Muhammed Et- Tanci, "İbni Batuta Seyahatnamesi", Josaphat Barbaro, "Anadolu ve İran'a seyahat", Monsieur De Thevenot, "The Travels of Monsieur de Thevenot İnto The Levant" adlı kaynaklar, bu alanda başvurulan kaynakların başlıcalarıdır. Gravürler, Mustafa Sevim'in "*Gravürlerle Türkiye"* adlı kitabından alınmıştır. İbrahim Özcoşar'ın I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu'ndan derlediği "Makalelerde Mardin" adlı eserde yüze yakın akademisyen ve araştırmacının Mardin tarihi ve coğrafyasının ele alındığı makalelere başvurulmuştur.

Çalışmada sıkça başvurulan dergiler; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisidir. Başvurulan ansiklopediler arasında; İslam Ansiklopedisi ve Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi sıkça başvurulan kaynaklardır. Mardin Valiliği'nin hazırlamış olduğu yıllıklar ve Batman Valiliğinin yayınladığı sempozyum kitapları yine sıkça başvurulan kaynaklar arasındadır.

Çalışma süresince, özellikle görsel bilgiye ulaşmak amacı ile internet kaynaklarına sıkça başvurulmuştur. Çalışma kapsamındaki Mardin İli, Midyat İlçesi ve köylerinin haritaları, "coğrafyaharita.com" ve "google.com.tr.maps" adlı kaynaklardan alınmıştır. Çalışma kapsamında yer alan manastır ve kiliselerin eski fotoğraflarına, Gertrude Bell'in 1909 yılında çekmiş olduğu fotoğrafların yayınlandığı, "Newcastle University Gertrude Bell Archive" adlı internet kaynağından ulaşılmıştır. Bilimsel makale ve kaynaklara ulaşılırken, İnternet kaynaklarının güvenilir olmasına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda Üniversite ve kurumsal adresler ve hakemli dergilerin internet adresleri temel alınmıştır.

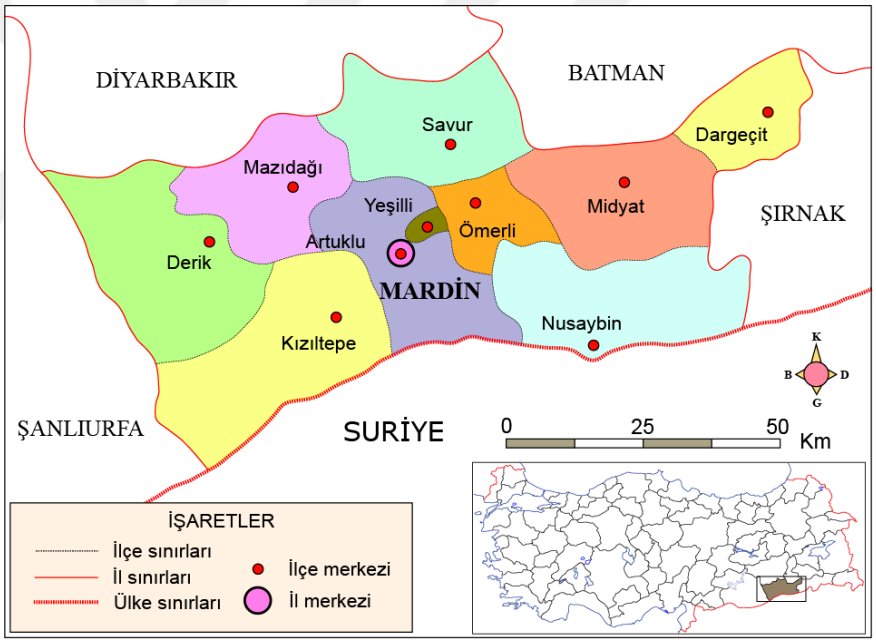
Midyat Ortodoks Süryani Manastır ve Kiliseleri'nin ele alındığı bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm başlığı "Mardin'in Coğrafik yapısı ve Tarihçesi"dir. İkinci bölüm, "Süryaniler" başlığıdır. Üçüncü bölüm, "Manastır ve Kiliselerin Gelişimi"dir. Dördüncü bölümde "Midyat Manastır ve Kiliseleri" başlığı altında sekiz yapı incelenmiştir. Beşinci bölüm, "Turabdin Midyat Manastır ve Kiliselerinin Mimari Özellikleri" dir. Beşinci bölümde, plan tipleri, örtü sistemleri, kapılar, pencereler, revaklar, apsisler, çan kuleleri ve mimari bezemeler, her biri bir başlık altında değerlendirilmiştir. Altıncı bölümde, çalışma Karşılaştırma, Değerlendirme ve Sonuç şeklinde bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİDYAT'IN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1. MİDYAT'IN COĞRAFİ KONUMU

Midyat, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin iline bağlı, ülke sınırlarının güneyinde yer almaktadır. İl merkezine uzaklığı yaklaşık 67 km. dir[1]. Coğrafi konumu itibari ile doğusunda Dargeçit İlçesi, batısında Ömerli İlçesi, kuzey batısında Savur İlçesi, kuzeyinde Batman İline bağlı Gercüş İlçesi, güneyinde Nusaybin İlçesi, doğusunda ise Şırnak İline bağlı İdil İlçesi yer almaktadır[2]. Yüzölçümü 1341 km^2 dir. Yüzey şekilleri genellikle engebeli olmakla birlikte, yüksek dağlara sahip değildir. İlçe merkezi ise ortalama 800 ile 1100 m. arasında değişen bir yüksekliğe sahiptir[3].

Harita 1. Mardin İli Haritası[4]

Midyat, Nusaybin'den kuzeye giden tarihi Kral Yolu[5] üzerinde bulunmaktadır. Tarihi devirler boyunca ve günümüze kadar Diyarbakır ve Bitlis'e giden tarihi yoldaki

[1] M. Aydın, M, Beykan, "Mardin", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yem Yayınları, İstanbul 1997, II, 1174.
[2] İhsan Çetin, *Midyat'ta Etnik Gruplar*, Yaba Yayınları, İstanbul 2007, 101.
[3] Vahap İş, *Dinler ve Diller Kenti Midyat,* Hedef Gazetesi Yayınları, İstanbul 2006, 45.
[4] http://cografyaharita.com/turkiye_mulki_idare_haritalari4.html, 24.04.2019.
[5] Erkanal, Kral yolları Asur devletinin bir imparatorluk haline gelmesinde büyük rol oynamıştır. Burada asıl amaç devlet merkezi ile eyalet merkezleri arasında doğrudan doğruya en tehlikesiz biçimde ve en kısa

konumu ile önemli bir istasyon olmuştur[6]. Mardin gibi tarihi önemi büyük ve aynı nitelikte müze kent özelliği taşıyan Midyat, Mardin'den yaklaşık 67 km uzaklıkta yer alır. İlçenin deniz seviyesinden yüksekliği 1070 m.dir[7].

Harita 2. Midyat Haritası[8]

Mardin- Midyat eşiği denilen kalker plato, Klasik Çağda Masius, Arap kaynaklarında El- Cezire veya Beynennehreyn (iki nehir arası), batılı kaynaklarda Yukarı Mezopotamya olarak geçer[9]. Platonun Mardin'in doğusunda kalan kısmı Tur Abdin[10] Bölgesi olarak bilinir. Tur Abdin'in en önemli ve en büyük yerleşim yeri, merkezindeki Midyat'tır[11]. Eşik konumu itibariyle Diyarbakır havzasını Mezopotamya

---

zamanda bağlantı kurmaktır. Daha çok askeri ve ticari amaçlarla kullanılmıştır. Bu yollardan bir tanesi, Doğu Akdeniz sahillerinden çıkarak, batı-doğu istikametinde doğuya uzanır. Suriye ve Güney Mezopotamya içlerine uzanan yol, Nusaybin'den Kaşyari yolu ile birleşir. Kaşyari Turabdin Bölgesinin bilinen ilk ismidir.

[6] Suavi Aydın, K. Emiroğlu, O. Özel, S. Ünsal, *Mardin Aşiret Cemaat Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, 9.

[7] Mardin Valiliği, *Yaşayan Tarih Mardin*, Resim Matbaası Yayınları, İstanbul 2000, 285.

[8] https://www.google.com/maps/place/Midyat,+Mardin/@37.4244353,41.3071655,13z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x400a4d914f96266d:0x4fa56e4c1761cd29!8m2!3d37.415148!4d41.37343, 24.04.2019.

[9] Hayat Erkanal, *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Nusaybin,* İbrahim Özcoşar (Ed), *Makalelerle Mardin,* (ss.1/1), Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul 2007

[10] Bilge, Tur Abdin bölgesinin sınırları tarihçiler tarafından farklı çizilmekle beraber kabul gören tanım şöyledir; Batısında Mardin, kuzeyinde Hasankeyf, doğusunda Cizre ve güneyinde Nusaybin kentlerinin çevrelediği, Midyat ve çevresindeki kent ve köylerden oluşmaktadır. Bazı tarihçiler, Tur Abdin'in sınırlarını, Diyarbakır, Urfa ve Nusaybin'in oluşturduğu üçgenin doğusunda kalan bölge olarak vermektedirler. Tarihsel süreçte Süryanilerin yoğun olduğu bölgelerden biri olan Tur Abdin'de onlarca manastır, kilise ve münzevi hücresi bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Süryanilerce kutsal bir bölge olarak kabul edilmiştir.

[11] Kenan Ziya Taş, "Midyat ve Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", İbrahim Özcoşar (Ed), *Makalelerle Mardin,* Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul 2007, I, 257

düzlüklerinden ayıran bir set görünümündedir. Yüksekliği 1500 m. yi aşmadığından ulaşım açısından önemli bir engel sayılmaz[12].

1.2. MİDYAT'IN TARİHÇESİ

1.2.1. Midyat Adının Kökeni

Kentin ismini nerden aldığı konusunda, değişik görüşler bulunmaktadır. Midyat adı tarihte ilk olarak Asur Kralı I. Tiglatpileser'in hükümdarlığı zamanında, M.Ö. 1115-1077 Orta Asur döneminde ait bir tablette "Matiate" olarak geçmektedir[13]. Takip eden Asur hâkimiyetinde, M.Ö. IX. yy Asur tabletlerinde "Mağara Kenti Matiat" olarak tanımlanmaktadır[14]. M.Ö. 879'da II. Asurnasirpal'in düzenlediği seferde Midyat Geçidi'ni kullandığı yine tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır[15]. II. Asurnasirpal Seferini anlattığı Asur tabletinde " *Matiate'yi ve köylerini buyruğum altına soktum"* ibaresi geçmektedir[16]. Tüm bu veriler ışığında Günümüzdeki Midyat adının Matiat'tan geldiği düşünülmektedir[17]. Bu görüşe paralel olarak Midyat'ta ilk yerleşim yerinin mağaralar olduğunu gösteren "Elath" mevkiinin[18], Romalılar döneminden günümüze kadar geldiği kaynaklarda belirtilmektedir[19].

Diğer bir görüşe göre Matiate, Aramice-Süryanice bir isim ve "köyüm vatanım" anlamına gelmektedir[20]. Bazı kaynaklara göre, İlçenin adı birçok değişimlerden sonra bölgedeki hâkim diller, Farsça, Arapça ve Süryanice karışımından meydana gelmiş "AYNA" anlamına gelmektedir[21].

---

[12] Adnan Çevik, "İlk Çağlardan Orta Çağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin) 'in Tarihi Coğrafyası", İbrahim Özcoşar (Ed), *Makalelerle Mardin,* Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul 2007, I, 106.
[13] Erkanal, *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Nusaybin,* 10.
[14] İş, *Dinler ve Diller Kenti Midyat,* 46.
[15] Atakan Akçay, Serdar Özbilen, "Yeni Asur Döneminde Yukarı Dicle Bögesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, (15), Bingöl 2018, 548.
[16] Taş, "Midyat ve Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", 258.
[17] Sadettin Noyan, *Mardin Bir Şehir Bir Malikâne Sıra dışı Evler*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008, 110-111
[18] Midyat'a 3 km uzaklıkta, Acırlı Beldesi yakınında bulunan ziyaret, mesire alanı
[19]Cemal Sevindi, Dilek Daşdemir, Kuruluşu Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri Açısından Midyat Şehri, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, (46), Erzurum 2011, s.142
[20] Çetin, *Midyat'ta Etnik Gruplar*, 99.
[21] Mardin Valiliği, *Yaşayan Tarih Mardin*, Resim Matbaası Yayınları, İstanbul 2000, 284.

1.2.2. Midyat'ın Tarihçesi

Midyat, İlkçağ ve Ortaçağ'ın önemli kentlerinden biri ve Ortaçağ kent dokusunu günümüze kadar koruyabilmiş bir yerleşim yeridir. Mardin Midyat bölgesinin tarihi M.Ö. IV. bine kadar uzamaktadır. Bazı seramik buluntular doğrultusunda bu tarih, tarihçiler tarafından M.Ö. VI. bin yıllarına kadar dayandırılmaktadır[22]. Baron Marva Oppenheim'in yaptığı kazılarda ulaştığı sonuçlara göre Subariler'in M.Ö. 4500- 3500 yıllarında yaşadıkları tespit etmiştir[23]. M.Ö. III. binden itibaren Hurriler'in bölgede yaşadığını, M.Ö. XVI. yy. Asya'dan gelen toplulukların etkisi altına girdiğini tarihi kaynaklar belirtmektedir[24]. Yazılı belgeler Tur Abdin'in Asur dönemindeki (M.Ö. 2000-M.Ö. 800) stratejik önemini ortaya koymaktadır. Asurlularla aynı stratejik öneme sahip Akkad döneminde Noram Sin'in egemenlik çağlarına kadar götürülmektedir. Asur merkez bölgesinden gelen ve Tur Abdin eteklerine ulaştığında batıya dönen antik yol çok önemlidir. Bu yol Ortaçağa'da da önemini koruyan ünlü ipek yoludur[25]. Bu yol ağının ortasında yer alan Mardin Kavşağı, Tur Abdin[26] Uruk döneminden başlayarak (M.Ö. 4000-3200) çağlar boyunca önemini korumuştur[27].

M.Ö. II. bin yılına ait bazı yazılı belgelerde Tur Abdin bölgesi "Kaşyari" adıyla anılmaktadır[28]. Bölgenin adının anıldığı en eski belge olan Boğazköy/Hattuşaş'ta ele geçen Akadca bir mektupta Kaşyari Dağlarında kaybolmuş bir gümüş kaptan bahsedilmektedir[29]. M.Ö. 1370'te Hitit Kralı Şuppiluliuma ile Nuhaşşe arasında imzalanan anlaşmada Kaşyari adı iki defa geçmektedir[30]. Hurri bölgesine ait dini başka bir metinde bölgenin adı Hur-sag-kaş-şi biçiminde geçmektedir. Daha sonraki yıllarda

---

[22] Noyan, 3.
[23] İş, *Dinler ve Diller Kenti Midyat,* 27.
[24] M. Aydın, M, Beykan, "Mardin", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayın, İstanbul 1997, II, 1174.
[25] Özkan, *İpek Yolunda Anadolu Köprüleri*, 394, İpek Yolu ismini dönemin en popüler malı olan, dayanıklı, uzak mesafeye taşınmaya uygun, çürümeyen ipekten almış dahi olsa, tüccarlar bu yolda ipek dışında, altın, baharat, süs eşyaları, mücevherat, yünlü mamuller, kumaş ve giysiler, metal, kil, kürk, ağaç mamulleri de taşımıştır. Ayrıca bu yolda, diplomatik elçilikleri, hacıları, misyonerleri, seyyahları, dönemin sanatçıları ile ustalarını da görmek mümkün olmaktadır.
[26] Erkanal, Günümüzde Mardin Eşiği adı ile tanınan dağ silsilesi aslında Doğu Anadolu'yu Mezopotamya'dan ayıran doğal bir engeldir. Klasik Çağ'da Masius, Orta Çağ'da ise Turabdin adı ile anılmaktadır. Turabdin adı bu gün bile yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.
[27] Aydın, vd., 26-27.
[28] Nurgül Yıldırım, Yeni Asurca Belgelerde Geçen Amedi Şehri, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52 (2), Ankara 2012, 3.
[29] Erkanal, *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Nusaybin,* 2.
[30] Erkanal, *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Nusaybin,* 3.

özellikle birinci bine ait Asur kaynaklarında Kaşyari bölgesi hakkında çeşitli bilgiler vardır[31].

MÖ. 2850 yılında Sümer Kralı Lugarzergiz Mardin ve çevresini hâkimiyeti altına almıştır. Şehircilik, sulama ve tarım alanında ileri bir seviyeye ulaşan Sümerler 30 yıl sonra şehri Akadlılar'a bırakmıştır. Akadlar MÖ. 2500 yılında Sümerlilerle anlaşarak Akad- Sümer devletini kurmuşlardır. Hammurabi MÖ. 2200- 1925 yıllarında Sümer topraklarını Babil idaresine alınca, bölgeye Babil hâkim olmuştur. Sümer, Babil hâkimiyetinin ardından Asurlular bütün Mezopotamya'ya hâkim olacak kadar güçlenmiştir. Hititler, Mitaniler ve Aramiler Asurlulara karşı savaşmıştır[32].

I. Tiglatpileser (M.Ö. 1115-1077) Orta Asur döneminde ait bir tablette Matiate'nin yani Midyat adı geçmektedir. Bu belgede Nusaybin'in, Gırnavaz'ın Midyat ile doğrudan doğruya bağlantılı olduğundan söz edilmektedir. Buna göre Asurlular Dicle Vadisinden geçerken sadece Babil'den çıkan Kaşyari yolunu kullanmışlardır[33]. Asur hâkimiyetinin M.Ö VIII. yy. ortalarına doğru zayıflamasıyla Suriye ve civarındaki Arami kabileler bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Bir asra yakın bölgeye yerleşen Arami kabileler bölgede Aramice'nin konuşulmasını ve bölgenin Aramileşmesini sağlamışlardır[34]. M.Ö. 800 yılına kadar Asurluların hâkimiyetinde kalan Mardin ve çevresi daha sonra Urartu Krallığı egemenliğine geçmiştir.[35].

M.Ö. 600-100 yılları arasında bölge, değişik kavimlerin istilasına uğramıştır. İskitler (M.Ö. 653-625), Medler (M.Ö. 625-550), Persler (M.Ö. 550-331) bölgeye sırasıyla hâkim olmuşlardır. M.Ö. 331 yılında Büyük İskender bölgeyi fethetmiş, İskender'in ölümünün ardından Selevkosların idaresine, sonrasında ise M.Ö. 140'tan itibaren Partların egemenliğine geçmiştir[36].

Midyat ve çevresi M.Ö. 69 yılında Roma'nın egemenliğine geçmiştir. Kısa bir süre sonra M.Ö. 53'te Partlar Yukarı Mezopotamya'nın tamamını işgal etmişlerdir. On beş yıl süren bu işgalden sonra Romalılar M.Ö. 38'de bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. Partların yıkılmasıyla yerine Sasani devleti kurulmuştur. Sasani Devleti kendini

---

[31] Aydın, vd., 40.
[32] Elif Keser, *Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, 12.
[33] Erkanal, *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Nusaybin,* 10.
[34] Çevik, 110-111.
[35] Mardin Valiliği, *81 İlde Kültür ve Şehir Mardin*, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul 2012, 44-45.
[36] Çevik, 112.

Partların varisi olarak kabul etmiş ve bölgenin hâkimiyeti için mücadele etmiştir. Bölge iki yüz yıla yakın Sasani ve Roma arasında el değiştirmiştir[37]. Roma döneminin bölgedeki en büyük kenti Dara antik kentidir. Dara İran hükümdarı ünlü Darayuvaşi tarafından kurulmuş ve çeşitli dönemlerde İranlılar ve Romalılar arasında el değiştirmiştir. İmparator Anastasius 507 yılında şehrin inşasını tamamlayarak, şehri önemli bir askeri üs haline getirmiştir.

Hıristiyanlığın doğuşu ve Mardin bölgesine gelişiyle toplumsal bir taban bulmasını sağlayan halk Aramiler'dir. Aramiler tarihin tanıdığı ilk Hıristiyan halktır. M.S. II. yy. ikinci yarısında artık bölgede Hıristiyanlık yaygın bir din haline gelmiştir[38]. Bölge Roma dönemi ve erken Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biridir. MS. 325 yılında İznik'te toplanan Hıristiyanlığın ilk ve en büyük konsiline katılan Episkopos Mor Yakup ile öğrencisi Mor Efrem Nusaybin'e döndüklerinde ünlü Nusaybin okulunun inşasına başlarlar. 326 yılında okulu hizmete açarlar. Nusaybin Okulu putperestlikten kalma okulun enkazı üzerine kurulmuş. Okulun resmi dili Süryaniceydi. Bölgedeki IV. yy yapılarının çoğunda putperestlik döneminden kalma tapınak kalıntısı mevcuttur. M.S. V. yy kadar Hıristiyanlık bölgeye hâkim olmuştur[39].

Tur Abdin, Süryani Ortodoks kilisesinin temellerinin atıldığı yer ve adlarına kurulan kilise ve manastırlarla birçok azizin anavatanıdır[40]. Tur Abdin Bölgesinin sınırlarını; Kuzeyinde Dicle nehri, doğusunda Cizre, güneyinde Nusaybin, batısında Mazıdağı oluşturmaktadır[41]. Getrude Bell, Tur Abdin'i Diyarbakır, Urfa ve Nusaybin'in oluşturduğu üçgenin doğusunda kalan bölge olarak tanımlamıştır. Etrafı, kuzey ve doğuda Dicle Nehri, batısında, güneye uzanan Mardin Dağı ve güneydoğuda Cizre ile çevrilidir. Dolayısıyla Hasankeyf, Mardin, Dara, Nusaybin ve Cizre bölgenin sınırlarını oluşturan yerleşimlerdir[42].

İulianus zamanındaki (361-363) baskı ortamı Hıristiyan çilekeş yaşamının yayılmasına neden olmuş ve Tur Abdin bölgesinde çile çeken keşişler ve senobit

---

[37] Çevik, 113.
[38] Aydın, vd., 50.
[39] Mardin Valiliği, *81 İlde Kültür ve Şehir Mardin*, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul 2012, 46.
[40] Hans Hollerweger, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, (Çev. Sevinç Gülçur), Repro-Aelier Hofmüller, Avusturya Linz 1999, 24.
[41] Keser, 11.
[42] Gertrude Bell, *The Churces and Monasteries of Tur Abdin*, Pindar Press, London 1982, 27-28.

gruplar nedeniyle "Kullar Dağı" adını almıştır. Süryani dinsel hayatı yoğunluklu olarak manastır dinsel hayatı şeklinde gelişmiştir[43].

İmparator Justinianus (527-565) döneminde Tur Abdin'i içine alan Yukarı Dicle havzası yoğun imar faaliyetlerin yürütüldüğü ve İran'a karşı hâkimiyet mücadelesi verildiği yıllardır. Amida, Dara, Tur Abdin de çok önemli ve stratejik savunma kaleleri inşa edilmiştir. Justinianus'un ölümünden sonra bölgeye VI. yy boyunca ağırlıklı olarak Sasaniler hâkim olmuş, VII. yy da ise tekrar Bizans hâkimiyeti söz konusu olmuştur[44].

640 yılında Midyat bölgesi Hz. Ömer'in hilafeti zamanında İslam Orduları tarafından fethedilmiştir. İslam kaynakları El Cezire (Yukarı Mezopotamya)'nin tamamının bir yıl gibi kısa bir sürede fethedildiği konusunda hemfikirdir[45]. Hz Ömer'in gayrimüslimlere karşı iyimser tutumu ve dinlerine karşı hoşgörüsü Hıristiyanlar arasında geniş yankı bulmuştur. Hz. Ömer'in Kudüs Hıristiyanlarına yazdığı ahitnamenin bir örneği Tur Abdin Süryanileri tarafından asırlar boyunca muhafaza edilmiştir[46]. 1864-1951 yılları arasında yaşamış, tarihçi Abdülgani Efendi 1935 yılında yazdığı "Mardin Tarihi" adlı eserinde bölgenin İslam Orduları tarafından fethini şu şekilde açıklamaktadır. "*Mardin Şehri, bütün Diyar-ı Bekir ve Rabia'nın fatihi olan İyad b. Gamen ile beraberinde bulunan ashab-ı kiramdan Halid b. Velid, Muaz b. Celeb, Said b. ..Zeyd hazretleri tarafından, Hz Ömer efendimizin hilafeti zamanında 8 cumadu'l ula 18/m. 639 yılında fethedildi."*[47] VI. yy. sonrası, İslamiyet'in yayılışı ile birlikte Arap akınları başlamış ve VII. yy. da Halit B. Velid orduları bölgeyi fethetmişlerdir. Fethin sonucunda bölge halkı ile anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın kuralları şöyledir; "*Cizye ödedikleri sürece, canları, kanları, malları, kadınları ve çocukları, şehirleri, değirmenleri emniyettedir. Kiliseleri ve çevresindekiler onlara aittir, bunlara dokunulmayacak ve yıkılmayacaktır, mevcut olanlardan başka kilise inşa edilmeyecek ve çanları çalmayacaktır, paskalya tes'id etmeyecekler ve haçlarını göstermeyeceklerdir. Evlerine kimse oturmayacaktır. Yolunu bulamayanlara yol*

[43]Aydın, Emroğlu, Özel, Ünsal, 2000, 58.
[44] Çevik, 115-116.
[45] Çevik, 119.
[46] Hüseyin Güneş, *Tur Abdin Yöresinin İslamlaşma Süreci*, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (6), Şırnak 2012, 83.
[47] Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk), *Mardin Tarihi*, Burhan Zengin, Avşaroğlu Matbaası, Ankara 1999, 6.

gösterilecektir, yol ve köprüleri tamir edecekler, Müslümanlara karşı samimi davranacaklardır. Bu şartlara riayet etmezlerse himaye görmeyeceklerdir"[48].

Bölgede Aramicenin hâkim dil olması, M.S. VII. yy. İslam ordularının fethi ile değişmeye başlayacaktır. Ancak Midyat yöresi XI. yy kadar Arami bölgesi olarak anılmaya devam edecektir[49]

VIII. yüzyılda Abbasiler döneminde bölgede imar ve kalkınma hareketleri görülmüştür. Midyat köylerinin ekserisi Harun El Reşit döneminde kurulmuştur. Harun El Reşit'in oğlu Memun'un kurduğu büyük bir ordu Cizre-Mardin eski patika yolu boyunca yüz karakola yerleştirilmiştir. Mahalmiler[50] böyle doğmuşlardır. Midyat ve çevresindeki köylerede yaşayan insanlara "Mahalmiler" denilmeye başlanmıştır[51]. Cizre'den Mardin'e kadar eski patika yolu, özellikle eski Bağdat yolu üzerindeki köyler, Türkçe, Süryanice ve ağırlıklı olarak Arapça karışımı Mahalmice diye tabir edilen bir dili konuşur[52].

IX. yy sonlarından itibaren bölgeye Hamdanoğulları (905-1004) hâkim olur. Bu hâkimiyet bir asra yakın El Cezire bölgesinde devam edecektir. Hamdaniler'in ardından Tur Abdin, Meyafarkin merkez olmak üzere Diyar-ı Bekr bölgesinde yine bir asır boyunca Mervaniler hâkim olur[53].

983-1085 Mervaniler döneminde Türkmenler, Musul ve Diyarbekir arasına yerleşmeye başladılar. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Mansur ve Buka adlı Türk komutanlara bölgeyi ikta etmiştir. Böylece bölge Türk nüfuzu altına girmeye başlamıştır[54].

1071 Malazgirt savaşıyla Türk grupları Anadolu'ya yayılmış ve kalıcı varlıklarının önü açılmıştır. Selçuklu hâkimiyeti altında Türkler Mardin'e yerleşmiştir. Selçuklu sultanı Alparslan hâkimiyetinde Artuk Bey'e Mardin, Diyarbakır ve Harput

---

[48] Güneş, 84.
[49] Çevik, 116.
[50] Ulutürk, Mahalmi, aslı Arapça "yüz mahalle" anlamına gelen Mahalle-Miye (Mit Mahalle)'den gelmektedir. Rivayete göre bölgeye yüz kişi veya yüz aile geldiğinden, bir başka iddiaya göre ise gelenler yüz yerleşim birimi kurduklarından aşirete bu isim verilmiştir. Yüz yer, yüz ordugâh anlamına da gelmektedir.
[51] Muammer Ulutürk, Farklı Din ve Kültürlerin Bir Arada Yaşama Deneyimi Olarak Midyat Hapsinas (Mercimekli) Köyü, http://isamveri.org/pdfdrg/D208677/2012/2012_ULUTURKM.pdf, Uluslar arası Midyat Sempozyumu, 7-9 Ekim 2011, 775.
[52] http://www.midyat.adalet.gov.tr/midyathakkinda.html, 06.02.2015.
[53] Çevik, 124.
[54] Güneş, 95.

yöresi verilmiştir. 1104'te Emir Sökmen'in ölümünden sonra kardeşi İlgazi'nin soyu Mardin Artuklu hanedanını kurmuştur[55]. Tur Abdin'in batı ve kuzeyinde iki stratejik nokta olan Mardin ve Hısn'ı Keyfa kaleleri XII. yy itibari ile birer Artuklu başkenti olmuştur (1102-1401)[56]. Prof. H. Hollerweger'e göre, Mardin doğusunda ve Midyat'ın batısına düşen Mhalmoye'nin birçok büyük köyü, 1209 yılından önce Hıristiyanlıktan İslamiyet'e geçmişlerdir[57]. Tüm bu gelişmeler sonucunda XI. yy da Artuklu Devleti Bölgeye hâkim olur, Mardin, Hasankeyf, Silvan ve Musul Artukluları döneminde Midyat en parlak dönemlerinden birini yaşar. Mardin Artuklularla birlikte, siyasi bir merkez, bir başkent kimliği kazanmıştır. Kentin fiziki yapısı ve mimari dokusu bölgesel bir merkez olarak XII. yy. itibari ile gelişip biçimlenmeye başlamıştır[58].

1180'lerde Mısır ve Suriye Eyyubi devletinin hükümdarı Selahaddin Eyyubi kuzey yönünde ilerleyip Nusaybin'i ele geçirdikten sonra egemenliğini Cezire, Botan, Tur Abdin ve Diyarbakır bölgelerine yaymaya başladı. 1183 seferiyle Diyarbakır'ı ele geçirdikten sonra Mardin ve Silvan bölgesi Artuklu emirlikleri Eyyubilere bağlılıklarını bildirmişlerdir[59]. 1230 yılında Hısn'ı Keyfa Eyyubiler'in eline geçmiştir ve Eyyubiler hâkimiyet alanlarını Tur Abdin Bölgesine yaymıştır. Ancak bu da uzun sürmemiş, XIV yy. sonlarına doğru bölge Timur tarafından istila edilmiştir. Bu olayın ardından ikinci büyük Türkmen göçü dalgası Akkoyunlu- Karakoyunlu hâkimiyeti başlamıştır[60].

1366'da Mardin Karakoyunlu saldırısına maruz kalmış, Mardin Artuklu Hükümdarı Melik Mansur'un yardımına Celayirli Sultan Üveyrs gelmiştir ve bu saldırıdan zaferle çıkmıştır[61]. Timur 1400 yılında El Cezire önlerine gelmiş, Mardin şehrini kuşatmıştır. Mardin'in hâkimi Sultan İsa kendini şehre kapatmıştır. Kuşatmanın uzun süreceğini düşünen Timur, kuşatmayı Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'e bırakmıştır. Akkoyunlular şehri alamayınca bir süre sonra tekrar saldırmışlar fakat ikinci kuşatma da başarılı olamamıştır[62]. Akkoyunluların, bu şekilde Mardin'e hâkim olma çabalarını gören Karakoyunlular bu duruma engel olabilmek için harekete

[55] Aydın, vd., 87.
[56] Çevik, 125.
[57] Hollarweger, 26..
[58] Taş, "Midyat ve Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", 264.
[59]Aydın, vd., 97.
[60] Çevik, 128.
[61] Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, 12-13.
[62] Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlular Döneminde Mardin", İbrahim Özcoşar (Ed), *Makalelerle Mardin,* Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul 2007, I, 309.

geçmişlerdir. Karakoyunlular, Akkoyunlulara karşı Mardin Beyi'ne deştek vermişlerdir. Mardin Beyi ve Akkoyunlular arasında bir dizi mücadele başlamıştır ve hiçbir saldırıda Akkoyunlular şehri ele geçirememişlerdir. Akkoyunlular döneminde Kara Yülük Osman Bey'in Amid, Erzincan, ve Erzurum'u alması, Orta Asya ile Hindistan ve İran'ı İslam pazarlarına ve Avrupa'ya bağlayan ticaret yolları üzerinde Akkoyunlu egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Akkoyunluların tekrar Mardin üzerine saldırıya geçmeleriyle Mardin beyi Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf'tan yardım istemiştir. 1408 yılında Karakoyunlu Kara Yusuf Akkoyunluları mağlup etmiş ve Mrdin Beyi Emir Salih'ten şehri Karakoyunlulara teslim etmesini söylemiş ve şehri almıştır[63].

1501 tarihinden sonra bölge Safevi hâkimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde yöredeki Türkmen gruplar Azerbeycan'a göç etmişlerdir. Şah İsmail, Eyyubi Meliki, Halil'i Tebrizi'yi hapse attırmış, bölgeyi idaresi altına almıştır[64].

Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi (1516-1518) İdris-i Bitlisi'nin desteği ile Hasankeyf'i ele geçirmiş, şehrin idaresini de ona bırakmıştır. Böylece bölgede Osmanlı dönemi başlamıştır[65]. Bu süreç sonucunda Mardin, 1535 yılında Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmiştir[66].

Mardin, Ekim 1515'te Bıyıklı Mehmet Paşa komutasında Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olmuştur[67]. Evliya Çelebi Mardin'in Osmanlı hâkimiyeti ile ilgili şunları aktarmıştır; "*920 tarihinde Çıldır'ın fethinden sonra bu kale üzerine Selim han Bıyıklı Mehmet Paşa ile Molla İdris İmadi'yi yüz bin askerle gönderip Başkumandan kale eteğinde oturunca on yedinci gününde içindeki Kürtler kaleyi teslim edip kendileri Sancar Kalesine gittiler. Sonra Süleyman Han 941 tarihinde Bağdat savaşına giderken bu Mardin Kalesini tamir ettirip Diyarbekir Eyaletinde Sancak Beyi Merkezi yaptı. Kanun üzerine Beyinin hassı iki yüz bin akçedir. Paşası bin kadar adamıyla idare edip adalet üzerine kendisine yirmi bin kuruş gelir sağlanır. Yiğit, namlı ve çalışkan paşa işidir. Değme kimse iş görmez. Çünkü bir tarafında saçlı dağının Kürtleri vardır. Bir tarafında Aştı, diğer tarafında Şakağı aşireti Kürtleri ve sahralarında da göçebe*

[63] Paydaş, 313.
[64] Güneş, 96.
[65] Mehmet Salih Erpolat, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. YY da Midyat", İbrahim Özcoşar (Ed), *Makalelerle Mardin,* Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul 2007, I, 383.
[66]http://www.midyat.adalet.gov.tr/midyathakkinda.html, 06.02.2015.
[67] Göyünç, 19.

Türkmenler bulunur. Çöl yerlerinde Tay kabilesi Arapları konar ve göçer. Bu gezici kavimlerden öşür, âdeti ağnam ve otlak hakkı gibi gelirleri tam olarak almak her paşanın işi değildir. Onun için Mardin'e cesaretli, sert, kuvvetli ve hünerli bir paşa ister. Zeamet sahibi otuz atlı ve tımar sahibi dört yüz altmış beştir. Alay beyi ve çeribaşı burada da vardır. Kanun üzeri cebelileri ile bin altmış adet silahlı askeri olur ve beyi ile sefere gider. Üç yüz payesi ile kazanır. Nahiyelerinden kadısına üç bin kuruş gelir olur. Müftüsü, kethüda yeri, yeni çeri serdarı, muhtesibi, şehir vekili, şahbenderi, subaşısı, kapan emini, kale dizdarı ve neferleri vardı.[68].

XVI. yüzyılda Tur Abdin Hasankeyf sancağına bağlı bir nahiyedir. Midyat'ta bu nahiyeye bağlı bir köydür. Midyat'ın Tahrir Defterlerinde birinci sırada yer alması onun merkez köy olduğuna işaret etmektedir[69]. XVI. yüzyıl Tahrir Defterleri, ancak nüfusun cemaatlere göre yüzdelik dağılımını verebilmektedir.

Tablo 1. Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin'de Nüfusun Dinlere Göre Yüzdelik Olarak Dağılım[70]

	1518	1526	1540	1564
Müslüman	41	38,8	34,9	27,9
Hıristiyan	48,7	48,6	56,1	62,1
Yahudi	6,2	8	5	5,1
Şemsi	4,1	4,6	4	4,9

1835-1836 tarihlerinde şehrin hâkimi Mehmet Bey tarafından yaptırılan nuüfus sayımına göre Mardin nüfusu ve bunun cemaatlere göre dağılımı şöyledir[71].

Tablo 2. 1835-1836 Mardin Nüfus Sayımı[72]

	Hane Sayısı	Erkek Nufus
Müslüman	1,816	2,943
Hıristiyan	1,809	3,190
Yahudi	18	50

[68] Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı (Haz), 4(2), 80-81, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
[69] Güneş, 96.
[70] İbrahim Özcoşar, "Osmanlı Dönemi Mardin Ermenilerinde Dini Değişim", *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, 7 (2), 434.
[71] Özcoşar, "Osmanlı Dönemi Mardin Ermenilerinde Dini Değişim", 435.
[72] Özcoşar, "Osmanlı Dönemi Mardin Ermenilerinde Dini Değişim", 435.

1871-72 Salnamesine göre Midyat kasabasının erkek nüfusu 1491 kişidir. Bunun 522'si Müslüman 969'u ise gayrimüslimdir[73].

Midyat, etnik gruplarıyla oldukça renklidir. Müslüman olarak Türkler, Kürtler, Araplar, Hıristiyan olarak, Süryaniler, Ermeniler ve Keldaniler, bu iki din dışında bir de Yezidilerin yaşadığı köyler bulunmaktadır. Müslüman Türkler, Türkçe, Araplar, Arapça, Kürtler ise Kürtçe dilini kullanmaktadırlar. Hıristiyan din grupları Katolik, Ortodoks ve Protestan olmak üzere üç mezhebe ayrılırlar. Hıristiyanlar kendi aralarında yoğunluklu olarak Süryanice konuşmaktadır, Keldanice ve Ermenice bu bölgede unutulmuş dil gruplarıdır ve konuşulmamaktadır. Midyat'ta bu dinlerin yanı sıra sayıları çok az olmakla beraber Yezidi dinine mensup insanlar da yaşamaktadırlar. Tarihler boyunca bu özelliğini koruyan Midyat'a "Diller ve Dinler Şehri" denir. Farklı din ve etnik gruptaki insanların bir arada yaşamayı öğrendiği ender şehirlerden biridir.

1.3. SEYAHATNAMELERDE VE GRAVÜRLERDE MARDİN

Seyahatname ve gravürler tarihin birinci el kaynağı olarak değerlendirilir, çünkü tarihi akış içerisinde üretildiği günü nakleden belgelerdir. Seyahatname[74] yazar, araştırmacı veya tarihçinin gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini aktarır[75]. Tarihi süreç içerisinde yok olmadan günümüze ulaşmayı başarmış seyahatnameler tarihi kaynak açısından çok kıymetlidir. Yazarın dilinden ve izlenimlerinden, çağı, coğrafyayı, toplumu ve dolayısı ile toplumun kültürünü, ekonomisini, sanatını ve yaşantısını günümüze samimi ve yalın bir şekilde aktaran birinci el kaynaklardır[76].

Gravürler[77], resmedilen görseli metal, taş, tahta üzerine oyma tekniği kullanarak kâğıda aktarır[78]. Tarihler boyunca gravür sanatı ustaları tarafından icra edilmiş ve günümüze ulaşanları da resmettikleri şehrin, yörenin, coğrafyanın o gün ki koşullarını

---

[73] Güneş, 97-98.
[74] Maden, Seyahatname Sözcüğü, Arapça "seyahat", Farsça "name" sözcüklerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Gezi hatıraları kitabıdır.
[75] Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Erzurum 2008, 148.
[76] Şerif Aktaş- Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, 182.
[77] Turani, Gravür; bir çeşit resim sanatıdır. Metal bir plak üzerine asit ya da bir uçla yapılan oyma desenin, oyulan yerlere mürekkep yedirilerek, bir pres yardımı ile kağıt üzerine geçirilmiş bir baskısıdır.
[78] Adnan Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, 48.

sunması açısından çok değerlidir. Mardin şehri tarihler boyunca birçok seyyahın uğrak noktası olmuştur. Seyahatnamelere ve gravürlerde Mardin şu şekilde yansımıştır.

Suriyeli biyografikçi ve coğrafyacı Yakut El- Hamavi 1179 yılında doğmuştur. Rum asıllı bir ailenin çocuğudur. Beş altı yaşlarında iken esir düşmüş, Bağdata getirilerek burada Asker B. Ebu Nasr İbrahim El Hamevi adlı tacir tarafından satın alınmıştır. Sahibi tarafından eğitim görmüş, okuma yazma ve hesap, muhasebe işlerinde çok başarılı bir gezgin olduğu bilinmektedir[79]. 1197- 1198 yıllarunda Mardin'e gelmiştir. Gezen satıcı, kütüphaneci ve hattat olarak Mısır Suriye, Irak ve Harzem'e seyahat etmiştir. Arap coğrafyacı Mardin hakkında şunları söylemiştir."*Mardin, Dunyasır (Kızıltepe), Dara, Nusaybin ve onların üzerinde bulunduğu geniş ovaya bakan bir dağın tepesinde bir kaledir. Kalenin önünde, pazar yerleri, Müslüman ve Hıristiyan hanları bulunan büyük bir mahalle uzanır. Kent bir anfitiyatro şeklinde yapılmıştır. Dünyada ondan daha güzel daha sağlam inşa edilmiş ve daha muhkem bir kale olmadığına kuşku yoktur*[80].

Arap coğrafyacı İbn-i Batuta 1325 - 1354 tarihleri arasında Tur Abdin bölgesine seyahat etmiştir. Batuta'ya göre Mardin bir tepenin yamacına kurulmuş islam ülkelerindeki şehirler içerisinde en güzellerinden ve en gösterişlilerinden biridir. Burda kendi adıyla anılan yün kumaşlar dokunmaktadır. Mardin'de bir tepenin üzerinde kurulmuş bir kale vardır. Kale, Kal'at-i-kuh olarak bilinmektedir. Seyyah Mardin'i, Tur Abdin'de bir tepeden akan Savr nehrinin suları ile bolca sulanan bir yer olarak tasvir eder[81]. Batuta Mardin'e ulaştığı zaman Mardin sultanı El-Melik Es-Salih'tir (1312-63) Irak, Suriye ya da Mısır'da ondan daha eli açık kimse yoktur. Şairler ve dervişler ziyarete gelmiş zengin hediyeler getirmişlerdir[82].

1474-1478 yılları arasında bölgeye gelen Venedikli tüccar Josaphat Barbaro Silifke Limanı'ndan başlayan yolculuğuna, Osmanlı topraklarına girmeden, Çukurova'dan Ramazanoğulları topraklarından devam etmiştir. Tarsus, Adana, Urfa hattını takip ederek Mardin'e ulaşmıştır[83]. Mardin'i tepe üzerindeki şehir olarak tasvir

[79] https://islamansiklopedisi. org.tr/yakut-el-hamevi.
[80] Aydın, vd., 89.
[81] Paydaş, 308.
[82] Muhammed Et- Tanci, *İbni Batuta Seyahatnamesi*, İstanbul 1983, 106.
[83] Mehtap Nasuroğlu, Yeniçağda Batılı Seyyahların Gözü İle Mardin, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 2012, 829.

eder ve şehrinde 300 kadar evin olduğunu yazmıştır. Bu bilgiden yola çıkarak Osmanlı idaresine girmeden önce şehirde 1500 kişinin yaşamakta olduğu tahmin edilebilir. 1518'de 8200 civarında olan nüfus 1526'da 10.000, 1540'ta 14.000 ve 1564'te 18.000 civarlarına yükselmiştir[84]. Barbaro, şehre girişin sadece bir yerden mümkün olduğunun, bu girişin de dört adım genişliğinde tek parça taş basamaklı bir merdiven olduğundan bahseder. Bu basamakların yukarısında büyük bir kapı ve kapıdan şehre açılan bir yolu tasvir eder. Şehirde elli adım yüksekliğinde bir kale ve kaleye giden yolunda basamaklı olduğundan bahseder. Mardin'de kadife ve ipek kumaşların bolca dokunduğunu ve şehrin Uzun Hasan'ın ülkesine dâhil olduğunu belirtir[85].

Gravür 1. Olfert Dapper, Beschryving van Asie[86]

1690 yılında vefat eden Hollandalı doktor ve coğrafyacı Olfert Dapper seyahatname türünde birçok eser yazmıştır. Yazdığı eserlerin bir kısmının kaybolduğu bilinmektedir. "Beschryving van Asie" adlı kitabına koyduğu ve daha sonraki

[84] Mehmet Taştemir, "Mardin", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık, Ankara 2003, 28, 46.
[85] Josaphat Barbaro, *Anadolu ve İran'a seyahat*, Çev. Tufan Gündüz, İstanbul 2005, 64-65.
[86] Mustafa Sevim, *Gravürlerle Türkiye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, 144.

dönemlerde birçok eserde kopyalandığı görülen gravürü, Barbaro'nun anlattığı tasvire birebir uymaktadır[87].

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda çok önemli bir seyahatneme yazmıştır. Kırk yılı askın bir süre Osmanlı ülkesi ve diğer ülkeleri gezen Evliya Çelebi Mardin kalesi hakkında şunları belirtmiştir; "*Mardin Kalesi Dicle Ceziresi içerisinde, Şatt Nehrine iki menzil yakınlıkta bir çöl içerisinde, göğe yükselmiş bulut renginde yüksek bir kaya üzerine yapılmıştır. Anlatılmasında dil aciz kalemler yetersizdir. Ama ben güneşten zerre ve denizden damla misali anlatma cesaretinde bulundum. Bu kale o derece yüksektir ki en yüksek yerinde bulunan yapıların burç ve kuleleri saman yolu gibi mavi bulutlara erişir. Öğle vakti olunca mavi bulutlar kaybolmadan kalenin yükseğindeki minare ve yüksek binalar görünmez. Dünya gezginlerince meşhur olan pek çok kaleyi görmek bana nasip olmuştur. Fakat bu Mardin Kalesine hiç biri benzetilemez. Zira Mardin Kalesinin en yüksek yerine tam iki fersahta çıkılır. Kale dört tarafından üç dört menzillik yerden görünür. Bu kaleden Nusaybin ve Sencar kaleleri, Sencar Dağı ve Hamur Sahrası ayna gibi görünür. Bu kalenin fethi hiçbir şekilde mümkün değildir. Belki şiddetli kutlama ve hile ile fetih edilebilir. Yoksa başka bir şekilde ele geçirilmesi imkânsızdır. Kale içerisinde birçok mağara, tuzak yeri, on sene kuşatmaya dayanacak su sarnıçları vardır. Tepelerinin yalçın kayaları üzerine yağmur yağınca bir damlası dahi boşa gitmeyip kaya yolları ile su sarnıçlarına gider. Yüzlerce mağaralarında yedi sekiz yüz yıldan beri ambar edilmiş kızıl darı, kara suret darısı ve çeltikli pirinç ağzına kadar doludur. Diğer çeşit mağara, mahzen ve hasırlarda taneli buğday, arpa ve diğer hububat dolu olup hazır durur. Her sene bu buğdaylar hükümet tarafından halka dağıtılarak yerine yenileri konur. Bu kalede bulunan mühimmat ve malzemelerin, çeşitli cephaneliklerin hesabı belirli değildir. O kadar siyah barut, gülle, bumbara ve top var ki anlatmaya kalksak her halde ayrı bir cilt olur. Kalenin göğe yükselmiş tepesinde birçok eser vardır. Hiç hendeği yoktur. Etrafı uçurum gibi cilalı kayalıklardır"*[88].

Monsieur De Thevenot, 1663'te seyahatini gemi ile Marsilya'dan İskenderiye'ye oradan da sırasıyla Şam, Halep, Urfa ve Mardin'e gelerek gerçekleştirmiştir. Mardin'e uğradıktan sonra Nusaybin üzerinden Musul'a gitmiştir[89]. Eserinde Mardin kalesinin

[87] Göyünç, 91.
[88] Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 81-82.
[89] Nasuroğlu, 830.

çok güçlü bir kale olduğunu, sahip olduğu kaynak suyu ve su deposundan dolayı, Türklerin burası için "Hiç bir ordu tarafından alınamayacağını" aktarmıştır. Eserinde Timur'un kaleyi yedi yıl boyunca kuşattığından bahsetmiş, konu ile ilgili bilgileri yerel halktan öğrenmiş ve oldukça mübağala yapmıştır[90].

Carsten Niebuhr 1766 yılında Mardin'e gelmiş ve Mardin şehrinin gravürünü çizmiştir. 1733'te Almanya'da doğmuştur. Matematik okurken Doğu bilimci ve ilahiyatçı Johann David Michaelis Tevrat ile ilgili bazı soruları araştırmak için Arabistan'a bir grup öğrencisini göndermek ister. Danimarka kralı V. Friedrich masrafları üstlenir. 1761'de kafile beş araştırmacı ve bir hizmetkâr ile yola çıkar. Seyahat sırasında Carsten Niebuhr dışındaki tüm ekip üyeleri tek tek vefat eder. 1767'de Carsten Niebuhr Kopenhag'a geri döner[91].

Gravür 2. Carsten Niebuhr, Voyage en Arabia et en D'autres Pays Circonvoisins, Amsterdam 1776-1780, c.2, s.318[92]

Niebuhr, Mardin'i yüksek ve dik bir kayalığa kurulmuş, bir zamanlar çok güçlü bir kaleye sahip bir şehir olarak tasvir etmiştir. Kalenin dik ve en yüksek konuma inşa

[90] Monsieur De Thevenot, *The Travels of Monsieur de Thevenot İnto The Levant*, London 1684, 47-48.
[91] Mustafa Bilge, "Niebuhr Carsten", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, (33), 77-78.
[92] Sevim, 145.

edildiğini fakat surlarının ve kulelerinin yıkıldığından bahsetmiştir. Kalede su biriktirmek amacı ile çok büyük sarnıçların varlığından bahsetmiştir. Seyahatnamesinde Mardin'in Timurleng tarafından kuşatıldığından bahsetmiştir. Mardin'de mayıs ayının ortasından ekim ayına kadar bir damla yağmur yağmadığını, ne kadar yağmur yağarsa o kadar ürün beklentisi içine girdiklerini, insanların bu süre zarfında evlerinin damlarında yattıklarını yazmıştır[93].

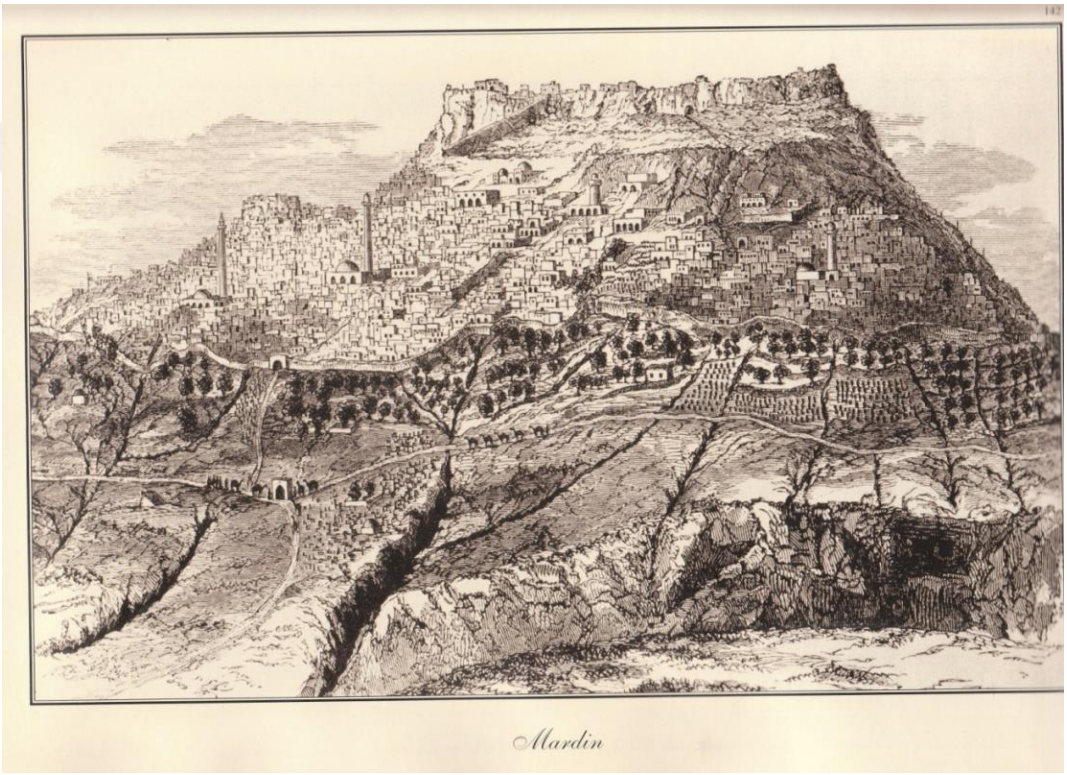
Gravür 3. J. S. Buckingham, Travels İn Mezopotamia, 1827, C.1, S.3[94]

1826'da Mardin'e gelen Buckigham, şehir hakkında şunları aktarmıştır; "şehirde evlerin Roma tiyatrosu gibi üst üste olduklarını, taş işçiliğinin o kadar iyi olmadığını, evlerinin küçük ve donanımsız olduğunu yazmıştır. Evlerin üstü düzdür ve ahşap kerevetler, akşam oturumları ve yaz gecelerinde yatmak için kullanılmıştır. Şehirde sekiz cami vardır, beşi küçük ve önemsizdir, kalan üçünden ise yalnızca biri büyüktür. Şehirde üç hamam varsa da iyi işletilmemektedirler ve hamamlarda su kıtlığı çekilmektedir. Şehrin kahveleri de genellikle Türk şehirlerinde olanın aksine az sayıda ve küçüktür, eşyaları da kötüdür, fazla müşterisi yoktur. Kervansaray küçüktür, pazarlar daha çok ve olağan biçimleriyle, kemerlerle kaplıysa da çok dardır. Şehrin tüketim

[93] Nasıroğlu, 832.
[94] Sevim, 143.

ihtiyacını karşılamaktan uzak görünmektedirler. Şehrin yerlilerinin fakir olduğunu" aktarır[95].

1877'de Mardin'e gelen Grattan Geary ise, "şehre girişte göze çarpan Hükümet Konağı, Katolik ve Amerikan Protestan misyon binalarının güzelliğinden bahseder. Üst üste teraslar halindeki şehirde göze çarpan cami ve minareler, medrese ve okullar Mardin'in bu konudaki ününü doğrulamaktadır. Geary, çocukların sağlıklı ve yakışıklı olduklarını, hiç bir yerde, böyle yanaklarından sağlık fışkıran çocuk görmediğini ve bunun ancak İllustrated London News'ın kapak resimlerinde görülebileceğini" belirtir[96].

Gravür 4. Grattan Geary, Through Asiatic Turkey, London 1878[97]

[95] Aydın, vd., 226.
[96] Aydın, vd., 226.
[97] Sevim, 146.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRYANİLİK

2.1. HIRİSTİYANLIK VE MEZHEPLERİ

Hıristiyanlık hareketi Nasıralı İsa'nın öğretisini takip eden ve bu öğretiyi duyuran, onun tekrar yeryüzüne gelişini beklerken, "müjdeyi", "İncil'i" yayan inanmışlar grubunun geliştirdiği bir harekettir. İsa'yı dünyaya adaleti geri getirecek tanrının oğlu, elçi, Mesih olarak görmüşlerdir[98]. Kısaca tanımlayacak olursak, Hıristiyanlık; Yahudi asıllı Hz. İsa'nın peygamberliğini yaptığı ve insanlığa duyurduğu dinin adıdır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşim noktası olan Filistin Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü, peygamberlik görevini üstlendiği ve insanlığa yaydığı coğrafyadır. Hz. Meryem'in mucizevî bir şekilde hamile kalması sonucu Hz. İsa dünyaya gelmiş ve otuz yaşına geldiğinde insanları iman etmeye çağırmıştır[99].

Yahudi asıllı Hz İsa Hıristiyanlığı başta Yahudiler arasında yaymış fakat Hıristiyanlık tarihi akış içerisinde evrensel bir din halini almıştır. Yahudiliğin içerisinde ortaya çıkan bu din başlangıçta Yahudiliğin ırk esasının etkisi altında Yahudilerden başkasını muhatap almazken, İsa'dan sonra başka etnik köken ve coğrafyalara da kapılarını açmıştır. Çünkü İsa çarmıha gerilip tekrar dirildikten sonra göğe yükselmeden önce havarilerinden, öğretisini tüm uluslara yaymalarını istemiştir[100].

Yahudilerin "Mesih" dediğine Grekler "Christ" diyorlardı ve Christe inananlara "Christiens" demişlerdir. Hıristiyanlar ortaya ilk çıktıkları zaman şiddetli işkencelere maruz kalmışlardır. Anarşist, ihtilalcı, ateistler gibi algılanmışlardır. Pagan bir toplum olan Romalıların ürün elde etmemesi ve toplumsal felaketleri Hıristiyanların pagan dinini çiğnemelerine yorulmuştur ve hep dışlanarak küçük görülmüşlerdir[101].

Hıristiyanlık Dini ve Hz İsa'nın tabiatı konsillerde yorumlandıkça, Hz. İsa peygamberlik vasfından uzaklaştırılarak tanrısallaştırılmıştır. Hıristiyan kaynaklarında,

---

[98] Albert Houtın, "Hıristiyanlığın Kısa Tarihi", (Çev. Abdurrahman Küçük), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1982, 437.
[99] Christian W. Troll, "Tarihi Bir Olay Olarak Hıristiyanlık", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Sivas 1999, 257.
[100] Mehmet Katar, "Tevhitten Teslis Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık", *Journal Of İslamic Research,* 2007, 20(309), 330.
[101] Houtin, 439.

İsa, tanrıdan baba olarak, kendisinin de tanrı ile eşit yetkilere sahip, onun tarafından gönderilmiş oğul olarak söz etmiştir. Görevinin tanrının isteğini yerine getirmek olduğu söylenmiştir[102].

Hz. İsa, Kur'an-ı Kerim'de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde anılmaktadır. Kendisine İncil'in verildiği, Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tasvir edilen, ancak kul olduğu vurgulanan, Allah'ın peygamberidir. Hıristiyanlıkta ise İsa Mesih Tanrı'nın oğlu, dolayısıyla tanrı olarak kabul edilmektedir[103]. İslam âlimleri arasında, Hz. İsanın ölümü ve kıyametin kopmasından önce, kıyametin bir alameti olarak tekrar dünyaya gelişi "Nüzül-i İsa" adı altında tartışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, kıyametin kopmasından önce İsa'nn yeryüzüne ineceğine dair açık bir beyan yoktur[104].

Hz. İsa havarileri "gönderilenler" anlamına gelen "elçiler" olarak isimlendirilmiştir. Peygamberliğinde ve misyonunda onlara özel bir yer vermiş ve hayatta iken onları Filistin'in küçük şehir ve köylerine vaaz etmeleri için göndermiştir. İsa hayattayken diğer elçiler arasında Peter'i seçmiş ve "kardeşliğinizi teyit edin" diyerek, kendisine iman edenleri koruyup gözetleme, onları yönlendirme işini Peter'e bırakmıştır[105]. İlk etapta Hıristiyanlık Yahudiler arasında yayılmış ve bu dinin Yahudilik dinini iyileştirmek ve düzeltmek amaçlı indiği düşünülmüştür. Hıristiyanlığın M.S. 30-70 yılları Yahudi Dönemi olarak adlandırılır. Kısa bir dönemdir fakat önemli bir dönemdir. Çünkü Hıristiyanlığın tamamıyla Yahudilerden oluştuğu bir dönemdir[106]. Sonraki süreçte misyonerler, Mısır'dan Anadolu'ya, Irak ve Suriye'den Yunanistan'a geniş bir bölgede Yahudi diasporasına ulaşmaya çalışmışlardır. Ancak Pavlus gibi Hıristiyan misyon önderleri sayesinde ırk farkı gözetilmeksizin tüm halklar arasında yayılmaya başlamıştır. M.S. 50'de Hıristiyanlığı yaşayan Yahudiler ve diğer etnik kökenliler arasında ibadet ve dini gereklilikler konusunda çatışma yaşanmış ve bunu çözmek amacıyla Kudüs'te Havariler Konsili toplanmıştır[107].

---

[102] Troll, 258.
[103] Ömer Faruk Harman, "İsa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 465.
[104] İlyas Çelebi, "İsa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 472.
[105] Troll, 259.
[106] Fuat Aydın, *Hıristiyanlık*, Yayınlanmış Ders Notları, Sakarya 2015, 2.
[107] Katar, 333.

Hz. İsa'nın yaşamı ve öğretisi, havarileri tarafından yazılmış dört İncil ile insanlığa duyurulmuş ve Hıristiyanlık inancı yayılmıştır. Hıristiyanlar için bu İnciller Yeni Ahit metninin en kıymetli parçasıdır. Bu İncillerde Hıristiyanlığın vermek istediği mesaj ve havarilerin anlatımıyla İsa'nın yaşamı yer almaktadır[108].

Birkaç yıl içerisinde, ilk Hıristiyanların inancı sayesinde, İsa'ya olan iman, Filistin'den Asya, Afrika ve Avrupa'nın Akdeniz bölgelerine kadar yayılmıştır. Havari Peter, Suriye'de ve şehit olarak vefat ettiği Roma'da çalışmıştır. Paul bütün bir Grek-Romen dünyasında çalışmıştır. John ve Thomas, İncil'i Asya'nın batı bölgelerinde tebliğ etmişlerdir. James, Kudüs'te Yahudiler arasında kiliseyi organize etmiştir. Kurtuluş mesajının Yahudi milletinin sınırlarının ötesine yayılacağını ilan eden Yeşuva'nın kehaneti böylece yerine getirilmiştir[109].

İslamiyet dini ve evrensel boyutta birçok araştırmacı Hz. İsa'nın bir peygamber olduğunu ve ilk olarak kilise tarafından ilahi mesihe dönüştürüldüğünü, ardından ilahi bir tabiata büründürülerek tanrısallaştığı kanaatindedir[110]. İlk Hıristiyan cemaati İsa'yı Allah'ın kulu ve peygamberi olarak kabul etmiştir. Havarilerin lideri Petrus İsa'dan Allah'ın kulu olarak bahsetmiştir. Hıristiyanlıkta İsa'nın tanrı olarak algılanmaya başlanması M.S. 100 yıllarında yazıldığı düşünülen Yuhanna İncili ile başlamıştır[111]. Hıristiyanlığın pagan inanışlılar arasında yayılmasının hızlanması ve İncil'de tanrı için "baba-babam" gibi mecaz ifadelerin kullanılması İsa'nın tanrının oğlu olduğu gibi anlam kargaşasına sebep olduğu düşünülmektedir[112].

M.S. 50'de yapılan Kudüs Havariler Konsili'nden sonra Hıristiyanlık Yahudi kökenli Hıristiyanlar tarafından Yunanlılara yani paganlara Antakya'da tebliğ edilmiştir. Petrus 52'den 60'a kadar Antakya'da kalarak Hıristiyanlığın burada köklü bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. Hıristiyanlığın ilk döneminin en önemli isimlerinden bir diğeri Pavlus'tur. Pavlus, bir Yahudi olarak Yahudi yasasından koparak Hıristiyanlığı İsa'ya inanç temeline oturmuştur[113]. Birçok dinler tarihçisi, Pavlus'u

---

[108] Troll, 259.
[109] Troll, 260.
[110] İbrahim Yıldız, *Hıristiyanların Hz İsa'yı İlahlaştırması: Kur'an'da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi*, http://www.jasstudies.com/Makaleler/676212071_22-%c4%b0brahim%20Y%c4%b1ld%c4%b1z.pdf, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, *65*, 2018, 306.
[111] Katar, 335.
[112] Katar, 335.
[113] Aydın, 3.

Hıristiyanlığın kurucuları arasında görür ve Pavlus Hıristiyanlık tarihi açısından çok önemli görülür. Pavlus cemaatlere yazdığı mektuplarla İsa'nın kurtuluş çağrısından söz etmiş ve yeni dini tanıtmıştır. Hıristiyan ruhban sınıfı Pavlus'u aziz kabul etmiş ve onun yazdığı mektupları da kutsal kitabın bir parçası haline getirmiştir[114].

İznik Konsili İskenderiyeli papaz Arius ile İskenderiye piskoposu Alexander arasındaki tartışmanın büyümesi sonucunda 325'te toplanmıştır. Arius oğul İsa'yı yaratılanlar arasında insani tabiatıyla nitelendirmiş, Alexander ise İsa'nın tanrı ile aynı tabiatta olduğunu savunmuştur. Konsil sonucunda İsa'nın tanrı ile aynı öze sahip olduğu ve dolayısı ile tanrının tanrısal özelliğe sahip oğlu olduğu kararı çıkmıştır ve Arius aforoz edilmiştir [115].

İsa'dan sonra dört yüzyıl içerisinde, Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunun bütün Akdeniz topraklarına, Afrika'nın içerisine, Mezopotamya ve İran'a kadar yayılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun zayıflamaya başladığı beşinci yüzyıla kadar, Kilise üç ana kültürel kuşak içerisinde kurulmuştur. Bunlardan ilki, Peter'in takipçilerinin bütün bir Hıristiyanlık ailesine başkanlık ettiği Roma'nın etkisi altındaki Batı Latin kuşağıdır. İkincisi, Bizans'ın etkisi altındaki Yunan-doğu kuşağıdır. Üçüncüsü ise, Antakya - Urfa etkisi altındaki Suriye kuşağıdır. Bu kuşakların her birinde Hıristiyanlık, yayıldığı milletlerin ana özelliklerine, yeteneklerine uygun olarak gelişmiştir[116].

M.S. IV. Yüzyılda Roma İmparatoru Constantine'in 313 yılında yayımladığı Milano Fermanı ile Hıristiyanlık serbest bırakılmış, 381 yılında ise devletin resmi dini haline gelmiştir. Bu Hıristiyanlık tarihi açısından çok önemli bir gelişmedir. Bu tarihten sonra Konsiller toplanmaya başlanmış, Hıristiyanlığın esasları belirlenmeye çalışılmıştır[117]. 381 yılında toplanan İstanbul Konsilinde Hıristiyanlığın en önemli iman esası haline gelen "teslis" inancının temelleri büyük ölçüde Pavlus tarafından atılmıştır[118].

Hıristiyanlık doğuda Bizans'ın kontrolünde bir devlet dini iken batıda Papa'nın etkisi altında şekillenmiştir. Roma'nın ikiye bölünmesiyle ayrı ayrı gelişen dini

[114] Tahir Arişov, "İbn Hazm'a Göre Hıristiyan Mezhepleri", *İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi*, 6, (3), Eylül – Aralık 2009, 102-103, https://dergipark.org.tr/download/article-file/109566.
[115] Katar, 336.
[116] Troll, 261.
[117] Katar, 336.
[118] Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2000, 41(1), 312.

otoritelerin durumunu Kadıköy Konsili netleştirmeye çalışmıştır. Konsilde İstanbul Patriğinin, Roma Piskoposuna göre konumu tartışılmıştır. Konsilin 28. maddesinde her ne kadar Papa'ya birinci sıra verilse de, Yeni Roma ve Eski Roma Piskoposları yetki yönünden eşit hale getirilmiştir. Papalık delegeleri bu maddeye itiraz etse de durumun önüne geçememişlerdir. Kadıköy konsilinde alınan bu karar tarihler boyunca, günümüze kadar süren bir ayrılığı beraberinde getirmiştir [119]. 381 İstanbul Konsilinde ise Hıristiyanlıktaki üçüncü tanrı anlayışı oturtulmuştur. İznik ve İstanbul konsillerinde Hıristiyanlıkta üçlü birlik olarak izah edilen tanrı tasavvuru oluşmuştur[120].

M.S. 500-1100 yıları arasında Hıristiyanlığın ana karargâhı Roma İmparatorluğudur fakat Hıristiyanlık imparatorluğun kuzeyindeki kabileler ve doğu ticaret yolu ile Mısır'a kadar yayılmıştır bu dönemde. İmparatorluğu barbar (Romalı olmayan herkes) akınlar sayesinde parçalanmasına rağmen Hıristiyanlık inancı teşkilatlanarak kural ve esaslarına yön vermeye devam etmiştir[121]. Hıristiyanlıkta görüş, yorum ve uygulama farklılıkları doğmuştur. Hıristiyanlık, yüzyıllar içerisinde dünya üzerinde toplumlara ve kıtalara yayıldıkça, bir takım bölünmeler ve kopuşlar yaşamaya başlamıştır. V. ve X. yüzyıllar arasında Doğu Kilisesi ile Roma Kilisesi arasındaki çatlak gittikçe derinleşmiş ve daha kesin hale gelmiştir[122].

İstanbul psikoposu Nesturios Meryem'e tanrının annesi denilmesine karşı çıkmıştır. İsa'da biri beşeri, biri tanrısal iki tabiatın olduğunu, beşeri tabiatın Meryem'den doğduğu tabiat olduğu, dolayısı ile Meryem'in beşeri olduğu inancını savunmuştur. Bu tartışmalar sonucunda 431 yılında Efes'te bir konsil toplanmış, Nestorius'un kararları red edilmiştir. Meryem'in tanrsal bir tabiatı olduğu dolayısı ile ilahi olduğu kakarı verilmiştir[123]. Böylece Doğu Hıristiyanlığı'nın Nesturi ve Monofizit parçaları hem batıdan hem de kendi içinde birbirinden ayrılmıştır. Bu dönem Yunan, Latin ve Doğu Hıristiyanlarında manastır kurumu gelişmiştir. Manastırlarda kendilerini İsa'ya adamış din adamları rahip ve rahibelik hayatı yaşamaya başlamışlardır[124].

[119] Eroğlu, 315.
[120] Katar, 336.
[121] Aydın, 5.
[122] Troll, 261.
[123] Katar, 336.
[124] Aydın, 6.

Hıristiyanlıktaki ayrılıklarla birlikte mezhepler oluşmuştur. Ebu Muhammet İbn Hamz'a göre Hıristiyanlıkta on tane mezhepten söz edilebilir. Bunlar; Ariusçuluk, Bulyaniyye (Pavlusizm), Makedonius, Berberilik, Melkaiyye, Nasturilik, Yakubilik, Deysaniyye, Markunilik ve Marunîliktir[125].

Ariusculuk; "Tanrının sonsuz ve doğrulmamış olduğunu oysa "Oğul" yani "İsa"nın, "Baba" tarafından yaratıldığını, dolayısıyla ikisinin aynı cevhere sahip olmadığını ileri sürmüştür. O, bu görüşünden dolaylı İsa'nın tanrı olduğu inancını reddetmiştir. Bunun üzerine, İskenderiye Patriği, Arius'u aforoz etmiş ve topladığı bir sinod ile bu kararını tasdik ettirmiştir. Bunun üzerine İmparator Konstantin Hıristiyanlar arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek amacıyla 325'te İznik'te bir konsil toplamıştır. Hıristiyanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olan ve ilk Genel Konsil olarak kabul edilen bu konsilde büyük tartışmalar olmuş ve sonunda, Oğul 'un Baba ile aynı cevherde olduğuna karar verilmiş, Arius afaroz edilmiş ve onun fikirleri reddedilmiştir[126].

Nesturilik; Bu mezhebin öncüsü Nestorius'tur (Öl. 450). İsa'nın İnsan- Allah değil, Allah taşıyıcısı olduğunu savunmuştur. Hz İsa Allah değil, insan olarak doğmuş ve bedenine Kelam girmesiyle tanrı olmuştur. Nestorius bu yüzden Hz. Meryem'e tanrı anası denilemeyeceğini İsa'nın anası denilebileceğini ifade etmiştir. 325 İznik Konsili kararına uymayan bu fikirler, İsa'nın tanrılığını gölgeleyebilecek fikirler olarak değerlendirilmiştir. Nestorius papa tarafından aforoz edilmiştir. 431 Yılında Efes Konsili toplanmış Nestorius'un fikirleri yok sayılmış ve Hz. Meryem'e Tanrının Anası denilmiştir[127].

İbn Hamz'a göre Nesturilik mezhebi ismini kurucusundan almıştır. Nasturiler teslis inancını benimsemişlerdir. Meryem ilah doğurmamış sadece insan doğurmuştur. Buna karşılık tanrı insan doğurmamıştır, tanrı ilah doğurmuştur. Mezhebin yayılım çevresi Irak'ta özellikle Musul kentinde ve Farslar arasında Horosan civarında yaygın olduğunu ifade etmiştir[128].

Yukarıda da bahsedildiği gibi Kadıköy Konsilinin 28. Maddesinde, İstanbul Patriği'nin Roma Psikoposuna göre konumu net bir biçimde şekillenmiş ve eşit yetkiler

[125] Arişov, 106-121.
[126] Eroğlu, 312.
[127] Eroğlu, 312.
[128] Arişov, 116.

verilmiştir[129]. Papalık buna karşı çıkmış ve iki kilise arasında tarih boyunca hüküm süren ayrılıklar başlamıştır. Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki bölünmenin başka sebepleri de vardır. Gregoir Reformu ile Papalık Hıristiyanlık üzerinde tam yetkiye sahip olmuş, bu durum sonucunda Doğudaki Antakya, İskenderiye ve Kudüs Patriklerinin yetkilerini kısıtlamıştır. Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki teolojik konularda meydana gelen bölünmeler iki kilise rasındaki ayrılığı büyütmüştür. 1054 yılında Papa IX. Leo tarafından İstanbul'a gönderilen Kardinal Umberto İstanbul Patriğine karşı emredici bir üslup takınmış ve karşılıklı restleşmişlerdir. Görüşme sonucunda iki kilise karşılıklı olarak birbirini aforoz etmiştir. Tarihi süreç içerisinde ayrılık Ortodoksluk ve Katoliklik olmak üzere iki mezhebin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır[130].

Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılmasının diğer sebeplerine değinecek olursak; Doğu kilisesinde Grekçe, batı kilisesinde ise Latince dilinin kullanılması, iki kilise arasındaki iletişimi zayıflatmıştır. Konsillerde lisan farkı yanlış anlaşmalara sebep olmuştur. Teolojik konular ve dini pratikler farklı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Batı kilisesi "Oğul" anlamına gelen "Filioque" kelimesini imanın esaslarına eklemiştir. Kutsal ruhun hem babadan, hem de oğuldan geldiği kabul edilmiştir. Hz. İsa'yı tanrılaştırmayı kabul etmeyen Arilere karşı Batı kilisesi Filioque'yi imanın esaslarına eklemiştir. Temeldeki bu sorunlar yüzünden Hıristiyanlık doğu ve batıda birbirinden bağımsız gelişmiş, çatışmalar yaşanmış ve sonuç olarak Ortodoksluk ve Katoliklik olmak üzere ikiye ayrılmıştır[131].

1000-1600 yılları arasında Batı Avrupa, Hıristiyanlığın merkezi olarak kabul edilmiştir. Modern Batı'nın temellerinin atıldığı bir dönemdir. Ulus devletler ve bunlara bağlı kiliseler kurulmuştur. Yunan metinleri yeniden ele alınmıştır ve bunların Hıristiyanlığa etkileri olmuştur. 1516'da Rönesans çalışmalarının etkisiyle Martin Luter reform hareketlerini gerçekleştirmiştir. Dini çağın gerekliliklerine uyarak yeniden ele alarak Protestanlığı kurmuştur. Böylece Avrupa Katolikliği büyük bir darbe alarak ikiye bölünmüştür[132].

---

[129] Eroğlu, 315.
[130] Eroğlu, 317-318.
[131] Eroğlu, 319.
[132] Aydın, 7-8.

XVI. yüzyılda Reform hareketleriyle Hıristiyanlar arasında dinde bazı değişikliklerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Alman rahip Luther, Alman prenslerinin de taraftar olduğu bir reform hareketi başlatmış ve bu hareket, Kuzey Avrupa'nın Hıristiyan topluluklarının Roma Katolik Kilisesinden ayrılmalarına yol açan bir protesto hareketi olarak zirve noktasına ulaşmıştır. Hıristiyanlık çağa uygun bir şekilde yenilenme ihtiyacı hissetmiş ve Orta Çağın baskıcı ve katı din anlayışından sıyrılmayı hedeflemiştir. Roma Kilisesi içerisinde de Papalar ve Piskoposlar ciddi bir reform hareketini Trente Konsili'nde savunmuşlardı. Bu konsilde, Hıristiyan doktrininin insan hakkındaki temel öğretisi, kurtuluşun iç gerçekliği ve kilisenin hiyerarşik görünümleri Protestanlar tarafından reddedilmiştir[133].

Hıristiyanlık mezhepleri temelde üç başlıkta değerlendirilmektedir. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren, "Ortodoksluk", "Katoliklik" ve "Protestanlık" kavramları daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramlar, çoğu zaman, Hıristiyan mezheplerini ifade etmek için kullanılmıştır[134].

Hıristiyanlık Tarihi 1500 ile 1900 yılları arasında Avrupa'nın gelişme safhası olarak adlandırılmaktadır. Avrupalıların yerleşmek amacı ile bütün kıtaları istila ettikleri bir dönemdir. Avrupa istila ettiği kıtalara Hıristiyanlığı taşırken öte yandan Rusya kuzeye doğru yayıldıkça beraberinde Hıristiyanlığı taşıdı. Ulus devletler kuruldukça Hıristiyan bir kimlik kazandılar. Burada hâkim güç olan Hıristiyan Avrupa'nın ve Rusya'nın payı büyüktür[135].

Hıristiyanlık toplumlara yayıldıkça, zaman içerisinde bu toplumlar tarafından şekillendirilmiştir. Farklı kültürler ve diller içerisinde alt kültürlere dönüşmüştür. Tarihin akışı içerisinde yaşamış olduğu bu evrilmeden dolayı belirli dönemlere ayrılmıştır. M.S. 30-70 yılları arası Yahudi Dönemi, 70-500 yılları arası Helenistik Roma Dönemi, 500-1000 yılları arası Barbarlar Dönemi (Roma İmparatorluğu'nun Romalı olmayan akınlar tarafından parçalanmasından dolayı), 1000-1500 yılları arası Batı Safhası, 1500-1900 yılları arası Avrupa'nın Gelişme Safhası olarak tarihçiler tarafından bölümlere ayrılmıştır[136].

---

[133] Troll, 261.
[134] Eroğlu, 309.
[135] Aydın, 11.
[136] Aydın, 2-9.

2.2. SÜRYANİLİK ve SÜRYANİLER

Süryani adının kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Süryani isminin Suriyeliler anlamına geldiği kabul edilen görüşlerden biridir. Lübnan'ın güney sahilinde bulunan Sur (Tyre) şehrinin isminden türediği iddia edilir. Sur ismi Yunanlılar tarafından Lübnan'ın Akdeniz kıyısında kalan tüm bölgeye verilmiştir. On iki havari sur bölgesinde olduğu için, halk bunlara "Surin"demiştir. Havariler yeni inancı yaymaya başladıklarında onlara inanan topluluklar da Surin olarak çağrılmaya başlanmıştır. Süryani isminin de Surin'den türetildiği, görüşlerden biridir[137].

Süryani adının kökeni ile ilgili diğer bir görüş şöyledir; Yunanlılar Asurların ülkesine Asurya diyorlardı, zamanla kelimenin başındaki "A" harfi düşerek, "Surya" şeklini almıştır[138]. Süryani isminin coğrafik bir terim olarak Asurya'dan geldiği düşünülmektedir[139]

Süryani adının Pers kralı Sirus'tan (Keyhüsrev) geldiği bir diğer görüştür. Sirus Yahudileri Babil esaretinden kurtarmış ve Kudüs'e dönmelerine izin vermiştir. Babil tutsaklığından Kudus'e dönen Yahudiler, Sirus'a duydukları minnettarlıktan dolayı kendilerine Surin adını vermişlerdir[140].

Süryani kelimesinin bir lakap olup bu lakabın kullanılmasının dini bir zorunluluk olduğunu savunan fikre göre; Hıristiyanlığı kabul eden Aramiler, kendilerini putperest ırkdaşlarından ayırabilmek için "Suryoye- Süryani" lakabını kullanmaya başlamışlar ve zamanla bu lakap, ayrı bir mezhebe ad olmuştur[141]. Bu fikir doğrultusunda Hıristiyanlıktan önce Süryani olarak adlandırılan bir ulusun bulunmadığı, bu ismin Hıristiyanlığın kabulünden sonra ortaya çıktığı yaygın bir görüştür[142].

Süryani kelimesi günümüzde bir Hıristiyan mezhebinin adı olarak kullanılmaktadır. Bu mezhepte çeşitli ırka mensup insanların olduğu düşünülmektedir.

---

[137] Nihat Durak, *Süryani Ortodoks Kiliselerinde İbadet*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, 20.
[138] Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, Yaylacık Matbaası Yayınları, İstanbul 1987, I, 2.
[139] Yakup Bilge, *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*, Zafer Matbaası Yayınları, İstanbul 1991, 26.
[140] Mor İgnatius Yakup III, *Süryani Ortodoks Kilisesi Genel Tarihi*, (Çev. Melek Sevinç), Hollanda 1985, 2.
[141] Aziz Günel, *Türk Süryaniler Tarihi*, Şahıs Yayını, Diyarbakır 1970, 30; Aziz Koluman, *Ortadoğu'da Süryanilik*, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, 24.
[142] Ersoy Soydan, Nurdan Şarman, "Mardin ve Şırnak İllerideki Süryanilere Ait Dini Yapıların Kültür Turizmi Potansiyeli", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 589-607, October 2013, 591.

Kısacası Hıristiyanlığın kabulü ile Türkiye, Suriye Lübnan, Ürdün, İsrail ve Hindistan'da yaşadıkları bilinmektedir. Kelimenin menşei kesin olarak bilinmemekle birlikte Kilise bu kelimenin Kral Sirus'un isminden türediği teorisini kendine yakın bulmaktadır[143]. Yukarıda Süryani adının kökeni ile ilgili çeşiti görüşleri açıklamakla birlikte, coğrafik neden daha mantıklı gelmektedir.

Süryani adının kökenini inceledikten sonra, Süryani halkının ırk esaslı kökenine bakacak olursak, bizzat kendilerinin savunduğu üç tez vardır. Birincisi Süryanilerin köken itibariyle Aramı, ikincisi Asurî, üçüncüsü de tüm antik Mezopotamya halklarından gelmiş olmalarıdır. Son tez; kan esasına dayanmayan, Helen uygarlığıyla yoğrulmuş bir kültürel halk olduğu görüşüdür[144].

Süryanilerin Arami olduğunu savunan tezin dayanak noktası, kullandıkları dildir[145]. Arami dili köken açısından İbraniceye çok yakındır. Etnik anlamda Aramiler Yahudiliğin bir koludur. Süryanilerin Arami olduğunu savunan bir diğer görüş ise yaşadıkları yerlerdir. Süryani Hıristiyanların yerleşim bölgeleri Antik Çağda Arami dil bölgesinin merkezi idi. Süryaniler Hıristiyanlığı kabul eden ilk millettir. Antakya'da kurulan ilk Hıristiyan Kilisesini de Hıristiyan olan Aramiler'in kurduğu bilinmektedir. Aramilerin kendilerini Süryani olarak adlandırmaları ise, putperestlikte ısrar eden diğer Aramilerden kendilerini ayırma çabasından kaynaklanmaktadır[146].

Süryani aydın ve yazarlar, 1960'lı yıllarda Avrupa'ya göçün ardından, Süryani kökeni üzerine bir takım araştırma ve incelemeler yapmışlardır. Süryanilerin Asurlu olduğunu ileri süren görüşlerini tarihi kaynaklara dayandırmaya çalışmışlardır. Kadir Albayrak Keldaniler ve Nasturiler adlı eserinde şöyle ifade etmiştir. "*Asurlular tarihi olarak ilk çağlardan beri var olmuş olabilirler. Medeniyet, M.Ö.4000 yıllarında Mezopotamya'da Ham'ın soyundan gelenlerce veya Sümerler tarafından kurulmuştur. Ve bu medeniyetin başlangıcı "Ham'ın oğlu, Kuş'un oğlu Sümer kralı Nemrud" zamanındaydı. Yahudi geleneği birçok şeyleri bu eski kavimlerden toplamış ve kendi kaynaklarına geçirmiştir. Arkeolojik çalışmalar da bunu teyit etmektedir. Kısa bir süre sonra semitik bir kavim olan Akadlar Mezopotamya'da görülür. Biz bunları Asur diye*

[143] Durak, 20.
[144] Durak, 21.
[145] Bilge, 32.
[146] Yakup Tahincioğlu, *Süryaniler*, Butik Yayıncılık, İstanbul 2011, 23.

yorumlarız. Asurlular göçebeydi. Fakat daha sonra günümüze kadar gelen Kalah ve Ninova şehirlerini kurdular. Bunlar semitik kandan gelen istilacı kişilerdi''[147].

Süryanilerin kökenini coğrafik olarak Mezopotamya'ya dayandıran diğer görüş ise; kan esasına dayanmayan, antik Mezopotamya halklarından gelmiş olduğunu savunan sentezci görüştür. Bu görüşe göre, Süryaniler İsa'dan önceki Mezopotamya halklarının devamından başka bir şey değillerdir. Süryaniler, ne Asurlu, ne Babilli, ne Keldani, ne de Aramidirler. Süryaniler tüm eski Mezopotamya halklarının kültürel temeline dayanan ve bu arada Helenistik uygarlığı da özümseyerek ortaya çıkmış yeni bir sentezdir[148]. Tüm bu görüşler içerisinde Süryanilerin Arami olduğunu savunan tez, Aramice'yi temel alırsak en makul tez gibi görünmektedir.

Süryanilerin dili, Süryanice'dir. Süryanice, Sami dilleri ailesindendir[149]. Sami dilleri, doğu ve batı olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Doğu grubunda Akkadça yer alır. Batı grubu ise kuzey ve güney kollarına ayrılır. Güney kolunda Güney Arapçası, Kuzey Arapçası ve Habeşçe, kuzey kolunda da Kenanca ve Aramice yer alır[150].

Sami dillerinden bugün hala mevcut olan yalnızca Arap dilidir. Diğer Sami ırktan olanların nesilleri hemen hemen tamamen Araplaşmıştır. Bugün onların memleketlerinde Arap dili kullanılmaktadır. Diğer Sami dillerinden en çok bilinenler ise İbrani ve Süryani dilleridir[151].

Milattan önce IX. yüzyıldan milattan sonra VII. yüzyıla uzanan süreç boyunca çok geniş bir coğrafi alanda çeşitli Sami ve Sami olmayan topluluklarca kullanılan Aramice bunun doğal bir sonucu olarak pek çok lehçe geliştirmiştir[152]. Bu yönüyle Aramice, Sami diller arasında en çok lehçe geliştiren dil olarak kabul edilmiştir. Aramicenin lehçe alanı doğu ve batı olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. Samirice, Mısır Aramicesi, Filistin Aramicesi, Nabat Aramicesi ve Tedmür Aramicesi batı grubu lehçeleridir. Varlığı kitabeler aracılığıyla ortaya konulan Aramice lehçeleri genellikle batı grubunda yer alan lehçeler olmuştur. Edebiyat geliştiren veya günümüze kadar varlığını sürdüren lehçeler ise doğu grubunda yer alan Mandaice, Babil Talmudu

[147] Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınevi, Ankara 1997, 34-35.
[148] Durak, 190.
[149] Muzaffer İris, *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, Ekol Yayıncılık, İstanbul 2003, 38; Günel, 37– 65.
[150] Eyyüp Tanrıverdi, "Süryani Dili", Süryaniler ve Süryanilik II, Orient Yayınları, Ankara 2005, 1.
[151] Albayrak, 191.
[152] Günel, 61.

Aramicesi ve bütünüyle Arami dil ve kültürünün en önemli temsilcisi konumundaki Süryanice olmuştur[153].

Süryanice; Urfa ve komşu bölgelerde, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra "Süryaniler" adıyla bilinen halkın dilidir. MÖ. II. yy ile MS. III. yy arasında ipek yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi olan Urfa'nın II. yy itibaren Hıristiyanlığın önemli bir merkezi haline gelmesiyle önem kazanan Süryanice, çok geçmeden Hıristiyanlık dünyası için Yunancadan sonra en önemli dil konumunu kazanmış ve zamanla bölgenin bilim, kültür ve edebiyat dili haline gelmiştir[154].

MS. V. yy. kristoloji tartışmalarında –Efes (MS. 431) ve Kadıköy (MS.451) Konsilleri- Süryani Kilisesi ile birlikte Süryani dili de iki kolda gelişmeye başlamıştır. Batı Süryanileri Bizans etkisinde kalarak, Batı Süryanice adını alan yazı şeklini, doğu bölgesindeki Süryaniler de Doğu Süryanice denilen yazı şeklini geliştirdiler[155]. Sonuçta ünlü sistemi ünlülerin seslendirilmesi ile yazı stili farklılığı esasına dayalı "Doğu" ve "Batı" lehçeleri ortaya çıkmış özellikle mezhep temsilcilerinin din, dil ve toplumsal konularda farklı bakış açılarıyla geliştirdiği kültürel oluşumlar, bu lehçeleri daha da belirginleştirmiştir. Nesturî Lehçesi, Süryanîcenin özgün yapısını korurken Yakubi Lehçesi Yunancanın etkisinde kalmıştır. İki lehçe arasındaki başlıca farklılık, a>o; o>u; e>i ünlü değişimleridir[156].

VII. yy. itibari ile Arapçanın yayılma alanına giren Süryanice, bu dönemde Yunan kültürüne ait eserlerin Arapçaya aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiş, ancak gelişmekte olan yeni kültür karşısında zamanla eski önemini kaybetmeye başlamıştır[157]. VIII. yy itibari ile pek çok Süryani yazar Arapça yazmaya başlamıştır. Bu arada Süryanilerce, Arapçanın Süryani alfabesiyle yazılması şeklinde "Gerşuni Dili" geliştirilmiştir. Bununla beraber Süryanice bilim ve kültür dili olarak canlılığını X. yy. kadar devam ettirmiştir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Süryanice yeniden faal bir sürece

[153] Tanrıverdi, 2-3.
[154] Hale Soysü, *Kavimler Kapısı I*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992, 74; Tanrıverdi, 3.
[155] Mehmet Şimşek, *Süryaniler ve Diyarbakır*, Chiviyazıları, İstanbul 2003, 36; Albayrak, 194–195; Soysü, 74; Aziz Koluman, *Ortadoğu'da Süryanilik*, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları Ankara 2001, 112; Bilge, 60; www.suryanikadim.org.
[156] Tanrıverdi, 4–5.
[157] Bilge, 61.

girmiştir. XIV. yy. itibari ile etkinliği azalmakla beraber telif dili olarak varlığını XX. yy kadar sürdürmüştür[158].

Süryanice günümüzde Türkiye, Suriye, İran, Irak, Azerbaycan ve Hindistan'da varlığını devam ettirmekte; İsveç, Almanya, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da göçmenler tarafından kullanılmaktadır[159].

Hıristiyanlık öncesi Süryaniler Arami putperestlerdi. Süryani ismini Hıristiyanlığı kabullerinden sonra kendilerini putperest ırkdaşlarından ayırmak için kullanmışlardır. Tarihi kayıtlar Aramilerin MÖ. XIV. yy. da Suriye'nin doğusunda görünmeye başladıklarını yazar. Aramileri, Sami kavimlerin bir kolu sayıp, Mezopotamya'ya Arap yarımadasından geldiklerini tahmin edenler varsa da, bunların Mezopotamya'nın kuzeyindeki dağlık bölgelerin halkı olduğunu ileri sürenler vardır[160].

Süryaniler Hıristiyanlığı kabul eden ilk topluluklardan biridir. MS. 38 yılında Hıristiyan olduklarında Antakya'yı merkez edinmişlerdir. Hıristiyanlığı Havari Petrus (Saint Piere), arkadaşı Thomas, onun kardeşi Aday ve onların şakirtleri Agay ve Mara'dan öğrenmişlerdir. Petrus, Thomas, Aday, Agay ve Mara, Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları Mezopotamya bölgesinin Hıristiyanlaşmasında büyük rol oynamışlardır[161]. Antakya'da Hıristiyanlığın yayılmasından sonra Thomas ile Aday ve yardımcıları Mara Urfa'ya gitmişlerdir. Urfa'da putperest Abgarlar kraliyet ailesi hüküm sürmektedir. Efsaneye göre kral bir cilt hastalığına yakalanmıştır. Bu arada Kudüs'ten gelen haberlere göre yeni bir peygamber gelmiştir. Bu peygamber hastaları iğleştirmekte, mucizeler göstermektedir. Bunu duyan kral Abgar Kudüs'e bir heyet gönderir ve Hz. İsa'yı Urfa'ya çağırtır. Hz. İsa görevinin İsrail evinin kaybolmuş koyunlarını aramak olduğunu, bu yüzden gelemeyeceğini, ancak kendisine bir havarisini göndereceğini bildirir. Hz. İsa çarmıha gerildikten sonra Aday Urfa'ya gider, Kral Abgar Hıristiyanlığı kabul eder ve Aday tarafından vaftiz edilir. Urfa'da tüm putlar kırılır ve bir kilise inşa edilir[162]. Aday, Agay ve Mara Mezopotamya'da Hıristiyanlığı yayarlar ve bölgede ciddi bir kilise inşası başlar. Diyarbakır, Nusaybin, İdil, Erbil,

---

[158] Tanrıverdi, 5.
[159] Bilge, 6.
[160] Zeynep Gül Küçük, *Mardin ve Çevresinde Süryaniler*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana 2008, 11.
[161] Koluman, 21.
[162] Gabriel Akyüz, *Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Tarihçesi,* Resim Matbaacılık, İstanbul 2000, 37-37.

Harput, Eğil, Lice, Silvan ve Mardin'de yapılan misyonerlik çalışmaları sonucunda Hıristiyanlık tüm Mezopotamya'ya yayılır.

MS. III. Yüzyılda hız kazanan misyonerlik çalışmaları sonucunda, Süryanilerin esas yerleşim alanları Mezopotamya, Anadolu ve Suriye bölgesi olmuştur. MS. VI. Yüzyılda Mezopotamya topraklarında İslamiyet'in yayılmasıyla Süryaniler demografik olarak sürekli kan kaybetmişlerdir[163].

MS. 37 yılında kurulduğu kabul edilen Süryani Kilisesinin patriklik merkezi 518 yılına dek Antakya'da kalmıştır. Daha sonra 969 yılında Patrik 7. Yuhanna döneminde Malatya yakınlarındaki Mor Barsavmo Manastırına, 1923 yılında Patrik İgnatiyos Bin Vahip döneminde Mardin Deyrulzafaran Manastırına taşınmıştır. 1932 yılında Humus Metropoliti Efrem Barsavm patrik olunca patriklik merkezi Suriye'nin humus kentine, 1959 yılında da Şam'a taşınmıştır[164]. Günümüzde Süryaniler yoğun olarak Mardin il merkezi, ilçe ve köylerinde yaşamaktadırlar

2.3. SÜRYANİLİĞİN MERKEZİ TUR ABDİN

Tur Abdin, Midyat merkez olmak üzere, Midyat köyleri ve çevresi, Mardin ve Mardin'in bazı ilçelerini içine alan bölgeye verilen ve günümüzde hala bölge halkının kullandığı tarihi bir isimdir. Süryani Ortodoks kilisesinin temellerinin atıldığı yer ve IV. yüzyıldan itibaren adlarına kurulan kilise ve manastırlarla birçok azizin yaşadığı ve ibadet etiği yerdir.[165]

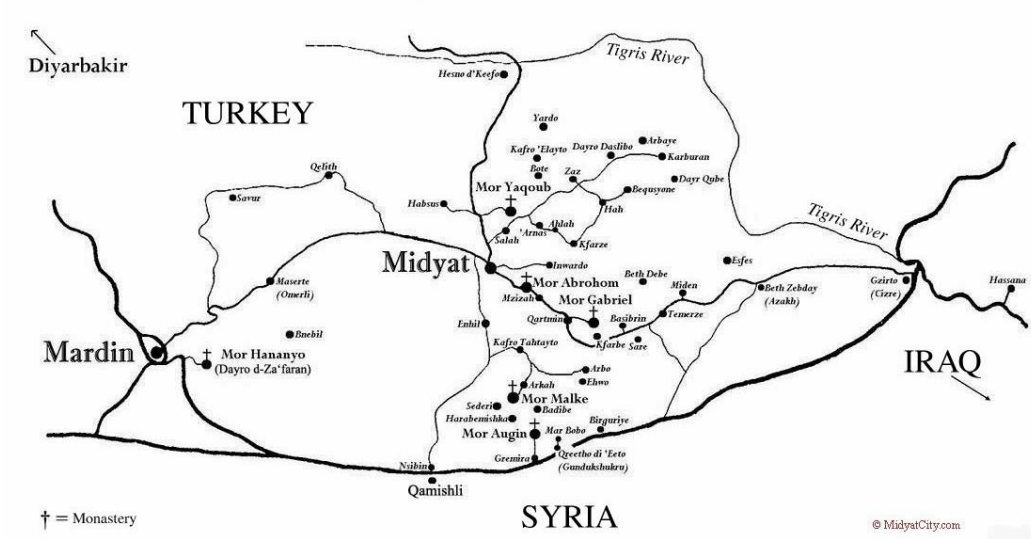
2.3.1. Tur Abdin'in Coğrafi Konumu

Tur Abdin Bölgesinin sınırlarını; Kuzeyinde Dicle nehri, doğusunda Cizre, güneyinde Nusaybin, batısında Mazıdağı oluşturmaktadır.[166] Getrude Bell, Tur Abdin'i Diyarbakır, Urfa ve Nusaybin'in oluşturduğu üçgenin doğusunda kalan bölge olarak tanımlamıştır. Etrafı, kuzey ve doğuda Dicle Nehri, batıda, güneye uzanan Mardin Dağı

[163] Küçük, 13.
[164] Soydan ve Şarman, 593.
[165] Hollerweger, 24.
[166] Keser, 11.

ve güneydoğuda Cizre ile çevrilidir. Dolayısıyla Hasankeyf, Mardin, Dara, Nusaybin ve Cizre bölgenin sınırlarını oluşturan yerleşimlerdir.[167]

Tur Abdin coğrafyasının Sınırları öteden beri tartışma konusu olmuştur ve konu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Mardin merkezin Tur Abdin sınırları içine girip girmediği tartışma konusudur. Andrew Palmer'a göre ne Mardin, ne Batman, ne Fedek, ne de İzla Dağı Tur Abdin'e dâhildir. Yazar bölgenin sınırlarını Ebu Yusuf Yakup'un yazdıklarından faydalanarak oluşturur: "İslam'dan önce, Mezopotamya'nın bir kısmı Romalılar'a, birkısmı da Persler'e aitti. Her ikisinin de mülkiyetlerini koruyan bir bölükleri ve yöneticileri vardı. Şenyurt ve arkasında Fırat'a kadar uzanan topraklar Romalılar'ın, Nusaybin ve arkasında Dicle'ye kadar uzanan bölge Persler'indi. Sincar Dağı'na uzanan Mardin ve Dara ovası ile çöl Persler'in, Mardin ve Dara'nın bulunduğu dağlar ve Tur Abdin Romalılar'ındı. İki halkın arasındaki sınır Dara ile Nusaybin arasındaki Sarja Kalesi olarak belirlenmiştir[168]. Gabriyel Akyüz'e göre bölge coğrafi olarak incelendiğinde kuzey ve doğudan Dicle Nehri ile batı ve güneyden dağlarla çevrilmiş olan bu alan, özel bir bölge olarak adlandırılmaya uygundur ve Mardin, bu coğrafi tanımın içine girer.[169]

Harita 3. Tur Abdin Haritası[170]

[167] Gertrude Bell, *The Churces and Monasteries of Tur Abdin,* Pindar Press, London 1982, 3.
[168] Andrew Palmer, *Monk And Mason On The Tigris Frontier: The Earlier History of Tur Abdin*, Cambridge Universty Press, Cambridge 1990, 7.
[169] Gabriel Akyüz, *Mardin İlinin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi,* Resim Matbaacılık, Mardin 1998, 25-26.
[170] Susanne Güsten, *A Farawell To Tur Abdin,* İstanbul Policy Center Sabancı Universty Stiftung Mercator Initiative, İstanbul 2016, 7.

2.3.2. Tur Abdin'in Adının Kaynağı

Tur Abdin kelimesinin nereden türediği ve ne anlama geldiği konusunda değişik görüşler vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür. Birinci görüş; Tur Abdin "Hizmetkârlar Dağı" adının doğunun eski topluluklarından geldiğini kabul eder. Bu ad IV. yüzyıldan itibaren kurulan manastırlarda yaşayan keşişlere atfedilerek "Tanrı Hizmetkârları Dağına" dönüşmüştür[171].

İkinci görüş Süryanicede, "Tur" kelimesinin "Dağ", "Abdin" kelimesinin ise "Köleler" anlamına geldiğini ve böylece de Tur Abdin kelimesinin "Köleler Dağı" anlamına geldiğini kabul eder. Gabriyel Akyüz bölgeye Köleler Dağı denmesinin nedenini Aziz Yuhanna'nın hayatından çevirdiği bir hikâyeyle şöyle anlatır: "Persler bölgeyi işgal ettiklerinde Romalılar'ı Dara, Nusaybin ve civar yerlerden kovdular. Tur Abdin bölgesi Hıristiyanlarının bir kısmı Romalılar'la beraber Fırat'ın batı kesiminde Rumaniye denilen bir şehirde barındılar. Bir süre sonra, İmparator Jüstinyen döneminde Romalılar Persler'den intikamlarını alarak Asur, Nineveh, Beth-Nuhadre, Beth-Garmay, Beth-Sluğ gibi yerleri istila ederek, oranın putperest insanlarından büyük bir bölümünü esir aldılar. Onları İzlo, Arzun, Savur Kalesi ve Mardin Dağları arasına yerleştirdiler. İşte bölgeye yerleştirilen bu putperest esir kafilesi yüzünden Tur Abdin yani "Esirler Dağı" adı türemiştir.[172]

Üçüncü görüş olarak Andrew Palmer, Tur Abdin kelimesinin orijinalinin "Turo Da" "Abode" dir. Abode, "Manastır Hayatına Dair" anlamına geldiğini ifade etmektedir.[173]

2.3.3. Tur Abdin Tarihi

Bölge tarihine bakacak olursak; yerleşim tarihi M.Ö. IV. binlerden geriye gider. Bölgede, IV. binyılın ikinci yarısında Sümer-Akkad Uygarlığı, M.Ö. III. binyılda Huri-Mittanni Krallığı, M.Ö. XIV. yüzyılda Hititler, XII. yüzyılda Aramiler, M.Ö. X. yüzyılda Asurlular hâkimiyet kurmuştur. M.Ö. 539'da Persler Büyük İskender'in bölgeyi fethine kadar burada yaşamışlardır. İskender'in ölümünden sonra M.Ö. 129'a

[171] Hollerweger, 17.
[172] Akyüz, 25–26.
[173] Palmer, 28.

kadar Selevkos İmparatorluğu, daha sonra gelen Abgar Beylerinin hâkimiyeti, M.Ö. 197 yılında Romalıların fethiyle sona ermiştir. Bundan sonra bölgeye Hıristiyanlık girmiştir. "Süryani" kelimesi Hıristiyanlıktan sonra buralara yayılmıştır. Ortaçağın en önemli güzergâhlarından biri olan "İpek Yolu" buradan geçmektedir.[174]

Tur Abdin bölgesinde, V. ve VI. yüzyıllarda birçok önemli manastır ve kilise kurulmuş, günümüze kadar gelenler işlevlerini hala devam ettirmektedirler. Mezopotamya örneği manastır yaşamı kurucularının izinden giden Mor Avgin Manastırı VII. yüzyılda Doğu Süryani Monastik yaşamına yeni kurallar getiren Kaşgarlı Mor Abrahom'un kurduğu Mor Abrahom Manastırı, en çarpıcı örneklerdendir. Daha sonraki yüzyıllarda bazı Avrupalı yazarlar, manastırların çokluğu nedeniyle bu yüksek bölgeyi "Doğunun Athos Dağı" olarak tanımlamıştır. "Tanrı Hizmetkârları Dağı" anlamına gelen Turabdin, Süryani Ortodoks Kilisesi'nin gelenek ve kurallarının oluştuğu yer ve V. yüzyıldan itibaren adlarına kurulan kiliselerle üne kavuşan birçok önemli azizin de mekânıdır.[175]

2.4. ANADOLU'DA SÜRYANİLER

Anadolu, üç önemli kıta olan Asya, Avrupa ve Afrika arasında bağlantıyı sağlayan önemli bir bölgedir. Jeopolitik konumu nedeniyle tarihler boyunca köprü görevi görmüş, göç yollarını oluşturmuştur. Stratejik öneminden dolayı tarihi akış içerisinde önemli medeniyetlere beşiklik yapmış ve uygarlıkların geliştiği bir yer olma özelliği göstermiştir.

Anadolu'nun yüzölçümü 790 200 Km^2 olup, izdüşümü alanı 755 668 Km^2dir. Küçük Asya da denilen Anadolu yarımadası üç taraftan denizlerle çevrili, Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü görevi görmektedir. Eski Çağ'ın önemli medeniyet merkezleri olan Mezopotamya, Mısır, Akdeniz Medeniyetleri gibi, eski doğu ve batı arasında kalmıştır[176].

Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla beraber ilk dini kurumlar olan kiliseler, Filistin toprakları dışında inşa edilmiştir. MS. I. yüzyılın sonlarına doğru Antakya'da ilk

[174] Küçük, 33-34 .
[175] Hollerweger, 24.
[176] Hacı Çoban, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ve Anadolu Uygarlıklarına Etkisi", *Cappadocia Journal Of History And Social Science,* 1, (28-35), Nevşehir 2013, 30.

kiliseler inşa edilmeye başlanmıştır. IV. yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru Konstantin'in bu yeni inancı devletin resmi dini haline getirmesiyle Anadolu'da yoğun bir kilise inşası başlamıştır[177].

Hıristiyanlık Anadolu'da ilk olarak Süryani topluluğu tarafından kabul edilmiş ve yayılmıştır. İlk Hıristiyan Kilisesi, yukarıda da bahsedildiği gibi Antakya'da kurulmuştur. Kurucusu Petrus'tur. Patriklik dönemi M.S. 37-67'dir. Episkopos olarak takdis edilen Petrus bu kilisenin patriği unvanını almıştır. Petrus'tan sonra Antakya Kilisesi'nin ikinci patriği Afodius'tur (MS. 67-68). Afodius özellikle putperestlikte direnen Aramilerin Hıristiyanlığı benimsemesi için uğraş vermiştir. Söz konusu kilisenin üçüncü patriği ise İgnatius Theofurus Nurono'dur (MS. 67-107). İgnatius Süryanice yazdığı yedi mektuptaki duygu ve düşüncelerine uygun davranır. Hıristiyanlığı yaymaya çalışırken kendinden önceki iki patrik gibi Roma tarafından ölümle cezalandırılır[178].

MS. 270 yılında Anadolu sınırları içerisinde, Antakya'da ve Kayseri'de, 20 sene kadar sonra da Nusaybin'de Hıristiyanlık inancına kaynaklık eden eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. Bu kurumlar temelde din ağırlıklı kurumlardır fakat aynı zamanda dünyevi ağırlıklı Yunan bilimlerine ait bilgilerde öğretilmiştir[179].

Hıristiyanlığı Antakya'da öğrenen Süryanilerinin ana yurdu Mezopotamya olarak bilinen Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgedir. Süryaniler Doğu ve Batı Süryanileri olmak üzere ikiye ayrılır. Doğu Süryanilerinin kökenleri tarihi Urfa Kilisesine dayanır ve Asur soyundan geldikleri yaygın inanıştır. İran, Irak, Suriye ve Hindistan Süryanileri Doğu Süryanileridir. Batı Süryanileri ise Antakya Kilisesine dayanmakta ve Arami soyundan geldikleri düşünülmektedir. Batı Süryanileri coğrafik olarak Diyarbakır, Antakya, Maraş, Urfa, İstanbul ve Mardin'de yaşayanları ifade eder. Anadolu Süryanileri diyince Batı Süryanileri kastedilir, aynı zamanda Bizans Süryanileridir[180].

Antakya Süryani Kilisesi Kudüs'teki ilk Hıristiyan cemaatle neredeyse eş zamanlı olarak bu dini kabul etmiş ve gerekliklerini yerine getirmiştir. Bu kilise sayesinde

---

[177] Mehmet Şimşek, "Süryanilerde Manastır Geleneği ve Mor Kuryakos Manastırı", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Adnan Çevik (Ed), Esen Ofset Matbaacılık, c. 2, İstanbul 2009, 437.
[178] Tahincioğlu, 36-37.
[179] Şimşek, 212.
[180] Sarı, 79.

Hıristiyanlık, Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'da olmak üzere yoğunluklu olarak kabul edilmiş ve ilk Hıristiyan mabetleri erken dönemlerden itibaren inşa edilmiştir. İkinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Anadolu'da Efes, Kapadokya, Bergama, Sardiş ve Leodikya şehirleri Episkoposluk statüsü kazanmıştır[181]. Daha sonraki yüzyıllarda Hıristiyanlık Süryani toplumu öncülüğünde Anadolu'da hızla yayılmaya başlamıştır.

Bizans'ın Hıristiyanlığı kabulü ile Süryanilerin İstanbul ile buluşması da gerçekleşmiştir. Bizans İmparatoru Konstantin'in annesi Helena, İmparator Justinyen'in eşi Theodora ve İstanbul'un ilk metropoliti Yuhanna Chrisostom (Altın Ağızlı Mor Yuhanna) İstanbul tarihinde önemli izler bırakmış ilk Süryanilerden birkaçıdır[182].

İslam ordularının Anadolu hâkimiyetiyle beraber, yüzyıllardır Roma ve ardından Bizans kiliselerinden zulüm gören Monofizit Doğu Kiliseleri, İslam ordularının hâkimiyetini sevinçle karşılamışlardır. Süryaniler kendi dillerinde kurtarıcı anlamına gelen "Faruk" kelimesini HZ. Ömer için kullanmışlardır. Süryaniler İslam yönetimi altında güvenli bir ortamda yaşamışlardır[183].

Bizans'ın baskılarından bezmiş olan Süryaniler Anadolu Selçukluları döneminde rahat bir nefes almış, Selçuklu himayesinden son derece memnun kalmışlardır. Bu dönemde Bizans'a karşı savaşlarda Selçuklu saflarında yer almışlardır. Bilimsel ve Sanatsal çalışmalarını huzur ve güven içerisinde yürütmüşlerdir[184].

Osmanlı idaresindeki Süryaniler 19. Yüzyılın sonlarına kadar, sadece Süryanilerin yaşadığı yerleşim yerlerinde yaşarken sonraki dönemlerde bu görünüm değişmeye başlamış, Müslümanlar ve Süryaniler bir arada yaşamaya başlamışlardır. 19. Yüzyılın sonuna kadar Tur Abdin'de seksen Süryani köyü varken, 20. Yüzyıl ile birlikte Midyat-Nusaybin ekseninde ve Midyat- Cizre ekseninde kırktan az Süryani köyü kalmıştır. Mardin çevresinde ise on tane Süryani köyü kalmıştır. Göçlerle birlikte bu gün, sadece Süryanilerin yaşadığı bir Süryani köyü bulunmamaktadır[185].

---

[181] Sarı, 125.
[182] Gökhan Sarı, *Geçmişten Günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye Etkileri: İdil Örneği*, (Doktora Tezi), Üniversitesi, Ankara 2011, 326.
[183] Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Süryaniler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), Sakarya 2012, 75-76 https://dergipark.org.tr/download/article-file/17762
[184] Sarı, 137.
[185] Sarı, 324.

Süryani Ortodoks Kilisesinin, Türkiye sınırları içerisinde dört metropolitlik bölgesi bulunmaktadır. Birincisi, Tur Abdin Metropolitliğidir. İkincisi, Mardin ve Diyarbakır Metropolitliğidir. Üçüncüsü, Adıyaman Metropolitliğidir. Dördüncüsü ise İstanbul Metropolitliğidir. Tur Abdin Metropolitliğinin merkezi Midyat'tır. Midyat, Şırnak, Nusaybin ve çevresinde yaşayan Süryaniler dini açıdan Tur Abdin Metropolitliğine, Mardin ve Diyarbakır'da yaşayan Süryaniler Mardin ve Diyarbakır Metropolitliklerine, Adıyaman, Malatya ve Elazığ'da yaşayan Süryaniler Adıyaman Metropolitliğine, Ankara, İstanbul ve Türkiye'nin batısında yaşayan Süryaniler İstanbul Metropolitliğine bağlıdır[186].

Günümüzde Türkiye sınırları içinde yaklaşık 25.000 ile 35.000 civarında Süryani yaşamaktadır. İstanbul'da 15.000 Süryani yaşamaktadır. Geri kalanı ise; Mardin, Şırnak, Hakkâri, Batman, Diyarbakır, Antakya, Elazığ ve Adıyaman'da yaşamaktadır. İlk yerleşim yerleri Antakya, ağırlıklı olarak yaşadıkları ve ana vatan olarak gördükleri yer ise Mardin Tur Abdin bölgesidir[187].

Süryaniler 1960'lı yıllarda Batı Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardır. 1970 ve 1980'li yıllarda göç hareketleri ivme kazanmıştır. Göçler nedeniyle Süryani yerleşim yerlerinin büyük bir kısmı boşaltılmıştır. 1985 genel nüfus sayımının verilerine göre Mardin ve çevresinde 15770, Şırnak ve çevresinde ise 6863 Süryani yaşamaktaydı. 2001 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre bu sayı Mardin ve çevresinde 1580'e, Şırnak ve çevresinde ise 340'adüşmüştür[188].

Günümüz İstanbul Süryani Metropolitliği, 1950'lerde başlayan, 1980'lerde hız kazanan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelen göçler ile oluşmuştur. 1993 yılı verilerine göre, İstanbul'da 8000 olan Süryani sayısı, Mardin ve Şırnak illerinden yapılan göçler ile günümüzde 15.000'e yükselmiştir. Diğer taraftan bu göç sonrasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 12.000 olan Süryani sayısı, gerek ülke dışına gerekse de İstanbul'a yapılan göçlerle 2000 ile 3000 arasına düşmüştür[189].

[186] Soydan ve Şarman, 593.
[187] Sarı, 323.
[188] Soydan ve Şarman, 594.
[189] Sarı, 326.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANASTIR VE KİLİSELERİN GELİŞİMİ

3.1. MANASTIRLARIN GELİŞİMİ

Manastır sözcüğü, Grekçe "Monos" tek başına yaşamak fiilinden türemiştir[190]. Manastır hayatının temeli, kişinin kendini Allah'a teslim etmek için dünyevi her şeyden vazgeçme fikrine dayanmaktadır [191] . Roma İmparatorluğunda, 313 yılında Konstantinus'un Hıristiyanlığı serbest din haline getirmesi ve Hıristiyanlığın güçlenmesi ile manastır sistemi ortaya çıkmıştır[192]. Keşişler Hıristiyanlığı içlerinde yoğun bir şekilde yaşayan, bunun için inzivaya çekilip günlerce ibadet eden, manastırda yaşayıp hayatını Hıristiyanlığa göre şekillendiren kişilerdir[193]. Eski dilde manastırlara "keşişhane" denilmiştir. Hıristiyan kutsal metinlerinde inzivaya çekilmek gibi bir ibadet şeklinden bahsedilmemiştir. Fakat münzeviler İsa'nın çektiklerini, yoksulluk ve aza kanaat öğretisini temel yaşam biçimi olarak almışlardır. Çölde dünyadan el etek çekmiş keşişler manastırlarda çilekeş bir yaşam sürmeye başlamışlardır. Bu insanlar genellikle çektikleri acılar yoluyla Mesih'e tanıklık etmeye ve dünya ile uzlaşmaktansa onu terk etmeye hazır olan din şehitlerine benzetilmişlerdir[194].

Hıristiyanlık inancında manastır hayatı çok önemli olmuştur. Fakat manastır hayatının başlaması Hıristiyanlık tebliğ edildikten epey sonra başlamıştır. Ne İsa ne de onun havarileri döneminde herhangi bir manastır kurulmamıştır. İlk iki yy. Hıristiyanlarının kutsal yazılarında münzevi yaşam ile ilgili her hangi bir vurgu yoktur. İnziva hayatı Hıristiyanlıktan yüzlerce yıl öncesine dayanan bir gelenektir. Münzevilik ve manastır yaşamı Hıristiyanlıktan doğmamıştır[195].

Hıristiyanlara dönük zulmün son evrelerini içeren 3.yy. sonlarında, İlk keşişler ortaya çıkmıştır. En bilindik münzevilerden biri Antonius'tur. Antonius'un tarihsel

---

[190] Haldun Özkan, *Haho Manastırı,* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013, 17.
[191] Bilge, 25
[192] Sema Doğan, "Orta Çağ Manastır Sistemi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20,* 2003, 74.
[193] Özkan, *Haho Manastırı,* 17.
[194] Hüseyin Hakan Gazioğlu, *Manastırlar,* Ankara 2011, 3.
[195] Murat Tural, *Orta Çağ Doğu Hıristiyanlığında Manastır Hayatı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, 51-52.

olarak önemi aslında keşişliği cazip hale getirmiş olmasıdır. Antonius, Mısır'da zengin bir ailenin çocuğudur. Bir gün İncil'de İsa'nın şu sözleri ile karşılaşır; "Git neyin varsa sat, parasını yoksullara ver, sonra gel beni izle". Aynen İncil'de yazdığı gibi yapar[196]. Aziz, yaşam şekliyle, keşiş yaşam biçiminin örnek alınmasını sağlamış ve kısa südre etrafında keşiş toplulukları oluşturmuştur. Antonius Hıristiyan manastırcılığının kurucusu kabul edilmiştir[197]. Bilinen ilk keşişlerden diğeri Paulus adında biridir. Paulus, İmparator Decius döneminde (249-251) baskılardan kaçarak Mısır çöllerinde bir mağarada yaşamaya başlamıştır. Paulus'un mağarada 60 yıl tek başına yaşadığı düşünülmektedir. Bu keşişlerin "larva" denilen ayrı ayrı hücrelerde kalarak, dua edip hasırdan şilteler yaparak haftalarını geçirdikleri ve nefsi körelterek kutsiyete ermeye çalıştıkları bilinmektedir[198].

Manastır hareketi, Bizans döneminde klasik hale gelen ve bu dönem boyunca sürecek iki biçim almıştır. Aziz Antonius ilkinin modeli olmuştur, onun öğretisi temelde, soyutlanma, dua ve oruçtan oluşmuştur. Sık sık uykusuz kalmış, bedenini temizlememiştir. Konfor ve arzuları onu baştan çıkarmaya çalışan şeytan olarak değerlendirmiştir[199]. Onu günaha sürükleyen şeylerden kaçarak çöle sığınmıştır ancak bir süre sonra onunla aynı idealleri paylaşan bir grup münzevi Antonios'un ikamet ettiği yerin etrafında toparlanmaya başlamıştır. Münzeviler çoğaldıkça manastır toplulukları da yayılmıştır. Her ünlü münzevi kendi topluluğuna ismini vermiştir. Kurucu münzevinin kulübesinin etrafında birbirinden uzak ve bağımsız kulübeler kurulmaya başlanmıştır[200]. Temelde yalnız yaşamak, tefekkür etmek, günahtan uzak durmak, ibadet etmek ve çileci bir yaşamı esas almışlardır.

İkinci modelin temsilcisi, manastır yaşamının topluluk biçimini yani "coenebitic" biçimini kuran Pachomius'tur (290-346). Burada her keşiş bir hücre veya odada yalnız başına yaşamakta ancak yemek ve cemaatle yapılacak işler söz konusu olduğu zaman bir araya gelinmiştir[201]. Pochomios bilindiği kadarıyla Roma ordusunda Constantinus döneminde orduya asker toplamakla görevli üst düzey bir askerdi. Kendisini bir

[196] Bilge, 25.
[197] Ayça Tiryaki, "Erken Hıristiyan Döneminde Manastır sisteminin Doğuşu", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı XVI, 2007, S.52, https://dergipark.org.tr/std/issue/16523/172494.
[198] Gazioğlu, 4.
[199] Gazioğlu, 5.
[200] Tiryaki, 55.
[201] Karen Kingsley, "Manastır Mimarisi Üzerine", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12(2), 2003, 350, https://docplayer.biz.tr/8736571-Manastir-mimarisi-uzerine.html.

münzevi olarak eğittikten sonra, manastır yaşamı için en uygun olanın askeri model olduğuna karar vermiştir. Kurduğu manastırlar, her birinin başında özenle seçilmiş bir kumandanın bulunduğu bir karargâh olarak tasarlanmıştır. İlk manastırını 323 yılında Tabennesi'de kurmuştur. Keşişler, mesleklerine ve yeteneklerine göre dağıtıldıkları bu evlerde zamanın büyük bölümünü el emeği ile geçiriyor, birlikte dua ediyor, birlikte yemek yiyor ve birlikte çalışıyorlardı. Sıradan keşişler evlerindeki reise bağlıydılar, reis ise başrahibe karşı sorumluydu [202] . IV. yüzyılda Pachomius'un yaptığı bu düzenlemelerden dolayı, Hıristiyanlık tarihinde ilk defa organize bir şekilde manastır kurulmuştur diyebiliriz[203].

Basil 329-330 Caeseria (Kayseri) doğumludur. Roma'nın Hıristiyanlara yaptığı baskı karşısında kahramanca bir tavır takınmıştır. Hıristiyan teolojisine katkısı çok büyüktür. Kapadokya Babaları üçlüsünü oluşturan azizlerden biridir[204]. Tek başına inziva ile toplu inziva arasında büyük fark vardır. İnsanlar cismani ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için beraber yaşamaya ihtiyaç duyarlar. Aynı zamanda toplu yaşamak bencilliği önler ve topluluğun seni eleştirmesiyle yanlışa düşülmekten kurtarır. Basil İnziva yaşamı ruhun kışkırtıcılıklarına karşı koymak için gereklidir der. Manastır yaşamı ve münzevilik kişiyi günahlarından korumakta çok önemli bir role sahiptir düşüncesindedir[205].

IV. ve V. yüzyıllarda kilise konsillerinde keşişlerin önemli bir rol oynadığı bilinir. Doktrinler, litürji ve mistisizm üzerine yazan pek çok din bilimci ve kilise adamı, keşiştir. İkona kırıcılıkla ilgili tartışmalarda ikonaların baş destekleyicisi de onlardır. Aynı zamanda manastırlar, sanatın ve mimarlığın da büyük patronları olmuştur[206]. Ortaçağda manastır sistemi, Doğu ve Batı uygarlıklarında yayılarak gelişmiştir. Bizans uygarlığında Konstantinopolis, Anadolu, Yakın Doğu, Yunanistan ve Balkanlar ile batı uygarlıklarında İtalya, Fransa, Almanya, İngiltere gibi farklı coğrafyalarda izlenmektedir.

---

[202] Gazioğlu, 5.
[203] Tural, 63.
[204] Halil Temiztürk, "Kapadokyalı Bir Kilise Babası ve Hıristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi", *KTÜİFD*, 3(1), 2016, 39-40, https://dergipark.org.tr/download/article-file/342834.
[205] Tural, 114.
[206] Doğan, 76.

Erken dönem manastırcılığı için en önemli yerlerden biri Mardin'in Tur Abdin yöresidir. Burada erken dönemde kurulan Mor Gabriel (Deyrulumur) ve Deyrulzafaran manastırları çok önemlidir. Mor Gabriel Manastırı'nın kuruluşu 396-97 yıllarıdır[207]. Rivayete göre, kuruluşunda bir meleğin bulunması gibi bir mucizeye sahip olması ve kesintisiz bir şekilde ibadet ile günümüze kadar gelmesi açısından çok önemli bir örnektir.

Manastırlar beşinci yüzyıla kadar tüm Akdeniz'e ve Avrupa yolu ile kuzeye doğru yayılmıştır. 529 yılında Nursialı Benedict, İtalya'nın Monte Cassino bölgesinde bir cemaat meydana getirmiştir. Hazırladığı programla, ibadet, eğitim, tefekkür ve el işleri gibi aktiviteleri, bir rahibin idaresiyle uygulamaya başlamıştır[208]. Benedict'e kadar oturmuş bir manastır planı yoktur. Benedict'in yaptığı düzenlemeler ve getirdiği kurallarla birlikte Benedicten Planı olarak adlandırılan bir plan benimsenerek yayılmıştır. Bu plan tipi VIII. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır. Benedicten Planı aynı zamanda Sain Gall Planı olarak ta bilinir. Bu plan, Aziz Benedict Nizamnamesinin en uygun biçimde yaşanabilmesine imkân tanıyan daha sonraki manastırlara örnek olmuştur. Plan Aziz Benedict'in "Mükemmel bir yaşam mükemmel bir manastırı gerektirir" sözlerinden yola çıkılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda tipik bir ortaçağ manastırını meydana getiren yapılar dini, manevi işlevlerine ve maddesel dünya ile olan ilişkilerine göre konuşlandırılıp konumlandırılmıştır[209]. Bu planla ulaşılmak istenen nokta verimli bir manastır hayatı elde etmeye çalışmaktır. Manastır tek girişli ve büyük bir bahçe duvarı ile çevrili ve dış dünyadan kopuktur. Merkezde en önemli ve anıtsal yapısı kilisedir. Başrahibin odası da bu plan tipinin önemli unsurlarından birisidir. Başta rahip odası büyük bir yatakhane şeklindeyken sonra odalar tek kişilik koğuşlara dönüşmüş ve dip dibe, sıralı bir hal almıştır. Yer problemi çözümü ikinci kat uygulamasını doğurmuştur. Yatakhaneler kilisenin yanında coğrafik konuma göre güneş alan tarafa konumlandırılmıştır. Yemekhane, çalışma odası ve toplantı odası gibi birimler herkesin sığacağı büyüklükte yapılmıştır.

Bizans'ta manastırların en büyük gelişme gösterdikleri dönem, V. ve VII. yy. arasındadır. Devlet, manastırların kurulmasını hem dinsel, hem de siyasal açıdan uzun

[207] Tural, 104.
[208] Kingsley, 351.
[209] Kingsley, 351-352.

bir süre desteklemiş olmasına karşın, daha sonraları imparatorlar, Kilise ile manastırların fazla mal mülk sahibi olmalarının devlet için tehlike oluşturduğunu görerek kimi kısıtlamalar getirmiştir[210]. Tarikatlara girme özgürlüğü sınırlanmış, devlet görevlilerine kilisede makam sahibi olmaları yasaklanmış, askerlik hizmeti yapılmadan manastıra girilmesi önlenmiştir. Kilise mülklerinin ve manastırların gücünün sürekli büyümesi, ikona kırıcılık hareketini doğurmuştur. Ordunun, aristokrasinin ve piskoposların bir grubunun desteklediği İmparatorluk, Kilise ve Manastır servetini ele geçirmeyi başarmıştır. VIII. yy. da V. Konstantinos (741-775) manastır topraklarına el koyarak kendi adamlarına dağıtmıştır. 843'te Theodora, bütün nüfuzlu keşişleri huzuruna çağırarak, tasvirler kültü sorununun çözümlenmesini istemiştir. Tasvir yasağının kalkmasıyla manastırlarda savaşımın kesilmesi, yeniden servet artışına yol açmıştır. Ancak bunu izleyen II. Nikephoros Phokas'ın 964'te çıkardığı Novella ile manastır mülkiyetinin çoğalması sınırlanmıştır. Phokas'ın yeni manastırların kurulmasını yasaklamasına karşın, X. yüzyılda II. Basileios (976-1025) tarafından bu buyruk ve yasalar kaldırılmıştır[211].

Erken dönem Bizans kilise litürjisine bazilikal plan uygun olup, I. Iustinianos Döneminde manastırların etkisiyle yeni litürjik gereksinimlere paralel olarak merkezi bir kubbenin iç mekâna egemen olduğu plan tipleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bizans Ortaçağ dinsel mimarlığında Kapalı Yunan Haçı planı da geliştirilerek kullanılmıştır. Manastırların içe dönük gizemci niteliği, manastırların gücü arttıkça Bizans litürjisine yansıyarak, Erken dönemdeki imparatorluk litürjisi ikona kırıcılığının ardından daha sembolik bir nitelik almıştır[212].

Manastır kompleksinde, büyük bir çevre duvarı ile çevrilidir ve genellikle tek girişi bulunmaktadır. Manastırlar içinde kilise vazgeçilmez yapı birimi olarak merkezde yer alır ve katholikon adını alır[213]. Doğu Akdeniz'de merkezi veya "T" planı daha revaçta iken, Batı'da bazilikal plan daha çok tercih edilmiştir[214]. Manastır merkezinde kilise en önemli yapıyı teşkil etmektedir. Kilise dışında, mezarlık bölümü, Rahip ve keşişlerin yatma yerleri çoğunlukla koğuş biçiminde, bazen de küçük hücrelidir. Ortak

[210] Özkan, *Haho Manastırı,* 18.
[211] Doğan, 75-76.
[212] Doğan, 76.
[213] Özkan, *Haho Manastırı,* 20.
[214] Kingsley, 352.

yemek salonu, idari ve mali işlevli mekânlar, para ve değerli eşya odası, mutfak, kiler, fırın, şaraphane, çamaşırhane, depolar, dikiş odası, kitaplık, hasta bakım odası, konuk rahipler ya da yoksullar için konukevi ve su sarnıçları, manastırdaki başlıca yapı ve mekânlardır. Kimi kaynaklardan günümüze gelen Çift Manastırlar, kadınlar ve erkekler için yapılmış iki bölümlü, ancak aynı yönetime bağlı manastırlardır[215].

3.2. KİLİSELERİN GELİŞİMİ

Yunanca bir sözcük olan "Eklesia" sözcüğü yurttaşların oluşturduğu resmi bir topluluk ya da meclis anlamı taşımaktadır. İsa'nın inancını benimsemiş olanların bir araya gelerek bir teşkilat kurmalarıyla oluşmuştur[216]. Hıristiyanların dinî törenlerini yaptıkları tapınaklara verilen addır. Hıristiyan mabedi anlamına gelmekle birlikte aynı zamanda Hıristiyan dinini kabul etmiş olan topluluğa ve Hıristiyan mezhep sistemine verilen isimdir.

Erken Hıristiyan çağının ve Erken Bizans devrinin ilk kilise mimarisi tipi olan bazilika, Roma mimarisindeki profan bazilikalardan türemiştir. Uzunlamasına gelişen mekân, üç nefe veya nadiren beş nefe bölünmüş, ortadakinin doğu ucuna dışarı taşan yarım yuvarlak planlı, yarım kubbe örtülü apsis yerleştirilmiştir. Üstleri çifte meyilli kiremit kaplı ahşap çatılarla örtülmüştür. Batı taraflarında atrium denilen etrafı kapalı avlu ve hazırlık mekânı denen nartheks yer almaktadır. Helenistik tip denilen bu klasik tip bazilikalar Akdeniz çevresinde çok yoğun kullanılmıştır[217].

II. yy. sonrası, kiliseler yapı ve statüye kavuşmaya başladılar. Kilise hizmetçileri, ilk kiliselerin bakımı ve temizliğinden sorumlu kişileri, aynı zamanda kiliselerin ilk din adamlarıdır. Daha sonraları, bunların kıdemlileri artarak rahipleşmişlerdir. Kendi kendilerini yoksul ve hastalara yardıma adayanlar diyakos adı altında çoğalmışlardır. Zamanla episcopi'ler önem kazanmış ve kilisenin başına geçene episcopus (piskopos) denmiştir[218].

IV. yy. da Hıristiyanlığın serbest bir din haline gelmesiyle, IV. ve V. yüzyıllarda Yunan ve Roma'dan gelen sanatsal birikim Bizans Hıristiyanlığıyla yoğrulmuş, kendine

[215] Doğan, 79.
[216] Houtin, 442.
[217] Semavi Eyice, "Bizans Mimarisi", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, Vakıflar Genel Müdürüğü, İstanbul 1988, 46.
[218] http://egitimsoru.com/kilise-nedir-nasil-ortaya-cikmistir, 30.03.2015.

özgü bir üsluba ulaşmıştır. Bizans uygarlığı, Roma ve Yunan gelenekleri ile Anadolu kültürünün Hıristiyanlık öğeleri ile kaynaşmasından oluşmuştur[219].

Andrew Palmer'e göre tipik bir mahalle kilisesi, törensel ekmek ve şarabın kutsandığı ritüele göre düzenlenirdi. Uzunlamasına bir nef dikkati kutsal mekândaki apsise yönlendirirdi. Apsis birkaç basamakla yükseltilir ve önündeki perde, kutsaldır, insanlarla cemaati sembolik olarak ayırırdı. Tur Abdin'deki kiliseler küçük yapı grupları halinde yer alır. Birçoğu tek bir odadan oluşan bir medrese, misafir odaları ve papazın evini içerir. Papaz ve ailesi kilisenin bakımından ve korunmasından sorumludur[220].

Erken dönem kilise mimarisi, Roma'nın hamam ve mezar yapılarından ilham alarak bir taraftan da merkezi planlı kiliseleri meydana getirmiştir. Genellikle aziz veya azizelerin hatırasına sunulan ve onların kutsal kalıntılarını muhafaza eden bu türden yapılar ve benzerleri vaftizhane olarak da inşa edilmiştir. Bu tip yapıların merkezi mekânlarının içinde sütunlardan meydana gelen bir daire bulunur ve üzeri kubbe örtülür. Merkezi planlı yapılar bazilikalara nazaran mimarlara daha geniş çeşitlilik sağladıklarından çok değişik ve zengin uygulamalar meydana getirmişlerdir[221].

V. yüzyıla doğru Anadolu'da bazilikal plan ve merkezi plan anlayışının birleştiği, kubbeli bazilika adı verilen bir yapı tipi meydana gelir. Zemin planı bakımından bazilikal planlı olan yapının orta nefinin ortasının kare bir kule gibi yükseldiği ve üzerinin kubbe ile örtüldüğü görülür. İstanbul'da İmparator Justinianos'un 532-537 yılları arasında yaptırdığı Ayasofya bu tipe en iyi örnektir[222].

İstanbul Patriki Germanos MS. 700 yılında kilise hakkındaki görüşünü şöyle açıklamıştır. " Onun için kilise tanrının tapınağıydı. Kutsal Mekân, tanrının ikamet ettiği cennet, İsa'nın gömülü olduğu ve yeniden dirilip sorgulanmayı yapacağı yerdi." Krautheimer'e göre inançlı bir kişi kiliseye girdiği zaman, Cennet'e girdiğini hisseder ve din büyüklerinin ritüelinde, okunmuş ekmekle Cennet sunağında kurban edileceğini görür[223].

---

[219] Haldun Özkan, *Bizans Mimarisi Ders Notları*, Erzurum 2009, 6.
[220] Keser, 58.
[221] Eyice, 46.
[222] Eyice, 46.
[223] Keser, 58.

842'den 1204'e kadar süren Orta Bizans döneminde, kilise mimarisinde artık bazilikal plan terk edilmiştir. Kapalı Yunan Haçı planı denilen kiliseler bu dönemin mimarisinde hâkim olmuştur. Bu tip kiliseler, bir dikdörtgenin içine sınırlanmış, dört kolu hemen hemen eşit haç biçiminde kiliselerdir. Üzerleri beşik tonozla örtülü bu kolların birleştiği ortadaki karenin üstünde kubbe örtü bulunmaktadır. Kubbeye geçişler pandantif olup yüksek kasnaklıdır. Bu tipin en gösterişli örneği, XII. yüzyıla ait Pantokrator Manastırı Kilisesi'dir[224].

Elif Keser, "Turabdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi" adlı çalışmasında, Turabdin'deki Süryani Ortodoks kilise mimarisinde dört tip plan olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki parokial tiptir. Bu tip plan doğu – batı aksında uzayan, yan duvarlarda dayanma kemer ve sütunlarının olduğu, beşik tonozlu bir nef ve nefin doğu ucunda yarım daire şeklinde bir apsisten oluşan kilise planıdır. İkinci tip plan, manastır plan tipidir. Manastır tipi kilise terimi Pagnon tarafından üretilmiştir. Beşik tonozlu, kuzey – güney aksında uzanan, üç bölümlü sunağı bulunan ve batıda narteksi olan kiliseler için kullanılır. Tüm kilise planları doğuya yönelir, çünkü İsa doğudan geri dönecektir. Mezbahın orta bölümündeki apsis onun için hazırlanmıştır. Tur Abdin'deki üçüncü tip; parokial ve manastır tipinin birleşmesinden oluşan bir tip gibi görünmektedir. Çünkü doğu – batı aksında uzadıkları halde, doğu uçta üç bölümlü sunakları vardır. Bu tip kompozit tip olarak adlandırılabilir. Dördüncü tip; Tur Abdin bölgesinde nadir karşılaşılan merkezi tip plandır[225].

Süryani geleneğinde, kilise ibadet yeri olmakla birlikte dört duvarla çevrili basit bir mimari yapıdan ibaret değildir. Kilisenin gerçek anlamı, kutsal üçlünün birliğini kabul eden ve İsa Mesih'in kutsiyetine inanan Hıristiyan topluluğuna denir. Ortodokslukta kilisenin nitelikleri şu şekilde özetlenebilir. Kilise bir bütündür, Kilise toplumsaldır, Kilise kutsaldır, Kilise havarilere dayanmaktadır[226].

[224] Eyice, 48.
[225] Keser, 97-98.
[226] Nihat Durak, *Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, 62.

3.3. SÜRYANİ KİLİSELERİ'NİN BÖLÜMLERİ

3.3.1. Atrium

Erken Hıristiyanlık dönemi Bazilikalarının giriş avlusu olarak tanımlanır.[227] Haldun Özkan, atriumun tanımını "Kiliselerin önünde bulunan üstü açık avlu" olarak tanımlamıştır[228]. Kökenine baktığımız zaman, eski Roma evlerinin ortasında yer alan ve evin öteki mekânlarına açılan avlusudur. Atriumun kökeni konusunda çeşitli varsayımlar ileri sürülmektedir. Bunlar arasında en fazla ağırlık kazanan görüş; tepe kısmında dumanın çıktığı ve odanın aydınlanmasını sağlayan delikli, tek mekânlı ilkel evin geliştirilmiş biçimi olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Roma evlerinde atrium ışığını çatının ortasında yer alan kare bir açıklıktan almaktadır. Daha sonra atriumun etrafına odalar açılmış fakat atrium aile yaşamının merkezi olarak kalmıştır[229]. Hıristiyan dini mimarisine dönecek olursak; genellikle kareye yakın dikdörtgen, içinde sütunların da olabileceği, kilisenin ön mekânıdır. Yoğunlukla kiliselerin batısında yer alır ancak kiliselerin diğer yönlerinde de avlusu olan örnekler vardır. Asos Gymnasium'daki bazilikanın avlusu batıda yer alan ancak güneye doğru devam eden ilginç bir örnek olarak tanımlanmaktadır. Meryemlik Zenon Kilisesi'nde ise avlu köşeli değil yuvarlatılmış hali ile farklı bir özellik sergilemektedir[230].

Midyat Süryani Ortodoks dini mimarisini ele alacak olursak, kiliselerin MS. IV. ve V. yüzyıllarda inşa edilmeye başlandığını ve takip eden yüzyıllar içerisinde inşa faaliyetlerinin günümüze kadar onarımlarla devam ettiğini görmekteyiz. Ağırlıklı olarak bazilikal planın uygulandığı bölgede, bazilikal planın temel birimlerinden biri olan atrium yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Münzevilerin, dünyevi her şeyden sıyrılıp, kendini sadece dine adadıkları ve temellerini bu şekilde kurdukları Süryani Ortodoks bölgesinde, kutsal alanın dünyevi çevreden ayrılması için yapılan çevre duvarlarının önemi çok büyüktür. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi atriumu kilisenin batısında, dikdörtgen planlıdır. Hah'ta bulunan Meryem Ana Kilisesi atriumu da yine kilisenin batısındadır. Altıntaş'ta bulunan Mor İzozel kilisesinin atriumu ise güneyde

[227] *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, IV, 800.
[228] Özkan, *Bizans Mimarisi Ders Notları,* 73.
[229] N. Akın, "Atrium", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, I, 162, İstanbul 1997.
[230] Guntram Koch, *Erken Hıristiyan Sanatı*, (Çev. Ayşe Aydın), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 64.

yer almaktadır. Tarihi süreç içerisinde tahribata uğrayan kilise ve manastırlar, özellikle yirminci yüzyılda Süryanilerin Avrupa'ya kitlesel bir şekilde göçleri ile birlikte iyice boşalmıştır. Fakat diasporada birleşen Süryaniler bölgede kalan ırkdaş ve dindaşlarına ciddi yardımlarda bulunarak dini yapıların neredeyse tamamını restore ettirmeye başlamışlardır. Bu restorasyon faaliyetleri ile birlikte kilise ve manastırlar çevre duvarları ile korumaya alınmış ve ihtiyaca göre yeni birimlerin eklenmesiyle plan özellikleri kısmen değişmiştir. Mor Kuryakos Kilisesi bu duruma en iyi örneklerden biridir. Kilise tamamıyla avlu içine alınmıştır. Mor Şimuni ve Mor Barsavmo Kiliselerinin avluları güney cephede bulunmaktadır.

3.3.2. Narteks

Hıristiyan mimarlığında, kiliselerin ön yüzünün bütün enini kaplayacak genişlikte düzenlenen giriş bölümüdür. Bazı yapılarda arka arkaya iki tane narteks bölümü bulunmaktadır. Dışarıdaki dış "Dış Narteks" içerideki ise "İç Narteks" olarak adlandırılmaktadır.[231] Genel olarak kilisenin giriş cephesinin sütunlu ya da kemerli dar uzun mekânı olarak ta tanımlanabilir. Kilise ana mekândan sütunlarla ya da kapı açıklıklarıyla bölünmüş bir duvarla ayrılabilir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde tövbe edenler ve vaftiz edilmemişler kilisenin ancak narteksine girebilirdi[232]. Kısacası kiliselerde giriş kısmında yer alan hazırlık mekânı, camilerin son cemaat yeri gibi, avlu ile esas mekânı ayıran ara bölüm olarak tanımlayabiliriz[233]. Guntram Koch, narteksin daha çok Balkanlar ve Anadolu'da bulunduğunu ve Erken Hıristiyanlık Döneminde vaftiz olmayanların, litürjinin en önemli bölümü olan "inananların litürjisi" için nartekste beklemek zorunluluğunun olduğunu ifade etmiştir[234].

Midyat Süryani Ortodoks dini mimarisinde kiliselerde narteks uygulaması oldukça yaygındır. Narteks bölümünün kullanılmadığı kiliselerde bulunmaktadır. 397 taarihli Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesinde atriundan sonra revak uygulaması ile naosa geçilmektedir. Dört kalın payenin meydana getirdiği bir revak uygulaması mevcuttur. Bölgenin en eski yapısında henüz tam anlamı ile olgunlaşmamış bir narteks uygulaması denilebilir. VI. yüzyıl Mor Yakup Manastırının kilisesi de üç kalın payeye

[231] *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar, IV, 800.
[232] "Nartheks", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, II, 1336.
[233] Özkan, *Bizans Mimarisi Ders Notları,* 75.
[234] Koch, 2007, 64.

oturmuş revak şeklindedir. Mor Gabriel Manastırının 483 tarihli Meryem Ana Kilissi'nde ise narteks uygulamasına gidilmemiştir. V. yüzyıla tarihlenen Mor Hobil Kilisesi'nde batıda, kuzey-güney aksında tonoz örtülü narteks bulunmaktadır. Narteks Anastasya Kilisesi'ndeki gibi revaklı bir yapı değil, dikdörtgen planlı, tonoz örtülü ve dışarıya kapalıdır. Mor Abrahom Kilisesi narteksi, batıda, dikdörtgen planlı tonoz örtülüdür. Anıtlı Köyü Meryem Ana Kilisesi, merkezi planlı bir kilisedir. Narteksi batıda, tonoz örtülüdür. Mor İzozel Kilisesi narteksi ise güney cephededir. Kiliselerin konum ve plan özelliklerine göre narteks batı veya güneyde yer almaktadır. Çoğunlukla moloz taş malzemelidir. Üst örtüleri ise tuğla malzemeli tonozdur.

3.3.3. Naos

Naos eski Yunanca'da "oda", "ev", "tapınak" anlamlarına gelir. Antik Yunan mimarlığında tapınak yapısının kült heykelinin yer aldığı en kutsal mekânı Cella. Genellikle bu tanım kabul edimekle birlikte "naos" tapınak anlamında da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu durumda kutsal mekâna Cella denmektedir. Bazı yazarlar da sütun dizisi içindeki çekirdek yapıyı naos, kutsal mekânı Cella olarak adlandırmaktadırlar[235]. Kiliselerin esas mekânı naostur. Bir bazilikada orta ve yan neflerden meydana gelen cemaatin toplandığı mekândır[236].

Midyat Süryani Ortodoks Kiliseleri'nde naoslar plan tiplerine göre tek nefli, üç nefli, apsise göre doğu-batı doğrultusunda veya kuzey-güney doğrultusunda konumlanabilmektedir. Gertrude Bell Tur Abdin Süryani Kiliseleri'nin plan tipleri dört gruba ayrılmıştır. Bunlar, parokial tip, manastır tipi, merkezi tip ve kompozit tip kilise planlarıdır. Parokial tip tek nefli, basit bazilikal yapılar grubundadır. Naos doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı ve yan duvarlarında dayanma kolon ve kemerleri olan, beşik tonozlu basit yapılardır. Naosun doğusunda tek bölümlü apsis yer alır. Midyat Süryani Kiliseleri içinde Mor Sobo, Mor İzozel, Mor Kuryakos ve Mor Yuhanno bu tip naosu olan kiliselere örnektir. İkinci tip, Manastır tipi plan, kuzey-güney aksında dikdörtgen planlıdır. Naos enine ve tonoz örtülüdür. Doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Mor Gabriel Anastasya Kilisesi, Mor Abrahom kilisesi ve Salah'taki Mor Yakup kilisesi manastır planlı kiliselerdir. Merkezi planlı kiliselerde,

[235] "Naos", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, II, 1335.
[236] Koch, 2007, 66.

kare planlı mekânın üzeri yapının bütününü kaplayan bir kubbe ile örtülür. Naos kare planlıdır. Apsis yarım kubbe ile örtülür veya apsis ve pastoforium hücreleri üç çapraz tonoz ile örtülüdür. Deyrul Zafaran'daki Mor Ananias Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi merkezi planlı kiliselere örnektir. Kompozit tip, parokial tip ile manastır tipinin birleşiminden meydana gelmiş bir mimari plandır. Bu tip, IX. yüzyılda görülmeye başlanmış, geç dönem yapılarıdır. Üç nefli bazilikal bir özellik gösterir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan, üzeri tonoz örtülü kiliselerin doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Midyat Mor Şimuni kilisesi ve Mor Barsavmo Kilisesi kompozit plan özelliği taşıyan kiliselerdendir.

3.3.4. Bema

Eski Yunanca'da "basamak, konuşmacı için yükseltilmiş platform" anlamına gelir. Antik Yunan'da hatiplerin konuşurken kullandıkları alçak platformun adıdır. Erken Hıristiyan ve Bizans Kiliseleri'nde apsisin önünde, din adamlarının bulunduğu kutsal bölümdür. Orta nef düzeyinde yüksekte yer alan ve basamaklarla ulaşılan bema, kilisenin naosundan ikonostasis denen bölücü mimari öğe ile ayrılmıştır. Altar da burada yer alır[237]. Kısaca tanımlayacak olursak kilisenin doğu kısmında ve apsisin önünde üzerinde dini törenin yapıldığı sunak masasının bulunduğu yerdir[238]. Guntram Koch bema için; sadece rahiplerin ve diakonların girebildiği, naostan parapetler aracılığı ile ayrılmış, naos seviyesinden biraz daha yüksek döşemesi olan atlar odasıdır tanımlamasını yapmıştır[239].

Süryani Ortodoks dini mimarisinde yaygın olarak bema bölümü templon duvarı ile naostan ayrılmıştır. Templon duvarı günümüz doğu kiliseleri mimarisinde ikonostasis duvarının öncüsüdür. Erken dönem Süryani kiliselerinde de tam olarak bu durum izlenebilmektedir. Son derece sade templon duvarları naos ve altarı boylu boyunca ayırmıştır. Templon duvarlarına bema bülümünde ve pastoforium hücrelerinin önünde dikdörtgen çerçeveli veya yuvarlak kemerli anıtsal açıklıklar yapılmıştır. Bu açıklılar dini sahnelerin tasvir edildiği kutsal perdeler ile örtülmüştür. Genellikle moloz taş malzemenin kullanıldığı templon duvarlarındaki bema açıklıkları düzgün kesme taş

[237] "Bema", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, I, 220.
[238] Özkan, *Bizans Mimarisi Ders Notları,* 73.
[239] Koch, 2007, 69.

malzemeden ve dekoratif açıdan yoğun bir şekilde bitkisel ve geometrik süslemelerle donatılmıştır. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi, Midyat merkezdeki Mor Hobil Mor Abrahom Kiliseleri, Mor Kuryakos kilisesi örnek olarak verilebilir. Bema bölümünün naostan sadece birkaç basamak yükseltilerek açık kaldığı örnekler de vardır. Anıtlı Köyü Meryem Ana Kilisesi buna örnektir. Perde ile örtülen bema bölümünde sunak masası ve masanın üzerinde kutsal kitap ve kutsal eşyalar yer almaktadır.

3.3.5. Apsis

Apsis, Yunanca'da "tonoz" anlamına gelir. Kiliselerde koro yerini ve kutsal bölümü içeren, genellikle yapının doğu ucunda yer alan, yarım daire ya da çokgen olanlı, yarım kubbe ya da tonoz örtülü bölümdür. Apsis öğesi Hıristiyan mimarlığına Roma Dönemi baziikalarından aktarılmıştır. Erken Hıristiyanlık dönemi bazilikasında orta nefin yarım daire biçimindeki ucu tonoz örtülü olur ve dibinde psikoposun tahtı bulunur[240]. Sunak, mezbah, atlar, mihrap anlamlarına gelir. Ayinin gerçekleştirildiği ana mekândır. Sunak bölümü kilisenin doğu ucunda bulunur. Sunak, Allah ile insanlık arasında bir araç olan, İsa Mesih'in mezarını sembolize etmektedir. Bu bölüme ancak ruhaniler geçebilir ve basamaklarla çıkılan bir bölümdür. Sunağın üzerini kaplayan ve batısına sarkan keten örtü, insanlığın babası Âdem'in Aden Bahçesi'nin ortasındaki anlamını algılayamadığı ağacı veya Mesih'in kefen bezini ifade eder. [241] Sunak bölümünde, sunak masası, ayini yöneten ruhani, patrik veya metropolit için bir tane ahşap koltuk ya da taht bulunmaktadır.

Süryani kiliselerinde sunak bölümünde bulunan apsis nişine "Kduşkudşin" denilmektedir. Kiliselerde genel olarak sunak bölümü bir veya üç bölümden oluşmaktadır. Küçük köylerdeki, küçük ölçekli kiliselerin sunak bölümleri tek bölümlüdür. Büyük kiliseler ise sunak bölümü üç bölümlüdür.

Sunak masası, taş veya mermer malzemeden yapılmaktadır. Ancak ilk dönemlerde ahşap malzemeden yapıldığı düşünülmektedir. Çünkü erken dönem, ilk kiliselerde sunak masaları ahşaptır. Ayindeki ekmek ve şarabın konulduğu yerdir.

---

[240] "Apsis", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, I, 119.
[241] Durak, 65.

Hıristiyan inancında ekmek ve şarap insanı kurtuluşa götüren maddeler olarak görüldüğü için önemlidir. Sunak masası bir baldaken tarafından örtülmektedir.

3.3.6. Makam Kürsüsü

Kiliselerde ayin esnasında ayini yöneten ruhani için ahşap bir koltuk konulur. Bu koltuk gösterişli bir taht formundadır. Makam kürsüsü olarak adlandırılır. Süryani Ortodoks Kiliseleri'nde makam kürsülerinin en anlamlısı ve en değerlisi olan, Midyat Deyru'l-Zafaran Manastırı'nda Meryem Ana Kilisesi'nin içinde yer alan "patrik tahtı" , ilk havari Petrus'tan başlayarak, hiç kopukluğa uğramadan devam eden apostolik halef-selef silsilesinin sembolüdür[242]. Makam kürsüleri genellikle ahşap olup, oyma ve kabartma teknikle, bitkisel veya geometrik motiflerle bezelidir.

3.3.7. İncil Kürsüsü

Sunağın girişinde Süryanice "Goğulto" olarak isimlendirilen ve yüksek yer anlamına gelen bir İncil kürsüsü yer almaktadır. Bu kürsünün üzerinde, ön yüzünde İsa Mesih'in haça gerilişini tasvir eden bir motifle süslü gümüş mahfazanın içinde bir İncil, arkasında bulunan orta büyüklükte metal haça dayalı vaziyette, dik olarak durur. İncil kürsüsü, ahşaptan imal edilmiş olup, ön cephesinde yine bir haç motifi yer alır. İncil kürsüsü İsa Mesih'in makamını temsil eder.[243]

3.3.8. Perde

Kiliselerin doğu ucunda bulunan üç bölümlü kduşkudşinlerden ortadaki apsisin sağında ve solunda bulunan pastopforium hücreleri ana mekândan perdeler ile ayrılır. Bu perdelere Süryanice "vilo" veya "staro" adı verilir. Bu iki bölüm ruhanilere mahsustur, bu sınıfa mensup olmayanlar giremez[244]. Bu perdelerin, gök kubbe ile semavi konağın gizliliğine işaret ettiğine veya göklerdeki ruhani varlıkları,

[242] Durak, 67.
[243] Durak, 68.
[244] Durak, 68.

yeryüzündeki insanlardan ayıran gök kubbesi olduğuna ya da Mesih'in barıştığı semavi ve dünyevi varlıklar arasındaki ayrımı sembolize ettiğine inanılır.[245]

3.3.9. Pastophorion Hücreleri

Ortodoks kiliselerinde apsisin iki yanındaki odalara verilen isimdir. Kapalı mekânlar halindedirler[246]. Kutsal kap ve giysilerin saklandığı güneydekine diakonikon, kutsal ekmeğin ve şarabın korunduğu kuzeydekine protbesis denir[247]. Süryani Ortodoks dini mimarisinde, Manastır tipi plan, kuzey-güney aksında dikdörtgen planlıdır. Naos enine ve tonoz örtülüdür. Doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Genellikle ortada apsis ve apsisin her iki yanında birer tane pastophorion hücresi yer almaktadır. Bu tip plan genellikle manastırların ana kiliselerinde uygulanan bir plandır. Mor Gabriel Anastasya Kilisesi, Mor Abrahom kilisesi ve Salah'taki Mor Yakup kilisesi manastır planlı kiliselerdir ve apsisin yanında pastophorion hücreleri bulunan kiliselere örnekrir. Merkezi planlı kiliselerde, kare planlı mekânın üzeri yapının bütününü kaplayan bir kubbe ile örtülür. Apsis yarım kubbe ile örtülür veya apsis ve pastophorion hücreleri üç çapraz tonoz ile örtülüdür. Tur Abdin bölgesinde VI yüzyıldan sonra kullanılan bir uygulamadır. Deyrul Zafaran'daki Mor Ananias Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi merkezi planlı kiliselere örnektir. Kompozit tip kiliseler, üç nefli bazilikal bir özellik gösterir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan, üzeri tonoz örtülü kiliselerin doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Ortada apsis apsisin her iki yanında pastophorion hücreleri bulunmaktadır. Midyat Mor Şimuni kilisesi ve Mor Barsavmo Kilisesi kompozit plan özelliği taşıyan kiliselerdendir ve pastophorion hücresi bulunan kiliselere örnek teşkil eder.

3.3.10. Kürsü

Bemanın girişinde iki kürsü şeklinde kestrume bölümü bulunmaktadır. Kuzeydeki kürsü, peygamberleri, güneydeki ise İsa Mesih'in elçilerini sembolize eder. Sağdaki kürsüye, azizlerin hayatını anlatan "Husoyo" kitabı konur. Bu kürsü aynı zamanda Husoyo Kürsüsü şeklinde isimlendirilir. Günlük namazlar kılınırken, diyakoslar soldaki

[245] Hollerwegwe, 154.
[246] Özkan, *Bizans Mimarisi Ders Notları,* 75.
[247] "Pastophorion", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, III, 1435.

kürsünün etrafını çevreleyerek "Shimo'dan" ilgili bölümleri okurlar. Her iki kürsü de genellikle ahşaptır, fakat taş malzemeden yapıldığı da bilinmektedir.[248]

3.3.11. Çan Kulesi

Kiliselerde halkın ibadete çağırılması için çanın asıldığı ve belli bir düzenekte çalınabildiği kuleler çan kuleleridir[249].Süryani Ortodok dini mimarisinde Kiliselerin çan kuleleri, düzgün kesme taş malzemeden ve dekoratif açıdan zengindir. Kaide, gövde, çanın asılı olduğu kısım ve tepelik olmak üzere, dört veya beş bölümden oluşmaktadır. Genellikle kare kaide üzerine silindirik bir gövdenin yükselir. Kare kaidelerin dört köşesinde birer sütunce bulunur. Kaidelerin her bir cephesine nişler yapılır. Silindirik gövdeler altıgen veya sekizgen olamak üzere çokgen yapıya sahiptir. Her köşede, yuvarlak kemerli sağır nişler bulunmaktadır. Kare kaide ve silindirik gövde üzerinde, sütunların taşıdığı ve çanın içerisinde bulunduğu bölüm yükselmektedir. Çanın içerisinde bulunan ikinci bölümün üzeri genellikle dilimli kubbe ile son bulmaktadır. Tepe noktaya metalden bir haç yerleştirilmektedir. Çan kuleleri küçük ölçekli kiliselerde bir adet, metropolitliğin olduğu Mor Gabriel gibi büyük ölçekli yapılarda ise iki adet olabiliyor.

Çan kulesi kullanımı batıda VI. yüzyıldan itibaren yaygın hale gelirken, doğuda Bizas'ta Latin İstilası sonrası yaygın hale gelmeye başlamıştır. Ayasofya'nın batı cephesi eksenine XIII. veya XIV. Yüzyılda eklenmiştir[250].

VII. yy. da bölgeyi fetheden Halit B. Velid bölge halkı ile anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın kurallarına göre; "*Cizye ödedikleri sürece, canları, kanları, malları, kadınları ve çocukları, şehirleri, değirmenleri emniyettedir. Kiliseleri ve çevresindekiler onlara aittir, bunlara dokunulmayacak ve yıkılmayacaktır, mevcut olanlardan başka kilise inşa edilmeyecek ve çanları çalmayacaktır, paskalya tes'id etmeyecekler ve haçlarını göstermeyeceklerdir. Evlerine kimse oturmayacaktır. Yolunu bulamayanlara yol gösterilecektir, yol ve köprüleri tamir edecekler, Müslümanlara karşı samimi davranacaklardır. Bu şartlara riayet etmezlerse himaye görmeyeceklerdir"* [251] .

[248] Durak, 70.
[249] Turani, 1998, 28.
[250] Demet Okuyucu Yılmaz, "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi 19. Yüzyıl Rum Kiliselerinde Çan Kuleleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 41*, 2018, 196.
[251] Güneş, 84.

Anlaşmadaki "Çanları çalmayacaktır" ibaresi çan kulelerinin kullanılmamasına, neden olmuştur. Yine aynı şekilde Osmanlı egemenliği süresince de çan çalmama durumu aynı hükümle devam etmiştir. XIX. Yüzyılda Tanzima ve Islahat fermanlarının ilanına kadar kilise ve manastırlarda çan çalmak yasaklanmıştır. Yapılan ıslahatlarla çan çalımı serbest bırakılmıştır. Bu dönemden itibaren kiliselerde ek yapı olarak çan kuleleri inşa edilmiştir[252]. Tur Abdin Bölgesinde yapılara çan kulelerini eklenmesi XIX. Yüzyıl sonlarına denk gelmektedir. Deyrulzafaran Manastırına, Maden Metropoliti Behnam Keyel 1878'de kilisenin güneybatı köşesine yaptırmıştır[253]. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi çan kulesi 1962 yılında İsa Çiçek tarafından inşa edilmiştir.

[252] Yılmaz, 194.
[253] Keser, 31.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİDYAT MANASTIR VE KİLİSELERİ

4.1. MOR GABRİEL MANASTIRI

Katalog No : 1

Plan : 1-4

Resim : 1- 67

4.1.1. Tarihçesi

Mor Gabriel Manastırı 1621 yıllık uzun geçmişe sahip, halen faal, tarihi özelliği ile Dünyanın en eski manastırlarından biridir. Adının tarihçesini inceleyecek olursak; uzun tarihi geçmişi boyunca isim değişiklikleri yaşamış ve farklı etnik gruplar tarafından dönemsel olarak farklı adlandırılmıştır. Tur Abdin Süryani kiliseleri içerisinde çok özel yere sahip olan manastır, 615'ten 1088'e kadar Tur Abdin Metropolitliğine ev sahipliği yağmıştır[254]. Günümüzde Tur Abdin Metropoliti yine Mor Gabriel Manastırı'nda ikamet etmektedir[255].

Manastırın ilk ismi, ilk kurucularının ismi olan, Mor[256] Şmuel ve Mor Şemun Manastırı'dır. Rivayete göre, Mor Şmuel ve Mor Şemun 397'de manastırın temelini mucizevî bir şekilde bir melek yardımı ile atmışlardır[257].

634'te Aziz Gabriel'in manastır metropoliti olmasıyla ve izlediği başarılı yönetimi ve mucizeleriyle XV. yüzyıldan sonra Mor Gabriel Manastırı olarak anılmaya başlanmıştır[258]. Mor Gabriel ismi günümüzde hala kullanılmaktadır, fakat tarihin belli dönemlerinde, yerel halk tarafından "Deyrul-Umur Manastırı" ismi de kullanılmıştır ki bu kullanım günümüzde de devam etmektedir. Bu ismin kökeni ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Gabriel Akyüz'e göre manastırın halk arasındaki adı olan Deyrul

---

[254] Koluman, 105.
[255] Keser, 36.
[256] Süryanicede "mor" kelimesi, saygı ve hürmet sıfatı olarak aziz anlamında isimlerin önünde kullanılmaktadır.
[257] Bilge, 35.
[258] M. H. Dolapönü, *Deyr-El-Umur Tarihi*, (Çev. Cebrail Aydın), Baha Matbaası, İstanbul 1971, 12.

Umur, Süryanice bir kelime olan Dayro Duhomro'dan gelir ve anlamı rahiplerin barındığı yerdir[259]. Tomas Çerme'ye göre "ömür" Arapça hayat olduğuna göre "Deyrul Umur" hayatı manastırda geçirmek demektir[260].

Hz. Ömer, 636 Yermük Zaferi'nden sonra, 638 yılında Kudüs'e girdi. Hz. Ömer'in Kudüs ziyareti esnasında gayrimüslimlere karşı olan nazik tavrı ve hoşgörüsü bölge Hıristiyanları arasında geniş yankı uyandırdı. Özellikle onun giyimi, kuşamı, tavır ve davranışları aç gözlülükten uzak sade yaşantısı onları hayran bırakmıştı. Hz. Ömer Kudüs şehrini teslim alırken Kudüs Hıristiyanları ile bir ahitname imzaladı. İmzalanan ahitnamenin bir örneği Tur Abdin'deki Süryaniler tarafından asırlar boyunca muhafaza edilmiştir[261]. 1885-1996 yıllarında yaşamış Süryani Ortodoks Kilisesini en önemli şahsiyetlerinden biri olan Hanna Dolapönü Hz. Ömer'in fermanı ile ilgili şu bilgiyi verir; İslam Ordularının bölgeyi fethi üzerine Mor Gabriel, Cizre'ye giderek İslam ordusu başkumandanı Hattaboğlu Ömer'i ziyaret eder. Hz Ömer yapmış olduğu yardımlardan dolayı Mor Gabriel'e mühür ve imzası ile tasdikli bir ferman verir. Bu ferman ile Süryaniler Hz Ömer'in teminatı altında hür yaşamışlardır ve Mor Gabriel Manastırı uzun bir süre saldırılardan uzak güvence altına alınmıştır. Hz Ömer'in korumacı tavrı ve adaletine ita fen manastır Deyr El Ümer adı ile anılmıştır[262]. Müslümanların bölgeyi fethi sırasında Nusaybin'de direnişle karşılaşmışlardır. Nusaybin'in ardından Tur Abdin ve Mardin Kalesi fethedilmiştir. İslam orduları ayrılmadan önce Tur Abdin yöre temsilcileri gelip sulh akdi imzalamak ve İslam devletinin hâkimiyeti altına girmek istediklerini bildirmişlerdir. Tur Abdin bölgesi İslam orduları ile çatışma yaşamamıştır[263].

Yapının adının tarihçesini inceledikten sonra, işlevsel ve mimari tarihçesine bakacak olursak; IV. yüzyılda kurulan Mor Gabriel Manastırı erken dönem Hıristiyanlığın önemli yapılarındandır. Süryani cemaati 1997 yılında manastırın 1600. yıl dönümünü kutlamıştır[264]. Manastır sadece ustalıkla inşa edilmiş mimari özelliğiyle değil, tarihler boyunca yetiştirdiği önemli din adamları, yazarları, düşünce adamlarıyla ve Hıristiyanlık tarihinde oynadığı önemli rolü bakımından önemli bir yapıdır.

---

[259] Akyüz, 138.
[260] Keser, 49.
[261] Güneş, 82.
[262] Dolapönü, 12.
[263] Güneş, 85.
[264] Keser, 36.

Kuruluşu 397 yılına tarihlenen Mor Gabriel Manastırını, Savur bölgesinde bulunan İştin köyünden Mor Şmuel ve Manastır yakınlarındaki Kartmin köyünden Mor Şemun inşa ettirmiştir[265]. Manastırın ilk kuruluşuyla ilgili efsane şöyledir; "Şmuel adında bir rahip, Kartmin köyüne gelmiş ve köyün kuzeyindeki pınarın yanına yerleşmiştir. Şmuel, zengin bir adamın oğlunu iğleştirince, bu adam ona, ruhani babası Karpos adına bir kilise yaptıracağına ve oğlu Şemun'u da mürit olarak yanına vereceğine söz vermiş ve dediklerini yaptırmıştır. Şmuel ve Şemun köyden ayrılmaya karar vermişler ve yeni bir arazi aramaya başlamışlardır. Kartmin'in doğusundaki yazlık kilise harabelerinin üzerine yerleşmeye karar vermişlerdir. Rivayete göre, o gece bir melek Şemun'a sınırları üçtaş ile belirlenmiş başka bir arazi göstermiştir. Melek Şemun'a taşın etrafında gerektiğinden daha büyük bir yazlık kilise inşa etmelerini, çünkü nüfuslarının kısa zamanda artacağını söylemiştir"[266]. Dolabani'ye göre bu olay 397'de olmuştur[267].

Yakup Bilge "Mor Gabriel Manastırı" adlı eserinde manastır tarihinin erken dönemlerini "Kartmin Üçlüsü" adlı metinin çevirisini yaparak aktarmıştır. Metni Andrew Palmer'den almıştır. Kartmin Üçlüsü; Manastır'ın kurucu ataları olan Mor Şmuel (ö. 409), Mor Şemun (ö. 433) ve Mor Gabriel'in (ö. 668) hayat hikâyesini içeren ve kutsal kabul edilen bir metindir. Mor Şmuel'in hayat hikâyesi V. yy da, Mor Şemun'un hayat hikâyesi VI. yy da ve Mor Gabriel'in hayat hikâyesi IX. yy da kaleme alınmıştır. Bu metnin günümüze kalan en eski nüshası "Londra Nüshası" olarak adlandırılmaktadır. Bu metin Londra'daki British Museum'da muhafaza edilmektedir. Metnin yarısı XI. yy öncesi, diğer yarısı XIII. yy da yazılmıştır[268]. Manastırın kronolojik olayları kısaca şöyledir; *408 yılında Roma İmparatoru II. Theodosius (408-450) manastıra maddi yardımda bulunmuştur. 409'da manastırın ilk kurucusu olan Mor Şmuel vefat etmiştir. Mezarı Azizler Evi'ndedir. 433 yılında manastırın ikinci kurucusu Mor Şemun vefat etmiştir. V. ve XII. yüzyıllar arası manastır okulu en verimli dönemini yaşamıştır. Manastır bu dönemler arasında sadece Tur Abdin'den değil tüm Mezopotamya'dan gelen öğrencilerin eğitim gördüğü bir merkez haline gelmiştir. 512 yılında melek ve Mor Şemun tarafından temelleri atılan Dua Evi Roma İmparatoru*

[265] Koluman, 105.
[266] Bilge, 55.
[267] Keser, 48.
[268] Bilge, 22.

Anastasius'un (491-518) maddi yardımları ile tamamlanmıştır. 581 ve 605 yıllarında manastır Perslerin saldırısına uğruyor. Persler ve Roma arasında bölge hâkimiyet açısından el değiştiriyor. 615 yılında Daniel Uzoyo manastırın ilk metropoliti olarak atanıyor. 634'te Mor Gabriel manastır metropoliti olarak resmediliyor. Başarılı yönetimi ve yaptığı mucizelerden dolayı manastır XV. yüzyıldan sonra onun adı ile anılıyor. 688 yılında Mor Gabriel vefat ediyor, mezarı Azizler Evi'ndedir[269].

Andrew Palmer, Mor Gabriel'in yaşamıyla ilgili şu bilgileri aktarmıştır; Mor Gabriel 74 yıl yaşamıştır. On beş yaşında manastırda öğrenci olmuştur. Yirmi yaşında diyakos, otuz dokuz yaşında diyakos kardeşlerin başı olmuştur. Kırk beş yaşında rahip, altmış yaşında metropolit olan Gabriel, episkoposluk tacını on dört yıl, yedi ay ve yirmi üç gün taşımıştır[270].

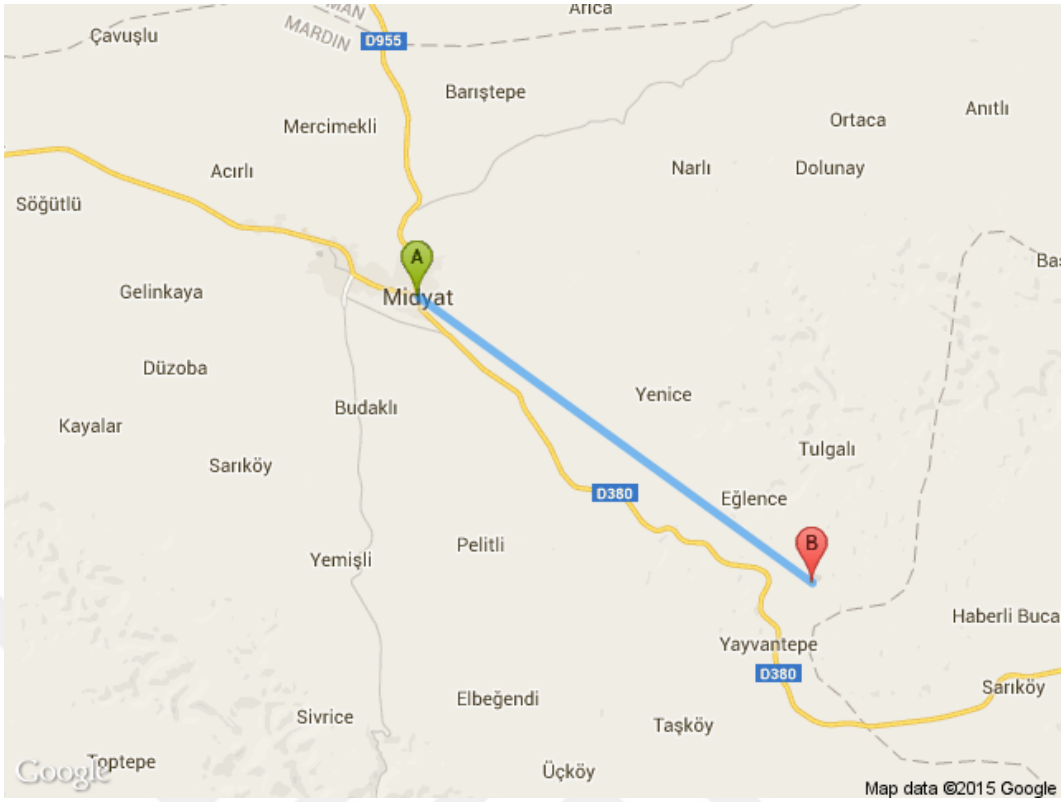
640 yılında Tur Abdin Müslüman orduları tarafından fethedilmiştir. Metropolit Mor Gabriel'in İslam ordusu komutanları ve Hz Ömer ile kurduğu olumlu diyaloglar sayesinde İslami dönemde Hıristiyanlar huzur içerisinde yaşamaya devam etmiştir. 774 yılında Tur Abdin bölgesinde veba salgını olmuştur. Bu salgında manastır 95 tane rahibini kaybetmiştir. Salgının durması için Aziz Gabriel'in naşı mezardan çıkarılmıştır. Naşın mezardan çıkarılması ile salgının durduğu ileri sürülmüştür[271]. Manastır, 613'ten 1088'e kadar Tur Abdin metropolitlerine ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde Tur Abdin metropoliti yine Mor Gabriel manastırında ikamet etmektedir[272].

4.1.2. Yapının Yeri

Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı Yayvantepe köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Midyat'ın 18 km güneydoğusunda[273], Cizre yolu üzerinde, kalker kayalık bir arazide alçak bir tepelik üzerindedir. Yayvantepe köyü manastırın 2 km kuzeyindedir[274]. Manastırın ilk kurucu babalarından Mor Şemun bu köydendir.[275].

---

[269] Bilge, 35-36.
[270] Palmer, 156.
[271] Bilge, 40-41.
[272] Keser, 36.
[273] Keser, 36.
[274] Hollerweger, s
[275] Bilge, 25.

Harita 4. Mor Gabriel Manastırı konumu haritası[276]

4.1.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Mor Gabriel Manastırı, plan özelliği itibari ile zemin kat, birinci kat ve ikinci kat olmak üzere üç katlı bir yapıya sahiptir. Zemin katta bulunan yapılar; Anastasya Kilisesi ve avlusu, Theodora Kubbesi, mutfaklar, abbara, Anıt Mezar, Meryem Ana Kilisesi, Papaz Evi, eski misafir odaları ve Giriş bölümüdür. Birinci katta; Öğrenci odaları, duşlar, papaz evi, misafir odası, yemekhane ve mutfak bulunmaktadır. Manastırın ikinci katında; Rahibe odaları, yaşama mekânları, eski mutfak, oturma odası ve yeni misafir odaları yer almaktadır[277].

Kıraç ve tepelik bir arazide kurulan manastıra, manastır arazisini çevreden ayıran bahçe duvarı kapısıyla girilir. Dış cephe oldukça sade, dışarıya kapalıdır. Cephelerdeki pencereler göz hizasının üstündedir. Bölgedeki manastırların dış cepheleri genel olarak dışarıya kapalı bir düzenlemeye sahiptir. Kalın ve yüksek duvarlarda çok nadir pencere

[276] http://www.arasikackm.com/m/midyat-idyat_mor-gabriel, 24.04.2019.
[277] Keser, 38.

uygulamasına gidilmiştir. Muhtemelen sebebi, dışarısıyla ilişkinin kesilerek, içeride daha güvenli bir yapı oluşturmak ve dışa kapanarak tehlikelerden korunmaktır[278].

Fotoğraf 1. Mor Gabriel Manastırı Genel Görünümü

Fotoğraf 2. Mor Gabriel Manastırı Panorama, Gertrude Bell, 1909[279]

Manastırın dış avlu kapısı, yapı topluluğunu korunaklı hale getiren yüksek bahçe duvarının güneybatıdaki kapısıdır. Ana kapı düzgün kesme taş bir portale sahiptir. Son derece sade yapılmış kapının tepe noktasında eşit kollu haç bezemesi yer almaktadır. Sivri kemerli kapı açıklığının her iki yanında basık kemerli birer niş bulunmaktadır. Kapı kanatları sağlam metal malzemedendir. Metal kanatlar üzerinde karşılıklı oturur vaziyette iki aslan figürü bulunmaktadır. Bu yüzden "aslanlı kapı" adını almaktadır. Kapıda Yapının ismini ve tarihini belirten yazıt bulunmaktadır. Yazıtta "Mor Gabriel Manastırı M.S. 397" ifadesi yer almaktadır.

[278] Keser, 37.
[279] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3460.

Fotoğraf 3. Mor Gabriel Manastırı Avlu Kapısı

Manastırın ilk giriş kapısı aşıldıktan sonra, manastır bahçe sınırları içerisinde, yaklaşık yüz metrelik bir yürütüş yolu bulunmaktadır. Bu mesafe aşıldıktan sonra yapı topluluğuna açılan ikinci bir aslanlı giriş kapısı ile karşılaşılmaktadır.

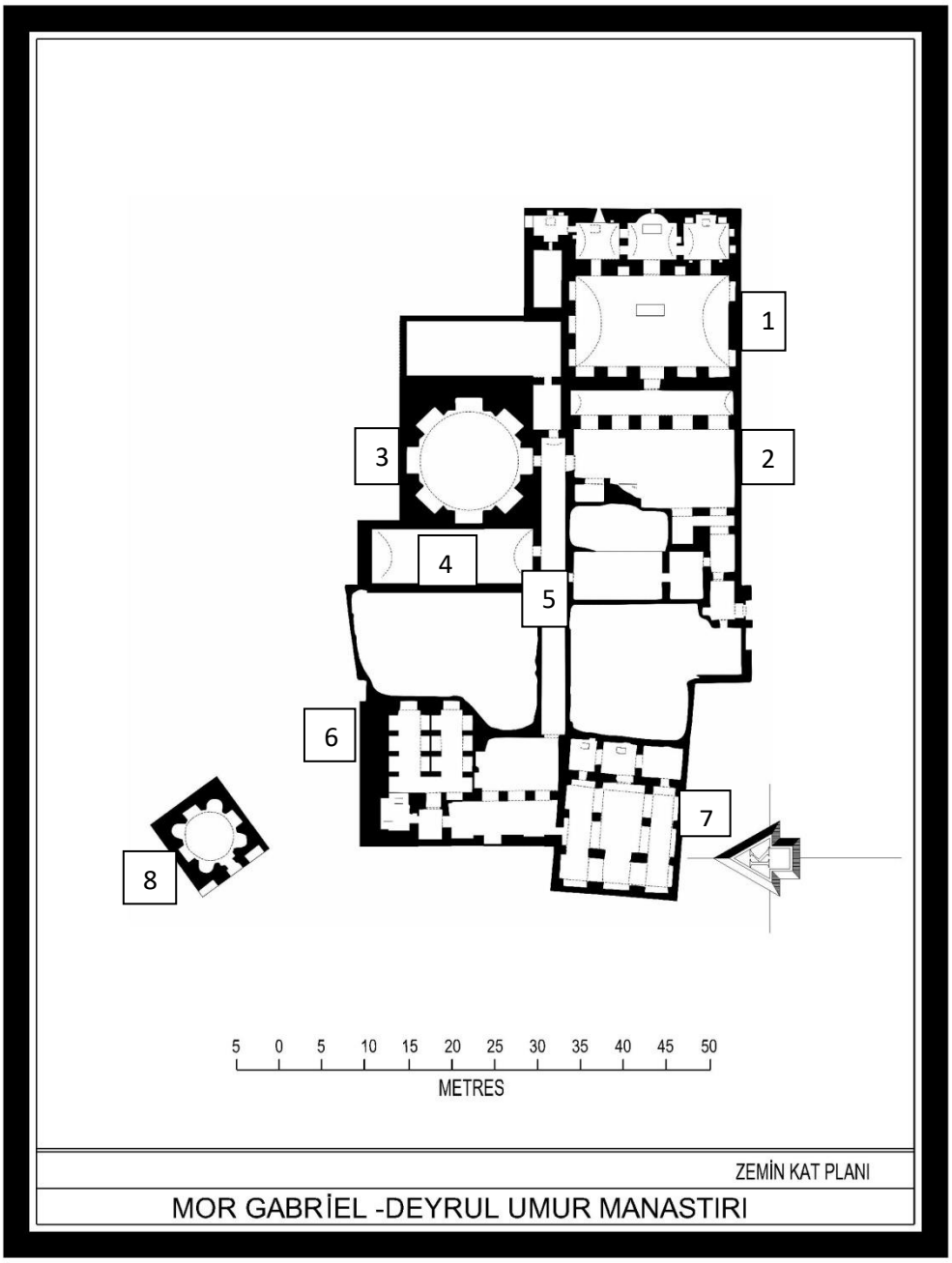
Fotoğraf 4. Mor Gabriel Manastırı Güney Giriş Kapısı

Kompleksin güneyinde yer alan ikinci kapı, dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Aslan figürleri, dış bördürde karşılıklı şekilde yer almaktadır. İkinci kapı da manastır sakinleri tarafından "Aslanlı Kapı" olarak adlandırılmaktadır. Aslan motifi manastırın kuruluş hikâyesindeki bir olaya dayanmaktadır. Hikâyeye göre manastırın işgal edildiği bir dönem, rahipler manastırı terk etmek zorunda kalmışlardır. İki aslan işgal bitinceye kadar manastırı korumuşlardır. İşgal son bulup rahipler geldikten sonra manastırı terk etmişlerdir. Bu yüzden manastır süslemelerinde aslan motifi kullanılmıştır ve giriş kapılarına "aslanlı kapı" ismi verilmiştir[280]. Girişi dikdörtgen açıklığa sahip portalde tek satır, siyah kök bayası ile boyanmış Süryanice bir yazı kuşağı yer almaktadır. Kuşakta yapının Süryani Ortodoks Manastırı olduğu belirtilmektedir.

Fotoğraf 5. Mor Gabriel Manastırı Batıdan Görünüm, Gertrude Bell, 1909[281]

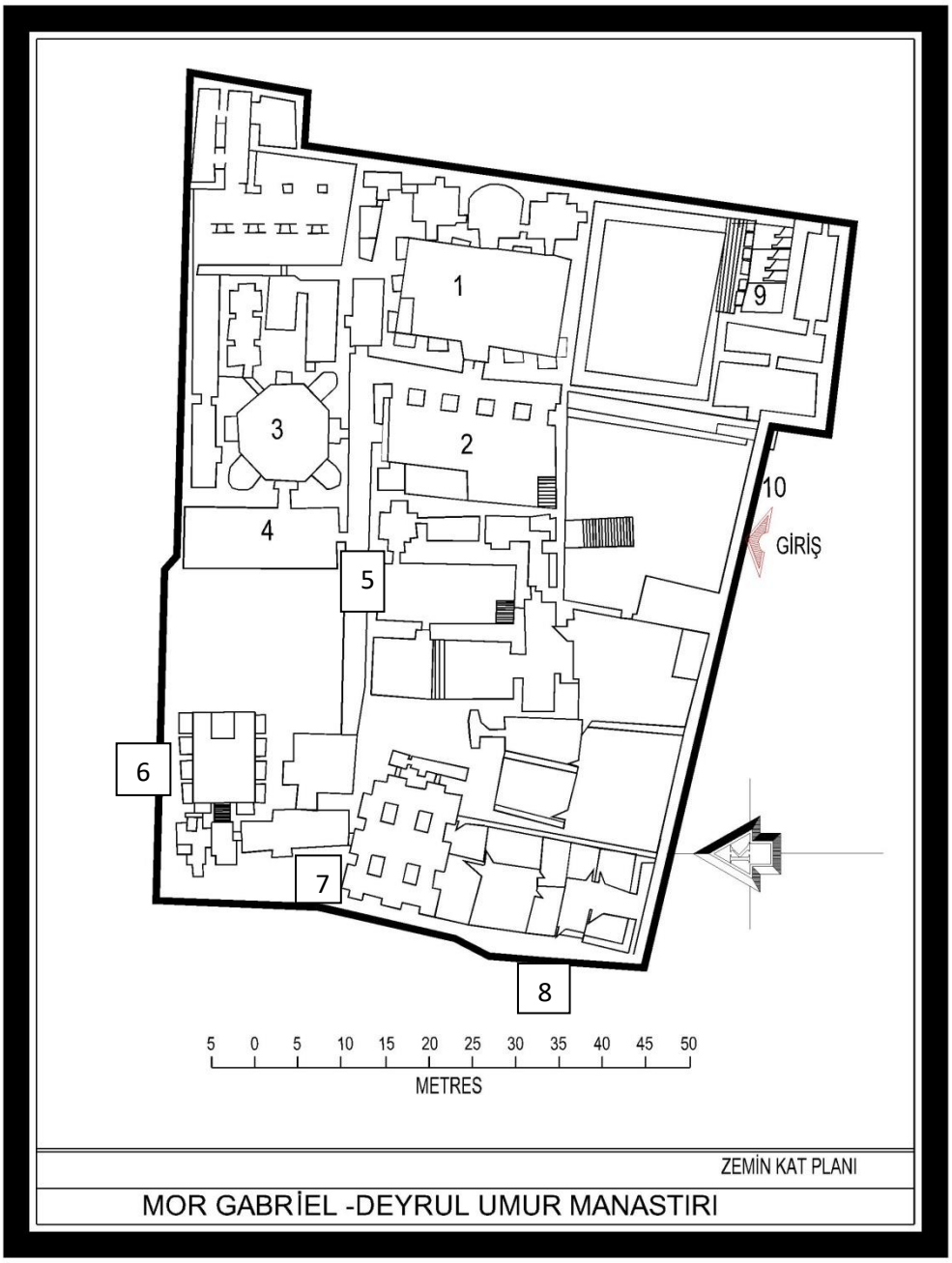
[280] Bilge, 26.
[281] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3469.

Çizim 1. Mor Gabriel Manastırı Planı (Gertrude Bell, The Churches And Monasteries Of The Tur Abdin, s. 32)[282]

1: Anastasya Kilisesi
2: Kilise Avlusu
3: Theodora Kubbesi
4: Eski Mutfak
5: Abbara
6: Anıt Mezar
7: Meryem Ana Kilisesi
8: Mısırlılar Kubbesi

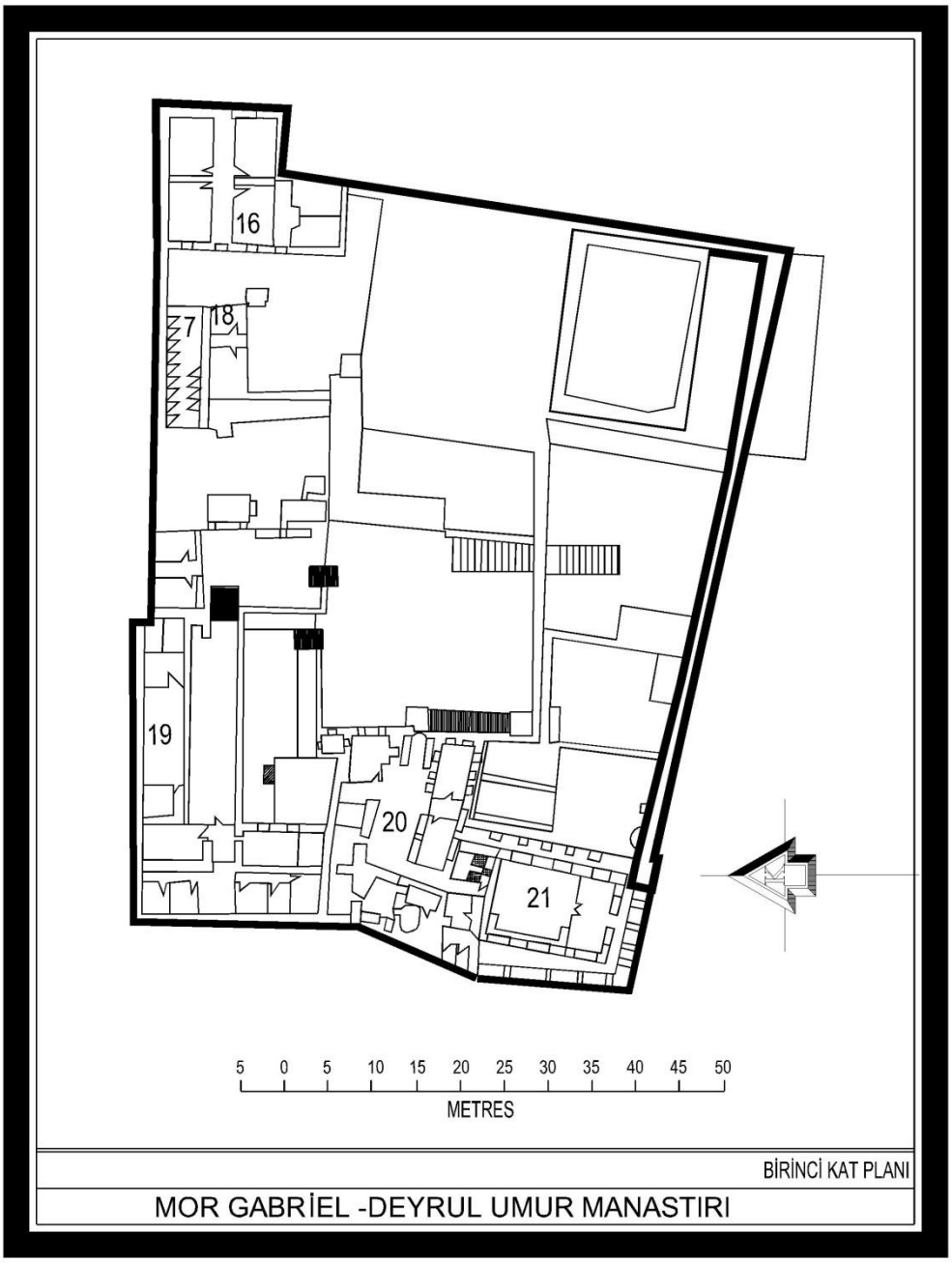
[282] Bell, 32.

Çizim 2. Mor Gabriel Manastırı Zemin Kat Planı[283]

1. Anastasya Kilisesi
2. Kilisenin avlusu
3. Theodora Kubbesi
4. Mutfak
5. Abbara
6. Anıt Mezar
7. Meryen Ana Kilisesi
8. Papaz Evi
9. Eski Misafir Odaları
10. Giriş

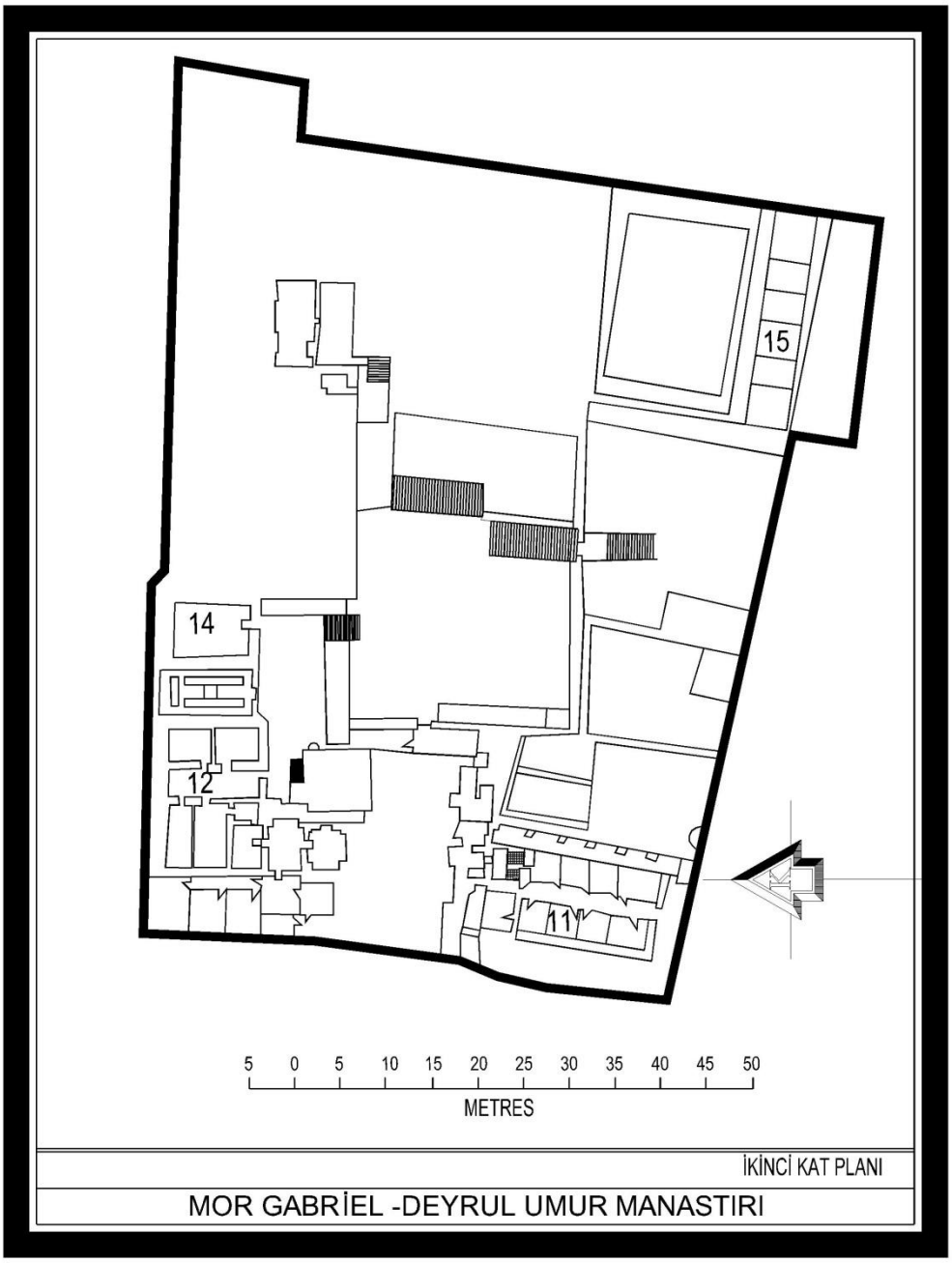
[283] Keser, 38.

Çizim 3. Mor Gabriel Manastırı Birinci Kat Planı[284]

16. Öğrenci Odaları
17. Duşlar
18. Papaz Evi
19. Misafir Odaları
20. Yemekhane
21. Mutfak

[284] Keser, 39.

Çizim 4. Mor Gabriel Manastırı İkinci Kat Planı[285]

6. Rahibe odaları

7. Yaşama mekânları

8. Eski mutfak

9. Oturma odası

10. Yeni Misafir Odaları

[285] Keser, 39.

Mor Gabriel Manastırı erken dönem Hıristiyanlık mimarisinin tipik örneklerinden biridir. 1907 yılında Anadolu'ya gelen ünlü İngiliz tarihçi Gertrude Bell Anadolu'da ki kiliseleri belgelemiştir. 1909 yılında Midyat'a gelir ve Mor Gabriel Manastırı'nın planını çizer ve fotoğraflarını çeker. Gertrude, manastır için "*Mor Gabriel Manastırı, Asya'nın en önemli yapılarından birisidir*" der.[286]

Fotoğraf 6. Mor Gabriel Manastırı Güneyden Görünüm

Fotoğraf 7. Anastasya Kilisesi Güney Cephe, Gertrude Bell, 1909 [287]

[286] Bell, 6.
[287] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3460.

Giriş kapısı yapının güney cephesinde yer almaktadır. Girişin kuzeydoğusundaki basamaklar, Anastasya Kilisesi'nin (Büyük Kilise) avlusuna açılır. Avlu ve kilise beş kemerden oluşan bir revakla birleşir. Kilise manastır plan tipindedir. Avlusu, narteksi, naosu, beması ve üç bölümlü apsisi ile doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir.

Anastasya Kilisesinin avlusuna açılan abbara, üzerinde yer alan tüm mekânlara geçiş verir. Abbara, manastırın kuzeyinde, doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Moloz taş malzemeli ve üzeri beşik tonoz örtülüdür. Bağlantılı olduğu mekânlara açılan pencereler dışında havalandırma veya aydınlanmayı sağlayacak penceresi yoktur. Bu yüzden aydınlanma ve hava sirkülâsyonu abbaranın doğu ve batısındaki girişlerden sağlanabilmektedir.

Fotoğraf 8. Anastasya Kilisesi ve Kuzeyinde Bulunan Abbara Batıdan Görünüm, Gertrude Bell, 1909 [288]

[288] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3468.

Fotoğraf 9. Doğu Batı Doğrultusunda Uzanan Abbara

Abbaranın güneydoğusunda Anastasya Kilisesi ve avlusu bulunmaktadır. Kuzey doğusunda ise Theodora Kubbesi ve Eski Mutfak ile bağlantılıdır. Abbara kuzeybatıda Azizler Evi ile güneybatıda ise Meryem Ana Kilisesi ile bağlantılıdır. Abbaranın açıldığı ilk mekân Theodora Kubbesidir. Dışarıdan kare planlı mekânın üzeri kubbe örtülüdür. Kubbe sekizgen kasnaklı, sekiz küçük boşluğa açılan sekiz kemer tarafından taşınır.

Fotoğraf 10. Anastasya Kilisesi İç Mekân

Theodora Kubbesi'nin batısında, uzun dikdörtgen planlı üzeri tonoz örtülü bir oda yer alır. Hem bu mekândan hem de dışarıdaki abbaradan ulaşılan bu alçak tonozlu mekân mutfak olarak tanıtılır. Bu mekânın isle kaplı olması, mutfak olarak kullanıldığı fikrini vermektedir.

Fotoğraf 11. Theodora Kubbesi İç Mekân

Fotoğraf 12. Theodora Kubbesi ile Bağlantılı Yapı Mutfak

Manastırın ve aynı zamanda abbaranın kuzeybatı köşesinde Azizler Evi (Anıt Mezar) yer almaktadır. Tonozlu iki mekânın her birinde rahiplerin oturur vaziyette gömüldükleri nişler vardır.

Fotoğraf 13. Anıt Mezar, Güney Odası

Fotoğraf 14. Meryem Ana Kilisesi Naos Batıdan Görünüm

Anıt mezarın üzerinde Kırk Şehitler kilisesi yer almaktadır. Kilise; kuzey güney aksında uzayan iki nefli bir naosa, bir narteks ve doğuda üç parçalı apsise sahiptir. Kırk Şehitler Kilisesinin güneyinde yer alan Meryem Ana Kilisesi, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç nefli ve üç bülümden oluşan apsisi ile manastır planı tipindedir.

Manastırın diğer birimleri ibadet dışındaki yaşamsal faaliyetler için kullanılır. Bunlar, rahibe odaları, oturma odası, yeni misafir odaları, öğrenci odaları, duşlar ve ihtiyaca göre eklenen yeni mekânlardır. Zemin katın üstü, birinci kat planında, kuzeydoğu köşede öğrenci odaları, duşlar ve papaz evi bulunmaktadır. Kuzeybatı köşede ise, misafir odaları konumlanmıştır. Batısında yemekhane, güneybatısında ise mutfak inşa edilmiştir. İkinci kat planda, kuzeybatı köşede, yaşam mekânları, eski mutfak ve oturma odası yer almaktadır. Güneybatı köşede rahibe odaları bulunmaktadır. İkinci katın güneydoğu köşesinde ise yeni misafir odaları inşa edilmiştir. Manastırın ziyarete açık olan dini mekânları dışındaki yaşam alanlarına giriş yasaktır. Bu yüzden yemekhane ve misafir odası gibi sivil mekânların içinden fotoğraf alma fırsatı bulunamamıştır.

Fotoğraf 15. Manastır Yemekhanesi

T.a. Sinclair üst kattaki bütün yapıların II. Dünya savaşından sonra yapıldığını ifade etmiştir[289]. Theodora Kubbesinin üstündeki avlunun etrafında öğrenci odaları yer alır ve 1962 de inşa edilmişlerdir. Başrahibin odası, kütüphane ve yemek odası öğrenci odalarının batısındadır ve 1962'ye tarihlendirilmektedirler. 1955'te yaptırılan oturma odası, kabul odasına açılır, bu kabul odası 1970'te yaptırılmıştır[290].

Fotoğraf 16. Misafir Odaları

Meryem Ana Kilisesinin kuzeyinde eski misafir odaları yer alır. Manastırın güneybatısındaki yapıda, rahibelerin odaları, mutfak ve diyakoslardan birinin odası bulunmaktadır. Manastırın kullanılan mekânları bir arada toparlanmış ve düzen içindedir. Birçok teras üç katlı yapıyı anıtsallaştırmıştır[291]. T.A. Sinclair, etraftaki yapılar için şu bilgileri aktarmaktadır; Manastırın kuzeydoğusunda, 892-896'ya tarihlenen bir grup oda vardır. Bu odaların doğusunda bir kilise yer alır. Bu kilisenin etrafındaki dağınık yapılardan birinin duvarı, kütüphane olduğunu düşündürecek şekilde taş kutulardan oluşur[292]. Manastır Yönetimi manastırın belli başlı alanlarının fotoğraflanmasına izin vermektedir. İzin verilen mekânlar; Anastasya Kilisesi, Theodora Kubbesi, Eski Mutfak, Meryem Ana Kilisesi ve Anıt Mezar'dır. Sayılan alanlar dışında

[289] T.A. Sinclair, *Eastern Turkey*, The Pindar Press, London 1989, 256.
[290] Keser, 45-46.
[291] Keser, 46.
[292] Sinclair, 1989, 256.

kalan günlük yaşam mekânları, Kırk Şehitler Kilisesi, Mısırlılar Kubbesi, İnziva Kulesi ve Rahip odası, güvenlik tedbirlerinden dolayı, dışarıya kapatılmış, girilmesi yasak mekânlardır. Bu mekânlar sadece dışarıdan fotoğraflanabilmiştir.

Fotoğraf 17. Manastırın Kuzeydoğusundaki Yapılar

Fotoğraf 18. Rahibeler Evi

Mısırlılar veya Ölmüşler Kubbesi bir anıt mezardır. Manastır arazisinin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Bu mekân, plan, mimari ve malzeme açısından Büyük Theodora Kubbesi'ne çok benzemektedir[293]. Dıştan kare planlı mekân İçerden sekiz kemerin oluşturduğu sekizgen bir plana sahiptir. İçerisinde yedi niş mezar bulunmaktadır. Kubbe sekiz kemerin üzerine, sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Manastırın mucizelerini ve ününü duyan 800 tane Mısırlı prens manastırı ziyarete gelir. Manastırı ve havada duran taşı görürler. Manastır yaşamından çok etkilenen grup toplu bir halde rahip olup manastır yaşamına adar kendini. Atlarını satıp, altınlarıyla bu yapıyı yaptırırlar. Münzevi hayatı yaşamaya başladıktan sonra, öldükleri zaman aralarına yabancı tek kişiyi bile dâhil etmeden yaptırdıkları mekâna gömülmeyi vasiyet ederler[294]

Fotoğraf 19. Mısırlılar Kubbesi, Gertrude Bell 1909[295]

Bu gün Mısırlılar Kubbesi'nde 800 tane Mısırlı rahibin mezarları yuvarlak kemerli yedi tane niş içerisinde gömülüdür. Moloz taş malzeme olan yapının kemerleri

[293] Keser, 47.
[294] Keser, 47.
[295] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3459.

de molozdur. Kubbesi tuğla malzemedendir. Gertrude Bell'in 1909 yılında çektiği fotoğrafta kubbe dıştan basık konik bir örtü ile gizlenmiştir ki bu Mezopotamya geleneğidir. Günümüzde yapılan onarımlarla basık konik üst örtü düz dam şeklinde örtülmüştür.

Fotoğraf 20. Mısırlılar Kubbesi İç Mekân, Kubbe

Manastırın 300 m kadar güneybatısında İnziva Kulesi yer almaktadır. Özellikle Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kendilerini tamamıyla münzevi hayata adayan rahiplerin kaldığı bir mekân olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan tehlike dönemlerinde manastır için bir gözetleme kulesi olma ihtimali de yüksektir. Söylenceye göre Mısır kralı yapının ününü duyar ve yapı için altın ve paha biçilmez hediyeler hazırlar. Kralın oğlu yoktur ancak kızı bu hediyeleri kendisi manastıra ulaştırmak ister. Kadınların bu manastıra girmeleri yasaktır. Bunu bilen prenses 800 tane askeri yanına alarak ve asker kılığına girerek manastıra ulaşır. Prenses yapıya adımını atar atmaz manastırın mucizevî bir şekilde havada duran taşı yere düşer ve parçalanır. Prenses gerçeği itiraf ettikten sonra manastır yakınında bir inziva kulesi yaptırır ve kulede inzivaya çekilerek münzevi hayatı yaşamaya başlar[296]. Yapı, 6x5 metre çapında 10 metre yüksekliğinde üst üste inşa edilmiş üç odadan ibarettir. Her katta bir mazgal

[296] Bilge, 75.

pencere bulunmaktadır. Üzeri düz dam örtülüdür. Üst örtü kenarlarında barbatalar yapılmıştır. Yapılan barbatalar yapıya kule görüntüsü kazandırmıştır. Dibinde sarnıcı bulunmaktadır. Kilise yönetimi güvenlik problemlerinden dolayı İnziva Kulesini ziyarete kapatmıştır. Yakup Bilge'den alınan bilgiye göre, birinci katındaki odanın girişi yaklaşık 40 cm genişliğindedir. Ortadaki odanın girişi bir adam boyunu aşan bir yüksekliktedir. İkinci oda ile üçüncü oda arasında bir insanın geçebileceği genişlikte bir açıklığı vardır[297].

Fotoğraf 21. İnziva Kulesi Kuzeybatı görünümü

4.1.4. Bölümleri

4.1.4.1. Anastasya Kilisesi

Mor Gabriel Manastırı'nın ana kilisesi, mucizelerle kurulduğu rivayet edilen ilk eseri, mimari şaheseri ve Büyük Kilise olarak adlandırılan yapısıdır. Manastırın Kuruluş Hikâyesine Göre; Mor Şmuel ve Mor Şemun tarafından 397 yılında temelleri atılan kilise [298], Bizans imparatoru I. Anastasius'un gönderdiği bağışlarla, 512 yılında

[297] Bilge, 73.
[298] Bilge, 27.

tamamlanmıştır[299]. Yapıyı dönemin en ünlü mimarları Theodore ve Theodosius kardeşler yapmıştır. Andrew Palmer bu bilgileri Londra'daki British Museum'da bulunan, kutsal bir metin olarak kabul edilen "Kartmin Üçlüsü" adlı eserde yer alan "Gabriel'in Yaşamı" adlı bölümden aktarır. "*…manastıra hizmet eden değerli keşişlerin ünü Kral Anastasius'un kulağına çalınca temelleri çok önceden melek ve Mor Şemun tarafından atılan büyük kilise tamamlansın diye, taşları yontacak, tuğlaları fırınlayacak, işinin erbabı usta ve mimarları avuçlar dolusu altınla yola çıkardı. Mimarlar, lakapları Şufnay Oğulları olan Theodore ve Theodosius'tu. Ayrıca resimler döken, altın, gümüş, tunç ve demirci ustalarını, taşları haç şeklinde yerleştirmeyi öğrenmiş mermer tesviyecilerini, yapı işlerinde deneyimli, danışmanlık yapabilecek, bir arada çalışmaya alışık işçi gruplarını da yapılan iş Tanrı övgüsüne ve azizlerin şanına layık olsun diye aralarına kattı. Manastıra vardıkları günün gecesi gördükleri rüyada, Anastasius tarafından gönderilen ustalara, melekler tarafından yerleştirilen taşları sökmeleri, iri taş blokları onların üzerine yerleştirmeleri malum oldu. Onlar da tıpkı malum olduğu gibi davrandılar. Kilise yapılıp tamamlandı ve uzunluğu 47 (doğrusu 37) arşın; genişliği 25 arşın; yüksekliği 25 arşın ve duvar kalınlığı 7 arşın tutuldu. Kilisenin arkasına, doğu tarafına, iç bölümleri oluşturan üç mekân yerleştirildi. Ortadaki en kutsal mekândır. Apsisi, 6,5'e 4,5 karış ebatlarında bir mermerdendir*"[300].

Manastırın doğusunda bulunan yapı, avlusuyla birlikte doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip, tipik bir erken Hıristiyanlık yapısıdır, "manastır plan tipi" denilen plan özelliğine sahiptir. Batıdaki dikdörtgen planlı avlusu beş kemerli bir revak özelliği taşıyan narteksi ile naosa geçişi sağlar. Revak yuvarlak kemerlidir. Kemerler dört kalın payeye oturmaktadır. Üzeri beşik tonoz örtülüdür.

[299] Keser, 41.
[300] Keser, 41.

Fotoğraf 22. Anastasya Kilisesi Avlusu, Gertrude Bell 1909[301]

Fotoğraf 23. Anastasya Kilisesi İç Avlusu, Batı Cephesi Revakı

[301] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3471.

Fotoğraf 24. Anastasya Kilisesi Batı Revakı, Gertrude Bell 1909[302]

Yapının Gertrude Bell tarafından çekilmiş 1909 yılı fotoğrafını incelediğimiz zaman, narteksin, geçirmiş olduğu onarımlarla yükseltildiğini görmekteyiz. Üst örtüdeki meyilli çatının kaldırılıp, yrine düz dam ile örtüldüğünü ve revak kısmının sekiz sıra taş örgü ile yükseltildiğini anlamaktayız.

Naos, kuzey güney aksında uzanan, doğudan batıya 10,7 metre, kuzeyden güneye 18.25 metre uzunluğunda beşik tonozlu bir mekândır. Naosa geçiş batı cephesindeki

[302] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3470.

açıklıktan sağlanır. İç mekânda her cephede niş uygulamasına gidilerek mekânda hareketlilik sağlanmıştır. Girişin sağında ve solunda yuvarlak kemerli ikişer niş yer almaktadır. Naosun kuzey duvarında da yan yana sıralı, yuvarlak kemerli üç niş yer almaktadır. Güney duvarında alt kademede yan yana sıralı üç tane yuvarlak kemerli niş, nişlerin üzerinde ise iki sıra mazgal pencere uygulamasına gidilmiştir. Alt sırada yan yana dizili üç mazgal pencere, üstte ise bir mazgal pencere ortadaki pencerenin üzerine gelecek şekilde üçgen bir şekil oluşturmuştur. İki sıra pencerenin oluşturduğu bu üçgen veya pramidal yapı bölge kiliselerinde çok sık karşılaşılan bir uygulamadır. Hıristiyanlık inancının temeli olan "Baba-Oğul-Kutsal Ruh" "Üçlü-Birlik" inancı mimariye yansımaktadır[303].

Fotoğraf 25. Anastasya Kilisesi naos güney cephe

Dikdörtgen planlı mekânın üzerini örten tonoz iki taş kemerle ve kemerler arasındaki kare boşlukların tuğla tonoz ile doldurulması ile oluşturulmuştur. Andrew Palmer, tonozun mimari özelliğinden bahsederken tonoz için Tur Abdin'in en geniş açıklıklı tonozu demiştir[304]. Tonozun üzeri dıştan, çift meyilli, beşik çatı örtülüdür ve güneyinde karşılıklı iki çan kulesi bulunmaktadır. Birbirine benzer özellikler gösteren

[303] Bilge, 45.
[304] Palmer, 134.

çan kuleleri düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiş, klasik Ortodoks Süryani Kilisesi çan kulesi formundadır.

Fotoğraf 26. Anastasya Kilisesi çan kuleleri

Fotoğraf 27. Anastasya Kilisesi çan kuleleri

Doğuda bulunan apsisi üç bölümlü bir düzenlemeye sahiptir. Orta bölümde yer alan apsisin sağında ve solunda pastoforium hücreleri bulunmaktadır. Apsisi naostan ayıran templon oldukça sadedir. Her üç mekâna son derece sade tutulmuş birer açıklık ile giriş sağlanır. Bu açıklıklar Süryani kiliselerinde sıkça uygulanan, dini tasvirli, kökboyalı perdeler ile örtülüdür.

Apsis kuzey güney yönünde 5,83 m. doğu batı yönünde 4,33 m. ve 5,36 m yüksekliğindedir. Apsiste yer alan mozaikler 45 metrekarelik alanı kaplamaktadır[305]. Süryani Ortodoks litürjisinin ibadet mekânı ile ilgili tanımladığı üç bölümü vardır. Birincisi, kutsal apsis, doğudadır. İkinci bölüm apsisin sağ ve solundaki pastoforium hücreleridir. Sağdaki prothesis peygamberlere, soldaki diyakonikon Rab'bin elçilerine ayrılmıştır. Üçüncü bölüm ise mümin topluluğun dua bölümü olan naostur. Apsis bölümü insanın başını, pastoforium hücreleri insanın ellerini, naos ise göğüs ve ayakların ifadesidir. Baştaki akıl insanı yaşamı boyunca yönlendirmektedir[306].

Fotoğraf 28. Anastasya Kilisesi apsis cephesi

Sade bema duvarının arkasında kilisenin eşsiz mozaik bezemeleri apsis yüzeyini kaplamıştır. Marlia M Mango, Anastasya kilisesini tipik süslü bir erken Hıristiyan

[305] Bilge, 108.
[306] Keser, 24.

kilisesi olarak tanımlar. Justinyen öncesi mozaiklerden çok az kaldığı için Turabdin'de yalnızca Mor Gabriel'de bulunan bu tip mozaiklerin büyük önemi vardır[307]. Andrew Palmer, bu mozaikleri şöyle tarif etmiştir: "Tonoz mozaiği, tonozun yayı doğrultusunda, madalyonlar içinde üç haç içerir. Bu haçların etrafında, tonozun köşelerine işlenmiş dört vazodan çıkan yapraklar ve bitki gövdeleri vardır. Bu tasarımı üç bant sınırlar. Tonozun yayında bir dikdörtgen oluşturan bu sınır, sunağın yan duvarlarının üst kısımlarını dolduran yarım ay şeklinde süsler oluşturur. Palmer, Anastasya Kilisesi'nin mozaiklerini, simgesel sanatta hayvansal figürlere karşı tepkinin ilk örnekleri olarak tanımlar. Bu tepki ikona kırıcılıktan önce Mezopotamya'da yaygın bir durumdur[308]. Apsisteki bu mozaikler, ancak başkentlerdeki yapılarda karşılaşılan yüksek bir kaliteyi işaret ediyor. Bu durum bizi kilisenin kuruluş hikâyesine götürüyor. Çünkü bu mozaikler Anastasius'un yaptığı yardım ve İstanbul'dan gönderilen ustaların getirdiği malzemeler ile yapılmıştır[309].

Fotoğraf 29. Anastasya Kilisesi Apsis Mozaiği

[307] Marlia M. Mango, "East Of Byzantium: Syria And Armenia in The Formative Period", *Dumbarton Oaks Symposium*, Washington 1980, 124.
[308] Keser, 40.
[309] Keser, 40 .

Fotoğraf 30. Anastasya Kilisesi Apsis Mozaiği

Fotoğraf 31. Anastasya Kilisesi Apsis Mozaiği

Apsis bölümü yer döşemesinde opus sectile [310] tekniği ile mozaik döşeme yapılmıştır. Tesseralarda altı farklı renk kullanılmıştır. 25,2 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Opus Sectile döşeme VI. yüzyılda kullanımı artmıştır. Dara'daki yapıların avlularında da bu teknik kullanılmıştır[311].

Fotoğraf 32. Anastasya Kilisesi Apsis Opus Sectile Yer Döşemesi

Kilisenin güney cephesindeki orta nişte 1983 yılına tarihlenen mermerden yapılmış bir vaftiz teknesi mevcuttur. Yuvarlak kemerli bir niş içerisine alınan tekne, kadeh formundadır. Kemer yaının kilit taşına bir lamba asılarak Vaftiz teknesinin bulunduğu alan aydınlatılmıştır. Düzgün kesme taş malzemeli kemer nişinin içinde bulunan vaftiz teknesi mermer malzemedendir. Teknenin kapağı pirinç malzemeden, bombeli yüksek tutulmuş bir formdadır. Tutamağı haç motifindendir.

[310] "Opus Sectile", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Opus sectile, Antik Roma mimarlığında, çeşitli biçim ve boyutlardaki renkli mermer ve taş levhalardan oluşturulan geometrik ya da figüratif desenli döşeme mozaiği.
[311] Keser, 40.

Fotoğraf 33. Anastasya Kilisesi Vaftiz kurnası

4.1.4.2. Theodora Kubbesi

Manastırın güney portalindeki giriş kapısından girildikten sonra, gezi güzergâhı ziyaretçileri iki iç avludan Anastasya Kilisesi'ne yönlendirir. Anastasya Kilisesi İç Avlusunun açıldığı abbara ilk olarak Theodora Kubbesi ile bağlantılıdır. Theodora Kubbesi manastırın kuzey bölümündedir ve kompleksin en ilgi çekici birimlerinden biridir. Yapımında taş ve tuğlanın kullanıldığı yapının kubbe yüksekliğinin, Anastasya Kilisesi'nin (Büyük Kilise) tonoz yüksekliği ile aynı olmasından dolayı VI. yüzyılda inşa edildiği kabul ediliyor. Yapı genel olarak malzeme ve teknik açıdan V. yüzyıl sonu ve ya VI. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir[312].

Dışardan kare planlı mekânın içerisine sekiz adet kemerin birbirine bağlanması ile içten sekizgen bir plan elde edilmiştir. Kemerler yuvarlak kemer formundadır. Kemerler üzerine tuğla ve taş dizileri ile kemer kasnağı yapılmıştır. Moloz taş malzemenin içerisinde iki adet tuğla hat kubbe kasnağına zemin oluturmuştur. Tuğla taş diziliminin üzerine tuğla malzemeli kubbe inşa edilmiştir.

[312] Bilge, 29.

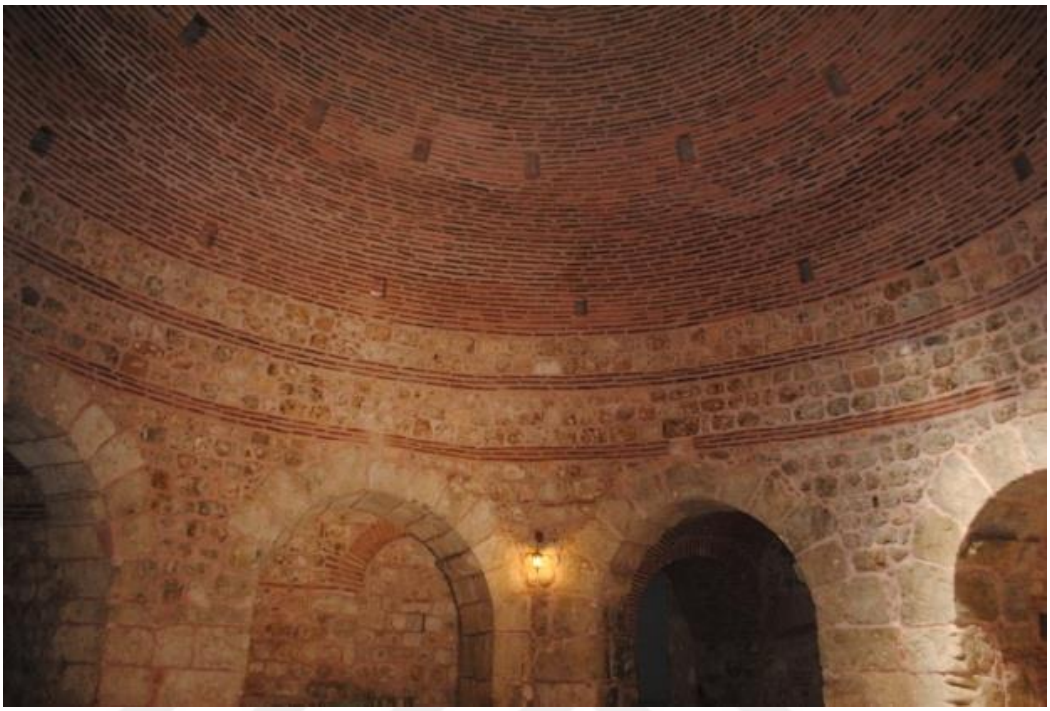
Fotoğraf 34. Theodora Kubbesi

Manastırı ziyaret eden Bizans İmparatoru I. Justinian'ın eşi kraliçe Theodara'nın katkı ve bağışlarıyla inşa edildiği söyleniyor[313]. Kadıköy Konsili kararlarını tanımayan Antakya Süryani kilisesi, konsil sonrası ayaklanmalar çıkarmıştır. Bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılınca Süryaniler Sasani İmparatorluğu himayesine girmeye başlamıştır. Bunun üzerine İmparatoriçe Theodora monofizitleri elden kaçırmak üzere olduğunu anlamış ve Yakup Baraday'ı İskenderiye Patriği Teodosius'a takdis ettirerek monofizitlerin başına geçirmiştir[314]. Bu bilgiden de anlıyoruz ki Theodora Süryani Kilisesine yardım ederek monofizitleri kendine yakın tutmaya çalışmıştır.

Andrwe Palmer yapının vaftizhane olma ihtimalini yüksek bulmuştur[315] ve Theodora ile bir ilgisi olmadığını söylemiştir. Bu yapıyı Theodora ile ilişkilendirecek bir kanıt bulamamıştır[316]. Andrew Palmer bu fikrini desteklemek için litürjiye başvuruyor. Hıristiyan litürjisinde sekiz rakamı yeniden dünyaya gelişi temsil eder. Bu

[313] Keser, 44.
[314] Sarı, 130.
[315] Palmer, 147.
[316] Palmer, 131.

yüzden Palmer'e göre sekizgen bir şekilde inşa edilmiş olan bu yapı bir vaftizhanedir. Yandaki kare mekânı da hazırlık odası olarak adlandırmıştır[317].

Fotoğraf 35. Theodora Kubbesi

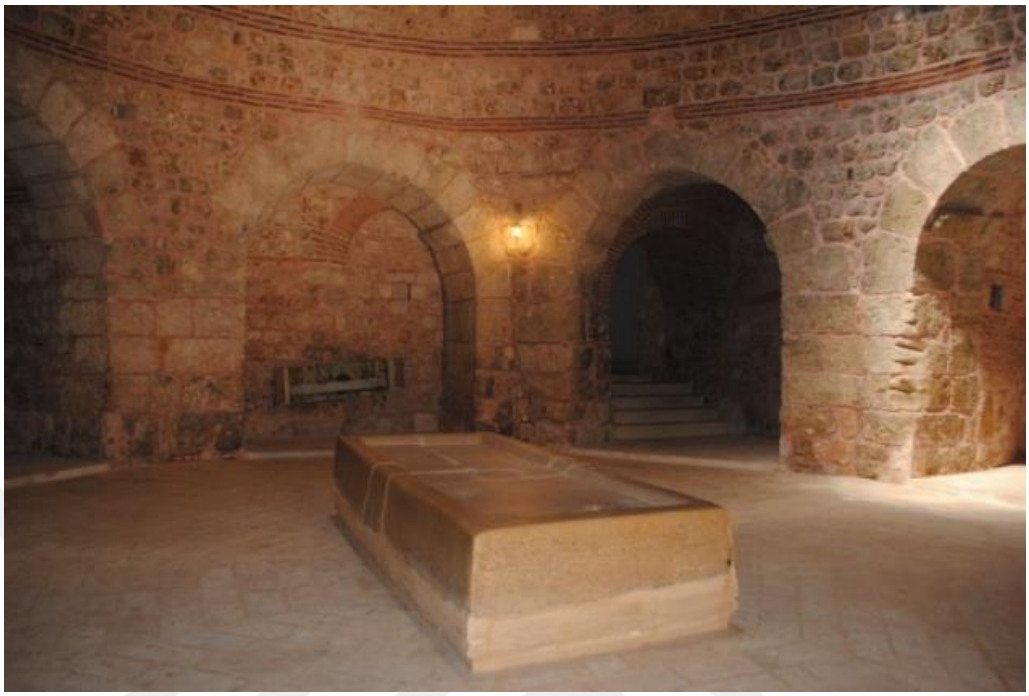
Hanna Dolabani'nin anlattığı efsaneye göre, manastırın kurucu rahibi Şmuel, imparator Arkadyus'un kızı Theodora'yı iyileştirmiş ve Theodora, şifa bulmasının mükâfatı olarak; uzunluğu, genişliği ve yüksekliği 25'er arşın büyüklükte ve sekiz kemer üzerinde gayet motifli güzel yapı ile bir kubbe inşa ettirmiştir. Ancak Palmer, Arkadyus'un böyle bir kızı olmadığını, Theodora diye bir oğlu olduğunu söylemiştir.[318]

Theodora Kubbesi'nin kullanım amacı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Manastırda yaşayan görevliler mekânın yemek salonu olabileceği fikrini savunmaktadırlar. Sekizgen mekânın batısında, mutfak olduğu düşünülen dikdörtgen salon yer almaktadır. Mutfaktan dolayı sekizgen yapının yemek salonu olduğu düşünülmektedir. İlk dönemlerde vaftizhane olarak kullanıldığı bilinen yapı daha sonraki dönemlerde yemek ve toplantı salonu olarak kullanıldığı düşünülmektedir[319].

Dıştan kare planlı bir mekânın, içten kemerlerle sekizgen bir plana dönüştürülmesi ile üzeri kubbe örtülmüştür. Kubbe sekiz kemer tarafından

[317] Keser, 43.
[318] Palmer, 131.
[319] Bilge, 29.

taşınmaktadır, dışarıdan düz dam örtülü, içerden kubbe formundadır. Kubbe malzemesi tuğla örgülüdür.

Fotoğraf 36. Theodora Kubbesi İç Mekân

Fotoğraf 37. Theodora Kubbesi

Kubbe sekiz yuvarlak kemer tarafından taşınmaktadır. Moloz taş malzeme kullanılan yapının kemer yayları ve ayakları düzgün kesme taş malzeme ile

oluşturulmuştur. Güneydeki kemer Abbaraya açılmaktadır, batıdaki kemer ise mutfak olduğu düşünülen mekân ile bağlantıyı sağlamaktadır. Güney ve batı kemerleri dışındaki diğer kemerler birer niş şeklindedir. Malzemesi moloz taş olan yapının kemer yaylarının üzerinde iki sıra tuğla kuşağı kubbeye geçişi sağlayan bölümün altında yapıyı çevrelemektedir. Tuğla iki kuşaktan sonra tekrar moloz taş malzeme ile kubbenin oturacağı bir kasnak oluşturulmuştur. Kubbe tuğla malzemedendir.

Kubbenin altında mekânın ortasında "Kifo Rabtho" (Büyük Taş) olarak adlandırılan mermerden yapılmış yekpare büyük bir taş mevcuttur. Manastır görevlisinden alınan bilgiye göre, 777 yılına tarihlenen bu büyük taş, manastırın hamur yoğurma işi için yapılmıştır. Eskiden manastırın eski mutfağında bulunan bu taş, 1880 yılında kilisenin naosuna getirilmiştir. Ardından son yapılan restorasyon çalışmalarıyla ana kilisenin naosundan alınarak Theodora Kubbesinin altına konulmuştur. 3,27 m uzunluğunda, 1,30 m genişliğinde ve 38 cm yüksekliğindedir.

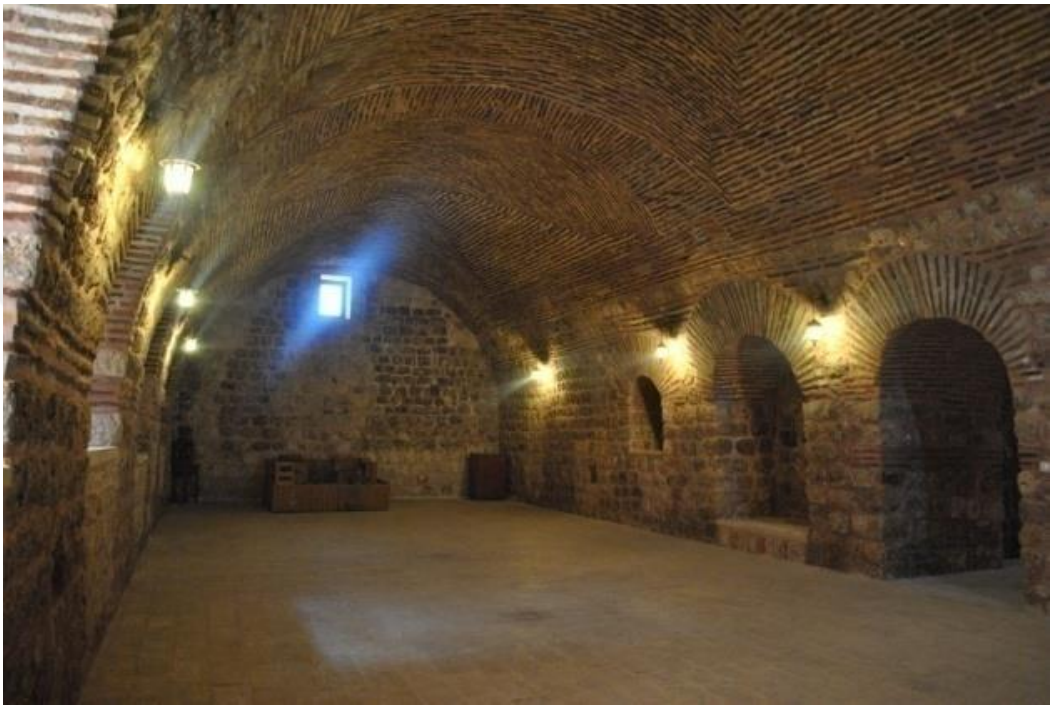

Fotoğraf 38. Büyük Taş (Kifo Rabtho) Hamur Yoğurma Taşı

4.1.4.3. Eski Mutfak

Eski Mutfak olarak adlandırılan yapı, Theodora Kubbesi'nin batısında yer almaktadır. Andrew Palmer yapıyı Anastasya Kilisesi'nin çağdaşı olarak nitelendirir.

Ona göre yapı imparatorluk yardımı ile yapılan yapı grubu içerisindedir. Anastasius'tan (491-518) sonra böyle görkemli yapılar yapılmamıştır diyerek tezini sağlamlaştırmaya çalışmıştır[320]. Anastasya Kilisesi, Theodora Kubbesi ve Eski Mutfak mimari ve sanatsal üslup açısından değerlendirildiğinde malzeme ve teknik açıdan benzerdir. Bu yüzden çağdaş oldukları düşünülmektedir. Tarihçe ile ilgili genel kanı yapının V. ve ya VI. yy yapısı olduğudur.

Fotoğraf 39. Mutfak Doğu Duvarı

Yapı, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapıya doğu duvarındaki, Theodora Kubbesi'ne geçişi sağlayan kemer açıklığından ve güney duvarındaki açıklıktan giriş sağlanabilmektedir. Yapının güney cephesindeki kapısı, doğu batı doğrultusunda uzanan abbaraya açılmaktadır. Yapı, dikdörtgen basit bir plana sahiptir. İç mekânda doğu duvarı yuvarlak kemerli iki niş ve Theodora Kubbesi'ne geçişi sağlayan kemer açıklığı ile hareketlendirilmiştir. Batı duvarında ise yine yuvarlak kemerli dört adet pencere ile hareketlilik sağlanmıştır. Yuvarlak kemer yayları tuğla örgülüdür. Tuğla örgülü kemer yayları moloz malzeme ile inşa edilmiş duvara oturmaktadır.

[320] Palmer, 144.

Fotoğraf 40. Mutfak Batı Duvarı

Fotoğraf 41. Mutfak Tonoz Örtüsü

Üst örtü tonoz örtülüdür. Anastasya Kilisesi tonozu ile aynı özelliğe sahiptir. Tonoz iki kemer yayı ile bölümlere ayrılmıştır. Kemer yayları arasında kalan kare alanlar tuğla ile doldurulmuştur. Üst örtünün tamamında tuğla malzeme kullanılmıştır. Tonoz isle kaplıdır. İsle kaplı olması, mekânın bir süre mutfak olarak kullanıldığı fikrini

doğurmaktadır. Moloz taş malzemeli yapının üst örtüsü ve kemer yayları tuğla malzemelidir.

4.1.4.4. Anıt Mezar

Manastırın kuzeybatı ucunda, zemin katının alt kodunda, eksi birinci kat olarak nitelendirilebilecek seviyede Anıt mezar bulunmaktadır. Anıt Mezar yere gömük bir vaziyettedir. Bu mekân "Şehitler Evi" olarak adlandırmaktadır[321]. Başrahipler, patrikler ve metropolitler bu odaya gömülürler. Manastır hayatı bir nevi şehitlik hayatı gibi görülmektedir[322]. Doğu-batı doğrultuda iki adet tonozlu mekândan meydana geliştir. Moloz taş malzemelidir. Manastırın kuzeybatı köşesinde, zemin katında güncel aziz mezarları bulunmaktadır. Güncel mezarlar, Anıt Mezar'ın üzerine denk gelmektedir. Düzgün kesme taş malzemeli, yuvarlak kemerli kare planlı iki adet mekânın yan yana diziliminden meydana gelen bölüm, dekoratif açıdan yoğun bezemeli bir bölümdür. Sütuncelere oturtulmuş yuvarlak kemer yayları dışarıdan, bitkisel bezemeli bir hat ile çerçeve içine alınmıştır. Güncel aziz mezarlarından güneye yönelerek, altı basamaklı merdiven dizisi ile bir kat aşağı inilerek anıt mezara ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 42. Güncel Aziz Mezarları

[321] Keser, 44.
[322] Keser, 44.

Anıt Mezar, tonozlu iki mekândan oluşur. Güneydeki tonozlu mekânın güney duvarında yan yana dizili üç yuvarlak kemerli niş bulunmaktadır. Doğu duvarında bir tane yuvarlak kemerli niş ve bu nişin üzerinde de havalandırma amaçlı bir mazgal pencere yer almaktadır. Kuzey duvarında da yine yan yana dizili üç yuvarlak kemerli niş bulunmaktadır. Mekânda toplamda yedi tane yuvarlak kemerli niş yer almaktadır. Bu nişlerde rahipler oturur pozisyonda gömülmüşlerdir.

Fotoğraf 43. Anıt Mezar Güney Tonozlu Mekân

Fotoğraf 44. Anıt Mezar Güney Tonozlu Mekânın Kuzey Cephesi

Mekânın kuzey duvarında orta nişin altına gelecek şekilde, zeminde yere oturur vaziyette gömülmüş Mor Gabriel'in mezarı bulunmaktadır. Diğer Aziz mezarlarından farklı olarak yerde ve üzeri hava alacak şekilde açık bırakılmıştır. Mor Şmuel ve Mor Şemun'un mezarı da kuzeydeki tonozlu mekânda bu şekilde yerdedir. Kilise yetkililerinden alınan bilgiye göre alçak gönüllülüğünden dolayı bu şekilde gömülme vasiyetinde bulunmuştur. Mezarın üzerinin açık bırakılma geleneği yoktur fakat burada açık bırakılmasının sebebi ziyaretçilerin ve Hıristiyan tebanın ziyaretleri esnasında bereket amaçlı, mezardan toprak alabilmeleri sağlanmıştır. Beşik tonozlu mekânda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Fotoğraf 45. Mor Gabriel'in Zemimde yer alan Mezarı

Anıt Mezar'ın kuzey tonozlu mekânı da, güney tonozlu mekânla aynı özellikte düzenlenmiştir. Güney duvarında yan yana dizili üç yuvarlak kemerli niş yer almaktadır. Doğu duvarında bir tane yuvarlak kemerli niş ve bu nişin üzerinde havalandırma amaçlı bir mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında da yine yan yana dizili üç yuvarlak kemerli mezar nişi inşa edilmiştir. Mekânda toplamda yedi tane yuvarlak kemerli niş yer almaktadır. Bu nişlerde rahipler, güney tonozlu mekânda olduğu gibi oturur pozisyonda gömülmüşlerdir.

Fotoğraf 46. Anıt Mazar Kuzey Odası

Fotoğraf 47. Mor Şmuel'in Zeminde Yer Alan Mezarı

Mekânın kuzey duvarında orta nişin altına gelecek şekilde, zeminde yere oturur vaziyette gömülmüş, manastırın kurucu rahipleri, Mor Şmuel ve Mor Şemun'un mezarları bulunmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi Güney mezar odasında Mor

Gabriel'in mezar düzenlemesinin aynısıdır. Beşik tonozlu mekânda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Fotoğraf 48. Mor Şmuel'in Zeminde Yer Alan Mezarı

Kırk Şehitler Kilisesi, Anıt Mezar'ın üzerinde bulunmaktadır. Yapı, milattan sonra 483-484 yıllarına tarihlendirilmektedir. Kilise, narteks, naos ve bemadan oluşmaktadır. Naos kuzey güney aksında uzayan iki nefli bir düzenlemeye sahiptir. Doğuda bulunan beması üç bölümlü bir düzenlemeye sahiptir. Kilisenin fotoğraflanmaya gidildiği dönem ziyarete kapalı bulunan bu bölümü, fotoğraflama şansı yakalanamamıştır.

4.1.4.5. Meryem Ana Kilisesi

Meryem Ana Kilisesi manastırın batısında yer almaktadır. M.S. 483'e tarihlendirilmektedir. Gertrude Bell'e göre, manastırın güneybatı ucundaki bu kilisenin doğrultusu farklıdır ve daha doğrudur; bu yüzden daha geç bir döneme tarihlenir[323]. Andrew Palmer, yazlık bir kilisenin temelleri üzerine kurulmuş Anastasya Kilisesi'nin yönünün yanlış olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Meryem Ana Kilisesi'nin daha erken, hatta Mor Samuel Tapınağı'nın çağdaşı

[323] Bell, 9.

olduğunu, Thedosius II'nin (401-450) yardımlarıyla V. yüzyılın başlarında inşa edildiğini ileri sürer.[324]

Meryem Ana Kilisesi, üç nefli bazilikal plana sahiptir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan, üzeri tonoz örtülü kiliselerin doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Meryem Ana Kilisesi de böyle bir düzenlemeye sahiptir. Narteks bölümü bulunmayan kiliseye giriş naosun kuzeyinden sağlanmaktadır. Naosu, üçer kemerin taşıdığı, üç neften oluşmaktadır. Kemerler yuvarlak kemer formundadır. Kemer ayakları kalın payelere oturmaktadır. Naosta dört kalın paye, kare oluşturacak şekilde karşılıklı bir şekilde konumlandırılmıştır.

Fotoğraf 49. Meryem Ana Kilisesi Orta Nef

Nefler beşik tonoz örtülüdür. Orta nef taş ve tuğla malzemenin birlikte kullanılmıştır. Kuzey ve güneydeki neflerde tuğla malzeme kullanımına gidilmemiştir.

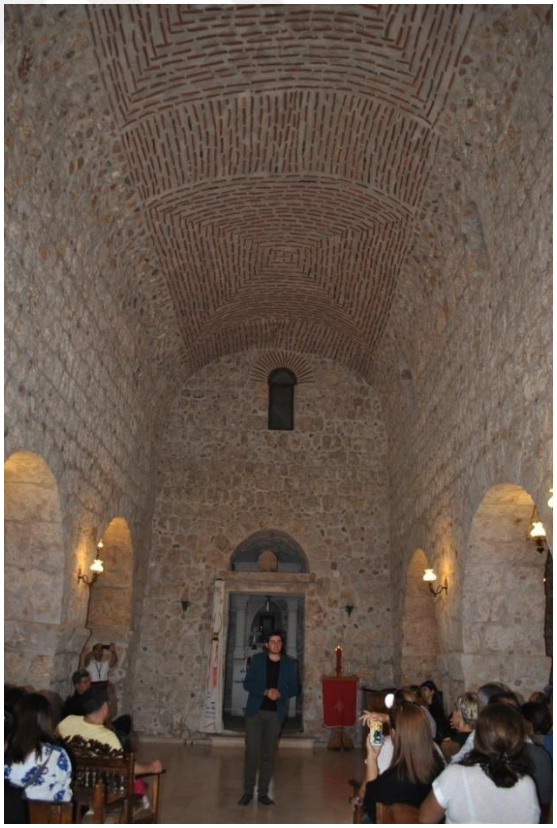
[324] Palmer, 63.

Fotoğraf 50. Meryem Ana Kilisesi Kuzey Nef

Fotoğraf 51. Meryem Ana Kilisesi Tonozu

Fotoğraf 52. Meryem Ana Kilisesi Orta Nef Apsis ve Tonoz

Doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Ortada apsis, apsisin kuzey ve güneyinde pastoforium hücreleri yer almaktadır. Üç bölümlü sunak son derece sade bir templon duvarı ile kapatılmıştır. Apsise ve pastoforium hücrelerine geçiş dar tutulmuş dikdörtgen birer açıklıkla sağlanmıştır. Dikdörtgen açıklığın üzerinde kapı açıklığından daha dar tutulmuş yuvarlak kemer uygulamasına gidilmiştir.

Fotoğraf 53. Meryem Ana Kilisesi Apsisi

Fotoğraf 54. Meryem Ana Kilisesi Pastoforium Hücresi

Naosun güney nefinde, güneydoğu uçta mermer malzemeli bir vaftiz teknesi bulunmaktadır. Üzeri dilimli, pirinç malzemeli bir kapakla örtülen teknenin gövde kısmı haç bezemelidir.

Fotoğraf 55. Meryem Ana Kilisesi Vaftiz Teknesi

Fotoğraf 56. Pastoforium Girişini Örten Prede

Tur Abdin Süryani Ortodok kiliseleri kumaş ya da kâğıtlara baskı tekniği ile işlenmiş ikonaları çok yaygın bir şekilde kullanır. İkonalar ağırlıklı olarak Hz. İsa, Meryem Ana, Vaftizci Yahya ve kilisenin adandığı aziz ve onunla ilgili hikâyelerle ilgilidir. Meryem Ana Kilisesi'nde de ikona kullanımı oldukça yaygındır. Apsis kemeri, Pastoforium hücreleri giriş kemerleri ve kilise duvarlarına asılmış perde ikonalarda Meryem, çocuk İsa ve Vaftizci Yahya ikonası, Çarmıha Gerili İsa İkonası, Mor Şmuel ve Mor Şemun ikonaları bulunmaktadır.

Fotoğraf 57. İsa'nın Çarmıha Gerilmesi İkonası

4.1.5. Süsleme Özellikleri

Dışarıdan sade bir görünüme sahip olan kilise moloz taş malzemelidir. Manastırda farklı dönem ve stillere ait birçok yapı bulunmaktadır. Tarihi akış içerisinde ihtiyaca göre birçok eklemelerle günümüze gelmiştir. Sonradan eklenen birimler giriş portalleri, çan kuleleri, revak ve nişleri düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiş ve sanatsal açıdan mimari bezemelerle donatılmış bölümlerdir. 1962'de öğrenci odaları ve çan kulesi eklenmiştir. 1955'te oturma odaları, 1970'te ise kabul odası eklenmiştir[325].

[325] Keser, 46.

Kompleksin güneyinde yer alan giriş kapısı, moloz taş duarlı ikinci bahçe kapısı içerisinde, düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dıştan bir silme kuşağı ile çerçeve içine alınmıştır. Silme çerçevenin içerisinde bir zencerek motifi kapı açıklığını kuşatmaktadır. Aslan kabartmaları zencerek motifinin üzerinde karşılıklı bir şekilde durmaktadır. Zencerek motifinin içerisinde kapı açıklığının sağ ve solunda birer sütünce yer almaktadır. Bir sütünce başlığından başlayıp diğer sütünce başlığında son bulan ve kapı alınlığını köşeli bir şekilde çevreleyen yan yana dizili bitkisel motifler (dizili palmet) kapı alınlığını iç kademede, kuşak şeklinde çevrelemiştir. Silme, zencerek ve palmet kuşağının kademeli olarak çerçevelediği kapı alınlığında üstte tek satır, siyah kök bayası ile boyanmış Süryanice bir yazı kuşağı yer almaktadır. Kuşakta yapının Süryani Ortodoks Manastırı olduğu belirtilmektedir. Yazı kuşağının altında kapı alınlığının tam ortasında eşit kollu, kabartma bir haç motifi ve haç motifinin iki yanında birer Süryanice kitabe yer almaktadır. Söve kilit taşı, sarmal bir şekilde birbirine dolanan palmet dalları ile bezelidir. Kapı yakın dönemde restore edilmiştir. Geleneksel Mardin Taş işçiliğinin tipik bir örneğini yansıtmaktadır.

Fotoğraf 58. Mor Gabriel Manastırı Güney Giriş Portali

Fotoğraf 59. Mor Gabriel Manastırı Güney Giriş Kapısı Ayrıntı

Ana Kilisenin üst örtüsü çatı biçimindedir. Üst örtünün güneyinde karşılıklı iki çan kulesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 60. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi Çan Kuleleri

Birbirine benzer özellikler gösteren çan kuleleri düzgün kesme taş malzemelidir. Altıgen kaide üzerine oturan kuleler, iki bölümlü ve üzerleri dilimli kubbe ile örtülü klasik Ortodoks Süryani Kilisesi çan kulesi formundadır. Güney batı köşedeki çan kulesinin köşeli altbölümünün her yüzeyine yuvarlak kemerli birer sağır niş yapılmış, güney doğu köşedeki çan kulesinde aynı uygulamaya gidilmemiş köşeler boş bırakılmıştır. Çanın asılı bulunduğu ikinci bölümler her iki kulede de aynı düzene sahiptir. Köşeli altı tane sütunun bulunduğu ikinci bölümler yuvarlak kemerlerle sonlanmıştır. Her iki kule de dilimli kubbecik köşeli birer kasnak üzerine oturmuştur.

Mor Gabriel Manastırı'nda süsleme diyince akla gelen ilk şey daha öncede belirtildiği gibi Anastasya Kilisesi'nin mozaikleridir. Justinyen öncesi mozaiklerden Turabdin'de yalnızca Mor Gabriel Manastırı mozaikleri günümüze gelebilmiştir. Bu açıdan çok önemlidir. Mozaikler, kilisenin apsis bölümündeki tonozda yer almaktadır. Tüm tonozu ve tonoz kemerini kaplayan mozaikler, üstün bir işçiliğe ve kaliteye sahip mozaiklerdir. Vazodan çıkan asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımları tüm tonozu kaplamıştır. Bitkisel bezemenin yanı sıra geometrik motiflerin de kullanıldığı mozaiklerde yoğun altın varak ve yeşil rengi kullanılmıştır.

Fotoğraf 61. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi Mozaikleri

Apsis tonozunun güney kemer alınlığında, iki ağaç arasında kubbeli bir yapı resmedilmiştir. Kuzey kemer alınlığında da benzeri bir bezeme bulunmaktadır. Fakat bu bölüm oldukça tahribata uğramıştır.

Fotoğraf 62. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi Mozaikleri

4.1.6. Malzeme ve Teknik Özellikleri

Dışarıdan sade bir görünüme sahip olan manastırın avlu duvarları ve içerisinde yer alan yapıların gövde kısımları kaba yontu taş malzemeli, üst örtüleri ise tuğla malzemelidir. Sonradan eklenen birimler giriş portalleri, çan kuleleri, revak ve nişleri düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

Anastasya Kilisesi narteks, naos ve bema bölümü moloz taş malzemelidir. Yapının kapı ve pencere açıklıkları, nişleri ve çan kulesi düzgün kesme taş malzemelidir. Üst örtüsü beşik tonozdur. Tonozu iki taş kemerle ve kemerler arasındaki kare boşlukların tuğla ile doldurulması ile oluşturulmuştur. Tonozun üzeri dıştan, çift meyilli, beşik çatı örtülüdür ve güneyinde karşılıklı iki çan kulesi bulunmaktadır. Çan kuleleri düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir

Fotoğraf 63. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi İç Mekânı

Theodora Kubbesi yapısı, malzemesi, taş ve tuğlanın kullanıldığı bir yapıdır. Gövdesi moloz taş malzeme, kubbesi tuğladandır. Kubbe yüksekliği Anastasya Kilisesi'nin yüksekliği ile aynıdır. Yapı genel olarak malzeme ve teknik açıdan V. yüzyıl sonu ve ya VI. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir. Kubbe sekiz yuvarlak kemer tarafından taşınmaktadır. Moloz taş malzeme kullanılan yapının kemer yayları ve ayakları düzgün kesme taş malzeme ile oluşturulmuştur. Malzemesi moloz taş olan yapının kemer yaylarının üzerinde iki sıra tuğla kuşağı kubbeye geçişi sağlayan bölümün altında yapıyı çevrelemektedir. Tuğla iki kuşaktan sonra tekrar moloz taş malzeme ile kubbenin oturacağı bir kasnak oluşturulmuştur. Kubbe tuğla malzemedendir.

Theodora Kubbesi'nin batısında yer alan Eski Mutfak yapısının dikdörtgen planlı gövdesi moloz taş malzeme, tonoz örtüsü ise Anastasya Kilisesi tonozu gibi tuğla malzemelidir. Anastasya Kilisesi, Theodora Kubbesi ve Eski Mutfak mimari ve sanatsal üslup açısından değerlendirildiğinde malzeme ve teknik açıdan benzerdir. Bu yüzden çağdaş oldukları düşünülmektedir. Tarihçe ile ilgili genel kanı yapının V. ve ya VI. yy yapısı olduğudur.

Fotoğraf 64. Mor Gabriel Manastırı Theodora Kubbesi İç Mekânı

Fotoğraf 65. Mor Gabriel Manastırı Eski Mutfak

Fotoğraf 66. Mor Gabriel Manastırı Meryem Ana Kilisesi

Daha önce de belirtildiği gibi Mor Gabriel Manastırı üç katlı bir manastırdır ve katlar teraslıdır. Zemin katta yer alan giriş kısmı, iç avlu ve mekânların bir biri ile bağlantısını sağlayan açıklıklar alt koddaki açıklılardır. Zemin kat planı üzerinde yükselen birinci kat ve ikinci kat terasları üst katta birbiri üzerine yerleşen kademeli açıklıklardır. Teraslar, yükselen katlar ve daha alçak koddaki avluları ile manastırın hareketli bir kesiti vardır.

4.2. MOR ABRAHOM MANASTIRI

Katalog No: 2

Plan: 5

Fotoğraf: 67-109

4.2.1. Tarihçesi

Manastır ismini farklı dönemlerde yaşamış iki azizden almaktadır. Mor Hobil V. yüzyılda Mor Gabriel manastırında eğitim görmüş ve Midyat'a 3 kilometre mesafede bulunan kayalık alana gelerek manastırı kurmuştur. Manastırın hemen altında bulunan, Midyat'a bakan bağların olduğu kayalık kısımda Mor Hobil'in inzivaya çekildiği sütunun son zamanlara kadar orda olduğu manastır sakinleri tarafından rivayet edilmektedir. Aziz Mor Hobil'in manastırı kurması ile manastır onun adı ile anılmıştır. Mor Abrahom İstanbul'dan Suriye'ye oradan da Cudi yöresine ve oradan da Mor Hobil Manastırına yerleşerek bu manastıra gömülmüştür. 763 yılında Mor Abrahom'un ismi ile anılan ikinci kilisenin inşası ile manastırın adına Mor Abrahom ismi de eklenmiştir[326].

Kiliseden edinilen bilgiye göre, yaşamları boyunca Mor Hobil ve Mor Abrohom'ın herhangi bir şekilde ilişkili olmadığı biliniyor. Daha Doğrusu, Mor Abrohom manastırda toprağa verildi zaman Mor hobil'in manastırda gömüldüğü yere gömülünce ancak ölümlerinde ilişkili olmuşlardır. Mor Abrahom adına büyük bir kilise inşa edilince Mor Hobil adına bulunan yer bundan sonra vaftizhane olarak kullanılmaya başlanmıştır.

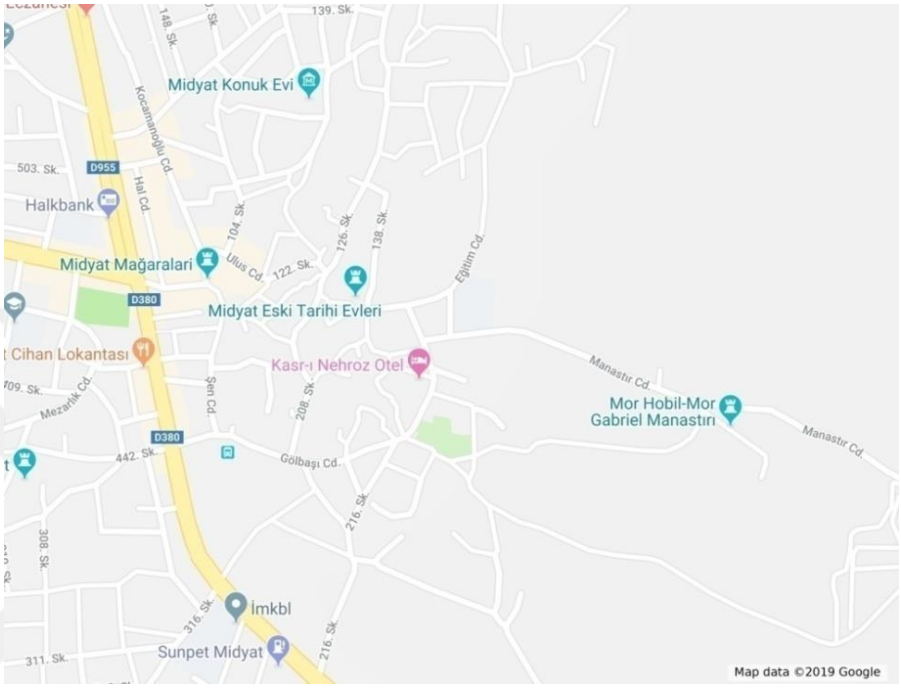
Avlunun doğusunda Kilisenin girişindeki Yusuf Beğdaş imzalı yazıya göre kiliselerin en eskisi, V. yüzyıla tarihlenen Mor Hobil'dir. Mor Hobil kilisesinin inşasından sonra çilekeşlerin başı Mor Barsavmo'nun ustası olan Mor Abraham buraya gelir. Mor Hobil'in küçük kilisesinin yanına Mor Abraham adına büyük bir kilise inşa edilmiştir. O günden bu yana manastır, Mor Abraham olarak anılır.[327]

---

[326] Afrem Barsavm, *Tur Abdin Tarihi*, Süryani Mor Afrem Manastırı Yayınları, 2. Baskı, Hollanda 1985, 14.
[327] Keser, 55.

4.2.2. Yapının Yeri

Mor Abrahom Manastırı; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Mardin İline bağlı, Midyat ilçesinin 3 kilometre doğusunda yer almaktadır. Midyat şehir merkezinin dışında, geniş manastır arazisinin, yüksek duvarlı bahçesi içerisinde konumlanmıştır.

Harita 5. Midyat Mor Abrahom Manastırı Konumu Haritası[328]

Fotoğraf 67. Mor Abrahom Mor Hobil Manastırı Dış Görünümü

4.2.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Manastır; şehrin dışında kıraç bir arazide konumlanmıştır. Duvarların yüksekliği ve dışarısıyla hiçbir bağlantısının olmaması nedeniyle, bölgedeki birçok manastır gibi dışarıya kapalı bir yapıdadır. Manastır, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir avlunun içinde konumlanmıştır. Avlu duvarı yüksekliği yaklaşık 6 metre

[328] https://www.google.com/maps/d/edit?hl=tr&mid, 24.04.2019.

yüksekliğindedir. Manastıra giriş batı cephede yer alan anıtsal kapıdan sağlanır. Kapı düzgün kesme taş malzemeden, dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, yuvarlak kemerlidir.

Fotoğraf 68. Mor Abrahom Mor Hobil Manastırı Genel Görünümü

Fotoğraf 69. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı

Newcastle Üniversitesi'nin hazırladığı Gertrude Bell Arşivinde, Gertrude Bell'in 1909 yılında bölgeyi ziyareti esnasında çektiği fotoğraflar arasında "Mor Abrahom Manastırı Ana Duvar Kapısı" adlı fotoğraf bulunmaktadır[329]. Düzgün kesme taş malzemeli oldukça dekoratif bir kapıdır. Günümüzdeki bahçe kapısı ile karşılaştırdığımızda, 1909'da ki kapının tamamen değiştirildiğini tespit ediyoruz. Güncel kapı ve Bell'in fotoğrafladığı kapı, mimari ve sanarsal açıdan, tezde "Süsleme Özellikleri" adlı bölümde irdelenecektir.

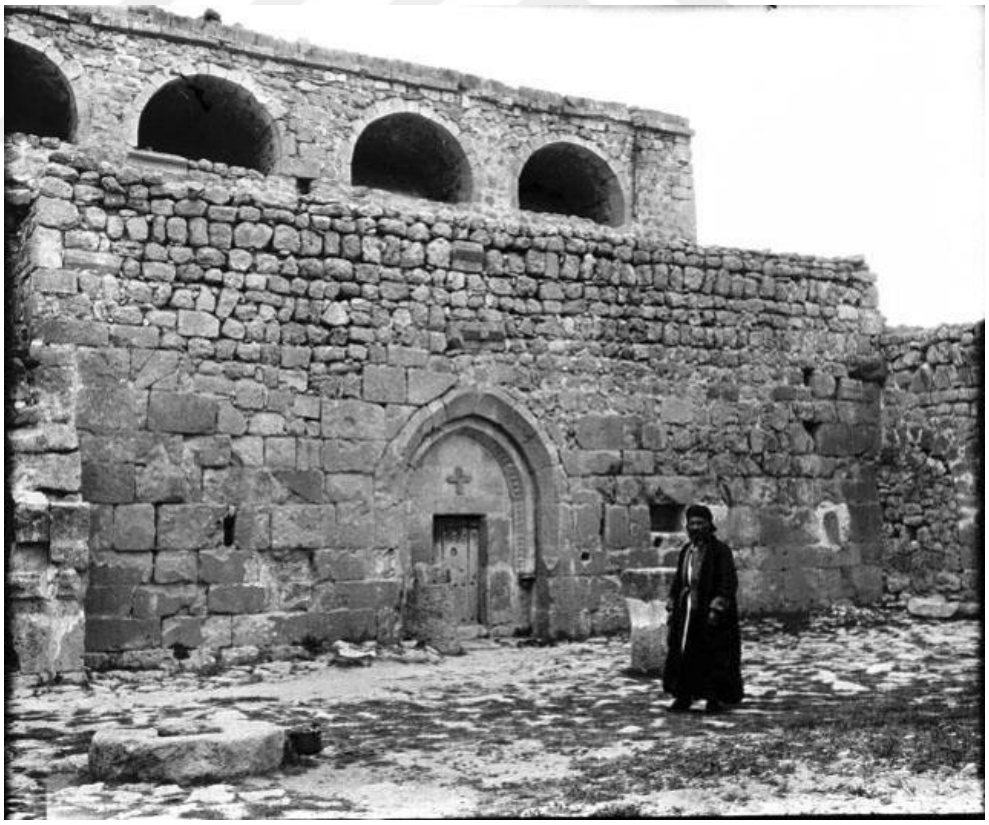
Fotoğraf 70. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı, Gertrude Bell, 1909[330]

Arazinin kuzeyinde, manastırı koruyan ve bakımını üstlenen ailelerin yaşadığı evler yer almaktadır. Avlunun güneyinde bir aile mezarlığı bulunmaktadır. Mezarlık alanın kuzeyinde, manastır arazisinin tam ortasında, üç kilise yan yana sıralanır. Kiliseler sırasıyla, en güneyde, kare planlı üzeri kubbe örtülü Meryem Ana Kilisesi, Meryem Ana Kilisesi'nin kuzeyinde, üç bölümlü mezbahı olan, Mor Abrahom Kilisesi ve onun da kuzeyinde, Mor Hobil Kilisesi'dir. Ana Kilise, ortada yer alan ve diğer iki kiliseye oranla daha büyük ve anıtsal olan Mor Abrahom Kilisesidir.

[329] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3473.
[330] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3473.

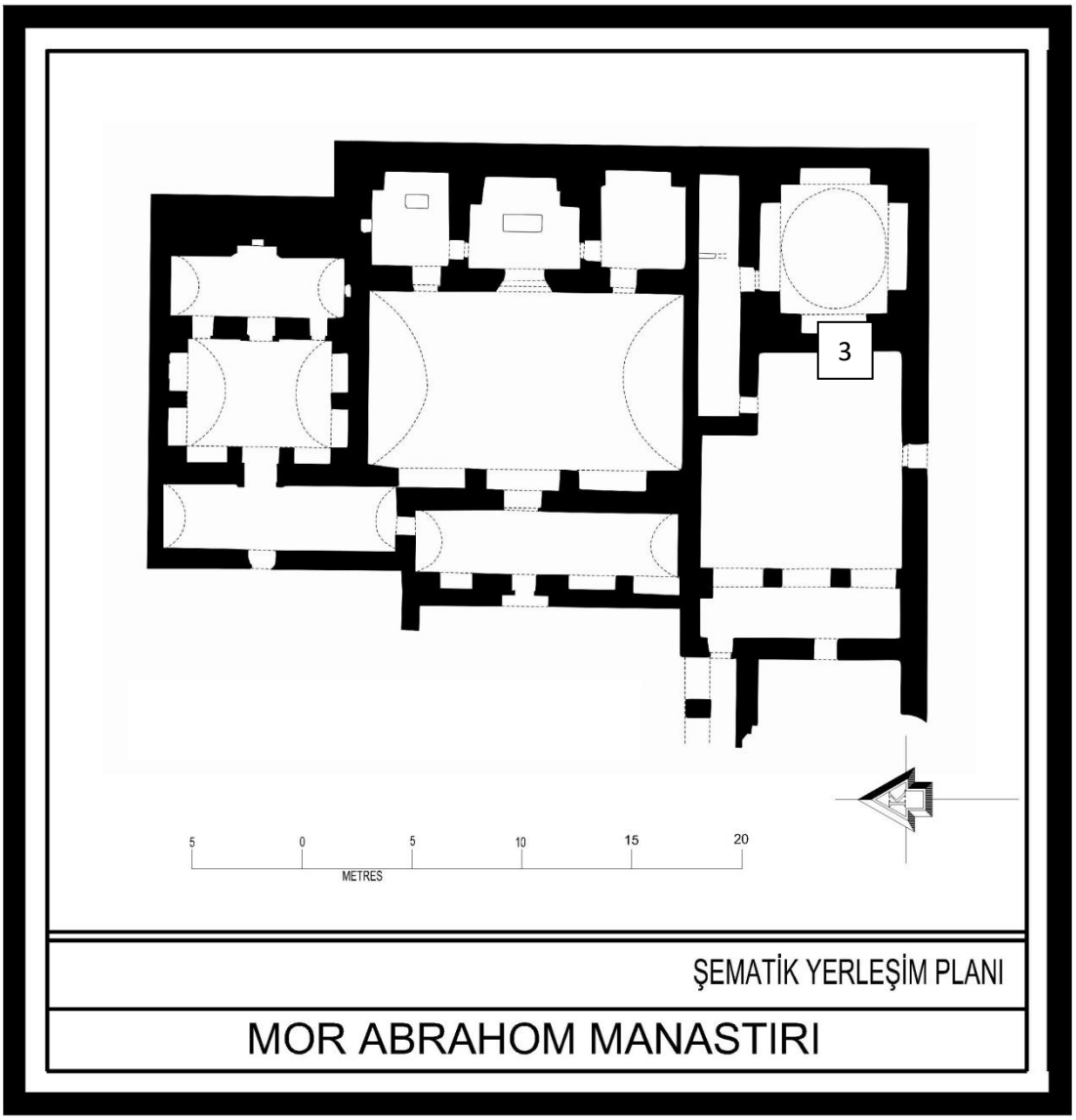
Fotoğraf 71. Mor Abrahom Kilisesi, Mor Hobil Kilisesi ve Misafirhanenin güneybatıdan görünümü

Fotoğraf 72. Mor Abrahom Kilisesi, Gertrude Bell, 1909[331]

[331] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3478.

Manastır, 1998 yılında Tur Abdin Metropoliti Mor Timotheos Samuel Aktaş'ın çabaları ve Süryani cemaatinin yardımları ile köklü bir onarım geçirmiş ve kiliselerin kuzeyine, Mor Hobil manastırına bitişik olarak sivil yapı topluluğu eklenmiştir. Eklenen bu yeni kısımlar, misafir odaları, rahip odası, tuvalet ve banyo gibi birimlerdir. Yapının eklenen yeni kısımları malzeme ve teknik açıdan eskiye göre farklıdır. Yapı orjinalinde moloz taş malzemelidir. Fakat eklenen yeni birimler düzgün kesme taş malzemelidir, Böylelikle eklenen sivil birimlerle yapı manastır özelliğini kazanmıştır.

Çizim 1. Mor Abrahom Manastır planı[332]

1: Mor Hobil Kilisesi
2: Mor Abrahom Kilisesi
3: Meryem Ana Kilisesi

[332] Bell, 36.

4.2.4. Manastırın Bölümleri

4.2.4.1. Mor Hobil Kilisesi

Manastır avlusu içinde yan yana sıralı kiliselerden en kuzeydeki kilise Mor Hobil Kilisesi'dir. Mor Abrahom Kilisesi'nin de kuzeyindedir. Kilisenin girişinde bulunan Yusuf Beğdaş imzalı yazıya göre, bu kiliselerin en eskisi, V. yüzyıla tarihlenen Mor Hobil'dir[333].

Mor Hobil Kilisesi doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir kilisedir. Kilise, narteks, naos, bema ve apsis düzenlemesiyle manastır plan tipi dediğimiz forma sahiptir. Apsisi, doğuda kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı ve tek bölümden oluşmaktadır. Moloz taş malzemeli, dışarıdan son derece sade bir görünüşe sahiptir. Batısında tonoz örtülü, kuzey-güney aksında bir narteksi yer almaktadır. Gertrude Bell'in çizdiği plana göre narteksin batı cephesinde ve güney cephesinde birer tane giriş kapısı bulunmaktadır. Fakat yapılan son onarımlarla narteksin batı cephesine yuvarlak kemerli iki kapı daha açılmış, yan yana sıralı üç adet yuvarlak kemerli kapı elde edilmiştir.

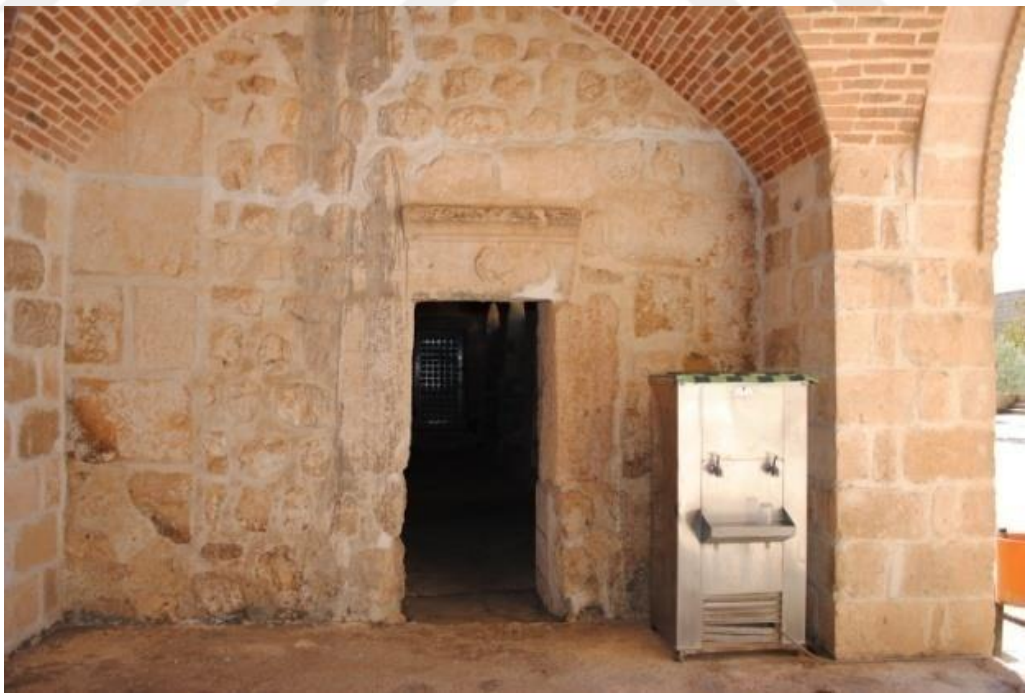

Fotoğraf 73. Mor Hobil Kilisesi Batı cephesi, Kuzeybatıdan görünüm

[333] Keser, 55.

Fotoğraf 74. Mor Hobil Kilisesi Batı cephesi, Gertrude Bell, 1909[334]

Fotoğraf 75. Narteksin Kuzey Giriş Kapısı

[334] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3476.

Narteksin kuzeyinde de dikdörtgen çerçeveli bir kapı açılarak kilisenin sivil birimlerle bağlantısı sağlanmıştır. Kuzey cephedeki bu kapı son derece sadedir. Saçaklı, dikdörtgen, yekpare bir lentosu ve lentonun üzerinde de bitkisel bezemeli bir rozet bulunmaktadır. Narteksten naosa batı cephede dikdörtgen çerçeveli, alçı bezemeli sade bir kapı ile geçiş sağlanır.

Fotoğraf 76. Mor Hobil Kilisesi Narteksi

Fotoğraf 77. Mor Hobil Kilisesi Naosa Açılan Kapı

Narteksin açıldığı naos kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı ve tonoz örtülüdür. Naosun kuzey, güney ve batı cephelerinde ikişer tane at nalı kemerli mezar nişi bulunmaktadır. Toplamda altı adet mezar nişi yer almaktadır. Kuzey ve güney cephelerde mezar nişlerinin üzerinde tam ortaya denk gelecek şekilde birer tane mazgal pencere bulunmaktadır.

Fotoğraf 78. Naos Kuzey ve Doğu Cephe İç Görünüm

Fotoğraf 79. Naos Güney Cephe

Apsisi naostan ayıran templon duvarında üç adet dikdörtgen çerçeveli kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklıklar çarmıha gerili İsa tasvirleri ile bezeli kutsal perdeler ile kapatılmıştır. Ortada yer alan ve apsis yarım dairesine açılan kapının

sağında ve solunda birer tane kare niş bulunmaktadır. Templon duvarı iri blok düzgün kesme taş malzemelidir. Naostan bemaya iki basamaklı bir yükselti ile geçiş sağlanmıştır.

Fotoğraf 80. Mor Hobil Kilisesi Templon Duvarı

Fotoğraf 81. Mor Hobil Kilisesi Apsisi

Bema, kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı ve tek bölmeden oluşmaktadır. Üzeri beşik tooz örtülüdür. Ortada apsis yer almaktadır. Geleneksel Midyat taşından yapılan apsis nişi dilimli kemerlidir. Kemer yayı iki stunceye oturmaktadır. Apsis kemer yayı ve sütunceler bitkisel ve geometrik bezemelerle bezenmiştir. Apsis nişinde haç motifi ve Süryanice yazıtlar bulunmaktadır. 1998 yılında yapılan restorasyonlarla yenilenmiş güncel bir apsistir.

Fotoğraf 82. Mor Hobil Kilisesi Apsis Ayrıntı

4.2.4.2. Mor Abrahom Kilisesi

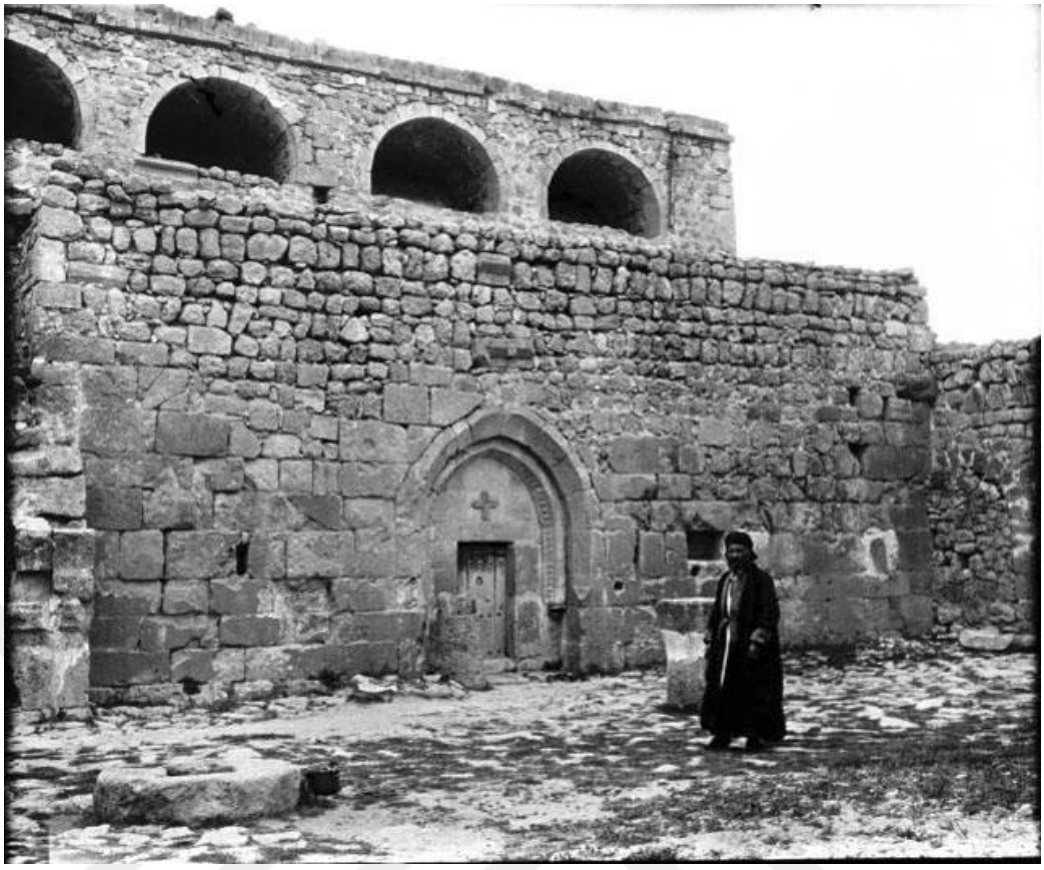
Mor Abrahom Kilisesi; manastırın ana kilisesidir. Konum olarak Mor Hobil Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi'nin ortasındadır. Kuzeyinde Mor Hobil Kilisesi, güneyinde ise Meryem Ana Kilisesi bulunmaktadır. Mor Abrahom Kilisesi; "manastır plan" tipi dediğimiz, kuzey güney aksında uzanan, beşik tonozlu naosu, üç bölümlü beması bulunan ve batıda narteksi olan bir plan özelliğine sahiptir. Mor Abrahom Kilisesi, Mor Gabriel'deki Anastasya Kilisesi ve Salah'ta ki Mor Yakup Kilisesiyle aynı düzen ve plandadır. Kiliseye giriş batıda yer alan narteksten, sivri kemerli bir kapı açıklığı ile sağlanır. Moloz duvar örgülü batı cephesi son derece sadedir. Giriş cephesinin kuzeybatı köşesinde aziz mezarları yer almaktadır. Batı cephede dört adet

yuvarlak kemerli pencere açıklığı naosu aydınlatmaktadır. Güneybatı köşede çan kulesi yapıya anıtsal bir görünüm kazandırmıştır.

Fotoğraf 83. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi

Gertrude Bell'in 1909 yılı fotoğrafında batı cephesi, ufak birkaç değişiklik dışında neredeyse bu gün ki ile aynı özellikleri yansıtmaktadır. Güneybatı köşeye eklenen çan kulesi, aile mezarlarına ait mezat kitabeleri eklenen yeniliklerdendir. Onun dışında yapıya girişi sağlayan, batı cephenin ortasında yer alan, ana giriş kapısı değiştirilmiştir. Bell'in fotoğrafında sivri kemer yayı sütuncelere oturmaktadır. Kemer yayında geometrik süslemeler mevcuttur. Kapı alınlığında kabartma bir haç motifi bulunmaktadır. Kapı açıklığı çok dar tutulmuştur. Ana kapı, günümüzde sadece sivri kemerli bir açıklıktan ibarettir. 1909 yılı fotoğrafında batı cephesi oldukça yıpranmış bir durumdadır. Moloz taş malzemeli duvarın derzleri açılmış, yer yer moloz taşlar yerlerinden düşmüş durumdadır. Günümüzde onarılan cephe orjinaline sadık kalınarak derz dolguları yapılmış, iyi durumdadır. Kapının sol kenarına memmer malzemeden bir kitabe yerleştirilmiştir. Kitabede "Brahim Aktaş Aile Kabri" ifadesi yazılmaktadır. Kitabenin sol alt kısmında aileye ait mezarlar ve mezar kitabeleri yer almaktadır.

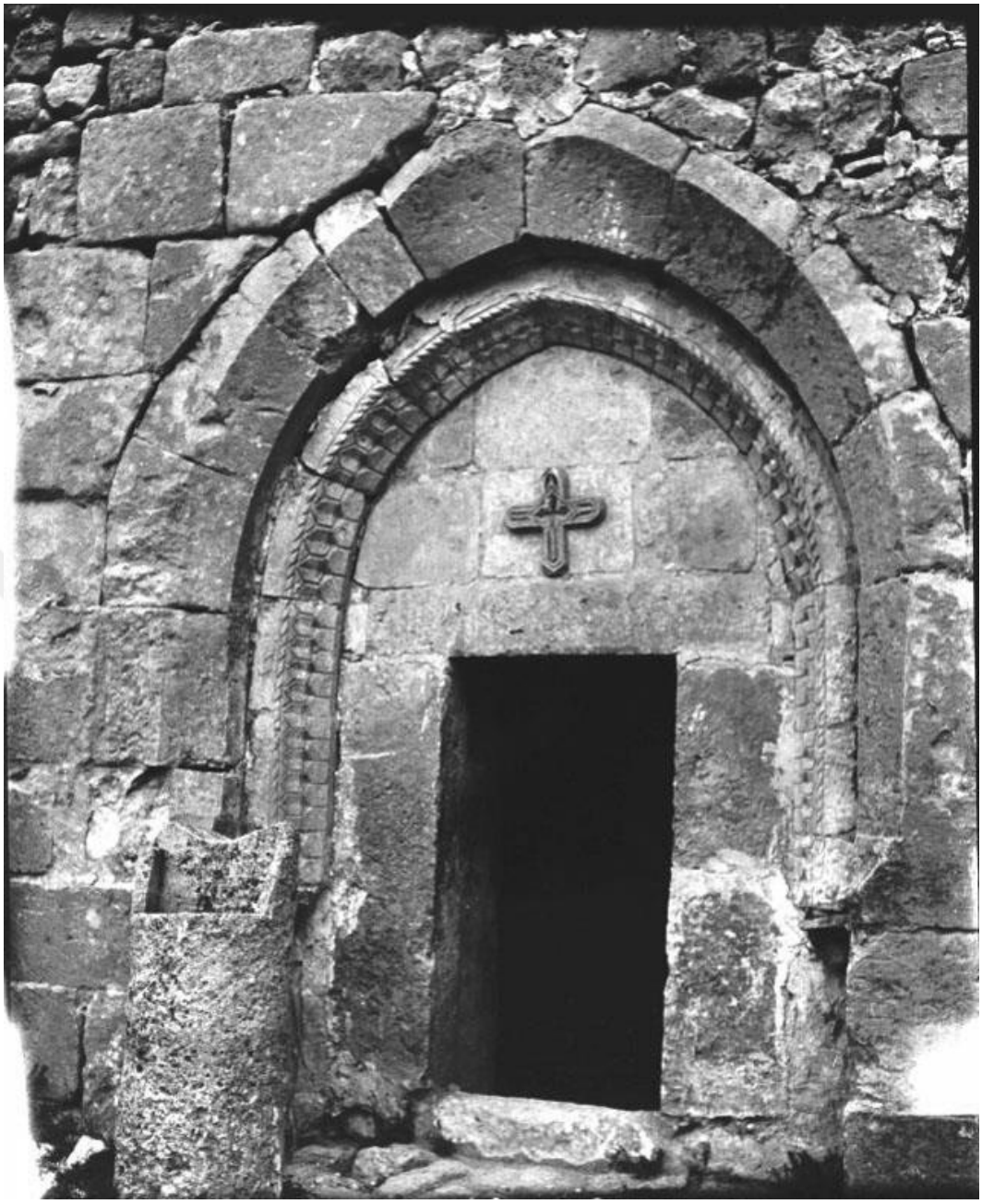

Fotoğraf 84. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi, Gertrude Bell, 1909[335]

Fotoğraf 85. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi Ana Giriş Kapısı

[335] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3478.

Fotoğraf 86. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi Ana Giriş Kapısı, Gertrude Bell, 1909[336]

Yapının batısında, kuzey-güney aksında uzanan üstü beşik tonoz örtülü narteksten naosa geçilir. Narteks, güneyde yer alan bir mazgal pencere ile aydınlanmaktadır. Kuzeyde yer alan kapı açıklığı Mor Hobil Kilisesi'nin narteksine açılmaktadır.

[336] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3481.

Fotoğraf 87. Mor Abrahom Kilisesi Nerteksi İç Görünüm

Fotoğraf 88. Mor Abrahom Kilisesi Nerteksi İç Görünüm

Dış cephesi oldukça sade tutulan kilisenin narteksinde beş adet, dilimli kemerli mezar nişleri yer almaktadır. Narteksin güneybatısında iki adet mezar nişi, güneyinde bir adet mezar nişi, kuzeybatısında bir adet mezar nişi ve kuzeyinde bir adet mezar nişi

yer almaktadır. Düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilen mezar nişlerinin kemerleri sütuncelere oturtulmuş ve bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Naos kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı ve tonoz örtülüdür. Güney cephesinde, biri yukarıda, ikisi altta aynı hizada, yukarıdaki pencere ile üçgen bir form oluşturacak şekilde tasarlanmış üç adet yuvarlak kemerli mazgal pencere mekânı aydınlatmaktadır. Üçlü mazgal pencere kullanımı Süryani Ortodoks dini mimarisinde çok yaygın bir kullanımdır. Sembolik açıdan Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesini yansıtmaktadır. Moloz taş malzemenin kullanıldığı cephede, pencere kemer ve çerçevesi tuğla malzemedendir. Üçlü mazgal pencerenin altında cephenin doğusunda vaftiz teknesinin yerleştirildiği vaftiz nişi yer almaktadır.

Fotoğraf 89. Mor Abrahom Kilisesi Naos Güney ve Doğu Cephesi

Vaftiz teknesinin yerleştirildiği ve vaftiz töreninin yapıldığı nişte düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Dilimli kemerlidir. Kemer yayı ve sütuncelerde yoğun bitkisel ve geometrik bezemeler yer almaktadır. Nişin içerisine mermer malzemeden, kadeh formunda bir vaftiz teknesi yerleştirilmiştir. Son derece dekoratif bir özellik taşıyan vaftiz nişi tezin “Süsleme Özellikleri” adlı bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Fotoğraf 90. Mor Abrahom Manastırı Vaftiz Nişi

Fotoğraf 91. Mor Abrahom Manastırı Vaftiz Nişi

Kilisenin kutsal mekânı üç bölümlüdür. Ortada apsis, apsisin her iki tarafında da pastoforium hücreleri bulunmaktadır. Templon duvarı üç kapı açıklığı ile bemaya açılır.

Fotoğraf 92. Mor Abrahom Kilisesi Templon Duvarı

Ortada apsise açılan açıklık basık sivri kemerlidir. Apsisin her iki yanında pastoforium hücrelerine açılan açıklıklar dikdörtgen çerçevelidir ve kutsal perde ile örtüldür.

Fotoğraf 93. Mor Abrahom Kilisesi Apsisi

Apsis düzgün kesme taş malzemeli, sivri kemerlidir. 1998 yılındaki restorasyon çalışmaları sonrası yapılmış güncel bir apsistir. Geleneksel Midyat taş süsleme sanatı ile apsis bitkisel ve geometrik bezemelerle dantela gibi işlenmiştir. Apsis, tezin Süsleme özellikleri adlı bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

4.2.4.3. Meryem Ana Kilisesi

Meryem Ana Kilisesi manastırın güneydoğusunda, Mor Abrahom kilisesine bitişik bir konumda yer almaktadır. Kilise, küçük kare planlı üzeri düz dam örtülü bir şapeldir. Kiliseye giriş kuzeybatıda Mor Abrahom Kilisesi'ne bitişik bir holden sağlanmaktadır. Küçük ölçekli, tek kubbeli kilisenin narteksi kuzeyde yer alan bu holdür. Günümüzde kullanılmayan şapel ziyarete kapalı bir durumdadır. Tüm çabalara rağmen çalışma yapma ve görüntü alma fırsatı verilmemiştir.

4.2.5. Süsleme Özellikleri

Manastıra giriş, batıda bulunan bahçe duvarındaki açıklıkla sağlanmaktadır. Kapı moloz taş malzemeli kagir duvarda, düzgün kesme taş malzemelidir. Anıtsal giriş kapısı oldukça yüksek tutulmuş, sade bir kapıdır. Dikdörtgen çerçeve dıştan haç motifi kabartmalı bir silme kuşağı ile çerçevelenmiştir. Kemer yayı, asma dalı ve üzüm salkımları ile kabartma şeklinde bir kuşak ile çevrelenmiştir. Kemer yayının sağında ve solunda, birer adet, siyah kök boya ile oluşturulmuş haç motifi yer almaktadır. Kemer yayının üzerinde yine kök boya ile yazılmış bir Süryanice yazı kışağı yer almaktadır. Yazı kuşağında "Mor Hobil-Mor Abrahom Manastırı 481-491" ifadesi bulunmaktadır.

Gertrude Bell'in 1909 yılında çektiği fotoğraflarda yer alan bahçe kapısı, düzgün kesme taş malzemeli oldukça dekoratif bir kapıdır. Birbirini kuşatmış üç silme, dikdörtgen çerçeveli kapıyı kuşatmaktadır. Silmeler bitkisel ve geometrik motiflerle bezelidir Kapı lentosunda yekpare kare bir taş bloğu içine alınmış, kabartma bir rozet yer almaktadır. Kapı açıklığı tek kanatlı, ahşap bir kapı kanadıdır.

Fotoğraf 94. Mor Hobil Mor Abrahom Manastırı Giriş Kapısı

Fotoğraf 95. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı, Gertrude Bell, 1909[337]

[337] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3473.

Fotoğraf 96. Mor Abrahom Manastırı Avlu Kapısı, Gertrude Bell, 1909[338]

Mor Abrahom Kilisesi'nin güneybatı köşesinde çan kulesi yükselmektedir. Çan kulesinin alt kısmı sade kare bir kaidedir. Kare kaidenin üzerinde dört köşesinde sütuncelerin bulunduğu ve sütuncelerin içerisinde silindirik bir gövdenin bulunduğu kısım yer almaktadır. Silindirik gövde sekizgen bir yapıya sahiptir ve her köşede yuvarlak kemerli sağır nişler bulunmaktadır. Saçaklı bir silme ile biten bu bölümün üzerinde silindirik gövde üzerinde yükselen, sekiz sütunun taşıdığı ve çanın içerisinde bulunduğu bölüm yükselmektedir. Buradaki silindirik gövde yivlenmiştir. Çanın

[338] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3475.

içerisinde bulunan ikinci bölümün üzerini altıgen bir kaideye oturan dilimli kubbe bulunmaktadır.

Fotoğraf 97. Mor Abrahom Kilisesi Çan Kulesi

Fotoğraf 98. Mor Abrahom Kilisesi Çan Kulesi

Manastırın içinde yan yana sıralanmış üç kilisenin dış cepheleri son derece sadedir ve moloz taş malzemelidir. Giriş kapısı ve mezar kitabeleri dışında neredeyse dekoratif öğe yok gibidir. Manastıra eklenen yeni binalar düzgün kesme taş malzemelidir. Güncel eklemeler oldukça dekoratiftir. Kemer yayları bitkisel ve geometrik bezemelerle kaplıdır. Cephelere eklenen rozetlerde haç motifi oldukça yoğun bir şekilde vurgulanmıştır.

Fotoğraf 99. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephesi

Mor Abrahom Kilisesi narteksinin kuzey köşesinden bulunan çıkıntı, kiliseyi Mor Hobil Kilisesi'nden ayırmaktadır. Mor Abrahom Kilisesi batı portali oldukça sade bir düzenlemeye sahiptir, fakat batı cephenin kuzey bölümünde aile mezarları yer almaktadır. Yan yana sıralı dört adet mezar nişi cepheye hareket kazandırmıştır. Dilimli kemerler sütüncelere oturtulmuş, kemer yayları ve sütunceler yoğun bitkisel ve geometrik bezemelerle bezenmiştir. Giriş kapısının solunda yer alan mezar kitabelerinden, sol baştaki birinci kitabe, doğum tarihi 08.12.1938, ölüm tarihi 03.10.1966 olan, İbrahim Yeniay'a aittir. İkinci mezarda iki kişi gömülmüştür. Kitabede, doğum tarihi1896, ölüm tarihi 03.08.1954 olan Gevriye Gelo Cano ve Şmuni Cano, doğum tarihi 1904, ölüm tarihi 1995 bilgileri yer almaktadır. Üçüncü kitabe, İllo

Aras'a aittir. Doğum tarihi 1874, ölüm tarihi 1947'dir. Dördüncü kitabe, Şemun Griğo'ya (Şıro adde) aittir. Doğum tarihi 23.08.1923, ölüm tarihi 02.03.1955'tir.

Fotoğraf 100. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephe Mezar Nişleri

Fotoğraf 101. Mor Abrahom Kilisesi Batı Cephe Mezar Nişleri

Sivri kemerli bir kapı açıklığıyla nartekse geçiş sağlanır. Narteksin doğu, batı, kuzey ve güney duvarlarında dilimli kemerli oldukça süslü mezar nişleri bulunmaktadır. Süryani geleneğinde din adamları vefat ettiği zaman mezara taht üzerinde oturur vaziyette gömülür. Mezarlar yerde olabildiği gibi ağırlıklı olarak duvar nişlerine gömülürler. Belli aralıklarla niş açılır kemikler nişin bir kenarına toparlanarak tahta ikinci bir ölü oturtulmak sureti ile gömülür. Yapının narteksinde yer alan nişlerinde gömülü olan rahip ve din adamlarını anlatan Süryanice yazıtlar ve incilden dualar yer almaktadır. Dilimli kemerleri sütunceler taşımakta, kemer alınlıkları kemerler ve sütunceler yoğun bitkisel süslerle bezelidir. Ağırlıklı olarak asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımları kullanılmıştır.

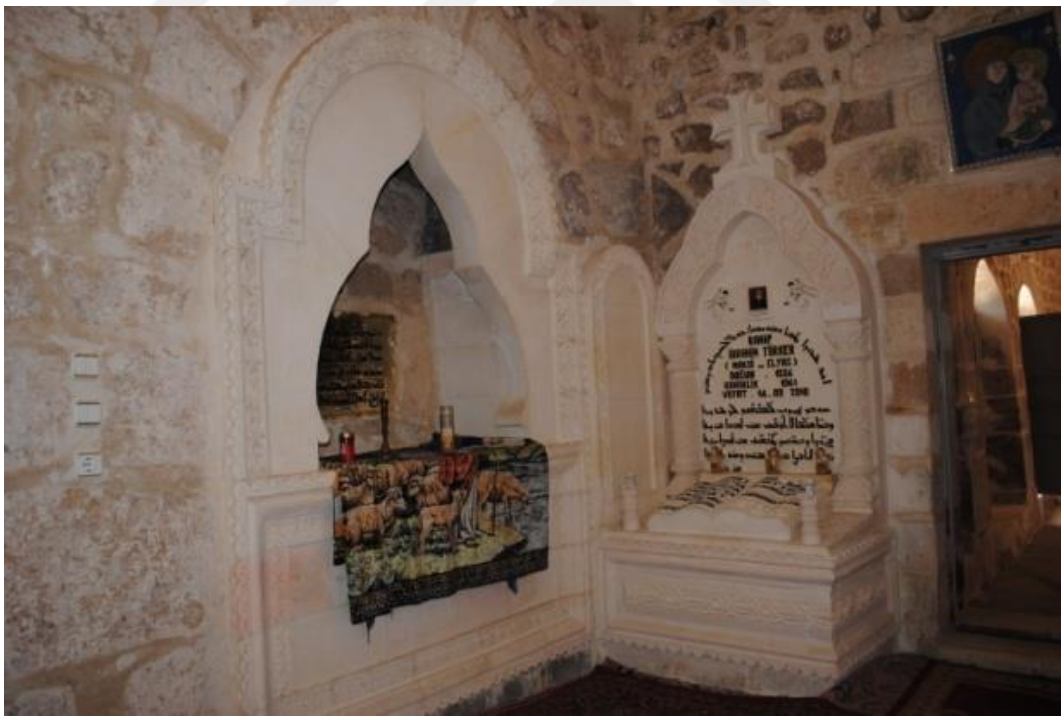
Narteksin güney duvarında yer alan mezar nişi Süleyman Şen'e aittir. Dilimli kemerli nişin kemer alınlığında en üst bölümde siyah kök boyadan yapılmış bir haç motifi, haç motifinin altında Süleyman Şen'in fotoğrafı yer almaktadır. Nişin içinde "*İyi cihadı ictihat ettim. Devrimi bitirdim. İmanı korudum. Bundan böyle salah tacı benim için hazır duruyor. Rızkallah makdesi. Musa oğlu Süleyman Şen. Doğumu 1906. Resameti 1949. Ölümü 1968*" Nişin alt bölümünde ikinci bir kitabe yer almaktadır. Alt bölümde yer alan kitabede ise merhuma ait İngilizce bilgi yer almaktadır.

Fotoğraf 102. Mor Abrahom Kilisesi Narteks Mezarları

Fotoğraf 103. Mor Abrahom Kilisesi Narteks Mezarları

Fotoğraf 104. Mor Abrahom Kilisesi Narteks Mezarları

Apsis dilimli kemerlidir ve beyaz Midyat taşının adeta dantela gibi işlenmesiyle oluşturulmuştur. Dilimli kemer, sivri kemerle çevrelenmiştir. Dilimli kemeri çevreleyen sivri kemer, iki bitkisel bezemeli bordürün çevrelemesiyle meydana gelmiştir. Dilimli

kemer alınlığında pandantifler yer almaktadır. Kemer yayı zencerek motifli sütuncelere oturmaktadır. Sütun başlıkları birbirine geçmiş akantus yapraklarıyla bezelidir. Apsisin tam ortasında büyük bir haç motifi bulunmaktadır.

Fotoğraf 105. Mor Abrahom Kilisesi Apsisi

Naosun güney duvarında yine yapının genelinde karşılaştığımız dilimli kemer içerisinde yer alan vaftiz tekmesi yer almaktadır. Vaftiz teknesi mermer malzemeden yapılmış bir kadeh formundadır. Dilimli kemer yayı, sütun ve sütun başlıkları adeta dantela gibi işlenmiş, yoğun bir bitkisel süslemeye sahiptir. Kemer alınlığında haç motifi bulunmaktadır. Kemer yayı sütuncelere oturtulmuştur. Kemer alnı asma yaprakları ve üzüm salkımları ile bezenmiştir. Sütunceler, palmet, rumi ve kıvrık dalların oluşturduğu bitkisel bezemelerle kaplanmıştır. Nişin içerisinde vaftiz teknesinin üst hizasında yan yana iki adet kare nişcik bulunmaktadır. Vaftiz esnasında kutsal yağ, bitki ve diğer malzemelerin konulması amacı ile yapılmıştır. Vaftiz teknesi nişin ortasına yerleştirilmiş ve mermer malzemedendir.

Fotoğraf 106. Mor Abrahom Kilisesi Vaftiz Teknesi

4.2.6. Malzeme ve Teknik Özellikleri

Avlu kapısından içeri girildiğinde yan yana bitişik bir şekilde sıralanmış mekânlar dikkati çekmektedir. Mor Hobil, Mor Abrahom ve Meryem Ana Kiliseleri malzeme ve teknik açıdan, yeni eklenen kısımlardan ilk bakışta ayırt edilebilir. Eski yapılar dışarıdan son derece sade ve bezemesiz yapılardır. Yapının eklenen yeni kısımları malzeme ve teknik açıdan eskiye göre farklıdır. Yapı orjinalinde moloz taş malzemelidir. Fakat eklenen yeni birimler düzgün kesme taş malzemelidir.

Mor Hobil Kilisesi narteks, naos ve bema bölümleri, moloz taş malzemeli, dikdörtgen plamlıdır. Kilisenin bölümleri yine moloz taş malzemeli beşik tonoz ile örtülmüştür. Yapının templon duvarı iri blok düzgün kesme taş malzemelidir. Kuzey, güney ve batı cephelerde at nalı kemerler yer almaktadır.

Mor abrahom Kilisesi naosunda yer yer moloz taş malzeme, yer yer düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yapının içine baktığımız zaman; tonoz, tonozun birleştiği arkat duvarı ve pencere kemerleri tuğla malzeme ile bezenmiştir.

Fotoğraf 107. Mor Abrahom Manastırı Genel Görünümü

Fotoğraf 108. Mor Abrahom Kilisesi Naos

Fotoğraf 109. Mor Hobil Kilisesi Naosu

4.3. MOR YAKUP MANASTIRI

Katalog No : 3

Plan : 6

Fotoğraf : 110-146

4.3.1. Tatihçesi

Mor Yakup Manastırı'nı yerli halk, Dayro Dmor Yakup olarak adlandırır. Andrew Palmer ise manastırı "Münzevi Yakup'un Manastırı" ismiyle adlandırır.[339] Kilisedeki din adamlarının verdiği bilgiye göre Mor Yakup; M.S. 330 yılında Mısır'da doğmuş ve İskenderiye'de küçük bir manastırda rahip olmuştur. Mısır'dan deniz yoluyla Tarsus'a oradan da Diyarbakır'a gelmiştir. Daha sonra Turabdin'de ki Şiluh (Salıh, Salah) köyüne yerleşir. Hayatı hastalara şifa vermek, sakat ve topalları iğleştirmek, bir haftalık bebeği konuşturmak gibi mucizelerle geçen Mor Yakup daha sonraları azizlik mertebesine yükselmiştir[340].

Andrew Palmer ve Gertrude Bell, manastırı farklı dönemlere tarihlendirirler. Gertrude Bell, 420'lere tarihlendirirken, Palmer, manastırın 750'lerde inşa edildiğini söyler [341] . Turabdin ve çevresinde MS 300 yıllarından sonra Tanrılara adanmış tapınakların üzerine kiliseler ve manastırlar inşa edilmeye başlandı. Mor Yakup Manastırı Turabdin'in en gözde mimari yapılarından biridir. Mor Gabriel Manastırına benzemesi açısından 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kısa bir süre önce saptanan ve kilisenin 8. yy da onarıldığını belirten bir yazıta dayanarak, şekil benzerliğinin ücra bölgelere özgü geleneksel tutuculuktan kaynaklandığını ve güney cephenin yazıtta belirtilen dönemde kurulduğunu vurgulamaktadır.[342]

Mor Yakup Manastırı VIII. yüzyılda Metrolitlik Merkezi, 1364-1839 yılları arasında da Turabdin Bölgesi için Patriklik makamı olmuştur. Birinci Dünya Savaşına

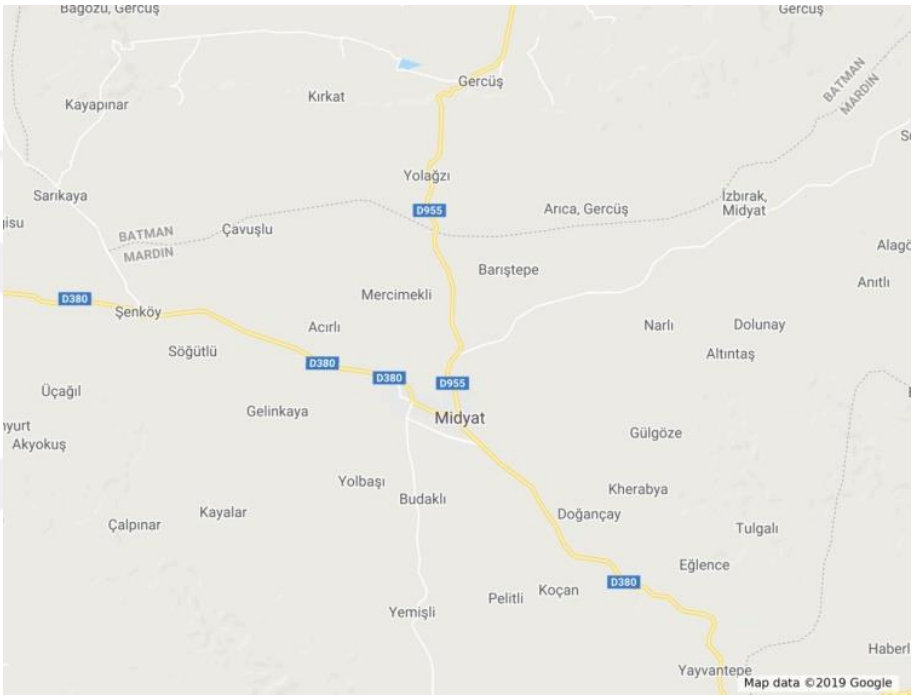
---

[339] Keser, 50.
[340] Hatice Kübra Uygur, *Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanileriin Kutsal Mekan Efsaneleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, 385.
[341] Palmer, 213.
[342] Hollerweger, 127.

kadar faal olan manastır 1965 yılına kadar sahipsiz kalır. 1965'te rahip Yakup Tekin, Episkopos Mor Iyawennis Efrem Bilgiç tarafından manastıra atanır[343].

4.3.2. Yapının Yeri

Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Mardin'in ilçesi Midyat'ın 5 kilometre kuzeydoğusunda, Dargeçit yolu üzerinde Barıştepe (Salah) köyünün biraz dışında yer alır.

Harita 6. Midyat Barıştepe Haritası[344]

4.3.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Manastır, kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı bir bahçe içine kurulmuştur. Güneyden ve doğudan olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Ana giriş kapısı (Ziyaretçi girişi) güney duvarındaki açıklıktan sağlanmaktadır. Manastırın kuzeydoğu köşesinde Mor yakup kilisesi, Mor Yakup Kilisesinin güneyinde Mor Barşabo Kilisesi, Mor Barşabo Kilisesinin de güneyinde mezar odası bulunmaktadır. Manastırın batı bölümünde gündelik ihtiyaçları giderebilmek için yaşam alanları mevcuttur. Kuzeybatı

[343] Uygur, 384.
[344] https://www.google.com/maps/d/print?hl=tr&mid=1dO8QYmslFCCGmPm8OJFTZ5e3HMf7mJsO&pagew=792&pageh=612&llsw=37.411097%2C41.260792&llne=37.489593%2C41.495282&cid=mp&cv=E6YrCEtjJpg.tr., 24.04.2019.

köşede manastır görevlilerinin odaları, güneybatı köşede ise misafir odaları yer almaktadır. Yapı, 1999 yılında yapılan restorasyon çalışması ile orjinaline sadık kalınarak yenilenmiştir. Dini mekanlar dışındaki yaşam alanları restorasyon çalışmaları sırasında eklenmiş güncel yapılardır.

Fotoğraf 110. Mor Yakup Manastırı Genel Görünümü

Fotoğraf 111. Mor Yakup Manastırı Genel Görünümü

Manastırın kuzeyinde, kesme taşlardan örülü mimari kalıntıların Hıristiyanlık öncesi bir kült yapısına mı yoksa eski bir manastıra mı ait olduğu ancak arkeolojik

kazılar sonucu anlaşılabilir. Temel seviyede korunan yapının üst örtüsü tamamıyla yıkılmıştır. Manastırda rehberlik yapan ve aynı zamanda dini eğitim alan görevli, manastır kütüphanesindeki Süryanice belgelerde bu kısımda mevcut Asuri bir tapınak olabileceğinden söz etmektedir. Newcastle Üniversitesi'nin yayınladığı Gertrude Bell arşivinde, Bell'in 1909 yılında yaptığı çekimler arasında bu kısma ait bir fotoğraf bulunmaktadır. Gertrude bu alanı "manastırın piskoposluk sarayından iki kemer kalıntısı" şeklinde adlandırmış ve XIV. Yüzyıla tarihlendirmiştir[345].

Fotoğraf 112. Manastır'ın Kuzeyindeki Yapı Kalıntıları, Gertrude Bell, 1909[346]

Azizlerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı hagiografi geleneğine göre Mor Yakup Manastırı IV. yüzyılda bir Zerdüşt tapınağının harabeleri üzerine kurulmuştur[347]. Kalıntıların Zerdüşt tapınağına ait olabileceği fikri de başka bir olasılıktır. Fakat kalıntılar malzeme ve yuvarlak kemer formları daha geç bir dönemi çağrıştırdığı için

[345] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3496.
[346] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3496.
[347] Uygur, 384.

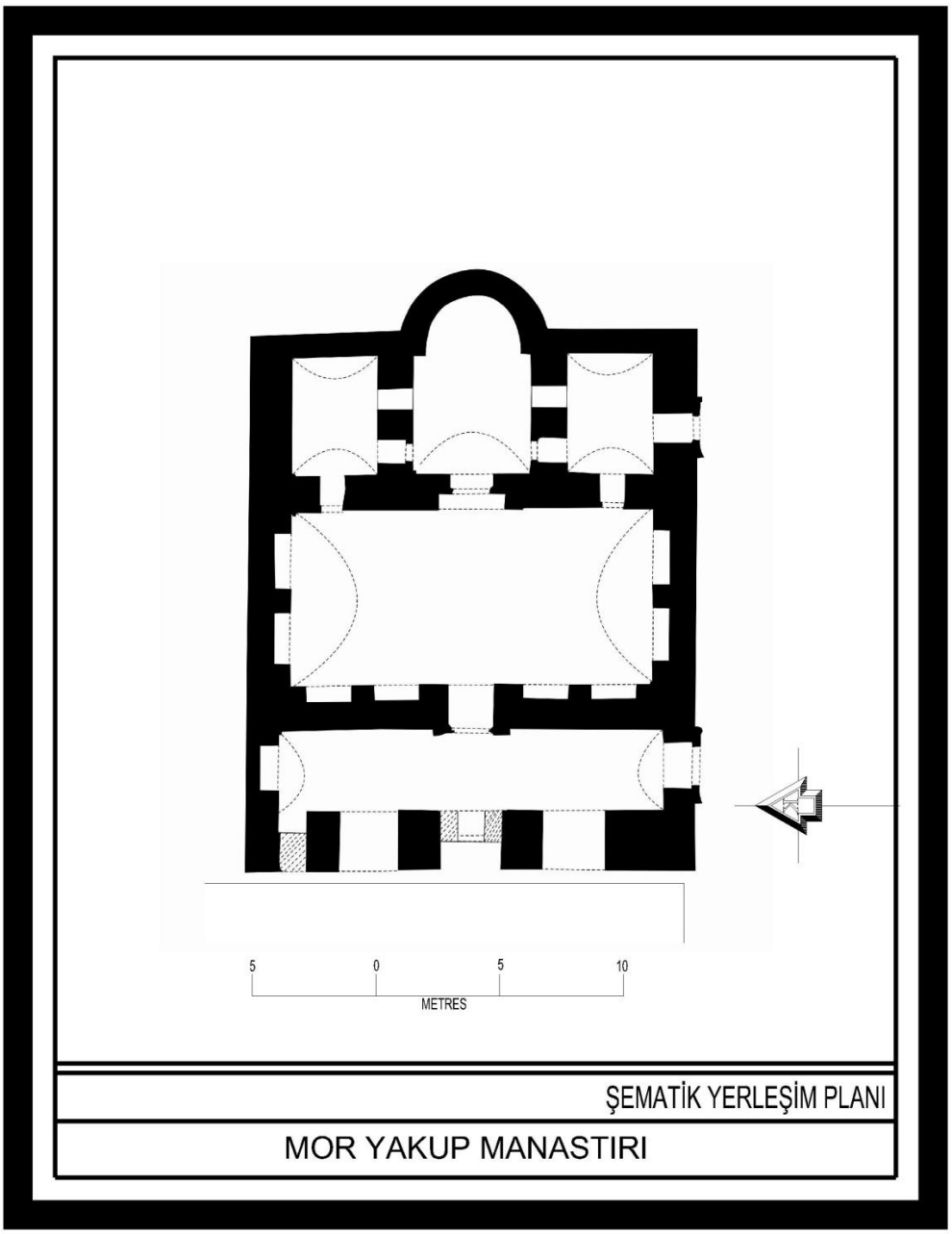
Gertrude Bell'in savını güçlendirmektedir. Çünkü Mor Yakup Manastırı yuvarlak kemer formları ve kullanılan moloz taş malzeme, yapı kalıntıları ile çok benzerdir.

Fotoğraf 113. Manastır'ın Kuzeyindeki Yapı Kalıntıları

Fotoğraf 114. Manastır'ın Kuzeyindeki Yapı Kalıntıları

Çizim 2. Mor Yakup Kilisesi Planı[348]

4.3.4. Yapının Bölümler

4.3.4.1. Mor Yakup Kilisesi

Mor Yakup Kilisesi; Turabdin'deki Süryani Ortodoks kilise mimarisinde karşılaştığımız dört plan tipinden biri olan, "manastır plan" tipindendir. Narteks, naos ve üç bölümlü bema dizilimi ile doğu-batı aksında dikdörtgen planlıdır. Narteks, naos ve

[348] Bell, 40.

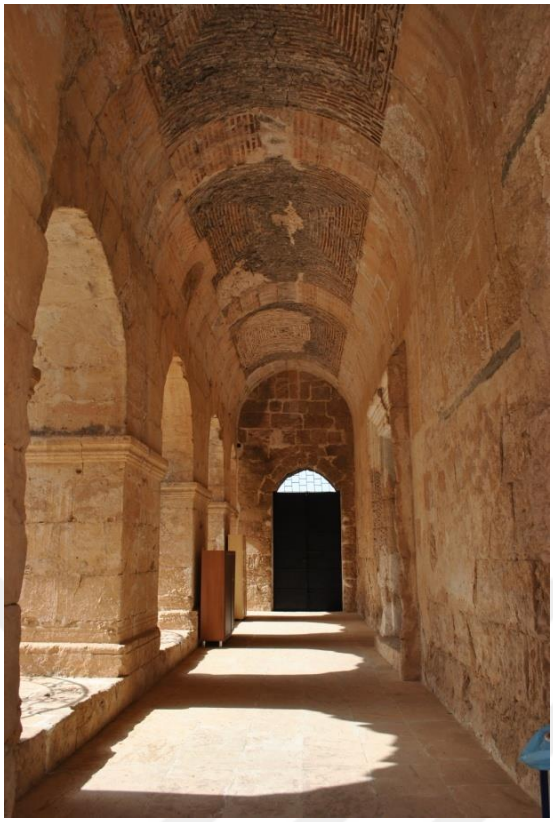
bemadan oluşan her bir bölüm kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı, birbirine paralel içten tonoz örtülüdür. Her bölümü içerden tonoz örtülü olan yapı dıştan çift meyilli çatı örtülüdür.

Narteksin batı duvarı, üç kalın payenin taşıdığı dört kemerli bir revak özelliğindedir. Kemerler yuvarlak kemer formundadır. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi narteksi ile benzer bir mimaridedir. Mekâna giriş narteksin güney duvarı ve batı duvarındaki açıklılardan birinden sağlanmaktadır. Kuzey güney aksında dikdörtgen planlı mekân beşik tonoz örtülüdür. Beşik tonuz tuğla malzemelidir. Tuğlanın çapraz bir şekil verilmesi sureti ile örülmesi sonucunda tuğla örgü bir biri içine geçmiş yay kesitleri oluşturmaktadır. Karşılıklı, düzgün kesme taş malzemeli, iki kemer yayı arasındaki kare mekânın beşik tonoz formunda tuğla ile doldurulması ve tuğlanın çapraz dizilimi ile elde edilen beşik tonoz Tur Abdin dini mimarisinde yaygın kullanılan bir formdur.

Kilisenin güneybatı cephesindeki narteks girişi dışında, güneydoğu köşesinde, güney pastoforium hücresine girişi sağlayan ve muhtemelen din adamlarının kiliseye girişini sağlamak amacıyla yapılmış bir kapı daha bulunmaktadır. Fakat günümüzde bu kapı kullanılmamaktadır. Güneybatı köşede düzgün kesme taş malzemeli çan kulesi yer almaktadır.

Fotoğraf 115. Mor Yakup Kilisesi Güneybatıdan Görünüm

Fotoğraf 116. Mor Yakup Manastırı Narteks Tonozu

Fotoğraf 117. Mor Yakup Kilisesi Narteks Dış Görünüm

Kuzey-güney aksında uzanan narteksin güneydeki girişi, iç içe dört silmenin oluşturduğu, dışa taşıntılı, dikdörtgen çerçeveli, düzgün kesme taş malzemeli bir kapıdır. Kapı lentosunun kilit taşında bir rozet yer almaktadır. Kapı yuvarlak kemerlidir. Fakat kapı lentosu ve silmelerin oluşturduğu dikdörtgen formdaki çerçeve duvar yüzeyinden dışa taşıntılı bir şekilde vurgulanınca, yuvarlak kemer, çerçeveye oranla geride kalmış ve görsel açıdan etkisini yitirmiştir.

Gertrude Bell'in 1909 yılında çekmiş olduğu fotoğrafta yapı ve çevresi oldukça harap durumdadır. Güney cephedeki yan yana dizili üç mazgal pencere ve narteks bölümünün güney girişi moloz taş malzeme ile doldurulmuş durumdadır. Duvar derzleri dökülen yapının çevre düzenlemesi oldukça kötü bir durumdadır. Pencere ve kapı açıklıklarının moloz taş malzeme ile doldurulmuş olması, yapının 1909 tarihinde kullanımda olmadığı hissini uyandırmaktadır.

Fotoğraf 118. Mor Yakup Kilisesi Narteks Bölümü Güey Girişi, Gertrude Bell, 1909[349]

Fotoğraf 119. Mor Yakup Kilisesi Narteks Bölümü Güey Girişi

[349] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3504.

Fotoğraf 120. Mor Yakup Kilisesi Güneybatıdan Görünüm, Gertrude Bell, 1909[350]

Kuzey güney doğrultusunda uzanan naos dikdörtgen planlıdır. Üzeri içten beşik tonoz örtülü, dışaardan ise çift meyilli çatı örtülüdür. Tonoz tıpkı narteks tonozunda olduğu gibi tuğla malzemeli ve çapraz dizilime sahiptir. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi tonozu ile aynı özelliklere sahiptir. Andrew Palmer, tonozu Anastasya kilisesinin aynısı diye tarif eder[351]. Gertrude Bell, Mor Yakup Manastırındaki tuğla işçiliğini Turabdin'in en iyisi olarak niteler. Andrew Palmer bu tonozu Turabdindeki en geç tonoz olarak belirler[352]. Tonoz buyunca, belli aralıklarla oluşturulmuş düzgün kesme taş malzemeli kemerlerin arası çapraz tuğla örgüsü ile doldurulmuştur. Çapraz tuğla örgüsünü sınırlayan kemerler, kırmızı kökboyanın kullanımı sonucu, tuğlanın dekoratif bir şekilde dizilmesi gibi algılanmaktadır. Naosun kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı, yuvarlak kemerli ikişer niş bulunmaktadır. Güney cephede nişlerin üzerinde üst sırada bir, alt sırada üç adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Mazgal pencere gibi dar tutulmuş pencereler köşeli bir şekilde silme bir hat ile çerçeve içine alınmıştır. Kuzey duvarındaki nişlerin üzerinde en tepede bir mazgal pencere mekânı aydınlatmaktadır. Batı duvarında ise giriş kapısının sağında

[350] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3495.
[351] Palmer, 134.
[352] Keser, 52.

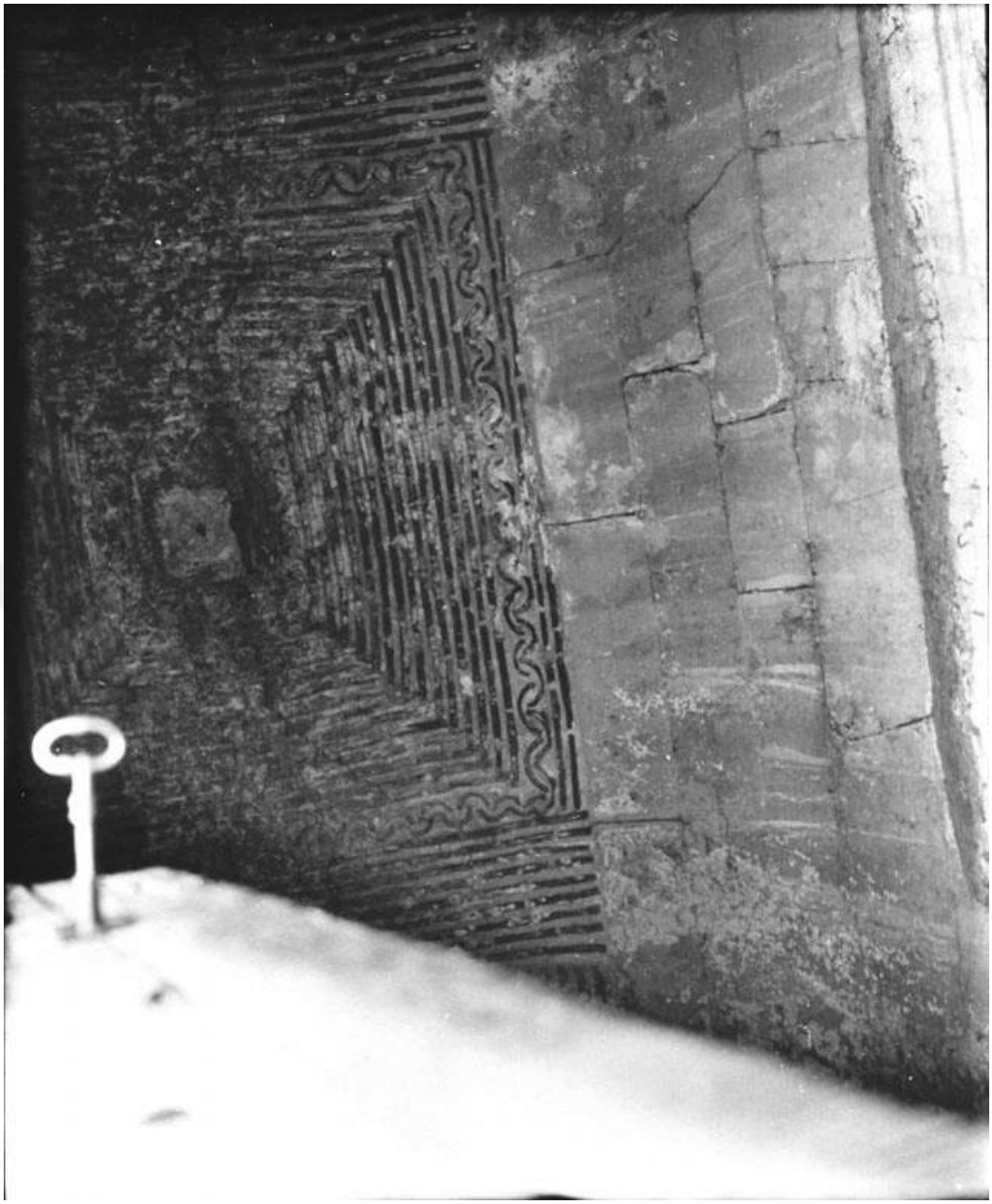
iki, solunda iki tane olmak üzere toplamda dört tane yuvarlak kemerli niş uygulamasına gidilmiştir. Yapı düzgün kesme taş malzemelidir.

Fotoğraf 121. Mor Yakup Manastırı Naos Güney Duvarı

Fotoğraf 122. Mor Yakup Kilisesi Tonoz Ört

Fotoğraf 123. Mor Yakup Kilisesi Tonoz Örtüsü, Gertrude Bell, 1909[353]

Kilisenin doğusundaki kutsal alan üç bölümden oluşmaktadır. Ortada yarım daire apsis, kuzey ve güneyinde ise pastaforium hücreleri bulunmaktadır. Yarım daire apsis dışarıdan yarım kubbeli bir sekizgen olarak algılanır, dışa taşıntılıdır. Apsis, anıtsal bir yuvarlak kemerin iki sütuna yaslanması ile oluşturulştur. Bu sütunlar ve kemerin oturduğu sütun başlıkları, akant yapraklı, korint üslubundadır. Apsis kemerinde kırmızı renkli çiçek desenli bir fresk vardır.

[353] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3507.

Fotoğraf 124. Mor Yakup Kilisesi Apsisi

Fotoğraf 125. Mor Yakup Kilisesi Apsis Kemeri

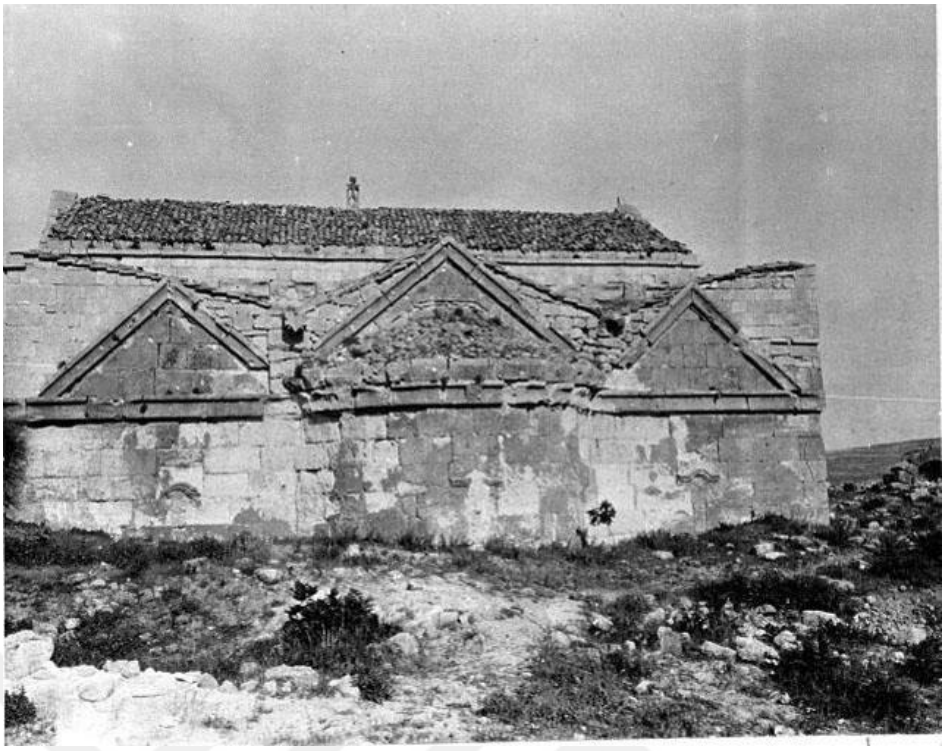

Fotoğraf 126. Mor Yakup Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909[354]

Fotoğraf 127. Mor Yakup Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909[355]

[354] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3508.

Fotoğraf 128. Mor Yakup Kilisesi Apsis Duvarı Dış Cephesi, Gertrude Bell, 1909[356]

Fotoğraf 129. Mor Yakup Kilisesi Apsis Duvarı Dış Cephe, Ayrıntı, Gertrude Bell, 1909[357]

[355] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3505.
[356] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3497.

4.3.4.2. Mor Barşabo Kilisesi

Mor Barşabo kilisesi, Mor Yakup Kilisesinin güneyinde yer alan küçük ölçekli bir şapeldir. Mor Barşabo, Mor Yakub'un hocasıdır. Mor Yakub, Salah'ta çağdaşı başrahip Mor Barşabo ve onun on ya da on bir öğrencisinin Persler tarafından şehit edildiği yerde bir manastır inşa ettirmiştir. Manastır içindeki küçük ölçekli şapel Mor Barşabo adına inşa edilmiştir.

Şapel Mor Yakup kilisesinin güneyinde, bemaya bitişiktir. Yapı; iki yuvarlak kemerli bir revak, naos ve bema olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Revak; sağlam bir payenin taşıdığı iki yuvarlak kemerli bir bölümdür. Kuzeydeki kemerin önünde, bir su kuyusu, güneydeki kemerden de naosa girişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Girişin sağında yer altına inen mezar odası bulunmaktadır. Giriş kapısı oldukça sade dikdörtgendir. Yapı moloz taş malzemeli ve son derece sadedir. Üzeri düz dam örtülü şapel içten tonoz örtülüdür.

Fotoğraf 130. Mor Barşabo Şapeli Batı Cephesi Revak

[357] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3498.

Naos, aynı Mor Yakup Kilisesinde olduğu gibi kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üst örtüsü beşik tonoz örtülüdür. Apsisin hizasından bir kemer üst örtüyü ikiye böler ve her bir bölümde tuğla örgülü bir çapraz tonoz bulunmaktadır.

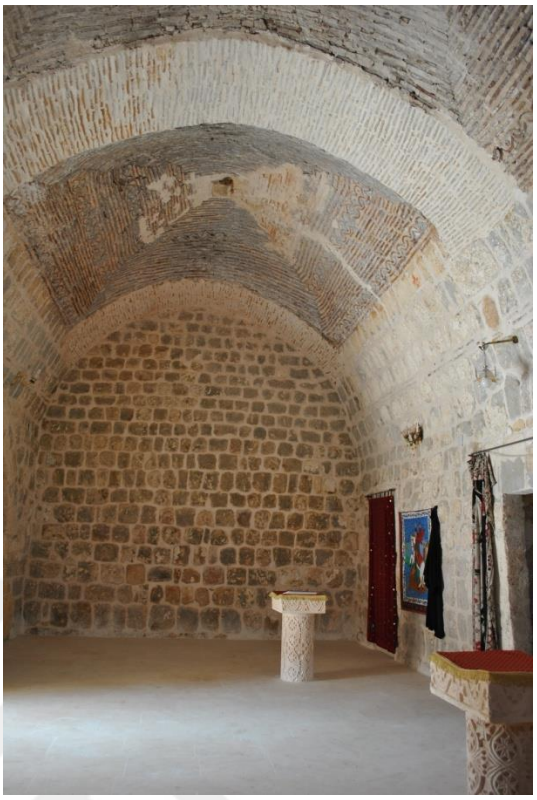
Fotoğraf 131. Mor Barşabo Şapeli Naosu

Fotoğraf 132. Mor Barşabo Şapeli Naosu

Fotoğraf 133. Mor Barşabo Şapeli Tozozu

Fotoğraf 134. Mor Barşabo Şapeli Tozozu

Doğuda bulunan tek bölümlü apsisi son derece basit yapılmıştır. Aapsise açılan açıklık dikdörtgen çerçeveli ve bezemesiz moloz taş örgülü sade bir açıklıktır. İçerde apsis bölümü yuvarlak kemerli bir niş ile vurgulanmıştır.

Fotoğraf 135. Mor Barşabo Şapeli Apsisi

4.3.4.3. Mezar Odası

Mezar Odası Mor Barşabo kilisesinin güneyinde bulunmaktadır. Mezar odasına giriş mekânın batı duvarından sağlanmaktadır. Giriş kapısı son derece küçük ve dar tutulmuş kapı kanatları olmayan dikdörtgen bir açıklıktır. Üç basamaklı bir merdiven ile yapının iç mekânına giriş sağlanır. Yapının malzemesi yöreye özgü moloz taş malzemedir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı tonoz örtülüdür.

Fotoğraf 136. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası

Küçük ölçekli dikdörtgen planlı mezar odasının güney ve dogu duvarlarında yuvarlak kemerli mezar nişleri bulunmaktadır. Güneydeki mezar nişi bir adet, yuvarlak kemerli ve moloz taş malzemelidir. Doğudaki cephede yan yana iki niş bulunmaktadır. Nişler yuvarlak kemerlidir ve kemerlerin içinde birer adet mazgal pencere bunmaktadır. Kuzey cephede mezar nişi bulunmamaktadır fakat duvar örgüsünün içinde bir kemer yayına benzer moloz taşların dizilimi söz konusudur.

Fotoğraf 137. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası Doğu Cephesi

Fotoğraf 138. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası

Fotoğraf 139. Mor Yakup Manastırı Mezar Odası

4.3.5. Süsleme Özellikleri

Manastırın güneyinde yer alan avlu kapısı, bölgeye özgü düzgün kesme taş malzemeden, anıtsal bir taç kapıdır. Dikdörtgen anıtsal taç kapı dıştan iki bordürle çevrelenmiştir. Bordürlerin içerisinde yuvarlak kemerli girişi bulunmaktadır. Kemer yayı ve bordürler arasında, her iki köşede birbirinin aynısı birer tane asma dalları ve üzüm salkımı kabartması bulunmaktadır. Kemer alınlığında Süryanice bir yazıt, yazıtın altında ise "Mor Yakup Manastırı 386" yazısı bulunmaktadır. Kemer yayları birer sütunce üzerine oturmaktadır. Sütun başlıkları Korint düzeninde, Akantus yaprakları ile bezelidir.

Fotoğraf 140. Mor Yakup Manastırı Giriş Kapısı

Yapı genel olarak düzgün kesme taş malzemeli ve dışarıdan oldukça sade bir görünüme sahiptir. Güneybatı köşede yer alan çan kulesi, kare formlu iki bölümden oluşmaktadır. Üzeri kubbe örtülüdür. En alt kısım kare bir silme üzerine oturmakta ve her köşesinde dikdörtgen birer açıklık bulunmaktadır. Köşelerde zencerek motifli oldukça ince bir işçiliğe sahip sütunceler yer almaktadır. Sütuncelerin üzeri bir silme ile son bulmakta ve üzeride ikinci bölüm yükselmektedir. İkinci bölüm çanın asılı olduğu bölümdür. Üzeri kubbe örtülü ikinci kısımda kubbeyi dört köşede birer ayak taşımaktadır. Paye olarak adlandırabileceğimiz bu ayaklar basık kemerlerle

sonlanmaktadır. Kare bir silme üzerine oturan kubbe dilimli bir yapıta sahip, oldukça ince bir ustalığa sahiptir.

Fotoğraf 141. Mor Yakup Kilisesi Çan Kulesi

Fotoğraf 142. Mor Yakup Kilisesi Çan Kulesi

Yapının içerisine girdiğimizde, naos ve bemayı birbirinden ayıran mezbah duvarının orta kısmında apsis kemeri bulunmaktadır. Bu kısım iki sütuna yaslanan yuvarlak kemerli bir taç kemerdir. Sütun ve sütun başlıkları işlemelidir. Sütunlar Korint düzeninde, akantus yapraklarıyla bezelidir. Kemer alınlığında, kırmızı renkli çiçek desenli bir fresk yer almaktadır. Kemerin taş süslemeleri, tonozla yan duvarların birleştiği hat boyunca devam eder. Bu süslemeler, bazı noktalarda Yunan haççına dönüşür. Narteksten naosa açılan kapılarda da yoğun taş süslemeler bulunmaktadır.

Fotoğraf 143. Mor Yakup Manastırı Apsis

Yapı genel olarak sade bir yapıya sahiptir. Bölgeye özgü kireç taşı kullanılmıştır.

4.3.6. Malzeme ve Teknik Özellikleri

Mor Yakup Kilisesi, düzgün kesme taş malzemeli ve dışarıdan oldukça sade bir görünüme sahiptir. Yapının bölümleri kuzey-güney aksında dikdörtgen planlıdır. Düzgün kesme taş malzemeli bölümlerin üzeri tuğla malzemeli beşik tonozdur. Narteksin batı cephesinde kalın payelerin desteklediği dört adet yuvarlak kemerli açıklık mevcuttur. Nateks tonozu, Tur Abdin Süryani dini mimarisinde çok sık karşılaşılan bir formdadır. Tonoz, eşit aralıklı taş kemerler arasındaki kare bölümlerin tuğla malzeme ile doldurulması ile elde edilmiştir.

Fotoğraf 144. Mor Yakup Manastırı Genel Görünüm

Kuzey güney doğrultusunda uzanan naos dikdörtgen planlıdır. Üzeri içten beşik tonoz örtülü, dışaardan ise çift meyilli çatı örtülüdür. Tonoz tıpkı narteks tonozunda olduğu gibi tuğla malzemeli ve çapraz dizilime sahiptir. Tonoz buyunca, belli aralıklarla oluşturulmuş düzgün kesme taş malzemeli kemerlerin arası çapraz tuğla örgüsü ile doldurulmuştur. Çapraz tuğla örgüsünü sınırlayan kemerler, kırmızı kökboyanın kullanımı sonucu, tuğlanın dekoratif bir şekilde dizilmesi gibi algılanmaktadır.

Fotoğraf 145. Mor Yakup Manastırı Revakı

Manastırdaki Mor Barşabo Şapeli ve Mezar Odası, küçük ölçekli, moloz taş malzemeli basit yapılardır. İçten beşik tonoz örtülü iki mekân dıştan düz dam örtülüdür. Tonozlar tuğla malzemeli ve beşik tonoz formundadır.

Fotoğraf 146. Mor Yakup Manastırı Genel Görünümü

4.4. MERYEM ANA KİLİSESİ

Katalog No : 4

Plan : 7-8

Fotoğraf : 147-185

4.4.1. Tarihçesi

Eşine az rastlanan bir kilise olan Meryem Ana Kilisesi; Yoldath Aloho (Tanrının Annesi) ya da El Adra (Bakire) isimleriyle anılmıştır.[358] "Yoldath Aloho" yani "Tanrını Annesi" isminin kaynağını anlatan bir efsane vardır: Yahudiye ülkesinde, bir kralın doğumunu muştuladığına inandıkları parlak yıldızın izini süren on iki kral, doğudan yola çıkarlar. Hah kralı Hanna'ya vardıklarında, içlerinden üçünü Kudüs'e yollarlar. Üç kral, yeni doğan çocuğu bulup ona sunular sunar. Kendilerine anı olarak verilen çocuğun bezini Hah'a getirdiklerinde, bezi yakıp külünü aralarında paylaşmaya karar verirler. Aleve atılan bez on iki madalyona dönüşür. Bu mucizeye tanık olduklarında, tanrı anası adına sonsuza dek ayakta kalacak bir anıt dikmeye karar verirler ve Meryem Ana Kilisesi'ni inşa ederler. O günden sonra kilise için iki tabir kullanılır. Bunlar, "Tanrı Annesi" ve "Bakire" isimleridir. Hah göletinin yanında uzanan tarla, bu gün bile "Parpuso" (paramparça) olarak anılır.[359]

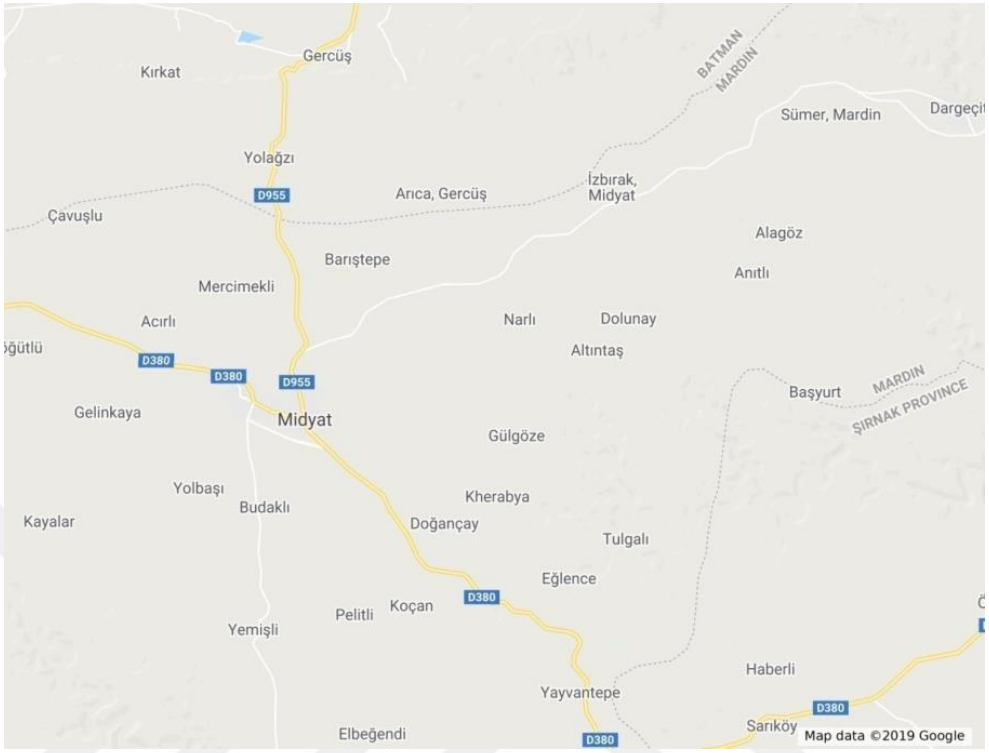
Tur Abdin'in en görkemli kilisesi olan Meryem Ana Kilisesi M. Mango tarafından 7. Yüzyıla tarihlendirilmiştir. Kilisenin ilk kime adandığı ya da nasıl anıldığı belli değildir.[360] Kilise genel olarak VI. Ve VII. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

4.4.2.Yapının Yeri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Midyat ilçesinin Anıtlı (Hah) köyünde bulunmaktadır. Anıtlı (Hah) Midyat'ın 21 kilometre kuzeydoğusunda yer almaktadır. Eski adı Hah olan ilçeyi yerli halk hala Hah olarak isimlendirmektedir. Hah Ortaçağda önemli bir merkezdir. Andrew Palmer, köyü katedraller köyü olarak adlandırmıştır. İçerisinde bulunan sekiz kilisesi ve büyüklüğü nedeniyle ilk Turabdin metropolitliği

[358] http://midyat.net/manastir-ve-kiliseler.html, 25.03.2015.
[359] Hollerweger, 169.
[360] Keser, 61.

olduğunu düşünmüştür.[361] Köyün girişinde ihtişamlı bir yapı olan kilise yüksek duvarlarla çevrilerek, dış etkilerden korunmuştur.

Harita 7. Midyat Anıtlı Köyü Haritası[362]

4.4.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Meryem Ana Kilisesi; Kilise ana mekânı ve farklı birimlerin bir araya toplanarak oluşturduğu bir komplekstir. Kilise ana mekânı, kompleksin orta kısmında yer almaktadır. Kilisenin batısında avlu, kuzeyinde teras ve misafir odaları, doğusunda depo, güneyinde ise bahçe ve teras yer almaktadır. Kilisenin batısında bulunan avlunun girişinin üstünde bir teras bulunmakta, terasın etrafında rahip ve misafir odaları bulunmaktadır. Teras, narteksin üzerinde ve kilisenin batısında devam etmektedir. Gertrude Bell'in 1909 yılına ait bir fotoğraf çekiminde kilise ana binası bir avlu içerisindedir. Kilisenin kuzeybatı köşesinde dikdörtgen planlı, iki katlı bir yapı bulunmaktadır. Kuzeybatıdaki yapı ve kilise dışında, günümüzde yer alan teraslar, rahip odası ve misafir odaları bulunmamaktadır.

---

[361] Keser, 60.

[362] https://www.google.com/maps/d/print?hl=tr&mid=1dO8QYmslFCCGmPm8OJFTZ5e3HMf7mJsO&pagew=792&pageh=612&llsw=37.35485%2C41.239767&llne=37.511879%2C41.708746&cid=mp&cv=E6YrCEtjJpg.tr., 24.04.2019.

Fotoğraf 147. Meryem Ana Kilisesi Güneybatı Görünümü, Gertrude Bell, 1909[363]

Fotoğraf 148. Meryem Ana Kilisesi Güneybatı Görünümü

[363] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3531.

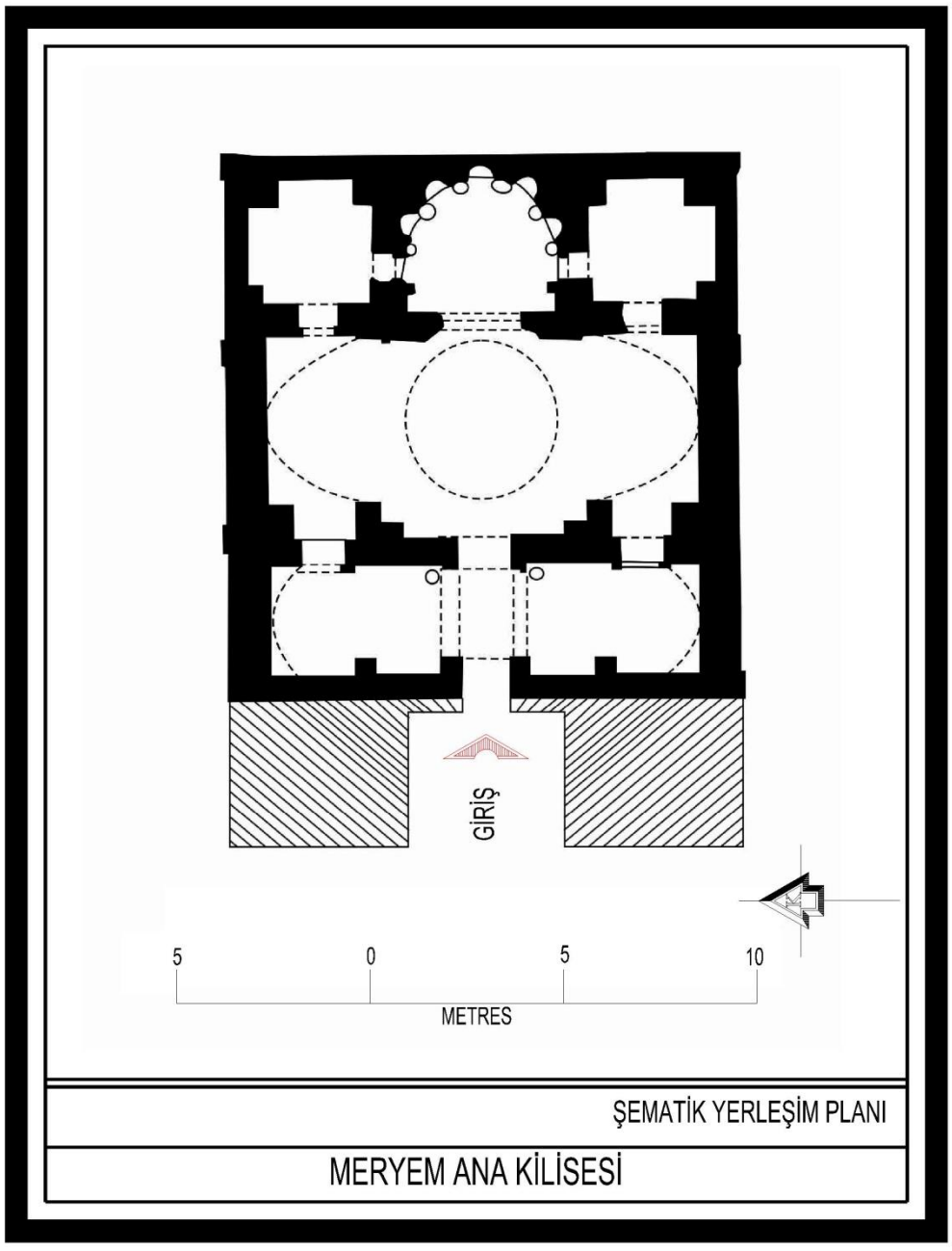
Günümüzde kilise bahçe duvarı, kuzeybatı köşede yer alan dikdörtgen planlı yapının batı cephesindeki duvar hizasına alınarak, 1909 yılındaki seviyesine oranla yükseltilerek, kiliseyi ve eklenen tüm birimleri neredeyse dışarıdan görülemeyecek derecede korunaklı bir seviyeye ulaştırılmıştır. Batı cephenin ortasına anıtsal bir bahçe kapısı eklenmiştir. Kapının tepelik kısmı üçgen bir silme ile çift meyilli bir görünüm kazanmıştır. Üçgenin tepe noktasına taş malzemeden bir haç yerleştirilmiştir. Tepelikteki üçgen alınlıkta Süryanice bir yazıt bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli giriş kapısı dıştan haç motifli dikdörtgen bir silme ile çevrelenmiştir. Kemer yayı ve kemerin oturduğu ayaklar ise üzüm salkımları ve asma dallarından oluşan bitkisel bir bezeme ile bezenmiştir. Kemer yayının üzerindeki alınlıkta kabartma bir haç motifi, kare zencerekbir motif içine alınmıştır. Kapı düzgün kesme taş malzemelidir.

Fotoğraf 149. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesinde Bulunan Bahçe Kapısı

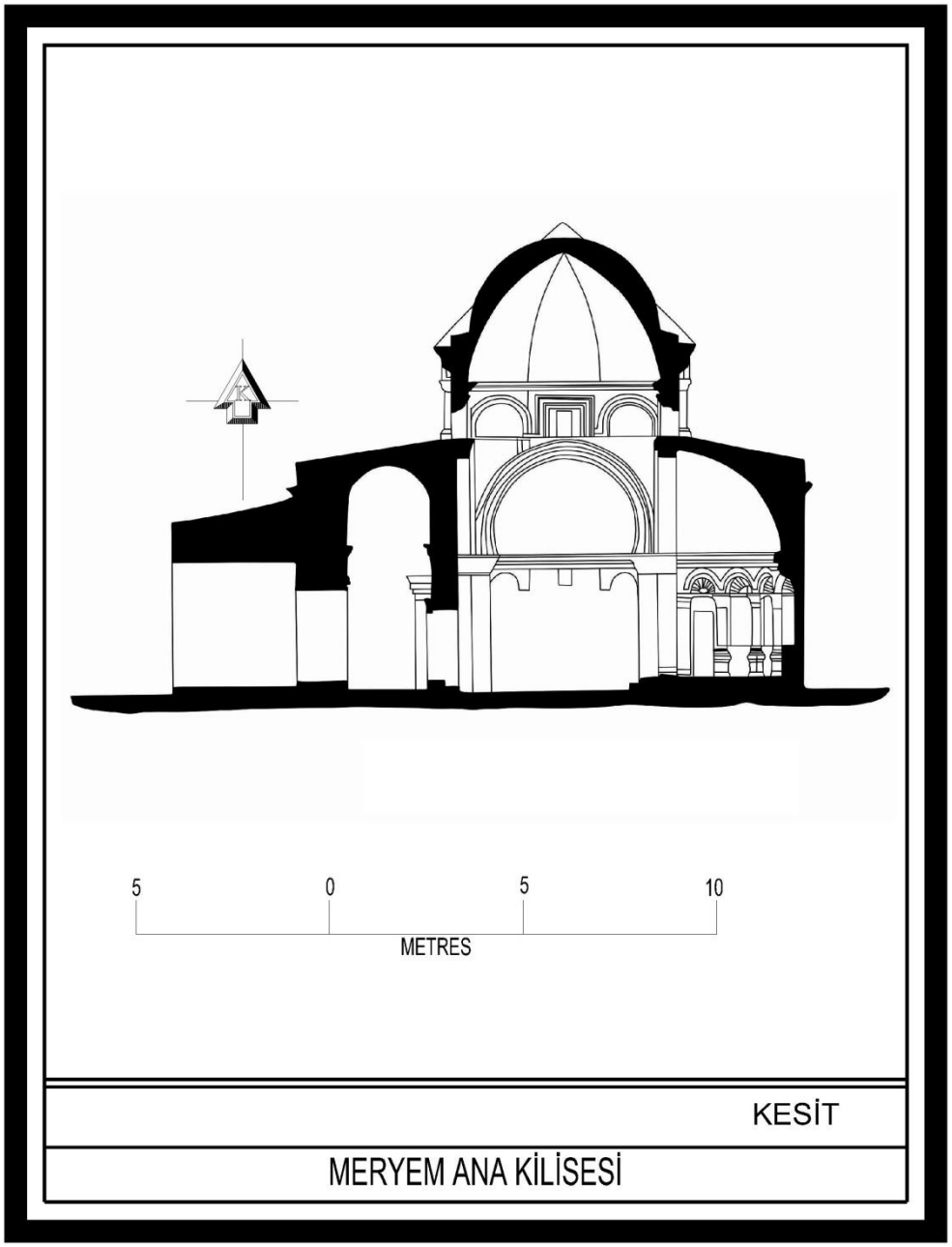
Meryem Ana Kilisesi plan tipi; merkezi plan tipindedir. Bölgedeki Süryani mimarisinde çok sık rastlanılmayan merkezi plan, Meryem Ana Kilisesi ve Deyrul Zafaran'daki Mor Ananias Kilisesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Bu plan özelliğinde, kubbe taşıyıcısı duvarlardır. Kilise başka üst örtüsü olmayan tek kubbeli bir mekândır. Bu plan tipinde naos kare planlı bir mekândır. Bema yarım kubbeyle örtülmüş bir apsis

ve apsisin sağ ve solundaki pastoforium hücreleri çapraz tonozla örtülmüştür. Naos ve bema birkaç basamakla birbirinden ayrılarak bema yükseltilmiştir.

Çizim 3. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Planı[364]

[364] Bell, 52.

Çizim 4. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Kesiti[365]

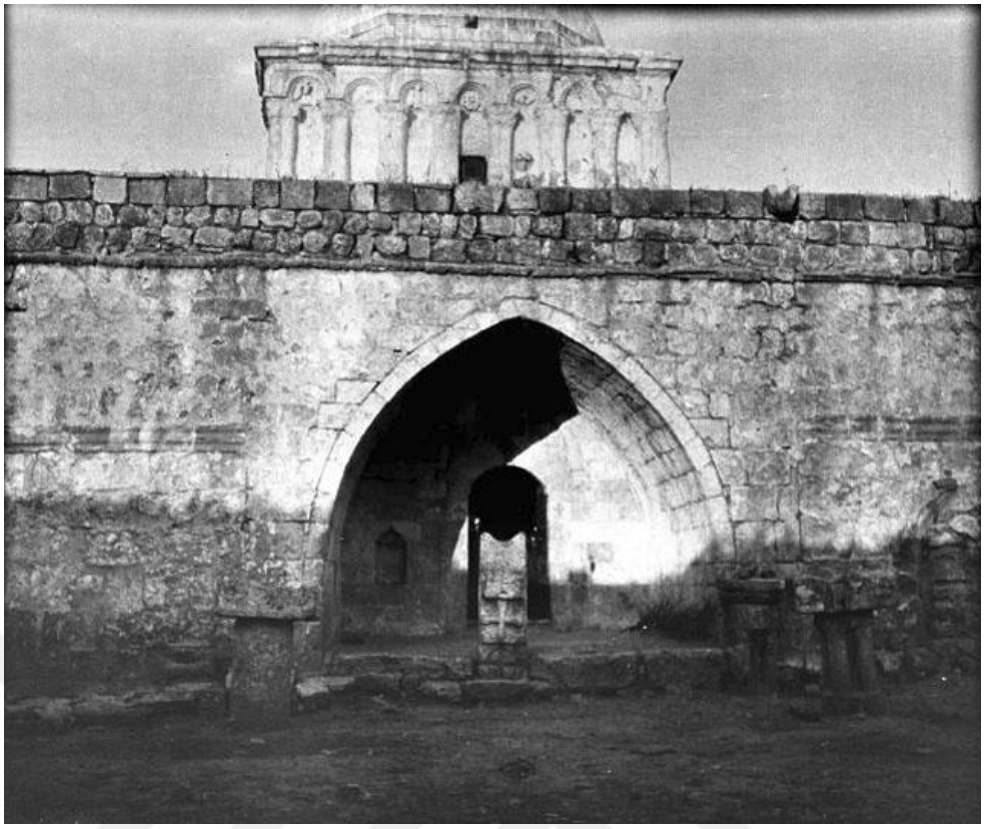
Merkezi planlı Meryem Ana Kilisesi bölgedeki en anıtsal ve en özel kiliselerden biridir. Onu bu denli anıtsal kılan şey hem plan ve mimari açıdan hem de süsleme açısından son derece ustalıklı ve kaliteli işlenmiş olmasıdır. Kilisenin girişi, batıdan sivri kemerli eyvan türü bir girişle sağlanmaktadır. Batı dış duvarında eyvanın güneyinde doğuya bakan yazlık kilise bir apsis bulunmaktadır. Batı cephenin güney

[365] Bell, 53.

köşesinde, doğuya bakan yazlık kilise, yuvarlak kemerli ve oldukça sade tutulmuş bir apsistir. Batı cephede yazlık kilisenin üzerinde güneybatı köşede çan kulesi yükselmektedir. Kare kaide üzerinde üç bölümlü gövdesi ve gövdeyi örten kubbesiyle oldukça anıtsal bir kuledir. Batı cephenin üst kısmı parapet korkuluklarla çevrelenmiştir. Korkulukların üst kısmında kübik kubbesi yükselmektedir. Kubbenin kübik her bir cephesi iki katlı yan yana dizili nişlerle donatılmıştır. Alt katta yan yana sıralı yedi adet niş, üst katta yan yana dizili beş adet niş bulunmaktadır. Kubbenin dört köşesinde birer adet düzgün kesme taş malzemeli haç yer almaktadır.

Fotoğraf 150. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesi

Fotoğraf 151. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesi, Gertrude Bell, 1909[366]

Batı cepheden sağlanan giriş kapısı narteks bölümüne açılmaktadır. Kuzey güney doğrultuda uzanan narteks, tonoz örtülüdür. Tuğla malzeme kullanılan tonoz, haç tonoz tekniğinde inşa edilmiştir. Narteksin batı duvarı beş kemerli bir yapıdadır.

Fotoğraf 152. Meryem Ana Kilisesi Narteksi Güneyden Görünüm

[366] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3532.

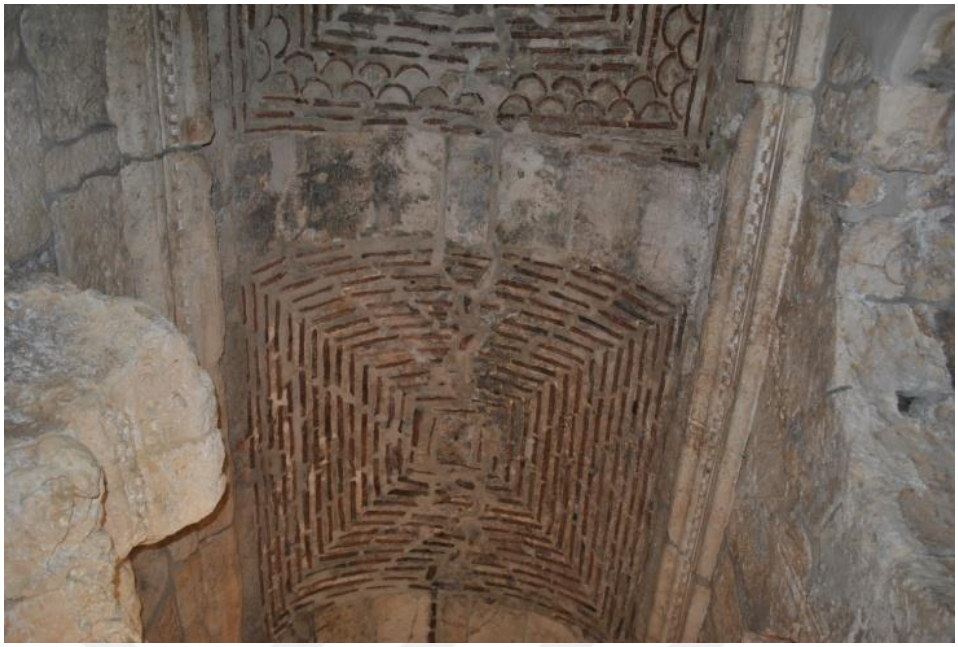
Fotoğraf 153. Meryem Ana Kilisesi Narteksten Naosa Giriş Kapısı, Gertrude Bell, 1909[367]

Yapıya narteks batı duvarında yer alan orta kemerden giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısının tam karşısında naosa geçişi sağlayan, yoğun süslemeli taş giriş yer almaktadır. Ortadaki kapının sağında ve solunda, naosa geçişi sağlayan birer giriş daha yer almaktadır. Böylelikle narteksten naosa üç kapı açılmaktadır. Narteksin kuzey ve güneyinde yarım kubbe vardır. Kuzey ve güney duvarında at nalı kemerli birer girişi vardır. Kapılar mekânı aydınlatmaktadır.

[367] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3537.

Fotoğraf 154. Narteks Kuzeyden Görünüm

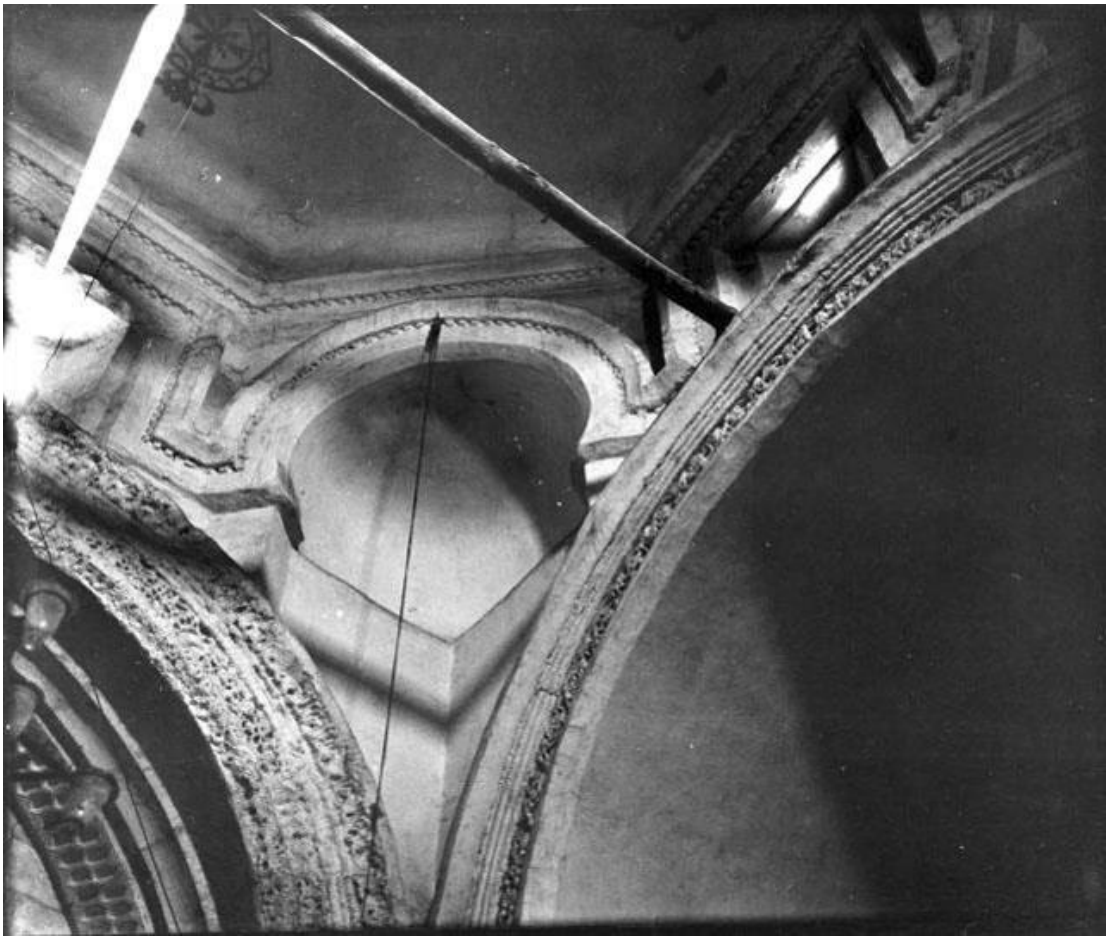
Fotoğraf 155. Narteks Tonozu

Elif Keser, Turabdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi adlı eserinde yapıyla ilgili şu bilgileri vermektedir. " Gertrude Bell, kiliseyi Turabdin'i taçlandıran ihtişam diye tanımlar. Bu kilise Strzgowski'nin Kuppalquerscbiff tipi dediği planın ilk örneklerindendir. Kilisenin İstanbul'daki St. Sophia'nın proto tipi olduğunu söyler[368]. Fakat yapı VII. yüztıla tarihlendirildiği için bu imkânsız görünmektedir. Turabdin kiliseleri içinde, Meryem Ana Kilisesi formu itibariyle tektir. Ancak mimarisi Deyrulzafaran'daki Mor Hananyo kilisesiyle ilişkilendirilebilir. Plan şemaları birbirine çok benzerdir. Marlia M. Mango'ya göre Meryem Ana, Mor Hananyo'dan etkilenmiştir. Mor Hananyo'da Urfa'daki St. Sophia Kilisesi'nden etkilenmiştir[369]. Bu kiliseler Bell'in plan tipine göre parokial ve manastır diye yaptığı sınıflandırmanın ikisine de girmez. Kilisenin kare formunda olan merkezi alanının dört tarafında kemerler vardır. Ortadaki kare mekân tromplarla sekizgene dönüşür. Kubbe yukarıda kenarları kaybolan sekizgen bir kubbedir. Tromplar arasındaki pencereler iç mekânı aydınlatır. Gertrude Bell, bu sistemi aydınlanmış bir kasnağa oturtulmuş kubbe olarak adlandırır[370].

Narteksten ana mekâna dikdörtgen çerçeveli anıtsal bir kapı ile giriş sağlanır. Yoğun bezemeli kapı, Süsleme Özellikleri adlı başlıkta ayrıntılı bir şekilde ele

[368] Keser, 62-63.
[369] Keser, 63.
[370] Bell, 53,54.

alınmıştır. Ana mekân merkezi planlı, kare bir iç mekân oluşturacak şekilde kuzey, güney ve doğu cephelerde bulunan birer kemerle elde edilmiştir. Her cephede bulunan yuvarlak kemerlerin birleştiği köşelere bindirmeli olarak dört tromp eklenerek yapının üstünün sekizgen bir kasnağa dönüşmesi sağlamıştır. Sekizgen kasnağa, trompların arasına birer tane aydınlatma penceresi açılarak mekânın ışık alması sağlanmıştır. Sekizgen kasnağın üstü kubbe ile örtülmüştür.

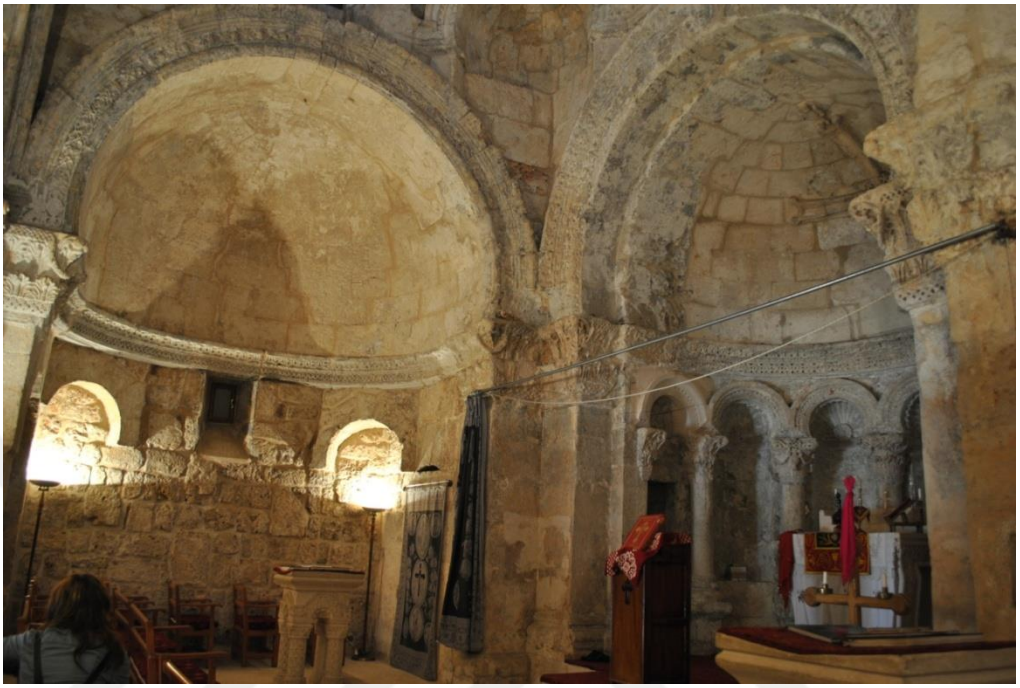

Fotoğraf 156. Meryem Ana Kilisesi Güneydoğu Trompu, Gertrude Bell, 1909[371]

Doğu cephede bulunan apsis iki sıra basamakla yükseltilmiştir. Apsis yarım dairesi yan yana dizili yedi adet nişin sıralanması ile dilimli bir görünüm kazanmıştır. Apsisin kuzey ve güneyinde pastoforium hücreleri bulunmaktadır. Hücrelere apsis yarım dairesinden açılan yuvarlak kemerli birer adet kapı açıklığı ile sağlanır. Kilisenin naosunda pastoforium hücrelerinin önünde birer kürsü bulunmaktadır. Kürsüler düzgün kesme taş malzemelidir. Kürsünün ayak kısmı dört sütunun taşıdığı, yuvarlak kemerli

[371] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3542.

ve yoğun bitkisel süslemelidir. Üst kısmı yekpare taştan bir kürsüdür. Naosun güney nişinde mermer malzemeli vaftiz teknesi yer almaktadır. Üzerinde Süryanice yazıt bulunan tekne haç ve bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Fotoğraf 157. Meryem Ana Kilisesi İç Mekân Güneyden Görünüm

Fotoğraf 158. Meryem Ana Kilisesi Kubbe Geçişleri

Kilisenin apsisi oldukça dikkat çekicidir. Apsis yarım kubbesinde oldukça büyük tutulmuş bir haç motifi bulunmaktadır. Apsisi yuvarlak kemerli istiridye yivli yedi tane niş yan yana sıralanarak yarım daire şeklinde oluşturmaktadır. Süsleme Özellikleri başlığı altında apsis ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Fotoğraf 159. Ana Mekân Güney Cephe **Fotoğraf 160.** Apsis Genel Görünüm

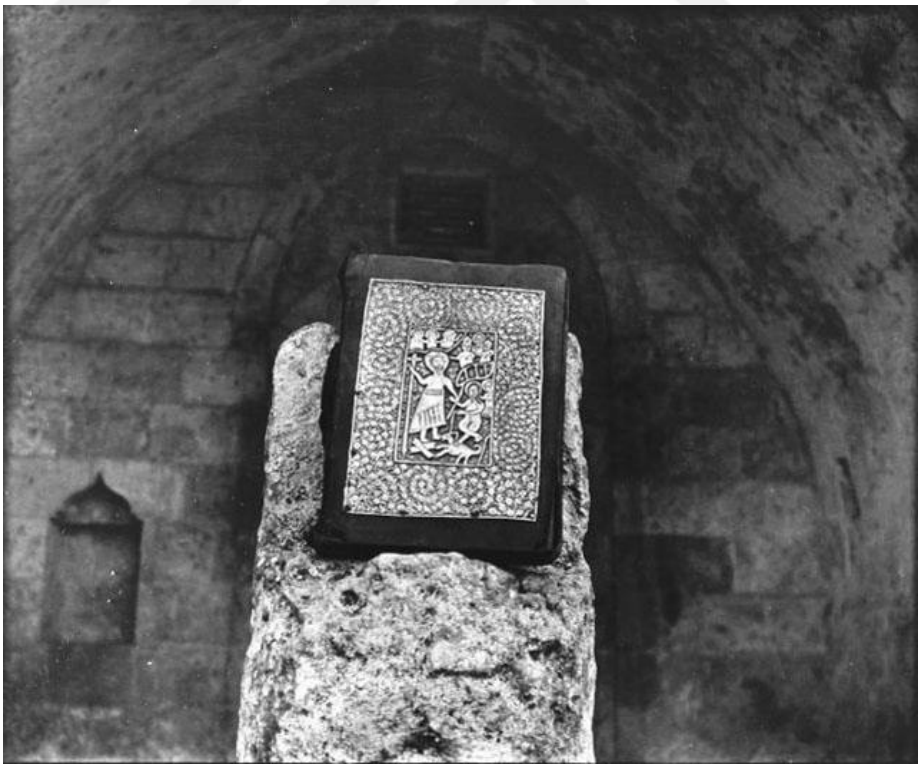
4.4.4. Süsleme Özellikleri

Tur Abdin Dini Mimarisinde taş bezemeler oldukça dikkat çekicidir. V. VI. ve VII. yüzyıl yapılarında mimarideki süslemeler genellikle korint düzenindedir. Helen Kültürü'nün etkileri söz konusudur. İç mekânı eşsiz taş süslemelerle donatılmış Meryem Ana Kilisesinin batı cephesi yapıya girişin sağlandığı cephedir. Bu cephe, iç mekâna göre sade tutulmuş bir cephedir. Güneybatı köşede, yuvarlak kemerli yazlık kilise olukça sadedir. Batı cephenin ortasında sivri kemerli eyvan özelliğine sahip girişi bulunmaktadır. Eyvan özelliği gösteren girişin tam ortasında, sivri kemerin altına denk gelen kısımda yekpare bir İncil kürsüsü bulunmaktadır. İncil kürsüsünün üst bölümü, incilin yerleştirilebileceği şekilde düzenlenmiştir. Ön yüzünde yüksek bir haç kabartma ve onun hemen altında yine madalyon içine alınmış bir haç bezeme bulunmaktadır.

Gertrude Bell'in 1909 yılında çektiği fotoğraflarda kürsü bu günkü aynı yerde, sabit bir şekilde durmaktadır ve üzerinde İncil sergilenmektedir.

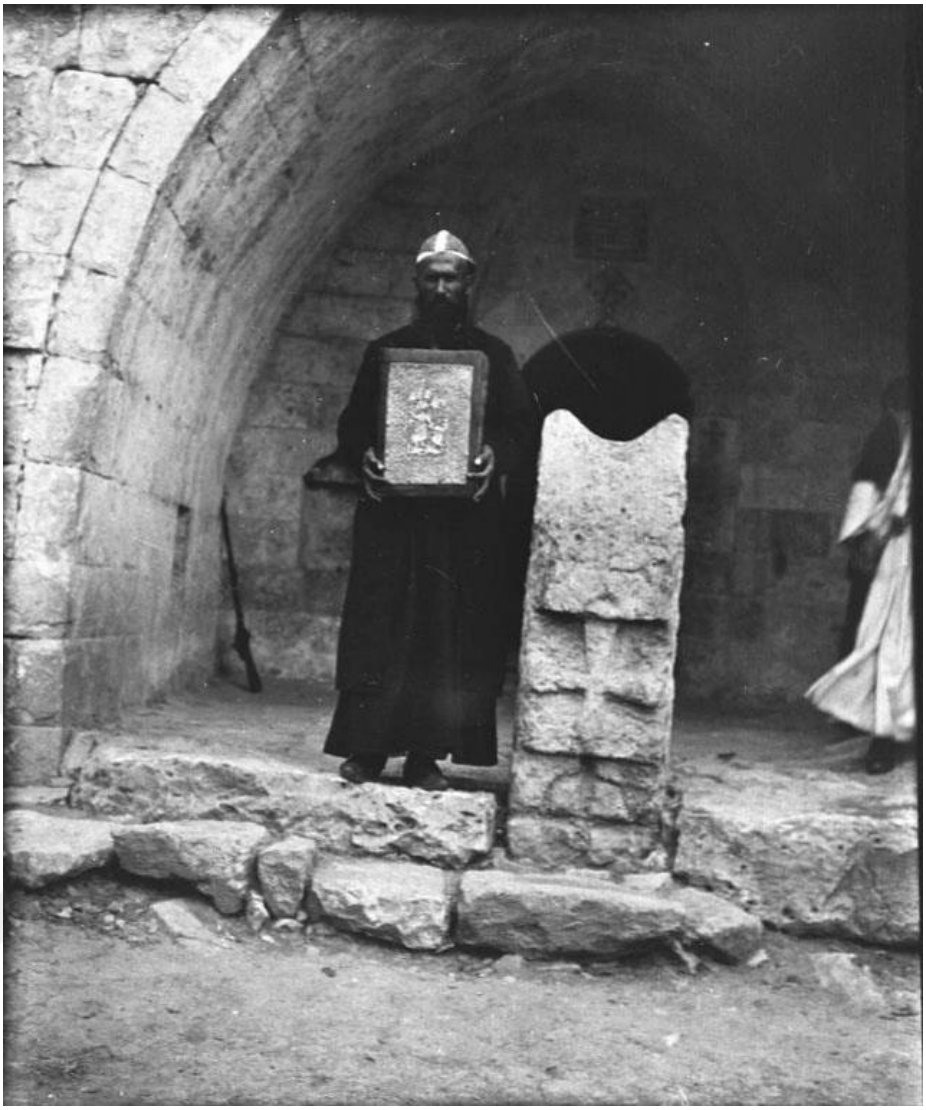

Fotoğraf 161. Batı Cephede Yer Alan Ana Girişin Önündeki İncil Kürsüsü

Fotoğraf 162. Batı Cephede Yer Alan Ana Girişin Önündeki İncil Kürsüsü, Gertrude Bell, 1909[372]

[372] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3552.

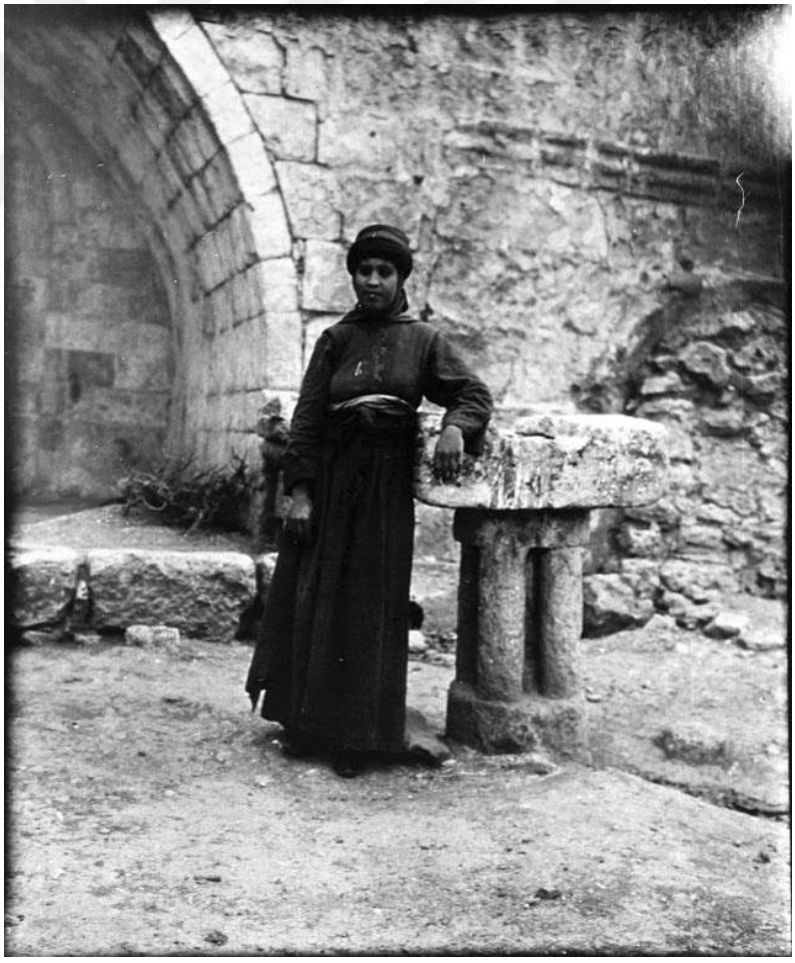
Fotoğraf 163. Batı Cephede Yer Alan Ana Girişin Önündeki İncil Kürsüsü, Gertrude Bell, 1909[373]

İklim şartlarından dolayı Tur Abdin Süryani Kiliseleri'nin batı cephelerinde apsis uygulamasına gidilmiştir. Apsis nişi doğuyu vurgulayarak, kutsal bir alan oluşturmuştur. Avluda yer alan yazlık kiliseler sayesinde cemaatin avluyu değerlendirme fırsatı sağlanmıştır. Giriş kapısı ve güneybatı köşedeki yuvarlak kemerli yazlık kilisenin arasında da iki adet İncil kürsüsü bulunmaktadır. Bell'in fotoğraflarında da kürsüler aynı alanda bulunmaktadır. Yekpare taştan yapılan kürsülerden biri, dört ayaklı sütuncelerin üzerinde düz bir platform elde edilecek şekilde yapılmış ve üzerine düzeltilmiş dikdörtgen bir taş bırakılarak masa formu yakalanmıştır. Diğeri ise yine dört ayaklı sütunce üzerinde kitap bırakılacak şekilde rahle formu verilerek elde edilmiştir.

[373] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3546.

Fotoğraf 164. Batı Cephede Yer Alan Kürsüler

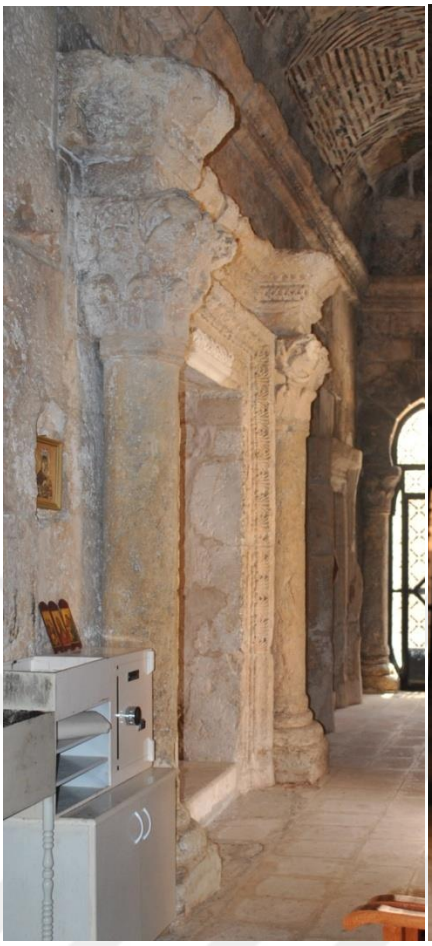
Fotoğraf 165. Batı Cephe, Gertrude Bell, 1909[374]

[374] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3547.

Fotoğraf 166. Meryem Ana Kilisesi Batı Cephesi

Narteksten naosa üç kapı açılmaktadır. Ortadaki kapı yoğun taş süslemeli anıtsal bir kapıdır. Sağ ve soldaki kapılar daha sade tutuluştur. Ortadaki kapı; dikdörtgen açıklığa sahip, yoğun bitkisel süslemeli bir kapıdır. Kapı lento ve sövesi, bir uçtan diğer uca iki bitkisel bezemeli kuşak ile çevrelenmiştir. İçteki kuşak palmet ve rumilerin oluşturduğu kıvrık dallardır. Dıştaki kuşakta ise akantus yaprakları ile bezenmiştir. Kapı sövelerinin yanında birer sütun yer almaktadır. Sütun başlıkları korint üslubundadır. Sütun başlıklarının üzerinde ikinci bir sütun başlığı daha yapılarak her bir sütunda iki başlık kullanılmıştır.

Fotoğraf 167. Narteksten Naosa Geçiş Kapısı

Fotoğraf 168. Narteksten Naosa Geçiş Kapısı

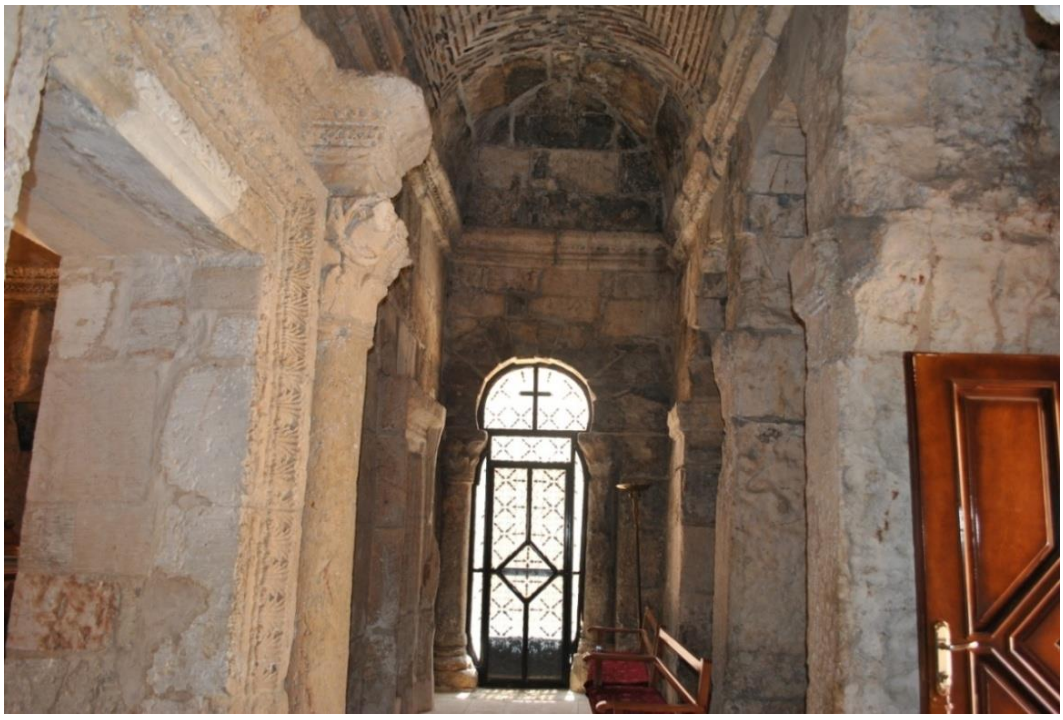
Fotoğraf 169. Narteksten Naosa Geçiş Kapısı, Gertrude Bell, 1909[375]

[375] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3537.

Fotoğraf 170. Narteksten Naosa Geçişi Sağlayan Ana Giriş

Narteksin kuzeyinde ve güneyinde, mekâna, at nalı kemerli birer giriş bulunmaktadır. Birbirinin aynı özellik taşıyan karşılıklı kapıların kemer ayakları korint usluplu iki sütuna oturmaktadır.

Fotoğraf 171. Narteksin Güney Girişi

Merkezi planlı yapının, doğu kuzey ve güney iç cephesinde, birbirine eşit çapta yarım daire birer niş bulunmaktadır. Apsisi doğudaki niştir. Birbirinin aynı olan nişler yuvarlak kemerli nişlerdir. Kemer ayakları, bölgede oldukça yaygın kullanılan, korint üsluplu sutün başlıklarına oturmaktadır. Her birinin kemer ve üzengi yayları, taşın dantelâ gibi işlenmesiyle elde edilen kuşaklarla süslenmiştir.

Fotoğraf 172. Meryem Ana Kilisesi Kuzeydoğu Görünüm

Anıtsal apsis nişi yukarıda bahsedildiği gibi yuvarlak kemerlidir. Kemer yayı ve üzengi yayı bitkisel bezemeli kuşakla çevrelenmiştir. Kemer ayakları üzengi noktalarında korint üsluplu sütun başlıklarına oturmaktadır. Kemer alınlığında, adeta alınlığı kaplayacak büyüklükte bir haç kabartması bulunmaktadır. Kemer nişinde, bitkisel bezemeli üzengi yayının hemen altında, yuvarlak kemerli, yedi adet niş yan yana sıralanarak apsis nişini oluşturmuştur. Birbirine bitişik yuvarlak kemerler, altı tane korint üsluplu sütun başlığına oturmaktadır. Nişlerin kemer alınlıklarında istiridye yivleri bulunmaktadır. Yivlerin tam ortalarında çiçek motifli birer madalyon bulunmaktadır. Apsisin ortasındaki nişin kemer alınlığındaki madalyon daha büyük tutularak orta kısım vurgulanmıştır.

Fotoğraf 173. Apsis Genel Görünümü

Fotoğraf 174. Apsis Genel Görünümü

Apsis yarım dairesinin içinde yer alan yedi nişin en en sağındaki ve en solundaki dışta kalan nişler, sağda ve solda pastoforium hücrelerine açılan birer açıklıktır. Ortadaki nişler ise birer sağır niştir. Apsiste taştan bir sunak masası ve önünde ahşap bir İncil kürsüsü bulunmaktadır.

Fotoğraf 175. Apsis Pastoforium Girişi

Fotoğraf 176. Apsis Genel Görünümü

Güneybatı köşede yer alan çan kulesi, kare planlı bir kaide üzerine oturtulmuş, üç bölümlü gövdeden meydana gelmektedir. Gövde kısmının üstünü Turabdin çan kulelerinin tipik dilimli kubbesi örtmektedir. Süsleme özelliklerine değinecek olursak şu şekilde tasvir edebiliriz. Alt bölümdeki kare kaide sade tutulmuş, kaidenin dört köşesine birer tane prizmatik taş süsleme ve prizmanın üzerine taş küre konulmak suretiyle, konik küre başlıklı bir süsleme elemanı elde edilmiştir. Kare kaidenin üzerinde üç bölümden meydana gelen gövde yükselmektedir. Gövdenin alt kısmındaki birinci bölümü silindirik planlıdır. Silindirik gövdenin etrafına altı tane sütunce yerleştirilmiştir. Sütunceler gövdenin etrafında birbirine eşit mesafede dolanmaktadır. Sütuncelerin üzerinde altıgen bir silme ikinci bölüm için zemin oluşturmuştur. Altıgen silmenin üzerine gelen ikinci bölüm altıgen bir gövde oluşturmuştur. Altıgen gövdenin her köşesinde yuvarlak kemerli birer sağır niş bulunmaktadır. Nişlerin kemer alınlığına istiridye yivleri ve güvercin figürü işlenmiştir. Nişler zigzagların oluşturduğu dikdörtgenler içine alınmıştır. İkinci bölüm iki bitkisel süslemeli kuşak ile son bulmaktadır. Üçüncü bölüm altı adet sütunun taşıdığı ve içerisinde çanın bulunduğu en üstteki bölümdür. Sütunlar yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Dilimli kubbe Üçüncü bölümü sonlandıran köşeli kaide üzerine oturmaktadır. Dilimli kubbenin kasnağını sivri kemerli nişcikler oluşturmaktadır.

Fotoğraf 177. Meryem Ana Kilisesi Çan Kulesi

Merkezi planlı kilisenin kubbesi dışarıdan kare planlı ve oldukça anıtsal bir görünüme sahiptir. Her köşe iki bölümlü bir düzenlemeyle oluşturulmuştur. Kare planlı kubbenin üzeri hafif konikleştirilerek tepe noktasına, küçük dilimli bir kubbecik yerleştirilmiştir. Kubbenin dört köşesine birer tane malzemesi taş haç motifi yerleştirilmiştir. Bezeme açısından dört cephe aynı düzenlemeye sahiptir. Her cephe yatay bir şekilde ikiye bölünmüştür. İki bölüm, dışa taşırılmış yatay bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. Alt bölümde yuvarlak kemerli yedi adet niş, üst bölümde yuvarlak kemerli beş adet niş yer almaktadır. Kemerlerin her bir ayağı birbirine bitişik ikiz sütunce üzerine oturmaktadır. Cephelerin alt bölümündeki yan yana dizili yedi niş, birbirinin aynı düzenlemeye sahiptir. Yuvarlak kemerli ve kemer ayakları sütunceye oturmaktadır. Nişler arasındaki fark ise, her nişin kemer alınlığında birbirinden farklı yüksek kabartma figürler yerleştirilmiştir. Alt kuşaktaki nişlere genellikle küre ve melek figürü yerleştirilmiştir. Cephelerin üst bölümündeki yan yana dizili beşer niş alt bölüme göre daha yoğun bezemelidir. Nişler yuvarlak kemerlidir ve kemer yayları zigzaglarla bezenmiştir. Yan yana ikişer sütunce yer almakta ve sütun başlıkları bitkisel bezemelidir. Üst bölümün kemer alınlıklarında yüksek kabartma haç, ve kutsal ruhun sembolü güvercin figürleri ter almaktadır. Meryem Ana Kilisesi, bezeme açısından

Turabdin kiliseleri arasında en yoğun bezemeye sahip kiliselerin başında gelir. Tepedeki kubbecik dilimlidir ve üzerinde metal malzemeden haç ve güvercin figürü bulunmaktadır.

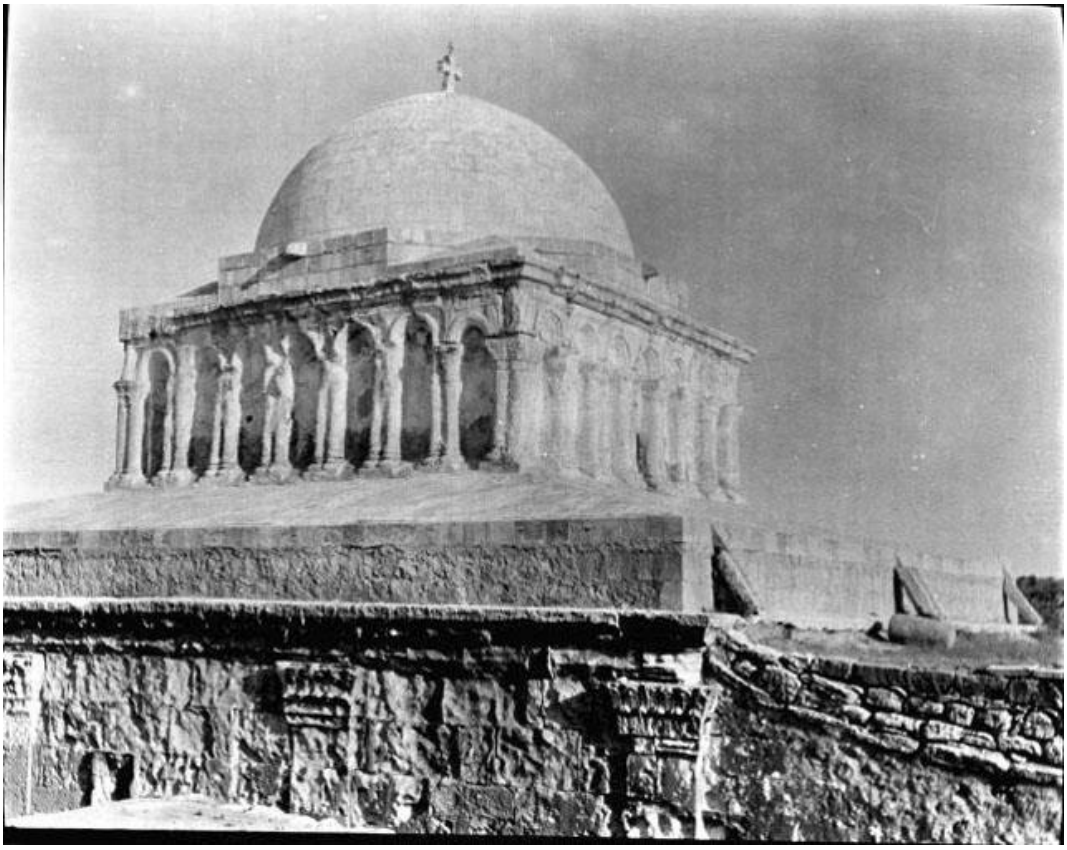

Fotoğraf 178. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi

Fotoğraf 179. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi

Gertrud Bell'in 1909 yılı fotoğraflarında kubbe farklıdır. Yüksekçe tutulmuş kare bir kasnağın, üç sıra taş örgü ile sekizgen kasnağa dönüştürülmesi ile yüksek bir platform elde edilmiştir. Elde edilen platform üzerine kubbe inşa edilmiştir. Kare kasnakta, yuvarlak kemerli yedi adet niş yer almaktadır. Kemerlerin her bir ayağı birbirine bitişik ikiz sütunce üzerine oturmaktadır. Nişler aynı düzenlemeye sahiptir. Yuvarlak kemerler sütuncelere oturmaktadır. Nişlere genellikle küre ve melek figürü yerleştirilmiştir. Kubbenin üzerinde taş malzemeden bir haç sembolü bulunmaktadır.

Fotoğraf 180. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi, Gertrude Bell, 1909[376]

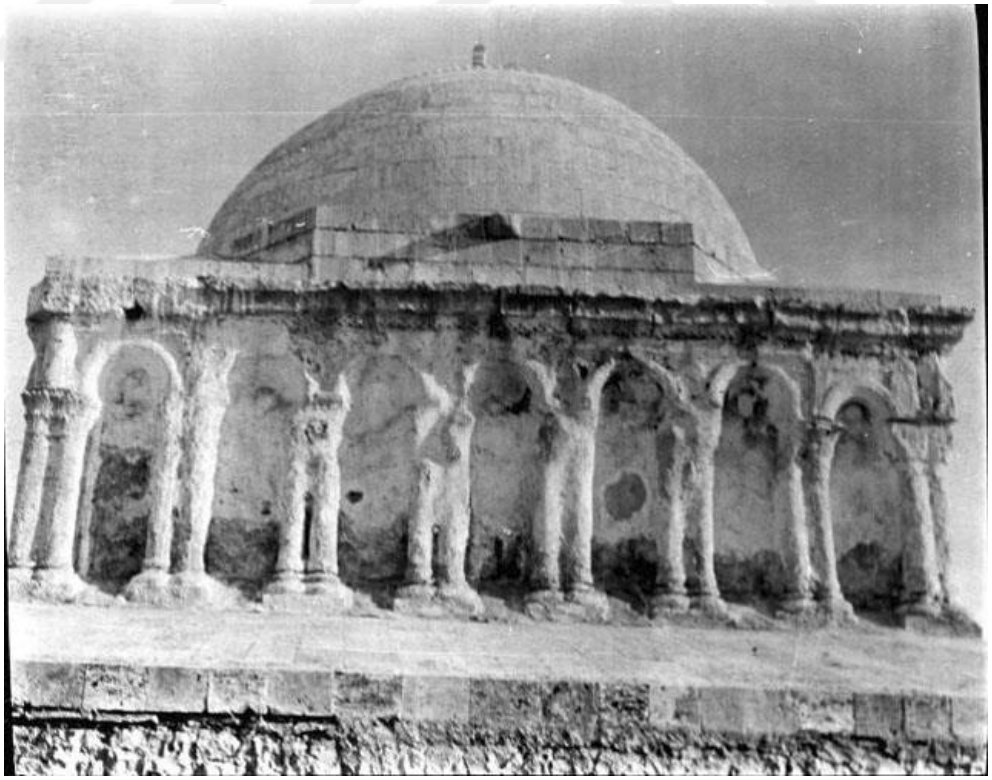
Kubbe günümüzde farklıdır. Kubbenin üzerine oturduğu kare kasnağın, üst kotta tekrarlanması ile kubbe kare planlı bir yapı içerisine alınmıştır. Üzeri konikleştirilerek örtülmüştür. Sonradan eklenen üst bölümünde yan yana dizili beşer niş bulunmaktadır. Nişler alt bölüme göre daha yoğun bezemelidir. Nişler yuvarlak kemerlidir ve kemer yayları zigzaglarla bezenmiştir. Yan yana ikişer sütunce yer almakta ve sütun başlıkları

[376] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3563.

bitkisel bezemelidir. Üst bölümün kemer alınlıklarında yüksek kabartma haç ve kutsal ruhun sembolü güvercin figürleri ter almaktadır.

Fotoğraf 181. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi

Fotoğraf 182. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi, Gertrude Bell, 1909[377]

[377] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3565.

4.4.5. Malzeme ve Teknik

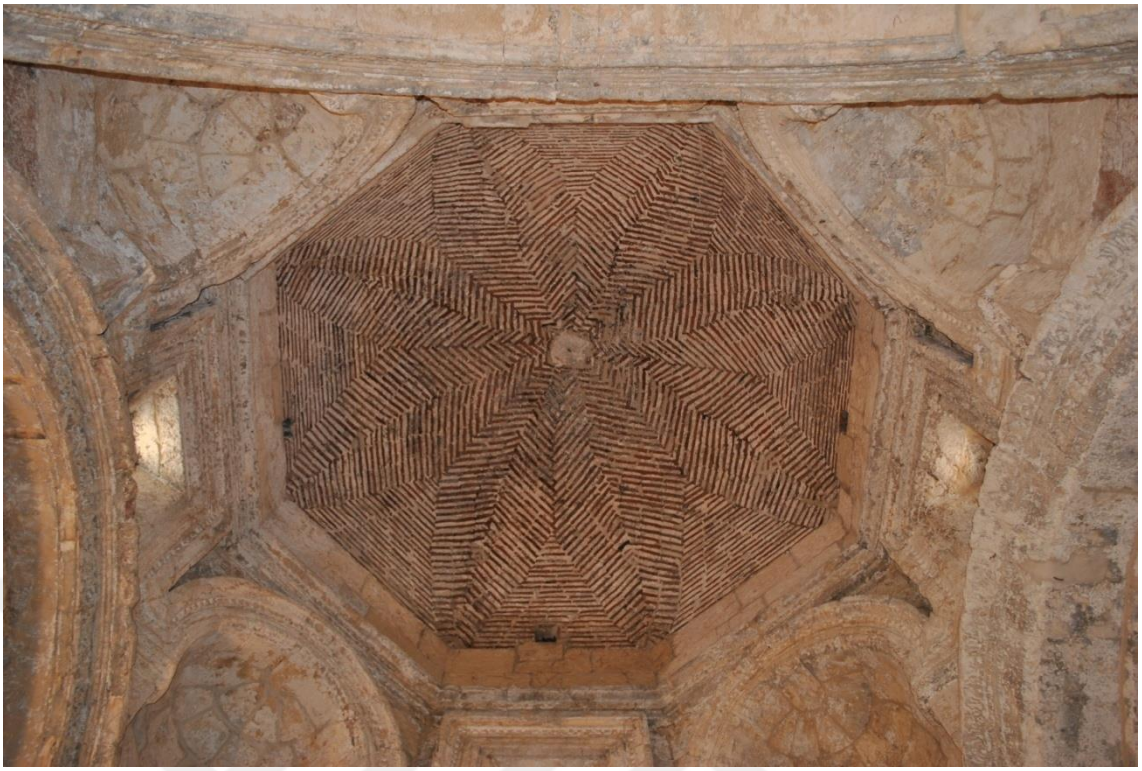
Meryem Ana Kilisesi, dışarıdan yüksek duvarlarla çevrili anıtsal bir yapıdır. Kâgir duvarlar, kaba yontma taş malzemelidir. Fakat yapının onarım gören ve yenilenen kısımları düzgün kesme taş malzemelidir. Anıtsal portaller, çan kulesi, kemerlerler, nişler, kubbe ve bezemeli bölümlerin tümünde ince bir işçilik, yüksek bir sanat ve düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kilisenin narteksindeki tonozda ve naosundaki kubbede üst örtüyü hafifletici tuğla malzeme kullanılmıştır.

Fotoğraf 183. Meryem Ana Kilisesi Apsis Yarım Kubbesi

Fotoğraf 184. Meryem Ana Kilisesi Narteks Tonozu

Fotoğraf 185. Meryem Ana Kilisesi Kubbesi İçten Görünümü

4.5. MOR İZOZOEL KİLİSESİ

Katalog No : 5

Plan : 9

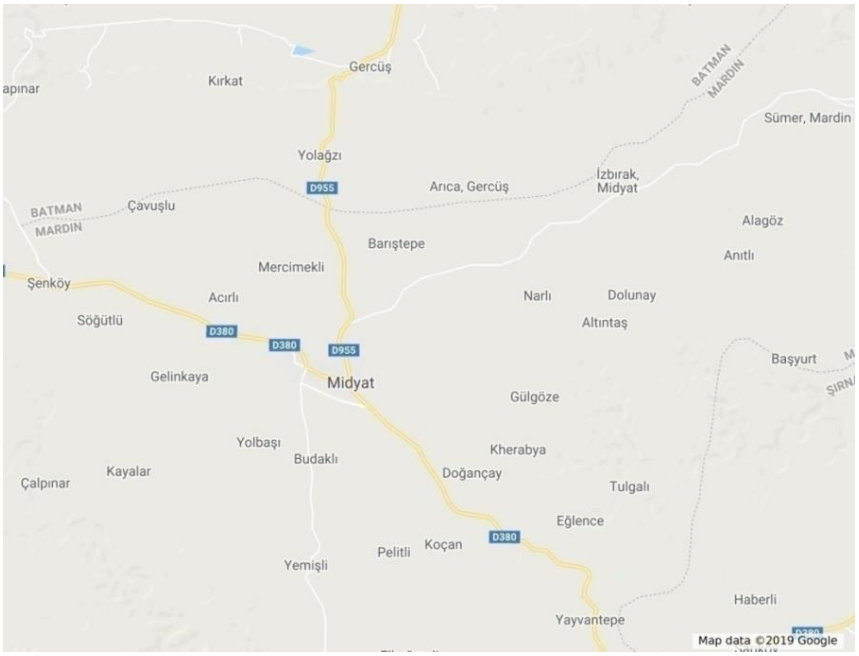
Fotoğraf : 186-222

4.5.1. Tarihçesi

Kilise, Mor İzozoel'e adanmıştır. Mor İzozoel 304'te Diocletion'un katliamı sırasında Roma'da öldürülen Samosata eyaleti başkanının oğludur.

Kilisenin yazlık bölümünde apsisin üzerindeki yazıtta şu yazı yer alır; "Bu Beth Slutho (yazlık kilise), Yunanlıların 1246 yılında (M.S. 934) , Mor İwannis'in metropolitlik, Mor Adai'in başrahiplik döneminde ve Thomas (papazken ?) zamanında yaptırılmıştır[378]. Gertrude Bell, Mor İzozoel'in Mor Kuryakos'tan daha geç dönem bir kilise olduğunu söyler ve bu kiliseleri İS. 700'e tarihlendirir[379].

4.5.2. Yapının Yeri

Harita 8. Midyat Altıntaş Köyü Haritası[380]

[378] Keser, 69.
[379] Bell, 82.
[380] https://www.google.com/maps/d/print?hl=tr&mid=

Mardin iline bağlı, Midyat ilçesinin, Altıntaş köyünde bulunmaktadır. Midyat'ın 9 kilometre kuzeydoğusundadır. Kilise köyün en yüksek noktasında, köye hâkim bir konumdadır. Bir taraftan köye diğer taftan ovaya kuşbakışı bakmaktadır. Kilise duvarları oldukça yüksek ve kalın tutularak dışarıya kapalı bir şekilde inşa edilmiştir.

Fotoğraf 186. Mor İzozoel Kilisesi Kuzeybatı Görünümü, Gertrude Bell, 1909[381]

Fotoğraf 187. Mor İzozoel Kilisesi Kuzeybatı Görünümü

[381] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3515

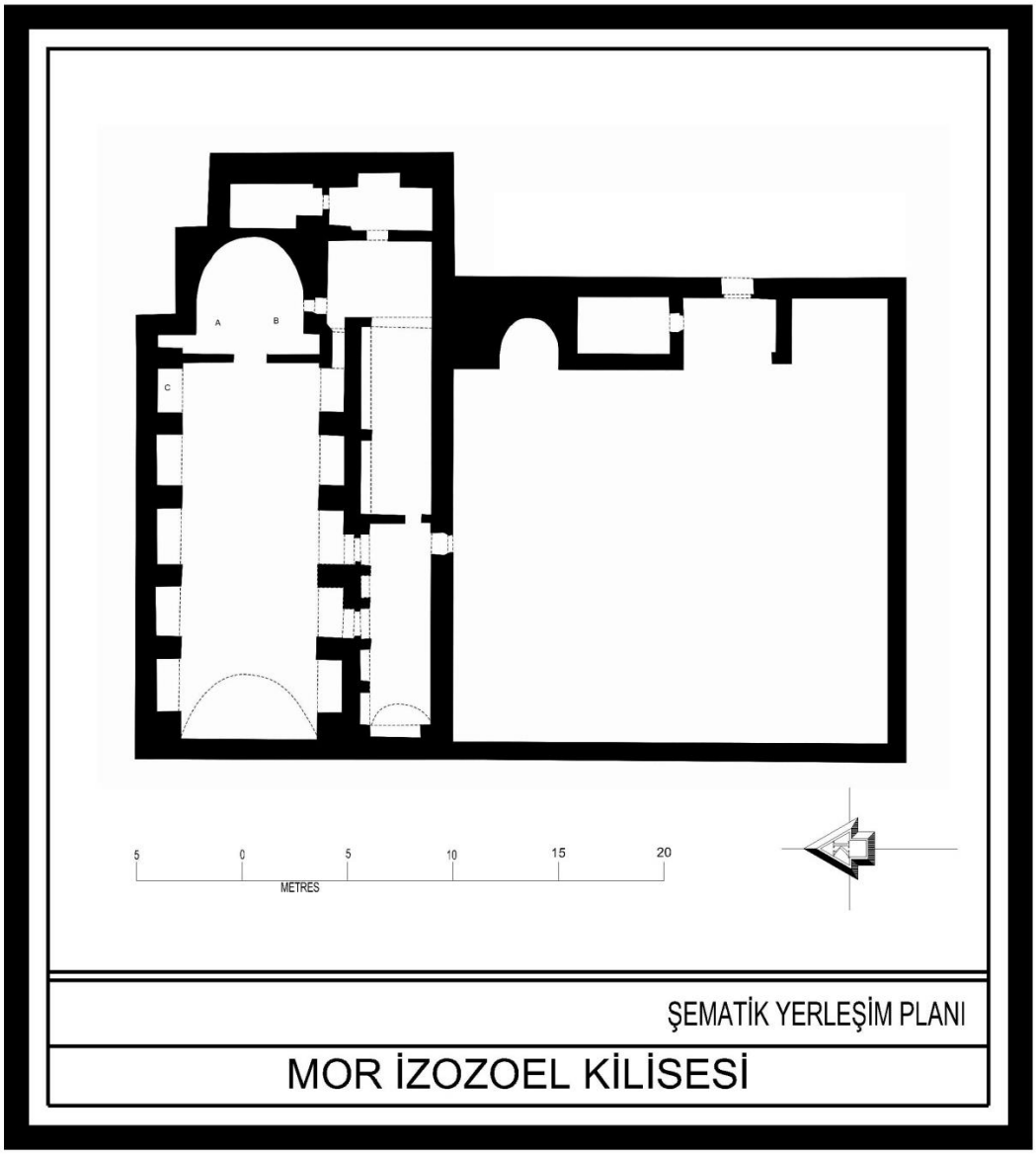
4.5.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Mor İzozoel Kilisesi planı; Parokial plan tipi dediğimiz tiptedir. Bu tip plan doğu batı aksında uzanan, yan duvarlarında dayanma kemer ve sütunlarının olduğu, beşik tonozlu bir nef ve nefin doğu ucunda yarım daire şeklinde bir apsisten oluşan kilise planıdır. Kısacası, parokial planı, doğu-batı aksında tek nefli bazilikal plan olarak tanımlayabiliriz.

Mor İzozoel Kilisesi'nin avlusu yapının güneyinde bulunmaktadır. Avluya giriş, doğudaki kapı açıklığından sağlanmaktadır. Giriş kapısı, tonoz örtülü bir abbara ile sağlanmaktadır. Abbaranın güneyinde tuvaletler, kuzeyinde ise abbaraya bitişik dikdörtgrn planlı küçük ölçekli bir oda ve odanın bitişiğinde, doğuya bakan bir apsis bulunmaktadır. Bu bölüm kilisenin yazlık kilisesidir. Yazlık kilise apsisi Mor İzozel Kilisesinin narteksi ve abbaranın bitişiğinde bulunan dikdörtgen planlı odanın arasında yer almakyadır. Süryani Ortodoks kiliselerinde sıkça karşılaşılan yazlık kiliseler bölgenin iklim özelliğinden dolayı yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Yuvarlak kemerli, düzgün taş bezemeli apsisin kemer alınlığında haç motifi bulunmaktadır.

Kiliseye giriş güneydeki narteksten sağlanmaktadır. Narteksin üzerinde karşılıklı iki oda bulunmaktadır. Batıdaki oda misafir odası, doğudaki oda ise manastır sakinlerinin ortak kullandığı bir mekândır. Narteksten naosa iki açıklık ile giriş sağlanabilmektedir. Naos doğu-batı aksında tek nefli tonoz örtülüdür. Tek nefli naosun kuzey ve güney duvarlarında dayanma kemer ve payeleri bulunmakyadır. Nef, 17.4 metre uzunluğunda, 8.97 metre genişliğindedir.

Naosun doğusunda oldukça büyük tutulmuş apsis yer almaktadır. Apsisin güneyinde küçük ölçekli bir oda bulunmaktadır. Bu oda vaftiz odasıdır ve bu mekâna "Mor Sharlito" denilir. Doğuda apsis nişi ve nişin önünde bir ambon yer almaktadır. Yapının güney duvarında vaftiz teknesi bulunmaktadır. Kaideden yukarıya doğru genişleyen vaftiz teknesi oldukça sade tutulmuş taş malzemeli bir teknedir. Üst örtüsü tonoz olan yapının dışarıdan görünümü düz dam şeklindedir. Tonozun malzemesi tuğladır.

Çizim 5. Mor İzozel Kilisesi Planı[382]

Kısaca plan özelliğini tanımladığımız kilisenin mimari özelliğine bakacak olursak, köyün en yüksek noktasında, avlu duvarı ile dışarıya kapatmış, doğu cephesi dışında son derece sade tutulmuş, moloz taş örgülü bir yapı ile karşılaşıyoruz.

Kilise 1997 yılında bir onarım görmüştür[383]. Kilisede yapılan restorasyon sonrası eklenen güney bölümü ve çan kulesi düzgün kesme taş malzemedir. Çan kulesi 1952'de eklenmiştir[384]. Bölgedeki tüm kiliselerde son dönem yapılan restorasyon çalışmaları esnasında ihtiyaca göre eklenen bölümler ve çan kuleleri daha dekoratif ve düzgün

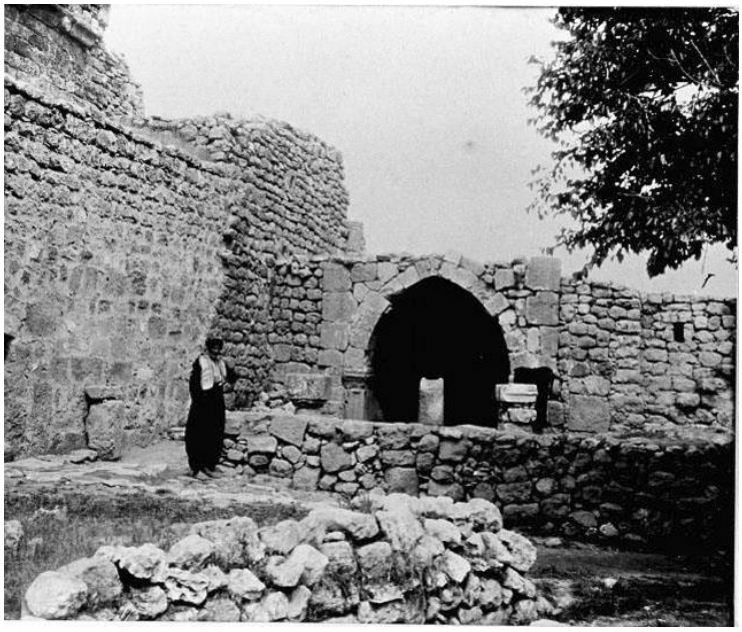
[382] Bell, 14.
[383] Keser, 69.
[384] Keser, 69.

kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Yapıların orjinalinde ise moloz taş malzeme kullanımı oldukça yaygındır. İçerden tonoz örtülü dışarıdan düz dam örtülü masif bir yapıdır.

Kilisenin doğu cephesinden bir abbara ile kilise avlusuna giriş sağlanır. Abbara uygulaması bölgede gerek dini mimaride gerekse sivil mimaride sıkça karşılaşılan bir mimari öğedir. Abbaraya bitişik yazlık kilise apsisi yer almaktadır. Yazlık kilise Mor İzozel Kilisesi'nin narteksine bitişiktir. Doğuya bakan yazlık kilise apsisi yuvarlak kemerlidir. Apsis yarım dairesinde kabartma bir haç motifi bulunmaktadır.

Fotoğraf 188. Mor İzozel Kilise Avlusu Doğu Cephesi

Fotoğraf 189. Mor İzozel Kilise Avlusu Doğu Cephesi, Gertrude Bell, 1909[385]

[385] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3517

Güneyde bulunan kilisenin narteksi dışarıdan düz duvar şeklinde oldukça basit bir şekilde ele alınmıştır. Kapının sağında ve solunda çok küçük birer mazgal pencere mevcuttur. Narteks doğu-batı aksında dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülüdür. Doğusunda terasa açılan merdivenler yer almaktadır. Narteksin üzerinde terasa açılan iki oda bulunmaktadır. Bu odalardan batı ucundaki misafir odasıdır. Doğudaki oda ise manastır sakinlerinin toplandığı bir mekândır.

Fotoğraf 190. Narteks Batıdan Görünüm

Fotoğraf 191. Narteks Doğudan Görünüm

Naosun kuzey ve güney duvarlarında, karşılıklı beşer tane kemer ve dayanak payeleri bulunmaktadır. Kemerler at nalı kemerlidir. Kemerlerin oluşturduğu nişler içerisinde ruhanilere ait mezar kitabeleri yer almaktadır. Doğudaki apsis yuvarlak kemerli bir templon ile kapatılmıştır. Elif Keser, apsisi anlatırken "*Gertrude Bell'in anlattığı templon ve bema yoktur*" ifadesini kullanmıştır [386] . Templon duvarı muhtemelen 2002 yılından sonra eklenmiştir. Templon duvarının arkasında bulunan apsis nişinin 1938 yılında yapıldığı ifade edilmektedir[387]. Naosun batı duvarında biri üstte, ikisi altta olmak üzere, yuvarlak kemerli, üçlü pencere uygulamasına gidilmiştir. İçerden tonoz örtülü, dışarıdan düz dam şeklindedir. Naosta, apsisin tam karşısında, cemaate ait ilk sıra dizisinin ortasında yuvarlak yekpare taş malzemeli bir masa bulunmaktadır. Masanın ayağı, yuvarlak yekpare bir kaidedir. Masanın naostaki kullanım amacıyla ilgili bilgiye hiç bir kaynakta değinilmemiştir ve oradaki konumuyla ilgili her hangi bir açıklamaya rastlanmamıştır.

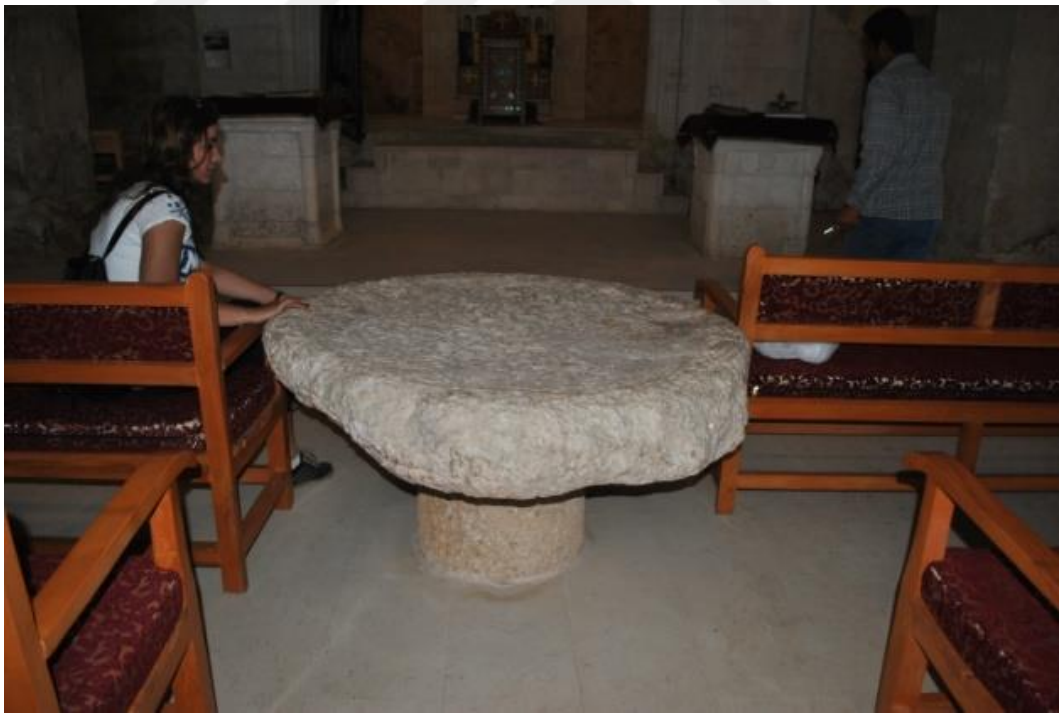

Fotoğraf 192. Mor İzozel Kilisesi Naosu Doğu Cephesi

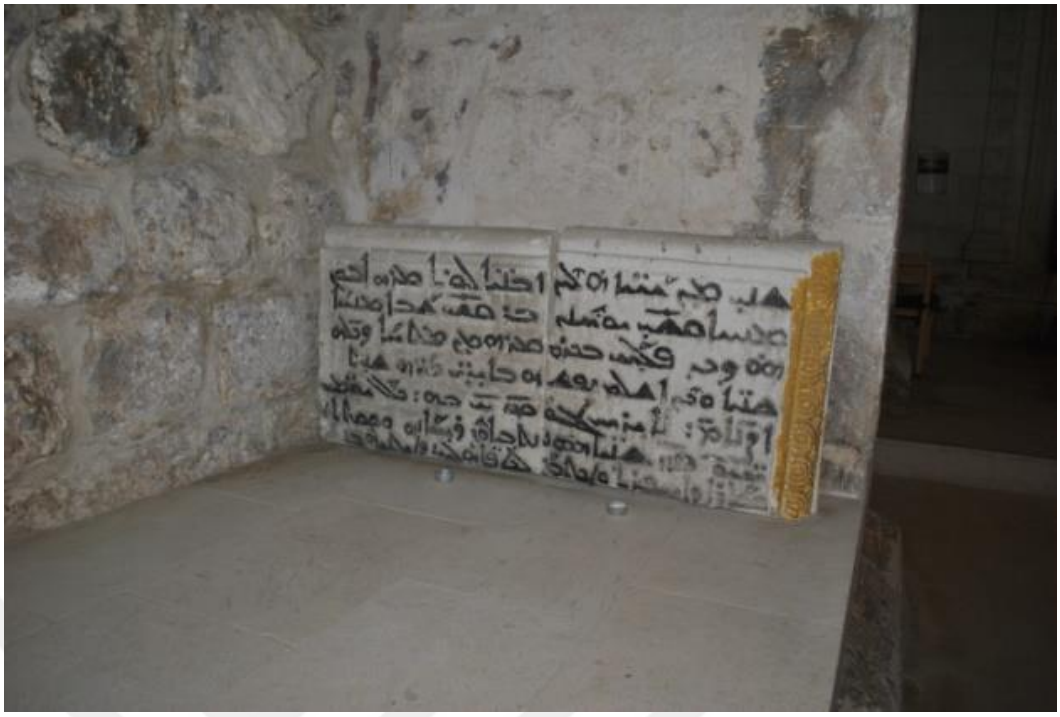
[386]Keser, 70.
[387] Keser, 70.

Fotoğraf 193. Mor İzozel Kilisesi Naosu Batı Cephesi

Fotoğraf 194. Naosta Bulunan Taş Masa

Fotoğraf 195. Naos Nişlerinde Bulunan Mezar Kitabeleri

Fotoğraf 196. Naos Kuzey Cephesinde Bulunan Dayanma Kemerleri

Süryani Ortodoks kiliselerinde apsise "kduşkudşin" denir. Bu bölüm kiliselerin ana litürji elemanıdır. Kilisenin apsisi naostan yüksekte tutulmuştur, üç basamakla çıkılmaktadır. Bema ile apsisi birbirinden ayıran templon duvarında, yuvarlak kemerli

anıtsal bir portal apsise açılmaktadır. Yuvarlak kemerli apsis nişi düzgün kesme taş malzemeli ve bezemelidir. Apsis kemerinde, palmiye yaprakları, tespih ve kamış bezemeleri ile haç motifleri içeren bir firiz dolaşmaktadır. Firizin alt bölümünde kare blok bezemeler bulunmaktadır. Apsis yarım kubbesi üzerinde bir haç kabartması yer almaktadır. Elif Keser'den aldığımız bilgilere göre; Apsis ve üzerindeki kemerin 1938'de yapıldığı söylenmektedir. Önündeki İncil Aziz Günel tarafından 1952'de yazılmıştır.[388] Apsis Süsleme Özellikleri isimli başlıkta tekrar ele alınacaktır.

Fotoğraf 197. Kilise Apsisi

Plan özelliğinde de değinildiği gibi apsisin güneyinde küçük ölçekli vaftiz odası bulunmaktadır. Bu mekâna "Mor Sharlito" denilir. Doğuda apsis nişi ve nişin önünde bir ambon yer almaktadır. Yapının güney duvarında vaftiz teknesi bulunmaktadır. Kaideden yukarıya doğru genişleyen vaftiz teknesi oldukça sade tutulmuş taş malzemeli bir teknedir.

[388] Keser, 70.

Fotoğraf 198. Vaftiz Odasındaki Apsis Nişi

Fotoğraf 199. Vaftiz Odasındaki Ambon

Fotoğraf 200. Vaftiz Odasındaki Vaftiz Teknesi

Kilise'nin planı Arnas'taki Mor Kuryakos Kilisesi ile benzerlikler gösterirken örtü sistemi ve tuğla işçiliği ise Salah'ta bulunan Mor Yakup Manastırına eş durur.

Kilisenin güneybatı ucunda, 1952 yılında yapılmış çan kulesi bulunmaktadır. Narteksin üstündeki odalar ve çan kulesi kilisenin orijinalinde olmayıp, sonradan yapılmış bölümlerdir. Elif Keser'in verdiği bilgilere göre, kilise 1997 yılında onarılmıştır. Onarım kilisenin ilk haline çok aykırıdır. Turabdin'de bu tür bilinçsiz onarımlar çok yaygındır. Ancak bu davranış, yapıları yıkılmaya bırakmanın alternatifidir.[389]

[389] Keser, 69.

Fotoğraf 201. Çan Kulesi ve Sonradan Eklenen Bölüm

Fotoğraf 202. Çan Kulesi

4.5.4. Süsleme Özelliği

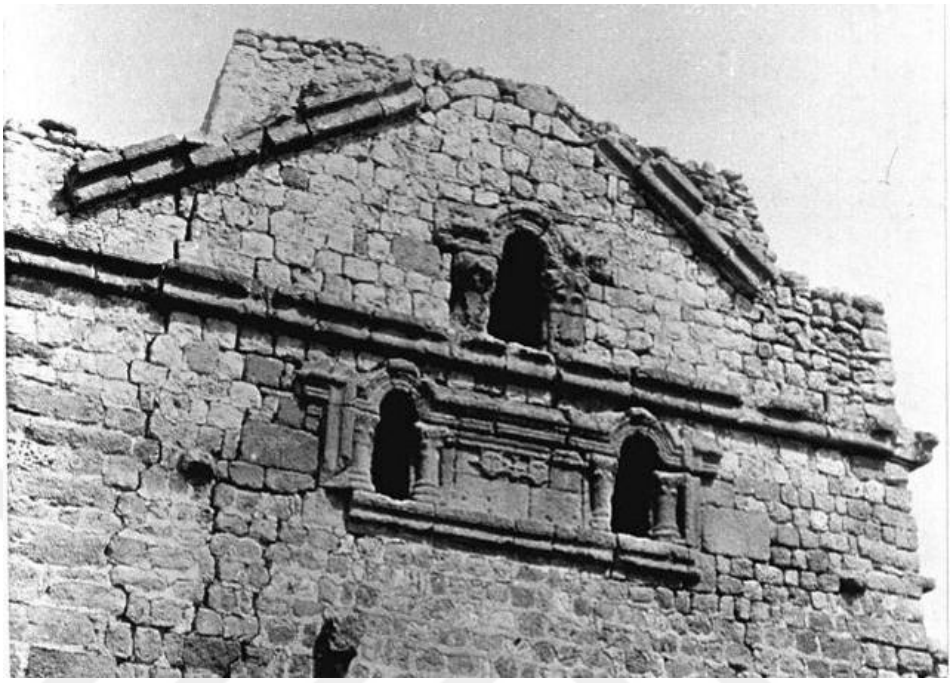
Yapının dış cepheleri oldukça sade tutulmuş ve dışarıya kapalı bir düzenlemeye sahiptir. Yapının batı cephesinde naosu aydınlatan üç pencere bulunmaktadır. Pencerelerden biri yukarıda, diğer ikisi aşağıda olmak suretiyle dış cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Pencereler yuvarlak kemerli ve oldukça dar tutulmuşlardır. Kemerler sütuncelere oturmaktadır. Üstteki pencere beşik tonoz üçgeni içine alınarak altından bir silme geçirilmiştir. Böylelikle alttaki iki pencereden silme ile ayrılmıştır. Alttaki iki pencere kemer yaylarından uzanan silmelerle ve alttan uzanan bir silme ile birbirine bağlanmıştır. Pencereler arasında kalan boşluğa, birbirine bağlı iki tane yüz figürü işlenmiştir. Batı cephenin, güney köşesinde yapının narteksinin üstüne sonradan eklenen mekânın yuvarlak kemerli, düzgün kesme taş malzemeli iki penceresi bulunmaktadır. Kemerlerin atkı taşı dilimli bir bezemeye sahiptir.

Fotoğraf 203. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi

Gertrude Bell'in 1909 yılı fotoğrafında batı cephesi, sonradan yapılan ufak onarımlar dışında aynı özelliği yansıtmaktadır. 1909 yılı fotoğrafında üst örtü tonoz hizasında ve çift meyilli çatı görünümündedir. 1938 ve 1997 yıllarında onarıldığını biliyoruz. Kilise görevlilerinden alınan bilgi doğrultusunda 1997 yılında tonozun

dışarıdan düz dam şeklinde örtüldüğü bilinmektedir. Üst örtüde yapılan değişiklik, güneybatı köşeye eklenen çan kulesi ve derz dolguları dışında kilise batı cephesi 1909 yılı ile aynı durumdadır.

Fotoğraf 204. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi Detay, Gertrude Bell, 1909[390]

Fotoğraf 205. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi Detay

[390] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3516

Fotoğraf 206. Mor İzozel Kilisesi Batı Cephesi Detay

Güneybatı köşede çan kulesi yer almaktadır. Çan kulesi kilisenin orjinalinde yoktur. Kiliseye 1952 yılında eklenmiştir. Çan kulesi iki bölümden oluşmakta ve iki bölümün üzerini dilimli bir kubbe örtmektedir.

Fotoğraf 207. Mor İzozel Kilisesi Çan Kulesi

Kulenin altındaki birinci bölüm altıgen bir gövdedir. Altıgenin her köşesinde yuvarlak kemerli birer sağır niş bulunmaktadır. Kemerlerin içerisinde istiridye yivleri, bitkisel ve geometrik süslemeler bulunmaktadır. Altıgen kaidenin üzerinde altı tane sütunun oluşturduğu ikinci bölüm yükselmektedir. Sütunlar yuvarlak kemerlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Kemerlerin üzerinde, altı köşeyi saran, altı kollu yıldızların meydana getirdiği bir hat dolanmaktadır. Altıgen kaide üzerini dilimli bir kubbe örtmektedir. Kubbenin altında sekiz yuvarlak kemerli sağır niş kubbeyi çevrelemektedir. Üzeri ise dilimli bir yapı oluşturmaktadır. Kubbenin üzerinde kutsal ruhu simgeleyen metal bir güvercin, yine metal malzemeden yapılmış haç üzerinde yer almaktadır.

Avlunun doğu duvarında yazlık bir kilise bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli apsisi bulunan yazlık kilise, düzgün kesme taş malzemeli ve oldukça sade tutulmuştur. Kemer alınlığında büyük bir haç motifi bulunmaktadır. Kemer alınlığı ve kemer nişinin birleştiği hattaki silmede madalyon bezemeler yer almaktadır. Apsisin önünde taş malzemeli, haç ve bitkisel bezemeli bir ambon yer almaktadır

Fotoğraf 208. Mor İzozel Kilisesi Yazlık Apsis

Doğudaki apsis bölümü, düzgün kesme taşın ince ve ustaca işlenmesiyle oluşturulmuştur. Templonun orta kısmı, apsis bölümüne yuvarlak kemerli anıtsal bir

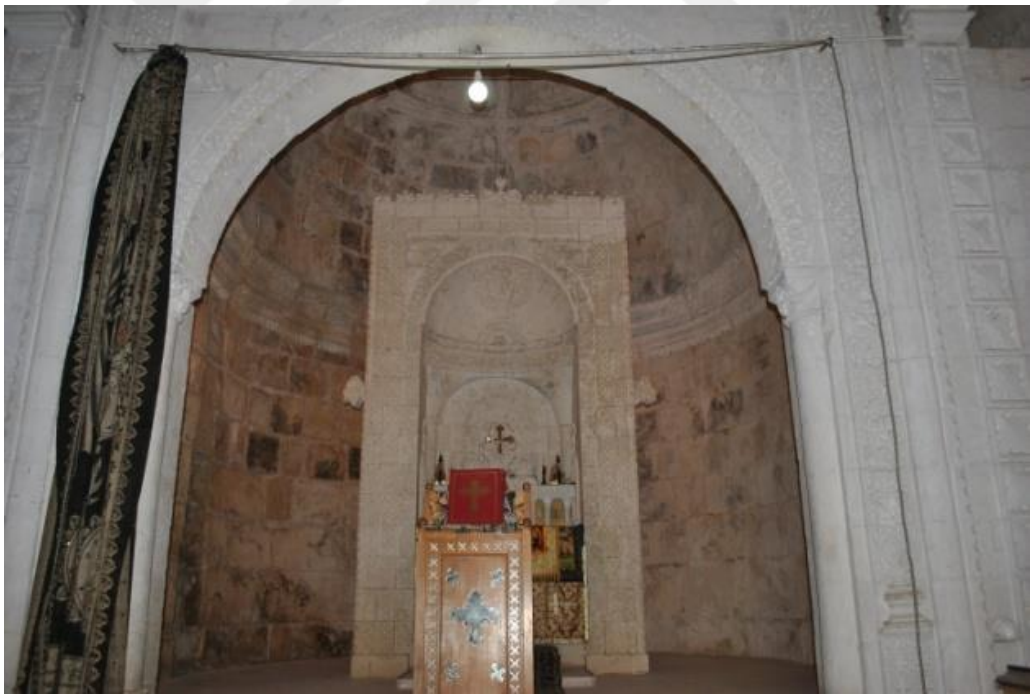
şekilde açılmaktadır. Apsiste düzgün kesme taş malzemeli apsis nişi yer almaktadır. Apsise açılan templon girişi, anıtsal boyutta bir taç portaldir. Kemer ayakları korint usluplu sütuncelere oturmaktadır. Yuvarlak kemerli dikdörtgen portal en dıştan iki bitkisel bezemeli bordür ile sınırlanmıştır, ilk bordürde üstte siyah boyalı Süryanice bir yazıt yer almaktadır. Kemer köşelikleri de yine bitkisel ve geometrik süslemelerle bezelidir. Dikdörtgen portali atlar duvarına birleştiren kaynaştırma duvarlarının üzerinde, her iki tarafta, konik bir taşın üzerine yine bir taş kürenin konulmasıyla oluşturulmuş süsleme unsuru yer almaktadır. Konik süslemelerin altında yere kadar uzayan kare levhaların alt alta dizilmesiyle oluşmuş bir bordür uzanmaktadır.

Fotoğraf 209. Mor İzozel Kilisesi Templon Duvarı ve Apsisi

Fotoğraf 210. Mor İzozel Kilisesi Apsisi

Fotoğraf 211. Mor İzozel Kilisesi Apsisi

Bemada yer alan apsis nişi, yuvarlak kemerli, dikdörtgen, düzgün kesme taş malzemeli bir niştir. Apsis nişi, dıştan iki tane bitkisel ve geometrik süslemeli bordür ile çevrelenmektedir. Kemer yayı aşağıda yere kadar uzanan, bitkisel bezemeli bir bordürle oluşturulmuştur. Niş kemer alınlığında kutsal ruhu simgeleyen güvercin figürü bitkisel

bezemenin içinde kabartma tekniği ile yapılmıştır. Kemer alınlığı iki sıra bordür ile sonlanmıştır. İlk bordürde Süryanice bir yazıt, alt bordürde ise bitkisel bir bezeme yer almaktadır. Apsis nişinin tam ortasında altın varaklı bir haç, onun da etrafında Süryanice yazıt ve bitkisel süslemeler mevcuttur. Apsis nişinin önünde ahşap İncil kürsüsü bulunmaktadır.

Fotoğraf 212. Mor İzozel Kilisesi Apsis Nişi

Bemanın önünde yan yana birbirine paralel iki kürsü bulunmaktadır. Düzgün kesme taş malzeme kullanılan kürsülerin köşelerine birer sütunce konulmuştur. Sütuncelerin üzerine yekpare bir Midyat taşı konularak masa oluşturulmuştur.

Fotoğraf 213. Mor İzozel Kilisesi Apsis ve Kürsüleri

Fotoğraf 214. Mor İzozel Kilisesi Kürsü

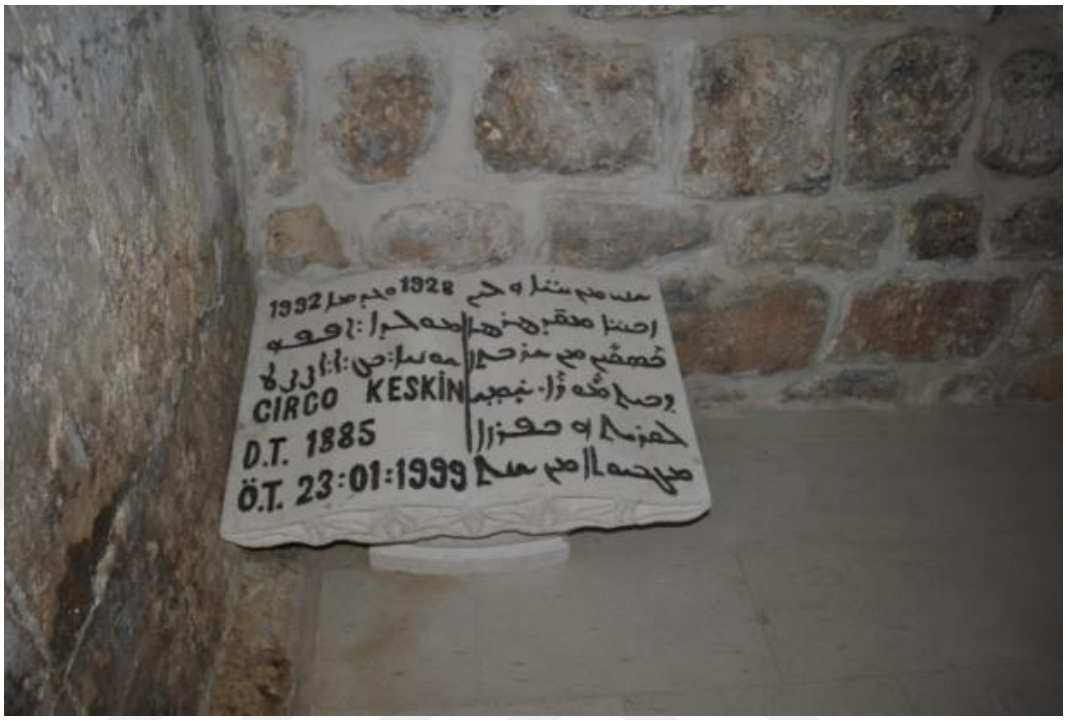
Fotoğraf 215. Mor İzozel Kilisesi Kürsü

Apsisin güneyinde küçük ölçekli vaftiz odasına "Mor Sharlito" denilir. Bu mekânda doğuda bir apsis nişi ve nişin hemen önünde İncil kürsüsü ya da ambon diye adlanıra bileceğimiz, düzgün kesme taş malzemeli yapı elemanı yer almaktadır. Üç parçadan oluşan sunak masasının ayaklığı yoğun bitkisel bezemelidir. Buradaki bezemeler asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımlarından meydana gelmiştir.

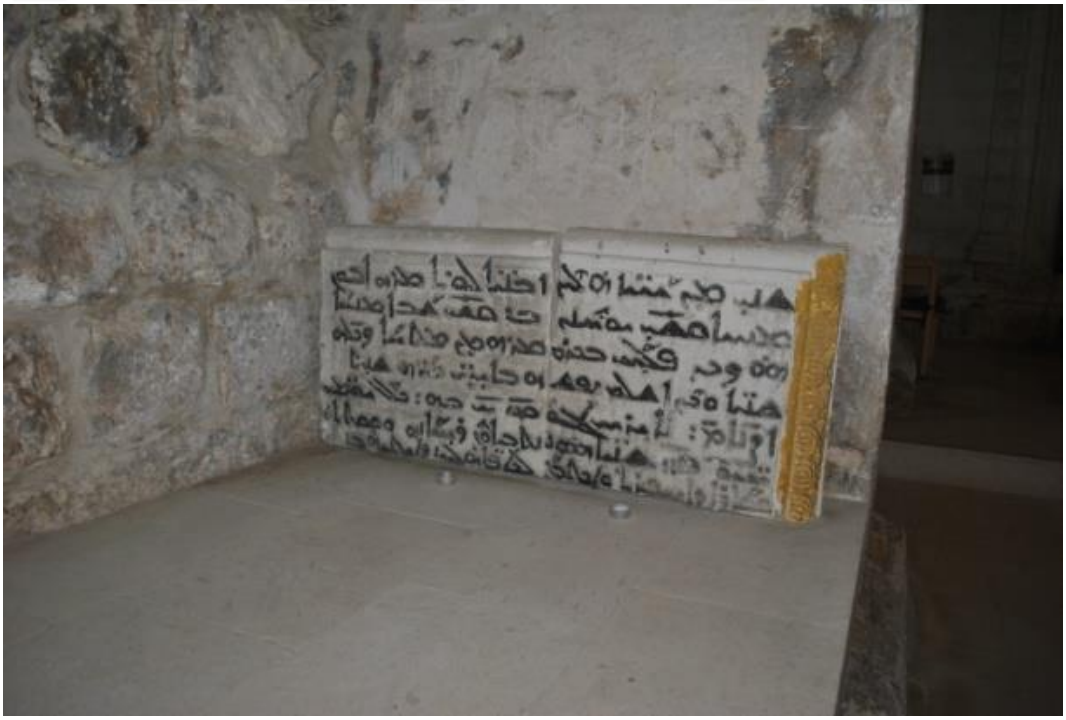

Fotoğraf 216. Vaftiz Odasındaki Ambon

Doğu batı doğrultusunda uzanan naosun kuzey ve güney duvarlarındaki nişlerde ruhanilere ait mezar kitabeleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 217. Naosta Bulunan Mezar Kitabeleri

Fotoğraf 218. Naosta Bulunan Mezar Kitabeleri

4.5.5. Malzeme ve Teknik

Yapıda genel olarak kaba moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kullanılan taş yöreye özgü kireç taşıdır. Yapıya sonradan eklenen bölümler düzgün kesme taş malzemeli bölümlerdir. Naos bölümünde, beşik tonozun atkı ve kemerleri tuğla malzemelidir. Mor Gabriel ve Mor Yakup manastırında taş olan atkı kemerleri Mor İzozoel'de tuğla malzemedendir. Nefin kuzey ve güney duvarlarında, dayanak ayak kemerleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 219. Yapının Sonradan Eklenen Kısımları Düzgün Kesme Taş malzemelidir

Fotoğraf 220. Tuğla Malzemeli Tonoz Örtü

Fotoğraf 221. Tuğla Malzemeli Tonoz Örtü, Gertrude Bell, 1909[391]

Fotoğraf 222. Moloz Taş Örgülü Naos Genel Görünüm

[391] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3525

4.6. MOR KURYAKOS KİLİSESİ

Katalog No : 6

Plan : 10

Fotoğraf : 223-241

4.6.1. Tarihçesi

Kilisenin adandığı Mor Kuryakos; Gertrude Bell'in bahsettiği Aziz Cyriacus'tur. Halk arasında Kuryakos olarak adlandırılır. Aziz Kuryakos, Aziz İzozoel ile aynı yılda, yani 304'te annesi Julitta ile Tarsus'ta şehit edilmiştir[392]. Ortodoks Süryani geleneğinde küçük ölçekli, köy ve mahalle kiliseleri bir azize adanması çok yaygın bir gelenektir. Mehmet Şimşek Süryanilerde Manastır Geleneği adlı çalışmasında Mor Kuryakos ve annesi Yuliti'nin hikâyesini şöyle aktarmaktadır. "*Süryani Kilise takviminde 15 Temmuz günü "Mor Kuryakos ve annesi Yuliti" günü olarak kutlanmaktadır. Mor Kuryakos'un babası orduda general, annesi kraliyet sarayından olan Mor Kuryakos varlıklı bir aileye mensuptu. Mor Kuryakos henüz üç yaşında iken babasını kaybeder. Kral putlara tapmayı ret edenleri öldüreceğini ilan edince, Mor Kuryakos'un annesi Yuliti putlara tapınmayı ret edince oğlunu ve iki hizmetçisini alarak Konya'ya kaçar. Orada da durumun tehlikeli olduğunu görünce Tarsus'a gider. Fakat burada ihbar edilmesi üzerine Vali Aleksander'in huzuruna getirilir. Vali ona, kim olduğunu sorunca, Hıristiyan olduğunu ve kraliyet soyundan geldiğini söyler. Vali ilk önce onu putlara tapma konusunda ikna etmeye çalışır. Onun kararlılığını görünce kucağındaki çocuğu Kuryakos'u elinden alıp yere fırlatır. Kral, anne Yuliti'in önce kırbaçlanmasını daha sonar da başının kesilmesini emreder. Kuryakos ve annesi Yuliti, İS. 304 yılında şehit edilirler. Hizmetçileri cansız bedenlerini Tarsus'un dışında bir mağaraya götürürler. Daha sonar hayatta kalan bir hizmetçileri Hıristiyan cemaate mezarlarının yerini gösterir ve bunun üzerine bir kilise inşa edilir*"[393].

Mor Kuryakos Manastırı VIII. yüzyıl Süryani Ortodoks manastırıdır. Elif Keser'in verdiği bilgiye göre, kilise apsisine VIII. yüzyılda şunlar yazılmıştır. "… *Kutsal*

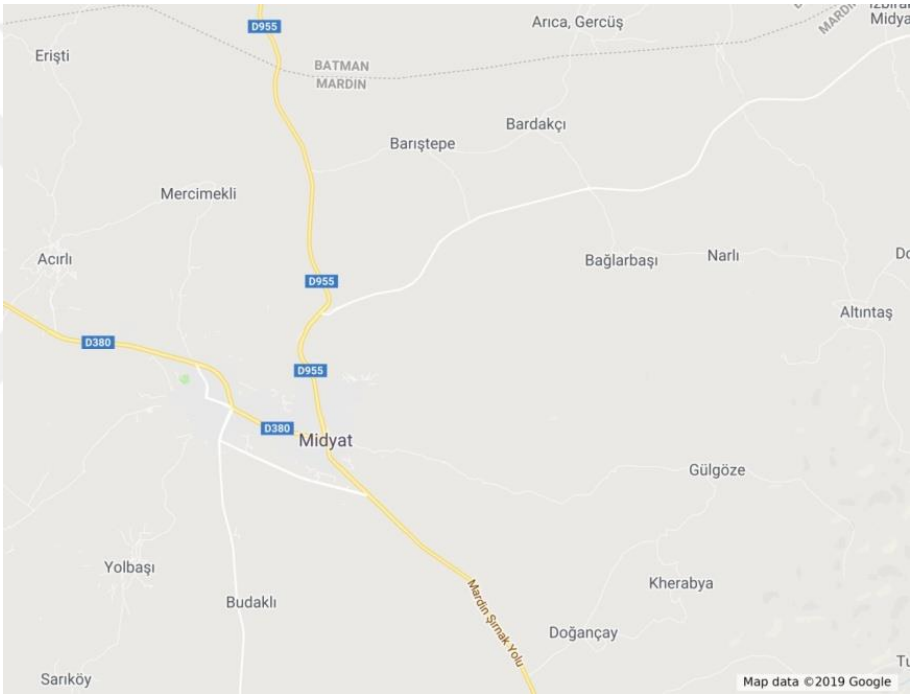
[392] Keser, 73.
[393] Şimşek, 37.

övgüyle, Yunanlıların 1106 yılında (M.S. 794) bu kilise yaptırılmıştır; bunu Theodotios yazmıştır"[394].

Gertrude Bell, batı duvarında yer alan ve M.S. 1696 tarihli bir restorasyondan bahseden bir yazıtı anlatır. Bu yazıta göre kuzey duvarı ve tonoz, XVI. yüzyıl sonlarına doğru yenilenmiştir[395].

4.6.2. Yapının Yeri

Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Mardin ilinin, Midyat ilçesine bağlı, Bağlarbaşı (Arnas) köyünde bulunmaktadır. Arnas Midyat'a 8 kilometre uzaklıktadır.

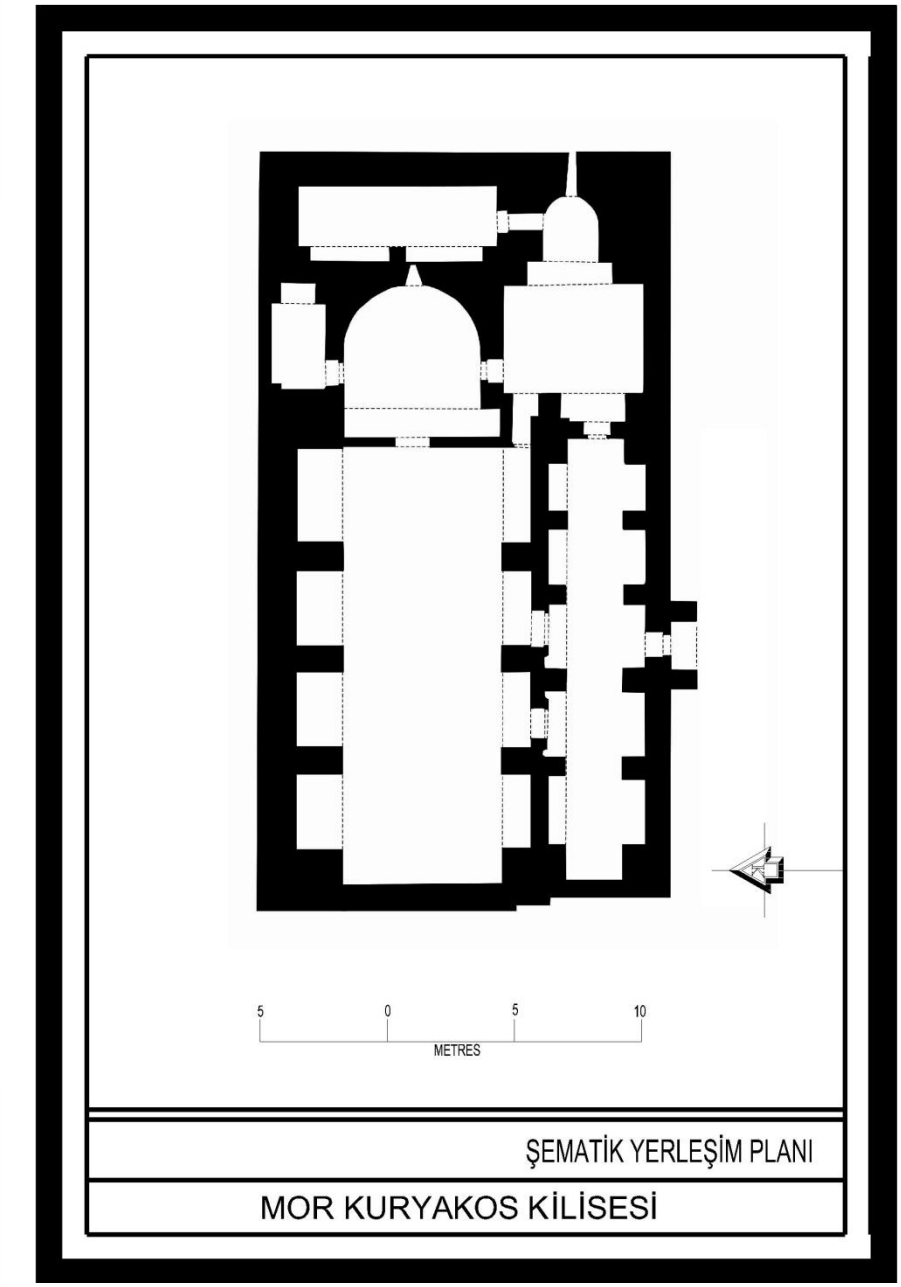
Harita 9. Midyat Bağlarbaşı Köyü Haritası[396]

4.6.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Mor Kuryakos Kilisesi, Parokial plan tipindedir. Daha önce de değinildiği gibi Parokial plan doğu batı aksında uzayan, yan duvarlarında dayanma kemer ve ayaklarının olduğu, beşik tonozlu bir nef ve nefin doğu ucunda yarım daire şeklinde bir apsisten oluşan kilise planıdır.

---

[394] Keser, 72.
[395] Bell, 15.
[396] https://www.google.com/maps/d/print?hl=tr&mid

Çizim 6. Mor Kuryakos Kilisesi Planı[397]

Kilise, doğu batı aksında dikdörtgen planlıdır. Gertrude Bell, kilisenin uzunluğunu 13.65 metre, genişliğini 8,9 metre ölçmüştür[398]. Yapının giriş kapısı narteksi güney duvarındadır. Narteksin üzerinde kilisede yaşayan din adamlarının kalabileceği mekânlar yapılmıştır. Bu mekânlara kilisenin güney cephesinde bulunan merdivenlerle çıkılmaktadır. Güney cephedeki giriş kapısının doğusunda bir yazlık kilise

[397] Bell, 48.
[398] Keser, 72.

bulunmaktadır. Güneydeki narteksten naosa geçilir. Naos doğu-batı aksında dikdörtgen planlıdır. Doğusunda apsisi yer almaktadır. Apsisin güneyinde bir vaftiz odası, kuzeyinde ise pastoforium hücresi bulunmaktadır. Vaftiz odası apsisin doğusunda bulunan bir bölmeye açılmaktadır. Mor Kuryakos Kilisesi plan itibari ile Mor İzozel Kilisesi'ne çok benzemektedir.

Mor Kuryakos Kilisesi harabe durumundayken 2008 yılında Süryani cemaati tarafından onarılmış ve bir avlu ile koruma altına alınmıştır. Son yapılan onarımlarla avlu içerisine yeni birimler eklenmiştir. Kilise alanına giriş doğuda bulunan avlu kapısı ile sağlanmaktadır.

Fotoğraf 223. Mor Kuryakos Kilisesi Doğudan Görünüm

Kilisenin güney cephesi moloz taş örgülü, son derece sade ve dışarıya kapalı bir izlenim sergilemektedir. Cephede narteksin üst kısmına inşa edilmiş doğu ve batı odalarının birer tane küçük pencere açıklığı ve iki kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapı açıklıklarından biri yapının güneybatı köşesinde üst katta yer alan odaya açılmakta diğeri ise yapıya girişi sağlayan ana giriş kapısıdır. Kiliseye giriş güneyde yer alan narteksten sağlanmaktadır. Narteks kapısı yuvarlak kemerle taçlandırılmış, dışa çıkıntılı bir nişle sağlanmaktadır. Kemer yayında kabartma şeklinde üç tane haç motifi

bulunmaktadır. Giriş kapısının batısında narteksin üstüne eklenen mekânlara ulaşımı sağlayan merdivenler yer almaktadır.

Fotoğraf 224. Mor Kuryakos Kilisesi Güney Cephesi

Güney cepheye bitişik, dışa taşıntılı inşa edilen yazlık kilise, doğuya bakan iki yarım daire nişin apsis oluşturmasıyla meydana gelmiştir. Nişler yuvarlak kemerlidir. Kuzeydeki niş alçak tutulmuş, güneydeki niş ise daha yüksek tutularak önüne bir ambon ve ambonun da önüne karşılıklı iki sunak masası konulmuştur. Gertrude Bell'in 1909 yılı fotoğrafında yazlık kilise oldukça harap bir durumdadır. Moloz taş derzleri dökülmüş ve apsisin içi rasgele hafriyat ile doldurulmuş durumdadır. Çevre düzenlemesinin bozulduğu izlenmektedir. Fotoğrafın sergilediği bu tablo kilisenin kullanılmadığı izlenimini vermektedir.

Fotoğraf 225. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise

Fotoğraf 226. Mor Kuryakos Kilisesi, Yazlık Kilise, Gertrude Bell, 1909[399]

[399] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3509

Yapının güneyinde bulunan narteks doğu batı aksında dikdörtgen planlı, üzeri beşik tonoz örtülüdür. Narteks, doğuda vaftiz odasına yuvarlak kemerli bir açıklıkla bağlanmaktadır. Narteksin kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı beşer dayanma kemeri bulunmaktadır. Kemerler at nalı kemer formundadır. Oldukça dar tutulan nartekste hiçbir pencere açıklığı bulunmamakta, mekân ışıklandırma ile aydınlatılmaktadır.

Fotoğraf 227. Mor Kuryakos Kilisesi Narteksi Batıdan Görünüm

Narteksten naosa iki kapı açıklığı ile geçilmektedir. Kapılar düzgün kesme taş malzemedendir. Son derece sade tutulan kapıların lentosundaki kilit taşında haç motifli madalyon bulunmaktadır. Doğu batı doğrultusunda uzanan kilisenin naosu, tek nefli bazilikal bir plana sahiptir. Naos ana mekânı kuzey güney doğrultuda ahşap bir paravan ile ortadan ikiye bölünerek cemaat kadın ve erkekler olmak üzere ikiye bölünmüştür. Tıpkı Mor İzozoel Kilisesi'nde olduğu gibi kuzey ve güney duvarlarında dayanma payeleri ve kemerler bulunmaktadır. Her iki duvarda üçer dayanak payesinin oluşturduğu at nalı kemerli dört niş bulunmaktadır. Bu nişlerde Mor İzozoel Kilisesi'ndeki gibi, din adamlarına ait mezarlar ve kitabeleri yer almaktadır. Narteksin batı duvarında üç pencere bulunmaktadır. Üçlü pencere, bir pencerenin diğer ikisinin

üzerine gelecek şekilde tasarlanması ile baba, oğul, kutsal ruh üçlemesini anar niteliktedir.

Fotoğraf 228. Mor Kuryakos Kilisesi Naosu

Fotoğraf 229. Mor Kuryakos Kilisesi Naosu

Apsis mekânın doğusunda yarım daire planlı ve oldukça anıtsaldır. Naostan yüksek tutularak üç basamak ile çıkılmaktadır. Templon duvarı ve apsis nişi alçı taşı üzerine renkli çiçek desenleriyle süslenmiştir. Kilisenin taç kemerindeki bezemeler, Hah'taki Meryem Ana Kilisesi'ndekilere çok benzer.[400] Fakat günümüzde restore edilen apsisin taş bezemeleri kısmen yeni düzenlemenin altında almıştır. Kuzeyinde pastoforium hücresi, güneyinde ise Mor İzozoel Kilisesi'nde ki düzenlemenin benzeri vaftiz odası bulunmaktadır.

Fotoğraf 230. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi

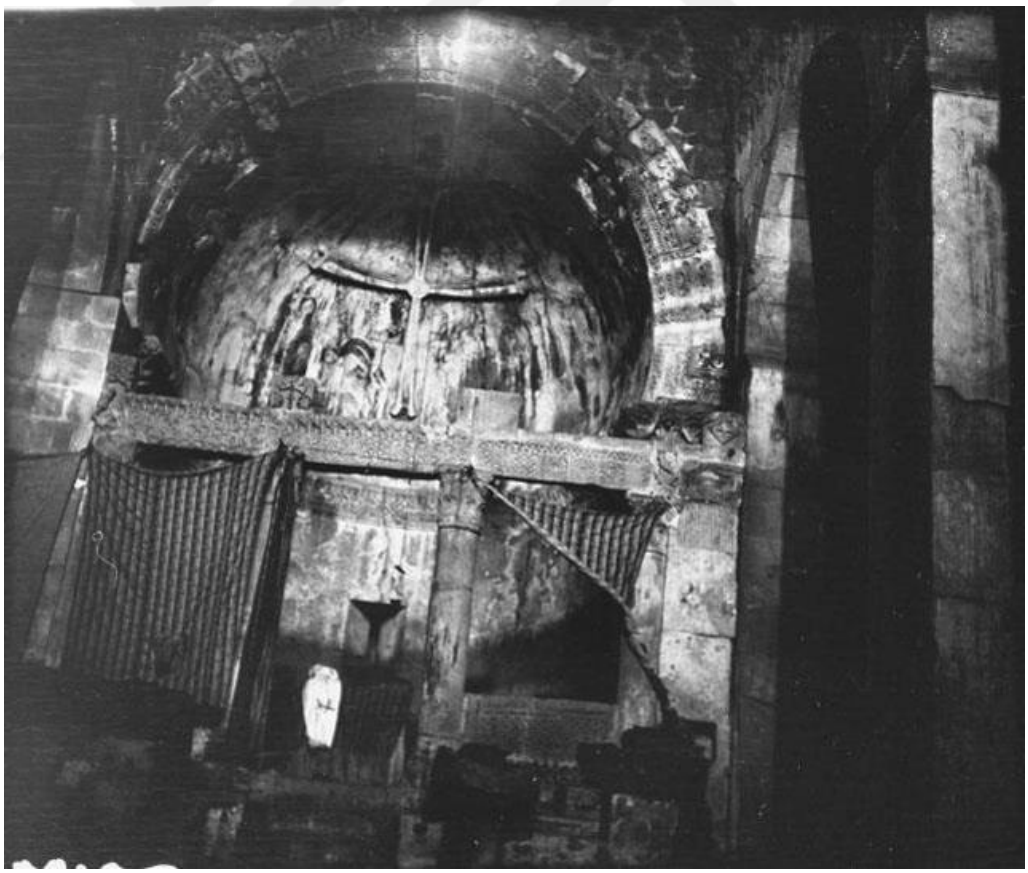

Fotoğraf 231. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi

Gertrude Bell'in 1909 yılında yaptığı fotoğraf çekimlerinde Mor Kuryakos Kilisesi'nin apsisine ait iki fotoğraf bulunmakadır. Fotoğraflardaki apsis nişi bugünkinden oldukça farklıdır. Anıtsal apsis nişindeki bezemeler Anıtlı Meryem Ana Kilisesinin apsis nişinin mimari ve sanatsal üslubuna çok yakındır. Apsis nişi yuvarlak kemerlidir. Kemer yayı lentosu bitkisel ve geometrik bezemeli kuşakla çevrelenmiştir. Kemer ayakları üzengi noktalarında korint üsluplu sütun başlıklarına oturmaktadır. Kemer alınlığında, adeta alınlığı kaplayacak büyüklükte bir haç kabartması

[400] Keser, 72.

bulunmaktadır. Apsis kemer yayının kilit taşında bir adet, kanatlarını açmış, kutsal ruhu sembolize eden güvercin kabartması bulunmaktadır. Apsisi kapatmak amacı ile apsis nişinin önüne dört adet sütun eşit aralıklarla yerleştirilmiştir. Yan yana dizilen sütunlar bitkisel ve geometrik bezemeli bir lento ile birleştirilmek sureti ile bir templon duvarı elde edilmeye çalışılmıştır. Sütunlar arasındaki boşluklar perde yardımı ile kapatılarak apsis naostan ayrıştırılmaya çalışılmıştır. Günümüzde, eski templon duvarına ait orijinal sütun, sütun başlıkları ve lento taşlarının hiçbiri bulunmamaktadır. Düzgün kesme taş malzeme ile yeni bir templon duvarı yapılmıştır. Apsis nişi yenilenerek eski apsis nişinin sadece orijinal kemer yayı kalmıştır. Yeni apsis nişinde ve templon duvarında renkli kök boyalar ile bezeme yapılarak kutsal bir mekân elde edilmeye çalışılmıştır. Fakat orijinal hali düşünüldüğünde, mimari ile bütünleşmeyen yeni uygulamanın ne kadar başarılı olduğu tartışma konusudur. Her ne kadar orjinalinden uzaklaşılmış olsa da, profesyonel olmayan bu restorasyon çalışmaları en azından yapıyı yıkılmaktan kurtarmıştır.

Fotoğraf 232. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909[401]

[401] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3510

Fotoğraf 233. Mor Kuryakos Kilisesi Apsisi, Gertrude Bell, 1909[402]

Fotoğraf 234. Mor Kuryakos Kilisesi Apsis Detayı

[402] http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=3511

Apsisin güneyindeki vaftiz odası veya şapel olarak adlandırabileceğimiz mekânda yine doğuya bakan bir apsis nişi ve apsisin önünde ambonu bulunmaktadır. Mekânın kuzeyinde taştan bir vaftiz teknesi yer almaktadır.

Fotoğraf 235. Mor Kuryakos Kilisesi Vaftiz Odası Apsisi

Kilisenin batısında misafirhane ve yatak odaları bulunmaktadır. Bu bölümler güncel bölümlerdir. Geçtiğimiz birkaç senelik süreç içerisinde Süryani cemaati yardımlarıyla yapılmıştır.

Fotoğraf 236. Mor Kuryakos Kilisesi Misafirhanesi

4.6.4. Süsleme Özelliği

Mor Kuryakos Kilisesi, çoğu Ortodoks Süryani kiliseleri gibi bezeme açısından sade bir görünüme sahiptir. Özellikle dışarıya oldukça kapalı ve düz bir çizgiye sahiptir. Bu durumun sebebi bölgesel bir takım hassasiyetlere bağlanabilir. Bölgedeki kilise ve manastırlar kalın koruma duvarları ile kendilerini dışarıya kapatmışlardır. Aynı şekilde kilise ve manastırların içine baktığımızda da yoğun bir bezeme sanatı ile karşılaşmayız. Süryani Ortodoks Mimarisi genel hatlarıyla son derece sadedir ve moloz taş malzemelidir. Kapı, pencere, apsis ve çan kuleleri düzgün kesme taş malzemeli ve dekoratif öğelerle bezelidir.

Fotoğraf 237. Mor Kuryakos Kilisesi Güney Cephe Genel Görünümü

Mor Kuryakos Kilsesi süsleme özellikleerine baktığımız zaman, Kilisenin güney cephesinde yer alan yazlık kilise bölümü hakkında değerlendirme yapabiliriz. Yan yana, doğuya bakan iki nişin bulunduğu yazlık kilise cephesi, iki kitabesi ve güneş saatiyle cepheyi hareketlendirmiştir. Fakat sözü edilen bu bezeme unsurları belli bir düzen içinde değildir. Plan ve Mimari Özellikleri adlı başlıkta yer alan, Bell'in çekmiş olduğu fotoğraflar incelendiğinde cepheye gelişigüzel yerleştirilmiş olan bezemeli taşların günümüzde yerlerinin değiştirildiğini tespit edebiliyoruz.

Fotoğraf 238. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise Apsisi

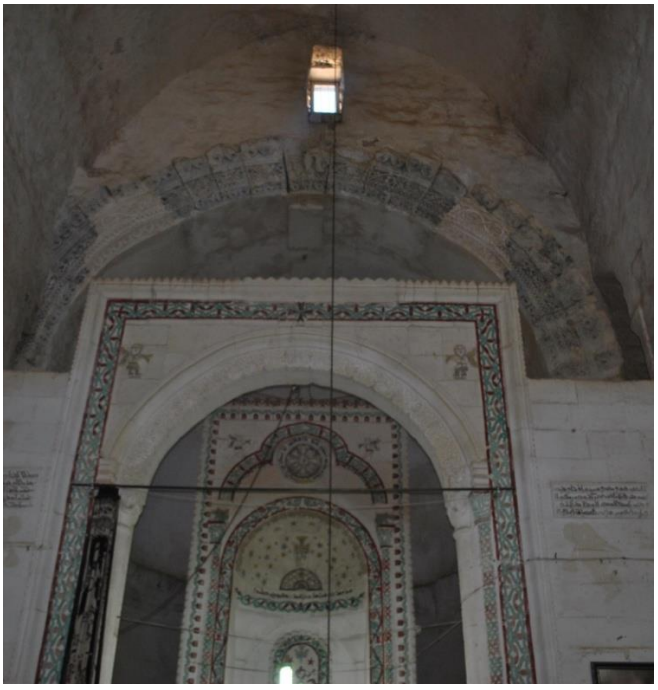

Fotoğraf 239. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise Apsisi

Fotoğraf 240. Mor Kuryakos Kilisesi Yazlık Kilise Apsisinde Bulunan Güneş Saati

Kilisenin apsisi günümüzde onarılarak hatta yeniden düzenlenerek, düzgün kesme taş malzemeli Midyat taşından oluşturulmuştur. Ancak Apsis kemer yayındaki mükemmel taş bezemelerin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Hah'taki Meryem Ana Kilisesi'nin eşsiz taş bezemelerinin nerdeyse aynısıdır. Bitkisel süslemelerin kapladığı kemer yayının kilit taşında kutsal ruhu simgeleyen bir güvercin kabartması yer almaktadır.

Fotoğraf 241. Mor Kuryakos Kilisesi

4.6.5. Malzeme ve Teknik Özelliği

Mor Kuryakos Kilisesi, genel olarak, sade bir görünüme sahip, gövde kısmı kaba yontu taş malzemeli, üst örtüsü ise tuğla malzemelidir. 2008 yılında yapılan restorasyon çalışması ile sonradan eklenen birimleri, çan kulesi, sivil birimlerin revak ve nişleri düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Moloz taş malzemeli yapının dikdörtgen planlı bölümleri tuğla malzemeli beşik tonoz örtülüdür. Narteksin ve naosun kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı dayanma paye ve kemeri bulunmaktadır. Nartekste beş adat, naosta dört adet kemer mevcuttur. Kemerler at nalı kemer formundadır. Yapının dar tutulan mekânlarında pencere açıklığı çok azdır. Hatta narteks bölümünde pencere yoktur, mekân ışıklandırma ile aydınlatılmaktadır.

4.7. MORT ŞİMUNİ KİLİSESİ

Katalog No : 7

Plan : 11

Fotoğraf : 242

4.7.1. Tarihçesi

Kilisenin isminin adandığı Azize Mort Şimuni, M.Ö. 300'lerde yaşamış, tanrıya olan inancı sebebiyle Roma imparatoru Antiakos tarafından yedi çocuğu ile birlikte öldürülmüş bir kadındır. Mort Şimuni İsa'dan önce yaşamıştır, fakat Hıristiyan dünyası onu azize olarak kabul etmiştir. Onun Allah'a olan inancı ve bu uğurda çocukları ile birlikte şehit olması, onu kutsallaştırmıştır [403] . Kilisenin tarihi IX. yüzyıla tarihlendirilmektedir[404].

4.7.2. Yapının Yeri

Mort Şimuni Kilisesi; Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Mardin ilinin Midyat ilçesinde yer almaktadır.

Harita 10. Midyat Haritası[405]

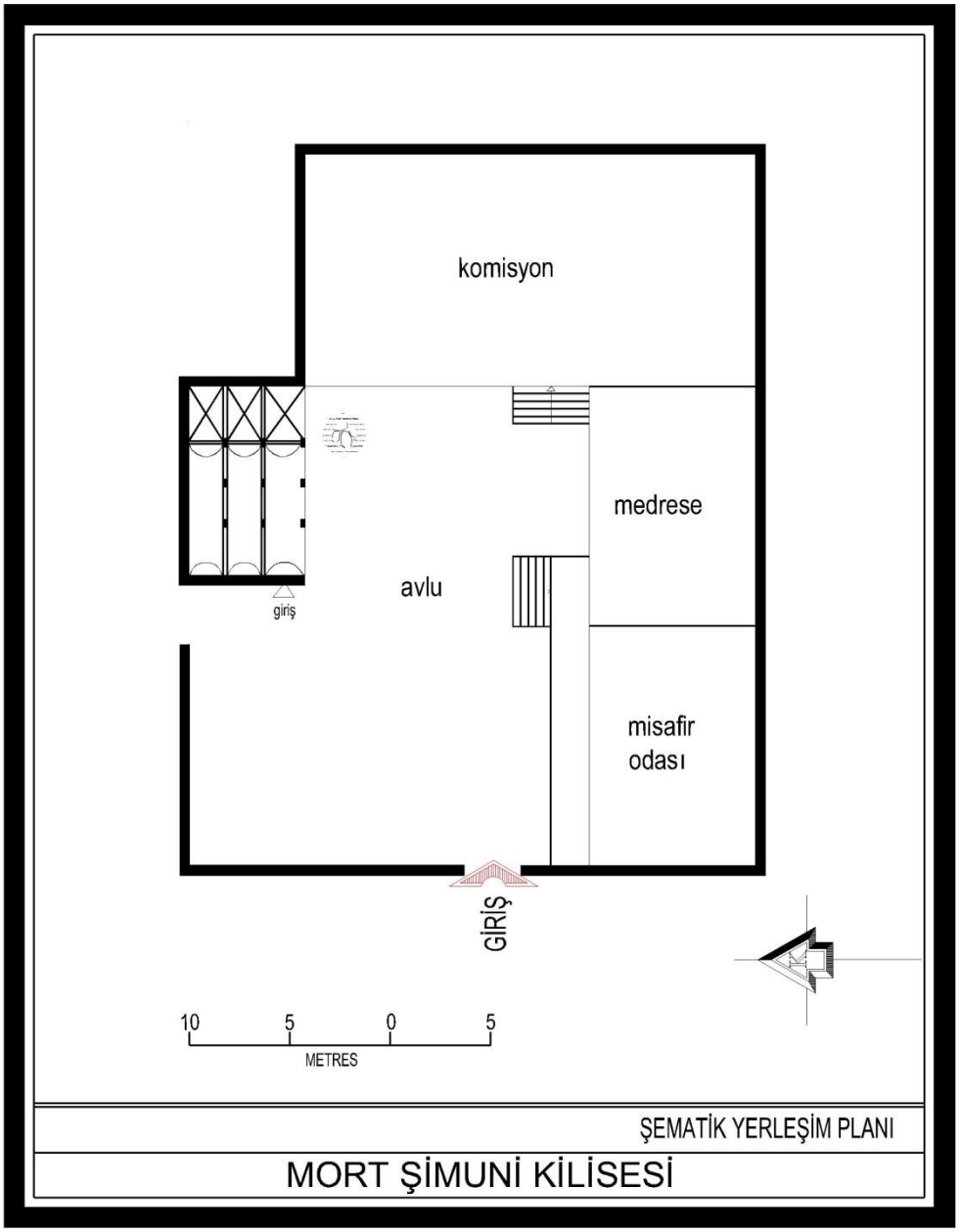
[403] Uygur, 210.
[404] Keser, 75.
[405] https://www.google.com/search?q=midyat+haritas%C4%B1&oq=midyat+haritas%C4%B1&aqs=chrome.0.69i59j69i60l3.5999j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Kilise Midyat'ın metropolitlik kilisesidir. Metropolitlik kiliselerinin önemi; patrik veya metropolitin ilçeyi ziyareti sırasında ibadet ettiği ve konakladığı kiliseler olmasıdır.

4.7.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Mort Şimuni Kilisesi plan özelliği; kompozit tip olarak adlandırılan plan düzenine sahiptir. Üç nefli ve üç nefi birbirinden ayıran geniş payeleri olan bazilikal tiptir. Bu plan tipi, parokial ve manastır tipinin birleşmesinden oluşan bir tiptir. Çünkü parokial kiliseler gibi doğu batı aksında uzanırlar. Manastır planlı kiliseler gibi doğu uçta üç bölümlü sunakları vardır. Mor Barsavmo manastırı ve Mardin'deki Mort Şimuni Kilisesi bu plan özelliğindedir[406]. Kısaca kompozit tip kiliseler için üç nefli bazilikal tip tanımlaması da yapılabilir. Doğu-batı aksında uzanan kompozit planlı kiliselerin, dikdörtgen planlı her nefi tonoz örtülüdür. Doğuda yer alan üç bölümlü sunakları da genelde çapraz tonoz ile örtülür. Üst örtüler yaygın olarak içerden tonoz, dışarıdan düz dam şeklindedir.

[406] Keser, 98.

Çizim 7. Mort Şimuni Kilisesi Krokisi[407]

Mort Şimuni Kilisesi; avlu etrafında çeşitli yapı gruplarının bir araya gelmesiyle oluşturulmuş bir komplekstir. Kilise ana mekânı, avlunun kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Komplekse giriş, avlunun batı duvarından sağlanmaktadır. Avlunun güneybatı köşesinde misafir odası, güneydoğu köşesinde derslik, doğusunda komisyon ve kuzeydoğu köşesinde ise kilise ana mekânı bulunmaktadır. Klilise doğu-batı aksında dikdörtgen planlıdır. Batıdan doğuya doğru narteks, naos ve bema düzenlemesine sahiptir. Batısında, kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı narteksi bulunmaktadır.

[407] Keser, 76.

Narteksten üç nefli naosa geçilir. Ana mekânda, birbirine eşit uzaklıkta ve paralel dört adet paye, ikişerli dizilerek ve sivri kemerlerle birbirine bağlanarak mekânı üç nefe bölmektedir. Nefler beşik tonoz örtülüdür. Naosun doğusunda üç bölümlü sunağı bunmaktadır. Ortada apsis bölümü, apsisin sağında ve solunda ise pastoforium hücreleri yer almaktadır. Yan yana dizili üç mekânın her biri çapraz tonoz örtülüdür.

Midyat merkezde yer alan kilise mahalle arasında konumlanmış ve bir avlu duvarı ile dışarıyla bağlantısını koparmıştır. Avlu Giriş kapısı batıda bulunmaktadır. Kapı dilimli kemer içerisine alınmış anıtsal bir kapıdır. Kemer ayakları her iki tarafta sütuncelere oturmuştur. Kemer alınlığında, alınlığı dolduracak büyüklükte bir haç motifi bulunmaktadır. Kapı, düzgün kesme taş malzemelidir.

Fotoğraf 242. Mort Şimuni Kilisesi Avlu Girişi

Batı cephedeki avlu kapısından içeri girilince, avlunun kuzeyinde kilise ana binası yer almaktadır. Doğu-batı aksında dikdörtgen planlı kilisenin narteksi yapının batısındadır. Nartekse giriş güney batı köşedeki anıtsal kapıdan sağlanmaktadır. Kapı yuvarlak kemerlidir. Kapının solunda bir adet, sağında iki adet yuvarlak kemerli pencere mevcuttur. Toplamda batı duvarında yer alan üç pencere ile mekân aydınlanmaktadır. Kapı ve pencerelerin kemer yayları bitkisel bezemelidir. Narteksin

kuzey ve batı duvarlarında yuvarlak kemerli nişler mevcuttur. Güneybatı köşede giriş kapısının doğusunda, kborion tarzı çan kulesi yer almaktadır.

Fotoğraf 243. Mort Şimuni Kilisesi Narteks Girişi

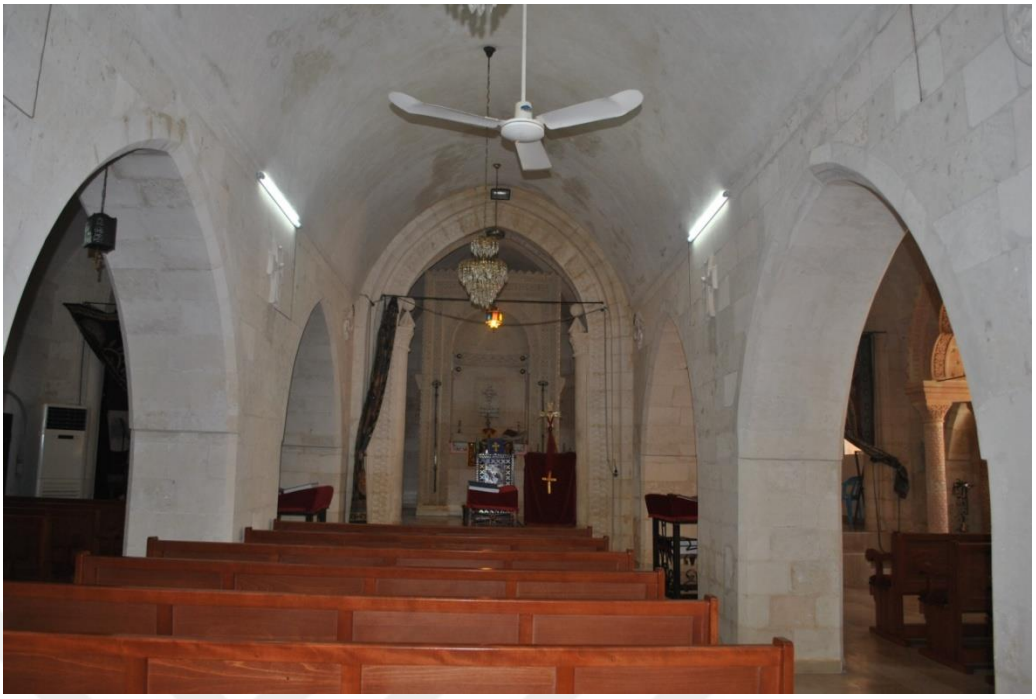
Kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı narteks, içerden ve dışarıdan düz dam örtülüdür. İçerideki beton üst örtü, taş malzemeli yapı ile uyumsuz ve çirkin bir görüntü yaratmaktadır. Narteksin iç mekânında, kuzey ve batı duvarlarında yuvarlak kemerli sağır nişler ve nişlerin üzerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş rozetler bulunmaktadır. Kuzey duvarında, basit, küçük bir kapı açıklığı dışarı ile bağlantıyı sağlamaktadır. Mekânın batı duvarında en üst kodda yan yana dizili üç tane kare pencere açıklığı iç mekânı aydınlatmaktadır. Pencere açıklıklarının tam karşısına denk gelecek şekilde doğu duvarına da yan yana dizili üç pencere açıklığı narteksi aydınlatmaktadır. Pencere açıklıkları üst örtünün hemen altında yer almaktadır.

Narteksin kuzey, güney ve batı duvarları düzgün kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Narteks ve naosu birbirinden ayıran narteksin doğu duvarı moloz taş malzemelidir. Duvarın orta kısmında naosa girişi sağlayan yuvarlak kemerli kapı açıklığı yer almaktadır.

Fotoğraf 244. Mort Şimuni Kilisesi Narteks

Kilise ana mekânı, kompozit plan dediğimiz tiptedir. Doğu batı aksında üç nefli naosa ve doğusunda üç bölümlü bemaya sahiptir. Naos, sivri kemerli paye dizileriyle birbirinden ayrılmış üç beşik tonozlu neften oluşur ve kemerler, 1,5 metreye, 1 metre olan ve geniş tarafı doğu batı aksında uzayan payelere oturur. Naosun kuzey ve güney duvarında içeriyi aydınlatan pencereler vardır. Naosun doğusundaki bema bölümü, üç çapraz tonuzla örtülmüştür. Apsis kısmı yüksek sivri bir kemerle orta nefe bağlanır. Yapının içi düzgün kesme taş malzemelidir.

Fotoğraf 245. Mort Şimuni Kilisesi Naos Orta Nef

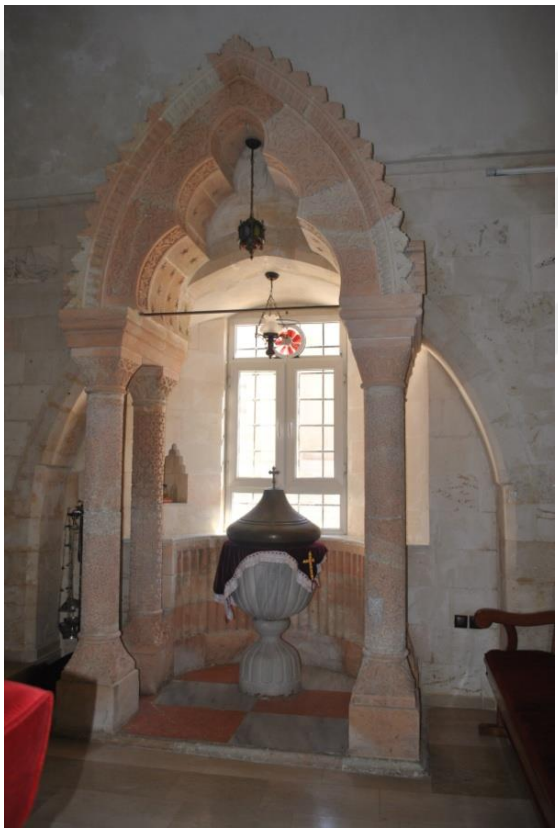

Fotoğraf 246. Mort Şimuni Kilisesi Naos Kuzey Nef

Naosun güneydoğu köşesinde, pencere hizasında dilimli kemer içerisine alınmış mermer malzemeli bir vaftiz teknesi bulunmaktadır. Dilimli kemeri dört adet sütün taşımaktadır. Sütunlar ve kemer yayı yoğun bitkisel bezemelidir. Vaftiz teknesinin bulunduğu bölüm oldukça dikkat çekicidir.

Naosun kuzey ve güney duvarlarında sivri kemerli nişler içerisine alınmış aziz mezarları yer almaktadır. Azizlerin oturur vaziyette gömüldüğü mezarlar, azizlerin doğum ve ölüm yıllarının belirtildiği ve Süryanice dualaların yazıldığı kitabelerle belirtilmiştir.

Kilisenin doğusunda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Her bölüm birer çapraz tonoz ile örtülüdür. Ortada apsis nişi, yanlarda pastoforiun hücreleri bulunmaktadır. Ortadaki apsis nişinin bulunduğu mekân sivri bir kemerli bir açıklık ile orta nefe bağlanır. Yuvarlak kemerli apsis nişi düzgün kesme taş malzemdendir. Apsis nişi yoğun birkisel ve geometrik bezeme ile bezenmiştir.

Fotoğraf 247. Mort Şimuni Kilisesi Vaftiz Teknesi

Fotoğraf 248. Mort Şimuni Kilisesi Naos Aziz Mezar Taşları

Fotoğraf 249. Mort Şimuni Kilisesi Apsis

4.7.4. Süsleme Özelliği

Metropolitlik Kilisesi olan Mor Şimunu Kilisesi, Süryani cemaatinin özel bir önem gösterdiği kiliselerden biridir. Son derece bakımlı olan kilise günümüze birçok onarım ve düzenleme ile gelmiştir. Süsleme özelliğine baktığımız zaman, birçok bölümünün göz alıcı nitelikte olduğunu fark ederiz. En başta kilise kompleksinin batıda bulunan avlu kapısı, dilimli kemerli ve sütunlu yapısıyla dikkat çekicidir. Dikdörtgen kapı açıklığı, üç dilimli bir kemer içine alınmıştır. Dilimli kemer yayı sağda ve solda birer sütunceye oturtulmuştur. Kemer alınlığında, alınlığın üçte ikisini kaplayacak boyutta, kabartma bir haçmotifi bulunmaktadır. Dilimli kemer dıştan çift meyilli, üçgen bir tepelikle sınırlandırılmıştır. Çift meyilli teğelik sağda ve solda birer sütunceye dayandırılmıştır. Dilimli kemerin oturduğu ince sütunceleri dışarıdan kaplayan ve daha büyük boyuttaki sütunceler dekoratif amaçlı yapılmış dor nizamlı sütuncelerdir. Bahçe kapısının sınırlarını belirleyen bu sütunceler kapıya anıtsal bir hava vermiştir.

Kilise narteksine girişi sağlayan güneybatı köşedeki ikinci kapı ve hemen üzerinde yükselen kborion tarzı çan kulesi adeta birbirini tamamlamaktadır. Düzgün kesme taş malzemeli portal, dıştan dikdörtgen bir silme ile çerçeve içine alınmıştır. Kapı açıklığı yuvarlak kemerlidir ve kemer yayı bir uçtan bir uca bitkisel bezeme kuşağı ile

kaplanmıştır. Kemer yayının tepe noktasına denk gelen bölümde kabartma şeklinde büyük ölçekli bir haç motifi bulunmaktadır. Motif dört sıra düzgün kesme taş bloğunu kaplar boyutadır. Haç motifinin sağında ve solunda birer adet sura üfleyen melek figürü yer almaktadır. Yuvarlak kemerli giriş kapısının sağında ve solunda yine yuvarlak kemerli birer adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Oldukça dar tutulmuş iki pencerenin kemer yayları bitkisel bezeme ile kaplıdır. Kborion çan kulesinin hemen altında kare kitabesi ve madalyon içerisine alınmış süslemesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 250. Mort Şimuni Kilisesi Avlu Kapısı

Fotoğraf 251. Mort Şimuni Kilisesi Narteks Kapısı

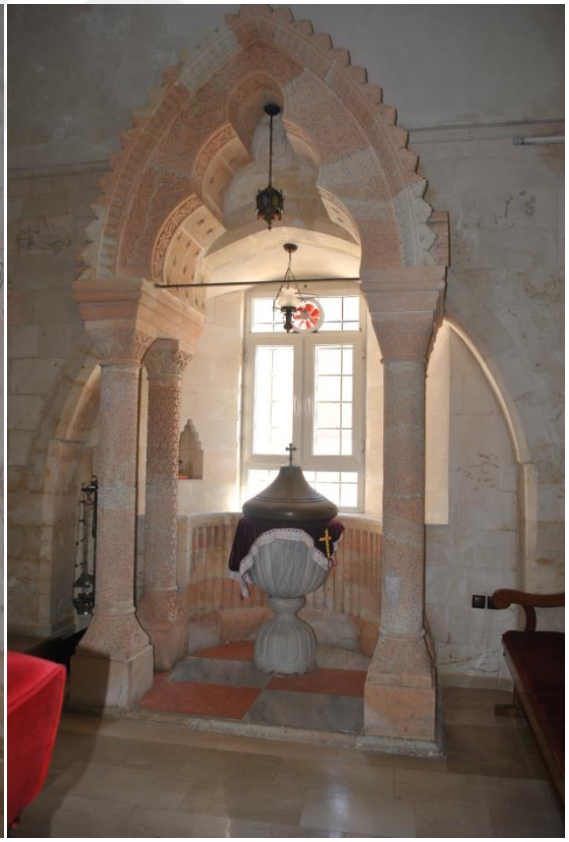
Yapının doğusunda bulunan apsis nişi, pastoforium hücrelerinin ortasında, kare planlı, çapraz tonoz örtülü bir mekân içerisindedir. Apsis mekânı, sivri kemerli bir açıklık ile naosa açılmaktadır. Sivri kemer yayı, yay ve kemer ayakları boyunca geometrik bezemeli bir kuşak halinde bir uçtan bir uca uzanmaktadır. Kemer ayaklarının iç kısmına, karşılıklı birer tane sütunce yerleştirilmiştir. Tamamiyle dekoratif amaçlı terleştirilen sütunceler kemer yayını taşımamaktadır. Bitkisel bezemeli sütunce başlıkları üzerinde karşılıklı yerleştirilmiş birer adet prizma ve prizmalar üzerinde birer adet küre yer almaktadır. Apsis nişi, düzgün kesme taş malzemeli,

yuvarlak kemerli, dekoratif açıdan zengin bir niştir. Tepelik kısmı zigzaglı bir şelilde oymalıdır. Yuvarlak kemerli nişi, tepelik kısmının hemen altından iç içe geçmiş bitkisel bezemeli, iki silme çerçeve içine almıştır.

Naosun güneydoğu bölümünde yer alan pencere nişi içerisinde vaftiz teknesi yer almaktadır. Tekne, dört sütunun taşıdığı bir dilimli kemer yayı altındadır. Kener yayı, sütun ve sütun başlıkları yoğun bir bitkisel süslemeye sahiptir. Kemer yayı dıştan saçaklı bir şekilde oyuntuludur. Kemer alnı ve kemer karnı, asma yaprakları ve üzüm salkımları ile bezenmiştir. Sütunlar palmet, rumi ve kıvrık dalların oluşturduğu bitkisel ve geometrik bezemelerle kaplanmıştır. Pencere nişinin içerisinde, vaftiz teknesinin üst hizasında, sağda ve solda karşılıklı iki adet nişcik bulunmaktadır. Vaftiz esnasında kutsal yağ, bitki ve diğer malzemelerin konulması amacı ile yapılmıştır. Vaftiz teknesi nişin ortasına yerleştirilmiş ve mermer malzemedendir. Vaftiz teknesinin metal bir kapağı bulumaktadır. Kapağın tutacak kısmı haç şeklindedir.

Fotoğraf 252. Mort Şimuni Kilisesi Apsisi

Fotoğraf 253. Mort Şimuni Kilisesi Vaftiz Teknesi

Mort Şimuni Kilisesi apsisinde, pastoforium hücreleri kemer yaylarında, pencere ve nişlerde, vaftiz teknesinin yer aldığı dilimli kemer ve sütunlarında yoğun bitkiserel süslemeler mevcuttur. Bitkisel ve geometrik süslemelerde hem bölgenin Hıristiyan sanatındaki litürjik anlam barındıran üzüm salkımları, kıvrık dallar, güvercin motifleri, yüksek kabartma haç ve melek motifleri, hem de Türk- İslam sanatı etkisi ile bitkisel ve geometrik süslemeler oldukça yoğun bir şekilde görülebilmektedir. Midyat Süryani Ortodoks dini mimarisi ve sanatına baktığımız zaman, İslamiyet öncesi dönem yapıları daha sadedir. Yapıların dış cepheleri sade tutulmuşken, iç cephelerde pencere ve kapılarda, apsislerde düzgün kesme taş malzemenin dekoratif bir şekilde kabartma ve kazıma teknikleri ile bezendiğini görmekteyiz. V. VI. ve VII. yüzyıl yapılarında Helen kültürünün izlerini süslemelerdeki Korint Düzeni'nden takip edebiliyoruz. VII . Yüzyılda İslamiyetin bölgeye hâkimiyetiyle beraber Türk-İslam etkisi bölge sanatını etkilemeye başlamıştır. Fakat bu etkiyi genel olarak yapıların IX. ve X. yüzyıldan sonraki ekleme ve restorasyonlarında daha net görebiliyoruz. Özellikle yirminci yüzyılda Avrupaya yapılan kitlesel göçlerle beraber diyasporada örgütlenen Süryaniler bölgeye maddi güç aktarmaya başlamışlardır. Yapılan bu maddi aktarımlarla beraber yoğun bir restorasyon çalışması başlamıştır. Yapılan bu çalışmalarla kilise ve manastırlar oldukça yoğun denebilecek ölçüde Midyat taş işleme sanatının kullanımı ile bezenmiştir. Bölgeye özgü kireç taşı adeta dantela gibi işlenmeye başlanmıştır.

4.7.5. Malzeme ve Teknik Özelliği

Mort Şimuni Kilisesi avlu duvarı, içerisinde bulunan yapı topluluğunun dışarı ile bağlantısını koparacak düzeyde yükseltilmiştir. Moloz taş malzemeli avlu duvarı düzgün kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Muhtemelen orjinalinde moloz taş malzeme olan duvar sonradan kaplanmıştır. Çünkü duvarın alt kodu yaklaşık yer yer 50-60 cm moloz taş örgüdür. Belli bir koddan sonra düzgün kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Aynı durum kilise binası için de geçerlidir. Yapının güney cephesi moloz taş malzemelidir. Cephedeki ana giriş potrali ve çan kulesi düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının iç mekânı tamamiyle düzgün kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Nefleri oluşturan paye dizileri sivri kemerli masif hatlar şeklinde moloz taş dolgulu, düzgün kesme taş malzeme kaplamalıdır.

4.8. MOR BARSAVMO KİLİSESİ

Katalog No : 8

Plan : 12

Fotoğraf : 254

4.8.1. Tarihçesi

Aziz Mor Barsavmo, mucizeleri ve erdemleriyle ünlü, çilekeşlerin başı olarak bilinen bir din adamıdır. MS. 550 – 650 arasında yazılan Mor Barsavmo'nun hayatında bu azizin mucizelerinden bahsedilir. Süryanilere göre, çileci bir anlayışla, çukurlarda yaşamak Mor Barsavmo'nun başlattığı bir ibadet şeklidir[408]. Mor Abrahom'un öğrencisi Mor Barsavmo Malatyalı'dır[409].

Aziz Mor Barsavmo'ya adanan kilise, T.A. Sinclair'e göre XIV. Yüzyılın sonları, XV. Yüzyılın başlarında inşa edilmiştir[410]. Kilise, iki defa restore edilmiştir. İlk restorasyon, 1910 yılında, eski temelleri üzerine geleneksel bir biçimde yeniden inşa edilmiştir. İkinci restorasyon ise 1991 yılındadır[411]. Kilise yetkililerinden alınan bilgiye göre 1969 yılında Circo Anter'in oğlu Gevargis Çakır ve eşi Verde kilisenin cephelerini onarmışlardır.

4.8.2. Yapının Yeri

Mor Barsavmo Kilisesi; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Mardin ilinin, Midyat ilçesinde yer almaktadır. Mor Barsavmo Kilisesi de Mor Şimuni Kilisesi gibi Midyat şehir merkezindedir. Midyat'ın Işıklar Mahallesi, Şen Sokak üzerinde yer almaktadır. Şehir yapıları içerisinde avlu duvarı parapet korkuluklar ile yükseltilerek çevre ile bağını bir nebze azaltılmıştır.

---

[408] Keser, 77.
[409] Uygur, 394.
[410] Keser, 77.
[411] Küçük, 66.

Harita 11. Midyat Haritası[412]

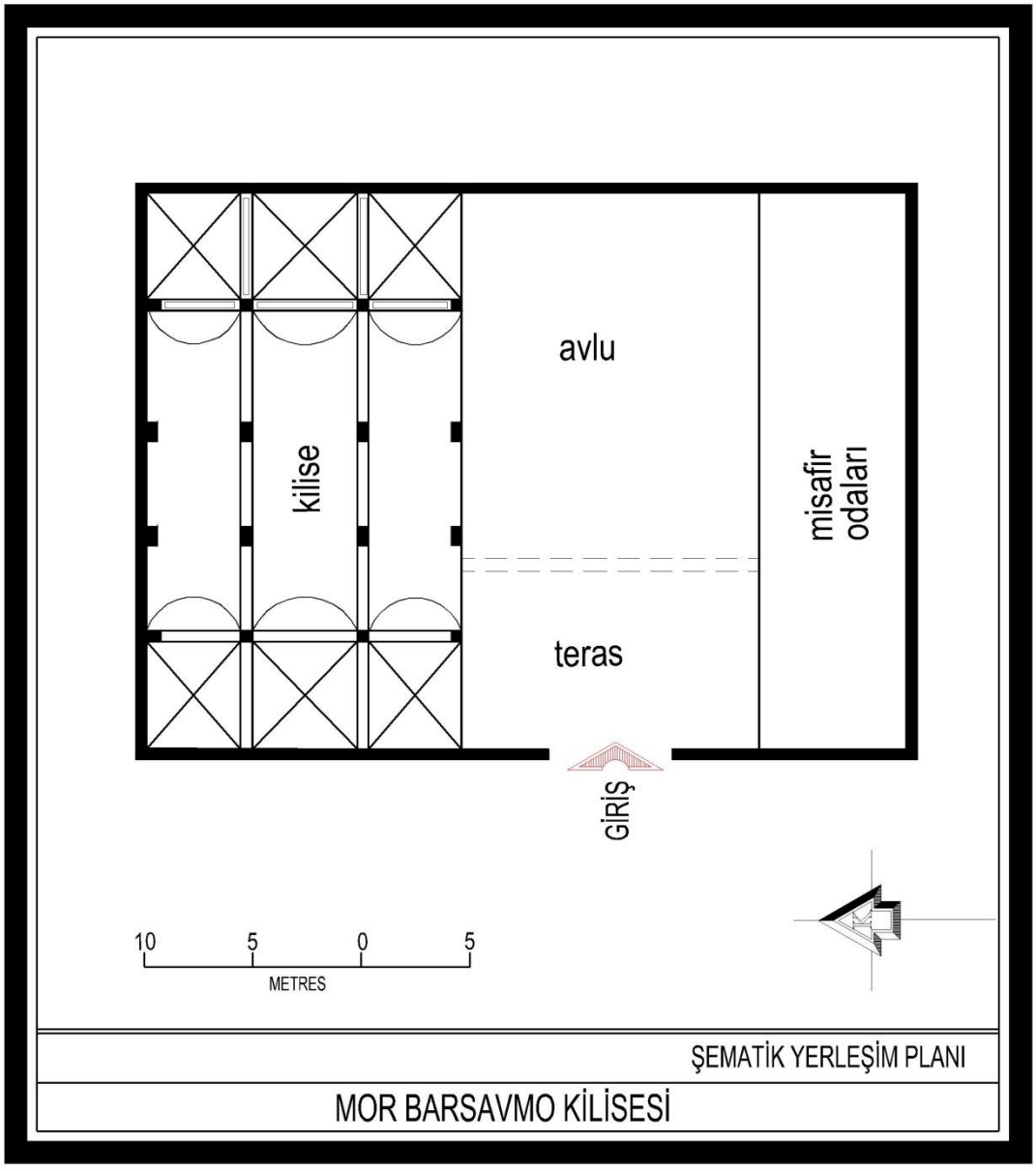
4.8.3. Plan ve Mimari Özellikleri

Mor Barsavmo Kilisesi plan özelliği; kompozit tip olarak adlandırılan plan özelliğine sahiptir. Kompozit tip kiliseler; üç nefli ve bu üç nefi birbirinden ayıran, üzerindeki ağır kemerleri ve üst örtüyü taşıyan, geniş payeleri olan bazilikal tiptir. Bu plan tipi, parokial ve manastır tipinin birleşmesinden oluşan bir tip gibi görünmektedir. Çünkü parokial plan gibi doğu batı aksında uzandıkları halde, doğu uçta üç bölümlü sunakları vardır. Bu tip kompozit tip olarak adlandırılır. Midyat'taki Mor Şimuni Manastırı, Mor Barsavmo manastırı ve Mardin'deki Mor Şimuni Kilisesi bu plan özelliğindedir.

Mor Barsavmo Kilisesi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, üç nefli naosu bulunan, bazilikal bir plana sahiptir. Naosun orta nefi, beşik tonoz örtülüdür. Yan nefler çapraz tonoz örtülüdür. Orta nef yan neflere oranla daha yüksek tutulmuştur. Naosun batı bölümü, kuzey-güney aksında, yan yana dizili üç çapraz tonoz ile örtülmüştür. Batı duvarı boyunca uzanan çapraz tonozlu son kısım özel bir bölüm izlenimi uyandırmaktadır, fakat bu bölüm naosun devamı niteliğindedir. Kalın kare peyelerle vurgulanmış bir bölümdür. Payeler arasına çekilen demir korkuluklar, kadınlar için ayrılan bir mekân meydana getirmiştir. Naosun orta bölümünde nefleri ayıran, dört adet paye, düzgün kesme taş malzemeli, silindir şeklinde, sütuna benzetilmiştir. Payeler,

[412] https://www.google.com/maps/place/Midyat,+Mardin

yüksek sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Kilisenin doğusunda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Sunak bölümü, ortada apsis nişinin bulunduğu kare planlı mekân, mekânın sağında ve solunda yine kare planlı patoforium hücrelerinden meydana gelmektedir. Kuzey-güney aksında, yan yana dizili üç mekânın her biri çapraz tonoz örtülüdür.

Çizim 8. Mor Barsavmo Kilisesi Planı[413]

[413] Keser, 78.

Kiliseyi avlusu ve avlusunun içinde bulunan tüm birimleriyle bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Güneyde misafir odaları, misafir odalarının kuzeyinde avlusu, avlunun kuzeyinde kilise ana mekânı, avlunun doğusunda tuvaletler yer almaktadır. Tüm birimleriyle birlikte kompleks bir yapıdır. Kilise kompleksine giriş, batı cephede yer alan avlu kapısı ile sağlanmaktadır. Kapı, batı cephenin ortasında, yuvarlak kemerli, dikdörtgen açıklıklı anıtsal bir kapıdır. Avlu kapısı, dekoratif açıdan oldukça zengindir. Kapı, "Süsleme Özelliği" başlığı altında tekrar ele alınacaktır.

Fotoğraf 254. Mor Barsavmo Kilisesi Batı Cephesi Avlu Giriş Kapısı

Avludan içeri girilince kilisenin güney cephesi ile karşılaşılmaktadır. Güney cephenin güneybatısında kilise ana girişi bulunmaktadır. Giriş, dilimli kemerli anıtsal bir kapıdır. Sağında üç, solunda bir adet dikdörtgen çerçeveli penceresi yer almaktadır. Bu pencereler içerden yuvarlak kemerlidir. Pencerelerin içerde derin iç denizlikleri bulunmaktadır. Batı cephesinde yer alan pencereler ve giriş kapısı, yukardan aşağı duvar boyunca uzanan şerit halinde silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Beş bölüme atrılan batı cephesinin dört bölümünde birer pencere, bir bölümünde ise giriş kapısı bulunmaktadır. Düzgün kesme taş malzemeli, dekoratif açıdan zengin bir cephedir.

Fotoğraf 255. Mor Barsavmo Kilisesi Gümey Cephesi Ana Giriş Kapısı

Kilise naosu, üç neflidir. Nefler, dörder adet, oldukça kalın, yuvarlak ve kare biçimli, düzgün kesme taş malzemeli, paye dizilerinin yuvarlak ve sivri kemerlerle birleşmeleri sonucu elde edilmiştir.

Fotoğraf 256. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Güneybatıdan

Yukarıda da değinildiği gibi, yapıda iki tip tonoz kullanılmıştır. Orta nef beşik tonoz, yan nefler ise çapraz tonozludur. Çapraz tonozların ortasındaki, çapraz yayların birleşim noktalarına, mekânı aydınlatmak amaçlı aydınlatıcılar asılmıştır. Orta nefin beşik tonozu ise kök boya ile dekoratif amaçlı bezenmiştir.

Fotoğraf 257. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Batı Nefi Çapraz Tonozu

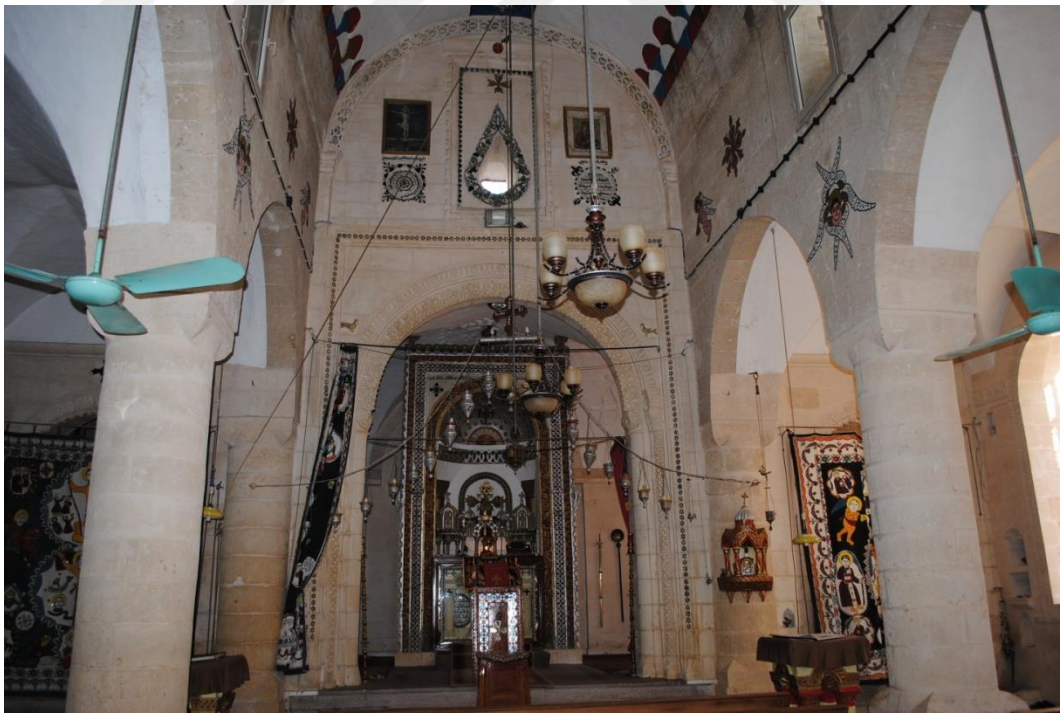
Kuzeydeki nefin doğu ucunda, apsisin çaprazında vaftiz teknesi bulunmaktadır. Dilimli kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Dilimli kemer sağda ve solda birer sütun üzerine oturmaktadır.

Fotoğraf 258. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Kuzey Nefi Vaftiz Teknesi

Ana mekân güneyde içerden yuvarlak kemerli, dışarıdan kare açıklıklı, dört adet büyük ölçekli pencere ile batıda, orta nefte üst üste dek gelen iki adet yuvarlak kemerli pencere ile ve doğuda apsisin üstüne denk gelen bir adet damla formu verilmiş pencere ile aydınlanmaktadır. Yapıda ayrıca tonoz örtülerin hemen altına denk gelen kameriye denilen küçük tepe pencereleri bulunmaktadır. Yapı oldukça aydınlık ve dışarı ile bağlantısı oldukça fazladır. Tur Abdin Süryani Dini Mimarisi'nde durum genelde bunun tersidir. Yapıların dışarı ile bağlantısı oldukça kısıtlı tutulmuştur. Var olan pencerelerde dar ve küçük ölçekli, mazgal pencere formundadır. Mor Barsavmo Kilisesi, dekoratif açıdan çok zengin bir kilisedir. 1991 yılında yapılan restorasyon çalışmaları ile hem taş işçiliği hem de kök boyaların kullanımı ile yapılan güncel fresklerle dini figür ve süslemeler işlenmiştir.

Kilisenin doğusunda bulunan beması üç bölümlü bir düzenlemeye sahiptir. Ortada yuvarlak kemerli ve büyükçe tutulmuş apsisi, yanlarda ise yuvarlak kemerli girişe sahip pastoforium hücreleri bulunmaktadır. Her bölüm birer çapraz tonoz örtülüdür. Bölümlerin yuvarlak kemerli girişlerinin önü de kutsal perde ile örtülmüştür.

Fotoğraf 259. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis

Tonoz örtülü kilisenin dışarıdan görünümü düz dam şeklindedir. Güneybatı köşesinde çan kulesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 260. Mor Barsavmo Kilisesi Güney Cephesi

4.8.4. Yapının Süsleme Özelliği

Kilise avlusunun batı cephesinde, yuvarlak kemerli, düzgün kesme taş örgülü anıtsal taç kapısı bulunmaktadır. Kemer yayı bitkisel bezemeli olan kapının kemer alınlığında iki satır Süryanice kitabe bulunmaktadır. Yazıttaki harfler siyah kökboyalıdır. Yazıtın altında kapı girişini çevreleyen ve tepe noktasında yuvarlak bir kemer yayı oluşturan haç motifli dikdörtgen bir silme girişi çevrelemektedir. Silmenin tepe noktasında oluşturduğu yuvarlak kemer alınlığında, bitkisel bezeme içinde bir haç motifi bulunmaktadır. Sözü edilen yuvarlak kemerli silmenin içinde dikdörtgen ikinci bir silme kapı girişini çevrelemektedir. Silmede sarmal yivler içerisinde haç motifleri ustalıkla işlenmiştir. Giriş kapısı sağ ve solda her iki taraftan birbirine yapışık iki sütunce ile sınırlandırılmıştır. Sütunceler batı cephede bulunan parapet korkuluklara kadar uzanmaktadır. Batı cephesindeki parapet yan yana dizili taş korkuluklardan oluşmuştur. Dizili taş korkuluklarını, sarmal yivlerin arasına haç motiflerinin işlenmesi ile yapılmış bir silme sınırlandırmaktadır. 1991 yılındaki restorasyon çalışmaları ile yenilenen düzgün kesme taş malzemeli kapı, moloz taş malzemeli avlu duvarında oldukça iyi durumdadır.

Fotoğraf 261. Mor Barsavmo Kilisesi Batı Cephesi Avlu Giriş Kapısı

Kilisenin güneybatı köşesinde, İki bölümlü gövdesi ve üzeri dilimli kubbe örtülü, düzgün kesme taş malzemeli, çan kulesi bulunmaktadır. Çan kulesinin gövdesi altı köşelidir. Alt bölümün her köşesinde yuvarlak kemerli sağır nişler bulunmaktadır. Kemer alınlıklarında istiridye yivleri bulunmaktadır. Kulenin birinci ve ikinci bölümü arasında köşeli bir silme bulunmaktadır. İkinci bölüm altı tane sütunun yuvarlak kemerlerle birbirine bağlandığı ve içerisinde çanın asılı olduğu bölümdür. Kulenin kubbesi de iki bölümden oluşmaktadır. Alttaki kubbe dilimli bir kubbedir. Kubbe dilimleri sağır nişlerin oluşturduğu köseli bir kasnağa oturmaktadır. Alttaki kubbenin üzerine ikinci bir konik küçük kubbe inşa edilmiştir.

Fotoğraf 262. Mor Barsavmo Kilisesi Çan Kulesi

Kilisenin güney cephesi, düzgün kesme taş malzemenin ustaca işlenmesiyle hareketlendirilmiştir. Cephenin tam ortasında anıtsal, dikdörtgen taç kapısı bulunmaktadır. Kapının sağında üç adet, solunda bir adet olmal üzere , dikdörtgen açıklıklı, büyük ölçekli dört tane penceresi bulunmaktadır. Pencereler, birbirinden ve kapıdan, bitkisel ve haç motifi bezemeli kare levhaların alt alta dizilmesiyle oluşturulmuş dikey silmelerle ayrılmıştır. Anıtsal taç kapı, dilimli bir kemerle sınırlandırılmıştır. Dilimli kemer alınlığında bir haç motifi, onun da altında Türkçe bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta, "*Rabbın kapısı budur. Salihler ona girerler. Rab içindedir sarsılmaz. Rablerine Şükranla. Avl. önlerine hamd ile giriniz*" ifadesi bulunmaktadır. Kapının sağında ve solunda yan yana ikişer sütunce yer almaktadır.

Fotoğraf 263. Mor Barsavmo Kilisesi Güney Cephesi

Fotoğraf 264. Mor Barsavmo Kilisesi Güney Cephesi

Kilisenin naosu doğu batı doğrultusunda sıralanmış üç nişten oluşmaktadır. Nişler dörder payenin yuvarlak kemerlerle bağlanması ile oluşmaktadır. Payeler oldukça sade tutulmuştur, fakat payeleri birleştiren kemerlerde ve tonoza yükselen nef duvarlarında

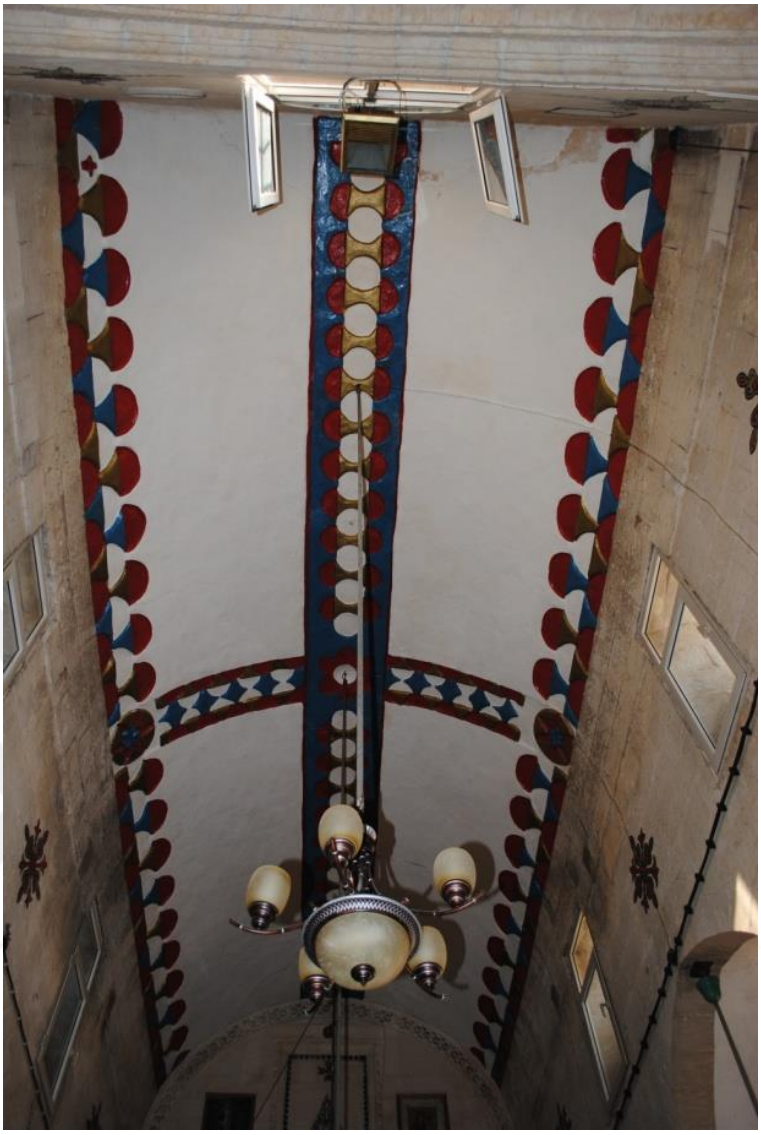
kök boyadan serafimler ve haç motifleri yoğun bir şekilde işlenmiştir. Orta nefi örten beşik tonoz kırmızı ve mavi renginin kullanıldığı geometrik şekillerle bezenmiştir.

Fotoğraf 265. Mor Barsavmo Kilisesi Naosu Güney Nef

Fotoğraf 266. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Batı Cephesi Kök Boya Serafimler

Fotoğraf 267. Mor Barsavmo Kilisesi Beşik Tonozu

Naostan bemaya geçiş orta nefin doğusunda yuvarlak kemerli bir açıklık ile sağlanır. Apsise geçişi sağlayan açıklık, anıtsal ve yoğun işlemeye sahiptir. Tonoz kemer yayı, yaprak motifi bezemelidir ve kemer her iki köşede iki küçük sütunceye oturmuştur. Kemer yayının içinde damla motifi içine alınmış mazgal bir pencere mekânı aydınlatmıştır. Damla motifi asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımları ile kök boya kullanılmak suretiyle oluşturulmuştur. Pencerenin her iki tarafında Süryanice kitabe bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli apsis girişi dikdörtgen bir bordür ile sınırlandırılmıştır. Bordür içerisinde yan yana sıralı çiçek motifleri yer almaktadır. Yuvarlak kemer yayı iki bordürden oluşturulmuştur. Dış bordürde yan yana sıralı yivler, iç bordürde ise bitkisel motifler bulunmaktadır. Her iki bordür birer ince sütunceye

oturtulmuş, bu suretle çift kademeli kemer yayı elde edilmiştir. Kemer köşeliklerinde birer tane, kutsal ruhu sembolize eden güvercin figürü bulunmaktadır.

Fotoğraf 268. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis

Fotoğraf 269. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis

Apsis nişi, ortada yuvarlak kemerli, kemeri dıştan üç bordürün sınırlandırdığı dikdörtgen bir portaldir. Kemeri dıştan sınırlayan bordürlerin en dışta olanı gümüş renkli ve çıkıntılıdır. Sonraki bordür, erguvan ve altın renginin kullanıldığı bitkisel bezemeli bordürdür. En içteki bordür, gümüş renginin kullanıldığı geometrik bezemeli bordürdür. Kemer yayı erguvan ve altın varağın kullanılması ile elde edilen üzüm yaprakları, kıvrık dal ve üzüm salkımları ile bezenmiştir. Kemer alınlığı ve kemer nişi, erguvan, altın varak ve gümüş renklerinin kullanılmasıyla oluşturulmuş kompozisyona sahiptir.

Fotoğraf 270. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Apsis

Apsisin her iki yanında bulunan pastaforium hücreleri, Hz. İsa'nın yer aldığı incilden tasvirlerle bezelidir. Bu perdelere Süryanice "vilo" veya "staro" adı verilir. Bu iki bölüm ruhanilere mahsustur, bu sınıfa mensup olmayanlar giremez.[414] Bu perdelerin, gök kubbe ile semavi konağın gizliliğine işaret ettiğine veya göklerdeki ruhani varlıkları, yeryüzündeki insanlardan ayıran gök kubbesi olduğuna ya da Mesih'in barıştığı semavi ve dünyevi varlıklar arasındaki ayrımı sembolize ettiğine inanılır.

[414] Durak, 68.

Fotoğraf 271. Mor Barsavmo Kilisesi Kuzey Nef Pastoforium Hücresi

Fotoğraf 272. Mor Barsavmo Kilisesi Vaftiz Teknesi

Naosun doğusunda, pastoforium hücrelerinin önünde, iki kürsü şeklinde kestrume bölümü bulunmaktadır. Kuzeydeki kürsü, peygamberleri, güneydeki ise İsa Mesih'in elçilerini sembolize eder. Sağdaki kürsüye, azizlerin hayatını anlatan "Husoyo" kitabı

konur. Bu kürsü aynı zamanda Husoyo Kürsüsü şeklinde isimlendirilir. Günlük namazlar kılınırken, diyakoslar soldaki kürsünün etrafını çevreleyerek "Shimo'dan" ilgili bölümleri okurlar. Her iki kürsü de genellikle ahşaptır, fakat taş malzemeden yapıldığı da bilinmektedir[415].

Naosun kuzeydoğu köşesinde dilimli kemer yayı içerisinde bulunan nişte vaftiz teknesi yer almaktadır. Dilimli kemer yayı, erguvan, altın varak ve gümüş renklerinin kullanıldığı, asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımı tasviri ile bezenmiştir. Kemer alınlığı mukarnas bezemelidir. Kemer yayı iki sütun üzerine oturmaktadır. Kemer nişinde altın varaklı bir haç kabartması yer almaktadır.

Fotoğraf 273. Mor Barsavmo Kilisesi Vaftiz Teknesi

[415] Durak, 70.

Yapının içi, genel olarak yoğun süslemelidir. Nefleri oluşturan kemer köşeliklerinde serafim ve haç tasvirleri yer almaktadır.

Fotoğraf 274. Mor Barsavmo Kilisesi Orta Nef Batı Cephesi

4.8.5. Malzeme ve Teknik

Midyat merkezde, sokak dokusu içerisinde yer alan Mor Barsavmo Kilisesi, günümüzde faal olarak kullanılan bir kilisedir. 1910 ve 1991 yıllarında onarım geçiren kilisenin yapılan onarımlarıyla malzeme ve tekniğinde de belli değişiklikler yapılmıştır. Kilise düzgün kesme taş malzemeli bir kilisedir. Kilise yetkilileri, restorasyon çalışmaları ile, moloz taş malzemeli kısımların da düzgün kesme taş malzeme ile kaplandığı bilgisini vermişlerdir.

Kiliseyi dışarıdan ayıran avlu duvarında moloz taş malzeme kullanılmıştır. Giriş kapısı ve parapetlerde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yapının kitabeleri ve süslemelerinde kök boya kullanımına gidilmiştir. Avludan içeri geçilince kilise ve misafir odalarının Midyat'a özgü alçı taşının, düzgün kesme taş malzeme tekniğiyle oluşturulduğunu görmekteyiz. Naos bölümündeki doğu – batı doğrultulu üç nefin kalın payeler tarafından oluşturulduğunu görmekteyiz. Payelerde yine düzgün kesme taş malzemeden elde edilmiştir. Payeler, yuvarlak ve sivri kemerlerle birbirine bağlamıştır.

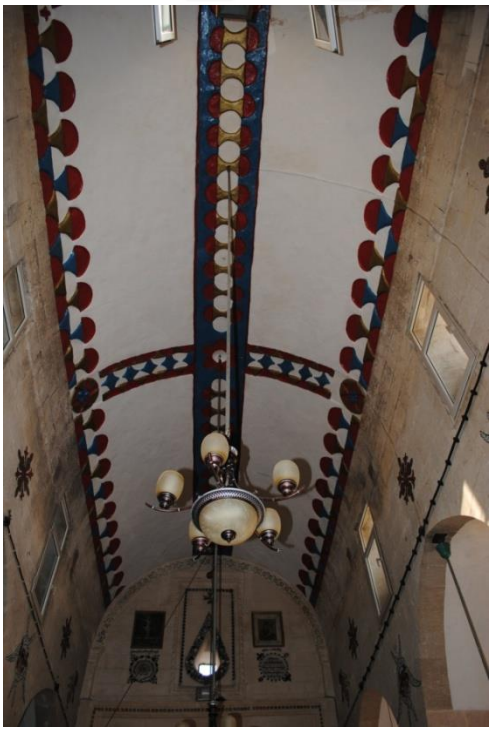
Yapının içerisinde yoğun bir süsleme özelliğine gidilmiştir. Süslemelerde, erguvan, altın varak ve gümüş renklerinin bezemelerde yoğun olduğunu, siyah kökboyanın ise yazıtlarda kullanıldığını görmekteyiz.

Fotoğraf 275. Mor Barsavmo Kilisesi Moloz Taş Malzemeli Batı Avlu Duvarı

Fotoğraf 276. Düzgün Kesme Taş Malzemeli Giriş

Fotoğraf 277. Orta Nef Beşik Tonoz Kök Boya İşlemeleri

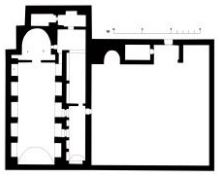
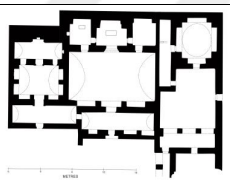
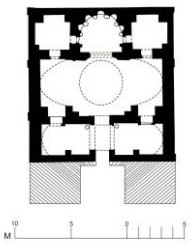
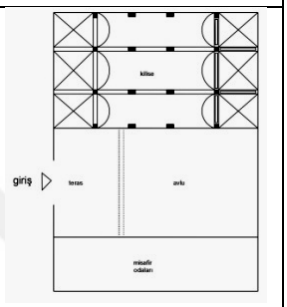
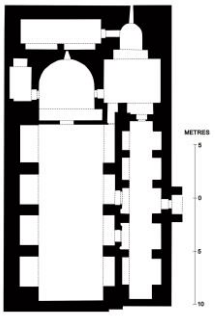
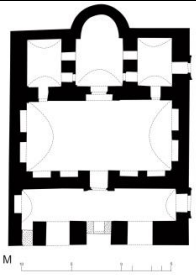
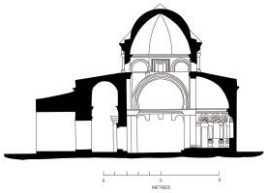
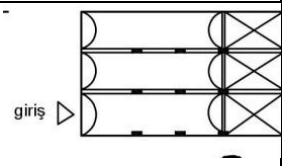
BEŞİNCİ BÖLÜM

TURABDİN MİDYAT MANASTIR VE KİLİSELERİ'NİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

5.1. PLAN TİPLERİ

Tur Abdin Süryani Kiliseleri'nin plan tipleri dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar, parokial tip, manastır tipi, merkezi tip ve kompozit tip kilise planlarıdır[416].

Tablo 3. Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisinde Kilise Plan Tipleri

1-Parokial Plan	**2-Manastır Plan**	**3-Merkezi Palan**	**4-Kompozit Plan**
 Altıntaş Mor İzozel Kilisesi Planı	 Midyat MorAbrahom Manastırı Planı	 Anıtlı Meryem Ana Kilise Planı	 Midyat Mor Barsavmo Kilisesi Planı
 Bağlarbaşı Mor Kuryakos Kilisesi Planı	 Brıştepe Mor Yakup Kilisesi Planı	 Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Kesiti	 Midyat Mort Şimuni Kilisesi planı

[416] Keser, 134.

Parokial tip kiliseler tek nefli yapılar grubundadır. Doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı, doğuda yarım daire planlı apsisi bulunan ve yan duvarlarında (kuzey ve güney cephelerde) dayanma kolon ve kemerleri olan, beşik tonozlu basit yapılardır. Naos kuzey ve güney duvarında yer alan dayanma kolonları, yuvarlak, sivri veya atnalı kemerler ile birbirine bağlanmaktadır. Meydana gelen nişlere aziz ve din adamlarının mezarları konulmaktadır. Bu uygulamadan dolayı, yaygın bir şekilde, nişlerde mezar kitabeleri ile karşılaşılır. Bu tip yapılar köy ve mahallelerde görülen küçük ölçekli yapılardır. Midyat Süryani Kiliseleri içinde Anıtlı Mor Sobo, Altıntaş Mor İzozel, Bağlarbaşı Mor Kuryakos ve Dereiçi Mor Yuhanno bu tip kiliselere örnektir.

Manastır tipi plan, narteks, naos ve bama bölümlerinin dizilimi ile doğu-batı aksında uzanır. Fakat bu tip kiliselerde naos kuzey-güney aksında dikdörtgen planlıdır ve tonoz örtülüdür. Doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Genellikle ortada apsis ve apsisin her iki yanında birer tane pastoforion hücresi yer almaktadır. Bu tip plan genellikle manastırların ana kiliselerinde uygulanan bir plandır. Manastırlarda birden fazla kilise inşa edilmektedir. Yaygın olarak üç kilise inşası söz konusudur. Ana kilise manastır tipi iken diğerlerinde farklı plan tiplerinin uygulanması yaygın bir gelenektir. Mor Gabriel Manastırı'ndaki Anastasya Kilisesi, Mor Abrahom kilisesi ve Barıştepe'deki Mor Yakup kilisesi manastır planlı kiliselerdir.

Merkezi planlı kiliselerde, kare planlı mekânın üzeri yapının bütününü kaplayan bir kubbe ile örtülür. Naos kare planlıdır. Apsis yarım kubbe ile örtülür veya apsis ve pastoforium hücreleri üç çapraz tonoz ile örtülüdür. Süryani Ortodoks mimarisinde VI. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Nadir karşılaşılan bir plan tipidir. Deyrul Zafaran'daki Mor Ananias Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi merkezi planlı kiliselere örnektir.

Kompozit tip, parokial tip ile manastır tipinin birleşiminden meydana gelmiş bir mimari plandır. Bu tip, IX. yüzyılda görülmeye başlanmış, geç dönem yapılarıdır. Üç nefli bazilikal bir özellik gösterir. Naosu, parokial tip kiliseleri gibi doğu-batı doğrultusunda uzanan, üzeri tonoz örtülü kiliselerin manastır planlı kiliseler gibi doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Parokial tip kiliselerin naosunda karşılaşılan dayanma kolon ve kemerlerin kullanımı, kompozit tip kiliselerde de oldukça yaygındır. Yuvarlak, sivri ve atnalı kemerlerle bağlanan dayanma kolonlarının oluşturduğu nişler

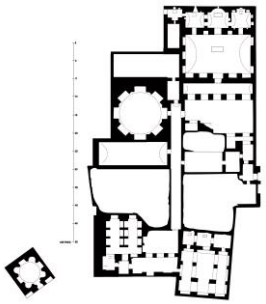
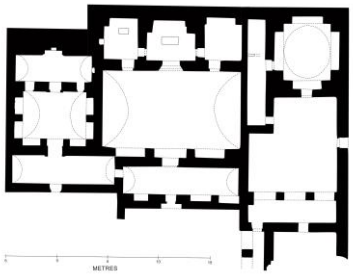
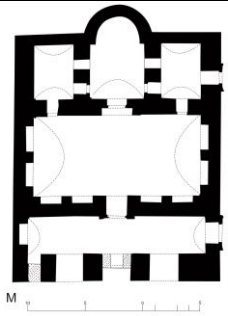
mezar nişlerine çevrilmektedir. Midyat Mor Şimuni kilisesi ve Mor Barsavmo Kilisesi kompozit plan özelliği taşıyan kiliselerdendir.

Özetleyecek olursak, Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini mimarisinde ağırlıklı olarak, kilise planları, Erken Hıristiyanık döneminin başlıca mimari tipi olan bazilikal plan ve merkezi plandır. Tek nefli veya üç nefli bazilikaların doğu bölümünde, yine tek veya üç bölümlü apsisleri bulunmaktadır. Uzunlamasına gelişen mekânlar, erken dönemlerde çift meyilli çatı ile örtülürken, daha sonra bölgede hâkim olan içten tonoz, dıştan düz dam örtüye geçilmiştir. Bölgede beş nefli kilise uygulaması çok nadirdir. Mardin'deki Kırklar Kilisesi beş nefli bir kilisedir. Kilisenin sunak bölümü de, nefler doğrultusunda beş bölümden oluşmaktadır. Üzeri kubbe örtülü merkezi planlı yapılar ise oldukça basit bir formda, küçük ölçekli, kare planlı mekânların üzerinin kubbe ile örtülmesi ile sağlanmıştır. Merkezi planlı yapılar, baziikal tip kadar yaygın kullanılmamış ve mimari açıdan geliştirilmemiştir.

Tur Abdin bölgesi Hıristiyan mimarisi, M.S. IV. yüzyılda ilk manastırların kurulması ile şekillenmeye başlamıştır. İlk yapımı 394 yılına tarihlenen Mor Gabriel Manastırı, V. ve VI. yüzyıllar boyunca çeşitli birimlerin eklenmesi ile gelişimini devam ettirmiştir. Fakat mimari açıdan bazilikal plan ve basit tek kubbe örtülü merkezi planın dışına çıkamamıştır. Anadolu'da V. ve VI yüzyıllarda bazilikal planın geliştirilmesi ile, kubbeli bazilikalar inşa edilmeye başlanmış, ardından mimari gelişim devam etmiş ve serbest haç plan takip etmiş, Orta Bizans Döneminde bazilika neredeyse unutulmuş kapalı haç planı uygulanmaya başlanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nda tüm bu mimari gelişimler yaşanrken, Bizans'a bağlı Tur Abdin Bölgesi, konsillerle yaşanan dini ayrışmalardan dolayı, tüm bu gelişimelerden uzak kalmış ve bazilikal plan ve basit merkezi plandan kopamamıştır.

Tur Abdin Bölgesi manastırlarında, tek nefli, ve doğusunda tek bölümlü apsisi olan parokial plan, üç bölümlü apsisi olan manastır plan, üç nefli bazilikal plan ve merkezi planlı kiliseler bir arada toplanmıştır. Genellikle naosun girişinde, hazırlık mekânı olan narteks bölümü bulunmaktadır. Manastırların ana kiliseleri, manastır plan olarak adlandırılan, kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı naosları olan ve doğuda üç bölümlü sunakları bulunan bazilikal tip kiliselerdir.

Tablo 4. Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisinde Manastır Plan Tipleri

1- Mor Gabriel Manastırı Planı	2- Mor Abrahom Manastırı Planı	3- Mor Yakup Manastırı Planı
		

5.2. ÖRTÜ SİSTEMLERİ

Süryani Ortodoks dini mimarisinde örtü sistemi diyince akla gelen ilk mimari öğe tonozdur. Tonozu, bir kemerin, kendi düzlemine dik bir eksen boyunca yinelenmesiyle elde edilen eğrisel örtü elemanı olarak tanımlayabiliriz[417]. Bölgede Süryani Ortodoks dini mimarisinde, tonoz oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Kubbe kullanımı tonoza kıyasla sınırlı sayıda kalmıştır. Bazilikal plandaki dikdörtgen planlı yapılar ve mekânlar, içten tonoz, dıştan düz dam örtülüdür. Düz dam örtü bölgenin dini mimarisinde de, sivil mimaride de çok yaygındır. Tonoz mimarisinde, beşik tonoz, manastır tonoz, çapraz tonoz, haç tonoz kullanımı oldukça yaygındır.

Form olarak yarım silindir biçiminde ve kesit eğrisini oluşturan kemerleri yarım daire şeklinde olan tonozlara beşik tonoz denir. Bağlarbaşı Morkuryakos Kilisesi, Altıntaş Mor İzozel Kilisesi, Mor Gabriel Anastasya Kilisesi, Barıştepe Mor Yakup ve Midyat'taki Mor Abrahom Kiliseleri beşik tonozlu kiliselerdir. Karşılıklı iki adet taş malzemeli atkı kemerinin oluşturduğu kare aralığın tuğla ile doldurulması ile elde edilmiş beşik tonozlardır. Mor Gabriel Manastırı, Anastasya Kilisesi beşik tonozu için Andrew Palmer, " *Nefin beşik tonozu ki Tur Abdin'deki en geniş açıklıktır*" demiştir. Tonoz 10,7 metre genişliğindeki ve 18.25 metre uzunluğundaki mekânı örtmektedir[418].

[417] "Tonoz", *Eczacıbaşı Sanat*, Yapı Endüsrti Merkezi Yayınları, I İstanbul 1997, II, 1801.
[418] Keser, 38.

Fotoğraf 278. Mor Yakup Kilisesi Beşik Tonozu

Fotoğraf 279. Anastasya Kilisesi Naos Beşik Tonozu

Fotoğraf 280. Deyrulzafaran Manastırı, Manastır Tonozu

Fotoğraf 281. Mor Barsavmo Kilisesi Çapraz Tonozu

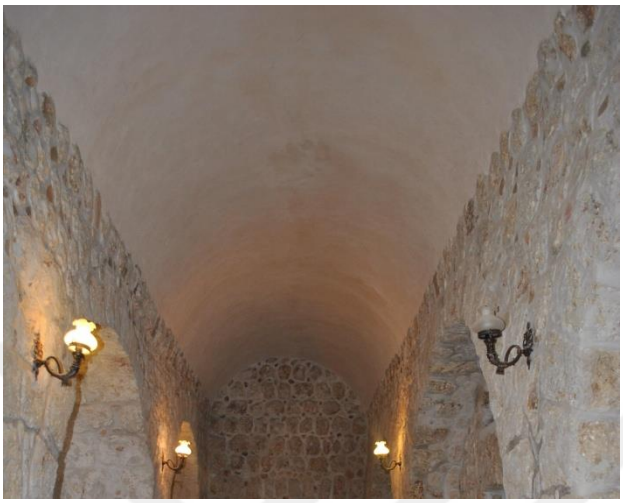
Fotoğraf 282. Anastasya Kilisesi Mozaikli Apsis Tonozu

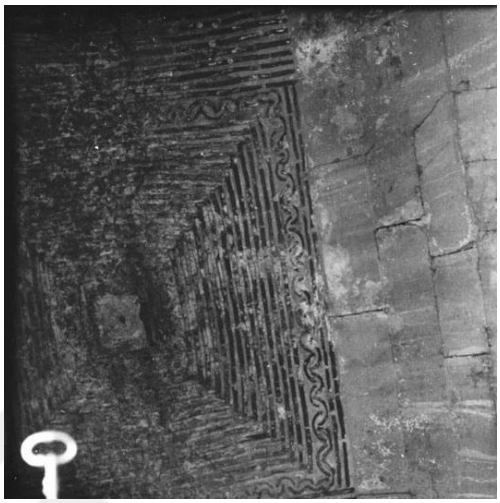
Fotoğraf 283. Mor İzozoel Kilisesi Düz Dam Örtüsü

Manastır tonoz, kare planlı yerlerin örtülmesinde kullanılan, ara kesitleri, karenin köşegenlerinden geçen, dört kemerli tonoz çeşitidir. Deyrul Zafaran'daki, Mor Hananyo Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi'nde manastır tonoz kullanılmıştır. İki beşik tonozun dik açı ile kesişmesinden oluşan çapraz tonozlar bölge mimarisinde çok sık karşılaşılan bir unsurdur. Kiliselerin üç bölümlü sunaklarının her biri ve ya üç nefli naosların yan

nefleri genellikle çapraz tonoz ile örtülmüştür. Deyrul Zafaran Manastırı çapraz tonoz kullanımına örnek yapılardan biridir. Midyat Mor Şimuni Kilisesi apsis bölümünde üç çapraz tonoz ile örtülmüştür. Midyat Mor Barsavmo Kilisesinin yan neflerinde çapraz tonoz kullanımı söz konusudur.

Fotoğraf 284. Mor Gabriel Meryem Ana Kilisesi Taş Tonoz

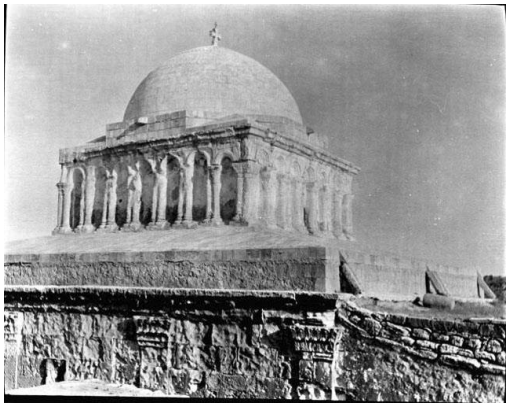
Fotoğraf 285. Mor Yakup Kilisesi Tuğla Beşik Tonoz

Tonozun yanı sıra kullanılan bir diğer örtü sistemi ise kubbedir. Tur Abdin Süryani Ortodoks dini mimarisinde, merkezi planlı yapıların üzerinin kubbe ile örtülmesi geleneğinin en erken örneklerine VI. yüzyılda raslayabiliyoruz. Mor Gabriel Manastırı'nda VI. yüzyıl yapısı olan Theodora Kubbesi ve yine VII. yüzyıl yapısı olan Anıtlı Meryem Ana Kilisesi örnek olarak verilebilir.

Deyrul Zafaran'daki patrik odasının dilimli kubbesi en ünik kullanımlardan birisidir. Kubbe, sekiz atkılı kemerin oluşturduğu, sekizgen dilimli düzgün kesme taş malzemeli bir kubbedir. Anıtlı'daki Meryem Ana Kilisesi'nin kare naosunu örten kubbenin, sekizgen kasnak üzerinde yükselmesi ile meydana gelmiştir. Sekizgenin her köşeden tuğla malzeme üçgen bir dizilimle yükslmiş, üçgenlerin arasının baklava dilimi formunda doldurulması suretiyle tepe noktada meydana gelen tuğla kubbe içerden sekiz yapraklı bir çiçek motifi modeli oluşturmuştur. Mor Gabriel Manastırı Theodora Kubbesi'de sekizgen planlı mekânın üst örtüsünün tuğla malzeme kullanılarak, kubbe ile sonlanmasıyla örtülmüştür. Theodora Kubbesindeki tuğla dizilim oldukça sade bir şekilde tuğlanın kubbeye dönüşmesi ile elde edilmiştir. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi kubbesi ve ya Deyrulzafaran Manastırı Patrik Odası kubbesi gibi ünik değildir.

Fotoğraf 286. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Kubbesi

Fotoğraf 287. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Kubbesi

Fotoğraf 288. Deyrul Zafaran Patrik Odası Dilimli Kubbesi

Fotoğraf 289. Mor Gabriel Manastırı Theodora Kunnesi

5.3. APSİSLER

Apsis, kilisede koro yerini ve kutsal bölümü içeren, yapının doğu ucunda yer alan, yarım daire planlı, yarım kubbe ya da tonoz örtülü bölümdür. Ayinin gerçekleştirildiği ana mekândır. Süryani kiliselerinde apsis nişine "Kduşkudşin" denilmektedir. Süryani kiliselerinde, genel olarak sunak, bir veya üç bölümden oluşmaktadır. Küçük köylerdeki, küçük ölçekli kiliselerde tek bölümlüdür. Büyük kiliseler ise üç bölümlüdür. Genellikle tnoz örtülüdür. Sunağın naosa açılan açıklığı kapatan keten örtü, insanlığın babası Âdem'in Aden Bahçesi'nin ortasındaki anlamını algılayamadığı ağacı veya Mesih'in kefen bezini ifade eder[419]. Süryani Ortodoks dini mimarisinde apsis nişinin önüne gerilen kutsal perdeyi kullanma geleneği çok yaygındır. Hatta apsis bölümünün olmazsa olmazıdır. Tüm kiliselerde karşılaşılan bir unsurdur.

[419] Durak, 65.

Apsis nişleri, Ruhul Kudüs'ün kapısını simgeleyen bir kapı formundadır[420]. Nişin üst tarafı yarım kubbe şeklindedir ve gökyüzünü simgeler. Mardin Mor Şimuni Kilisesi apsisi yarım kubbe yerine mukarnaslıdır. Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilise apsisleri ise yarım kubba yerine tam kubbeli olmaları açısından farklıdır[421]. Bölgedeki apsislerin bezemelerinde kök boya kullanımı çok yaygındır. Midyat merkezde yer alan Mor Barsavmo Kilisesi buna iyi birer örnektir. Düzgün kesme taş malzemenin işlenerek, bitkisel ve geometrik motiflerle donatıldığını görmekteyiz. Mor Şimuni Kilisesi apsisi bitkisel ve geometrik bezemenin yoğun olduğu bir kilisedir. Kiliselerin en kutsal objeleri apsis içinde yer almaktadır. Genellikle gümüş obje kullanımı çok yaygındır. Midyat gümüş işleme sanatının en eşsiz örneklerine burada raslanır. Sunak masası, taş veya mermer malzemeden yapılmaktadır. Ancak ilk dönemlerde ahşap malzemeden yapıldığı düşünülmektedir. Çünkü erken dönem, ilk kiliselerde sunak masaları ahşaptır. Ayindeki ekmek ve şarabın konulduğu yerdir. Hıristiyan inancında ekmek ve şarap insanı kurtuluşa götüren maddeler olarak görüldüğü için önemlidir. Sunak masası bir baldaken tarafından örtülmektedir.

Fotoğraf 290. Mardin Mort Şmuni Kilisesi Mukarnaslı Apsis

Fotoğraf 291. Midyat Mort Şimuni Kilisesi Apsisi

[420] Keser, 119.
[421] Keser, 119.

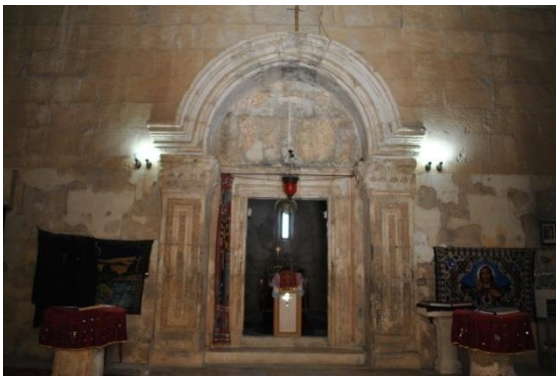
Fotoğraf 292. Anastasya Kilisesi Mozaikli Apsis Bölümü

Fotoğraf 293. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Apsisi

Fotoğraf 294. Mor Barsavmo Kilisesi Apsisi

Fotoğraf 295. Barıştepe Mor Yakup Kilisesi Apsisi

5.4. REVAKLAR

Uzun kenerlarından biri kemerlerle bağlanmış ayak ya da sütunlarla, öteki bir duvarla sınırlanan, kubbe ya da tonozlarla örtülü arkadlara revak denir[422]. Süryani

[422] "Revak", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, III, 1554.

Ortodoks kilise ve manastırlarında revaklar en fazla kullanılan mimari öğelerden biridir. Revakların bu denli tercih edilmesinin sebebi iklimsel koşulların mimariye ve yaşam tarzına yansımasıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde karasal iklimin etkisi ile uzun ve sıcak geçen yaz ayları, havadar ve gölge mekânlara olan ihtiyacı arttırmıştır. Bölge mimarisinde kullanılan revaklar tonoz örtülüdür. Üst örtüyü hafifletmek maksadı ile tuğla örgü kullanımı tercih edilmiştir. Eşit aralıklarla kullanılan taş kemerlerin arası, tuğlanın farklı tiplerde örülmek suretiyle doldurulması ile elde edilen tonozlar meydana getirilmiştir. Kemer ayaklarında yuvarlak veya kare formlu kalın payeler kullanılmaktadır. Kemer tipi ağırlıklı olarak yuvarlak kemer formudur. Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi avlu revağı, Deyrul Zafaran Manastırı dış avlu revağı en iyi örnekleridir.

Fotoğraf 296. Mor Gabriel Avlu Revağ Dış

Fotoğraf 297. Mor Gabriel Avlu Revağ İç

Fotoğraf 298. Barıştepe Mor Yakup Kilisesi Revakı Dıştan

Fotoğraf 299. Barıştepe Mor Yakup Kilisesi Revakı İçten

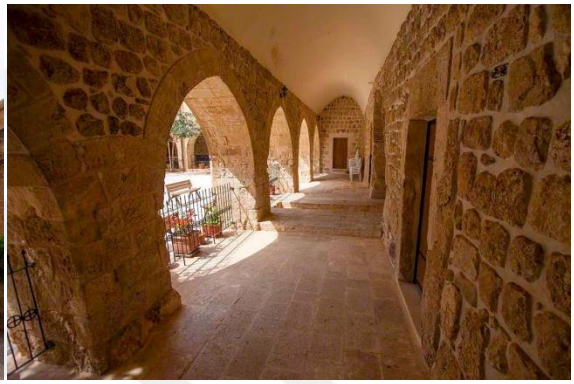
Fotoğraf 300. Mor Abrahom Manastırı Revakları

Fotoğraf 301. Bağlarbaşı Mor Kuryakos Kilisesi Revakları

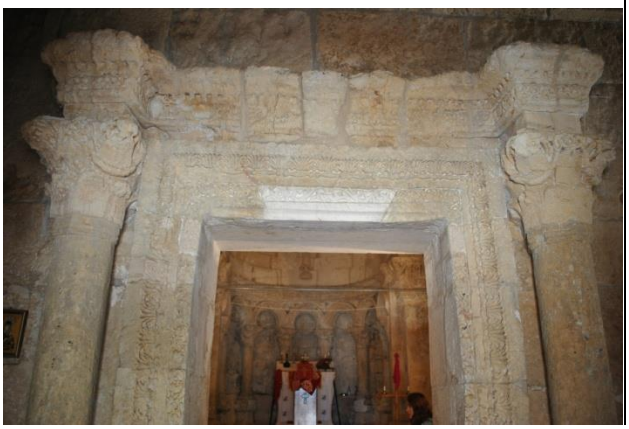
Fotoğraf 302. Deyrülzafaran Manastırı İç Avlu Revakı

Fotoğraf 303. Deyrülzafaran Manastırı İç Avlu Revakı

5.5. KAPILAR

Mekânlara girişlerde kullanılan kapılar mimaride anıtsallığı vurgulamanın en kolay yolu olmuştur. Süryani Ortodoks dini mimarisinde de kapılar önemli unsurlardır. Tur Abdin Bölge mimarisini dekoratif açıdan sade cepheler olarak tanımladık. Genel olarak dış cepheler moloz taş malzemenin kullanıldığı sade yapıya sahiptir. Fakat kapılarda sadeliğin dışına çıkılmıştır. Düzgün kesme taş malzemenin kullanıldığı kapılar, dekoratif açıdan yoğun bezemelerle donatılmıştır. Geç dönem kiliselerinde, ibadet mekânlarına açılan kapılar, erken dönem kiliselerindeki kapılara göre daha dekoratiftir. Burada özellikle Türk-İslam Sanatı etkilerini bitkisel ve geometrik süslemelerde izleyebilmekteyiz. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi, Mor Kuryakos gibi erken dönem kiliselerinde ise narteksten naosa açılan kapılar daha dekoratiftir. Erken dönem kiliselerinde kiliselerin iç mekânlarında pilastırlar, boğumlu kemerler, korint sütun başlıkları, at nalı kemerler yaygındır.

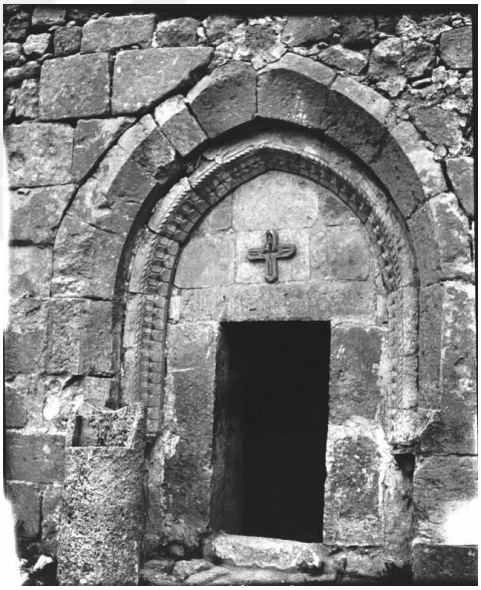
Fotoğraf 304. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Naos Giriş Kapısı

Fotoğraf 305. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Giriş Kapısı

Fotoğraf 306. Mor Abrahom Manastırı Bahçe Giriş Kapısı

Fotoğraf 307. Mor Abrahom Kilisesi Giriş Kapısı

Fotoğraf 308. Mor Şimuni Kilisesi Kapısı

Fotoğraf 309. MorBarsavmo Kilisesi Kapısı

5.6. PENCERELER

Elif Keser, Süryani Ortodoks dini mimarisinin içe dönük bir karakter taşıdığını ifade etmiştir. İçeriye görsel ve mekânsal geçit vermeyen yüksek duvarların manastır ve kiliselerin sınırlarını çevrelediğini belirtmektedir. Dekoratif cepheler genellikle yeni yapılmış kiliselerde ya da eski kiliselere yeni eklenen ek yapıların cephelerindedir[423]. Erken dönem kiliselerinde çok az sayıda pencere kullanılmıştır. Az sayıdaki bu pencereler son derece küçük ve sade inşa edilmiştir. Kiliselerin batı ve güney cephelerine açılan pencereler, mazgal pencere formunda, iç kısma denizlik yapılarak ışığın arttırılması sağlanmıştır. Naosu aydınlatan küçük formlu pencereler, üçgen ya da pramidal bir görüntü elde edebilmek için yukarıda bir adet, aşağıda ise üç adet pencere açıklığına gidilmiştir. Abajur tip pencerelerin açıklıkları iç mekânda genişler. Pencereler genellikle yuvarlak kemerle taçlandırılmıştır. Mor Yakup Manastırı ve Mor Gabriel Manastırı pencereleri örnek olarak verilebilir.

Fotoğraf 310. Mor Yakup Manastırı Naos Pencereleri

Fotoğraf 311. Mor Gabriel Anastasya Kilisesi Naos Pencereleri

[423] Keser, 106.

Fotoğraf 312. Mor İzozoel Kilisesi Batı Pencereleri

Fotoğraf 313. Mor İzozoel Güneybatı Cepesi Yeni Eklemeler

Fotoğraf 314. Mor Barsavmo Kilisesi Batı Cephesi

Fotoğraf 315. Mor Barsavmo Kilisesi Damla Motifi Pencere

Fotoğraf 316. Mor Şimuni KilisesiGüney Cephe

Fotoğraf 317. Meryem Ana Kilisesi Kubbe Kasnağı Pencereleri

5.7. MİMARİ BEZEMELER

Midyat ilçesinden çıkarılan ve Midyat taşı olarak bilinen, kolay işlenebilen kalker taşı, kışın sıcak tutma, yazın ise serin tutma özelliğine sahip çok kullanışlı bir taştır. Kolay işlenebilme özelliği ve mimaride iklimsel açıdan avantajlarından dolayı tarihler boyunca bölgede kullanılmıştır. Taş ustaları Midyat Taşını adeta dantel gibi işleyerek hem dış cephelerde hem de iç cephelerde zengin kompozisyonlar yaratmışlar ve ünlerini dünyaya duyurmuşlardır.

Süryani Ortodoks dini mimarisinde Midyat taş işçiliği, Süryani taş ustalarının birer şaheseridir. Erken dönem yapılarında süslemeler genellikle korint düzenindedir. Korint nizamı İskender'in bölgeye yaydığı Helen kültürünün etkisidir[424]. Sütun başlıkları Akant yaprakları ile bezelidir. Bölgede Antik İyon ya da Bizans başlıkları görülmez. Marlia M. Mango, Kuzey Mezopotamya'da, Pers ve Arap istilasına kadar, kapı bezemeleri, kemerler, payandalar, stun başlıkları, nişler, asma yaprakları ve Korint başlıkları gibi klasik özellikler sergilediğini belirtmiştir. İslam kültürünün gelişinden sonra da İslam öncesi geleneğin Hıristiyanlar tarafından yaşatılmaya çalışıldığını belirtmiştir[425].

Fotoğraf 318. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Korint Başlık

Fotoğraf 319. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi Korint Başlık

[424] Keser, 113.
[425] Mango, 121.

Fotoğraf 320. Mor Kuryakos Kilisesi Apsis Korint Düzen

Fotoğraf 321. Mor Yakup Kilisesi Apsis Kemer Yayı

Manastır ve kiliselerin dış cepheleri sade ve dışa kapalı bir karakter sergilemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Süryani Ortodoks dini mimarisi daha çok içe dönük bir yapıdadır. Dış cephede, bahçe ve ana mekânlara giriş portalleri, pencere açıklıkları ve çan kuleleri düzgün kesme taş malzemeli ve dekoratif açıdan zengindir. Pencere ve kapı açıklıkları dışındaki duvar cepheleri moloz taş malzemeli ve bezemesizdir. Kapı portalleri, genellikle anıtsaldır ve Midyat kireç taşının yontulmasıyla elde edilmiş zengin bezemelere sahiptir. Genel olarak dikdörtgen portali dışarıdan bitkisel ve geometrik bezemeli bordürler çerçevelemektedir. Bordürlerin içerisinde yuvarlak veya dilimli kemerli açıklık bulunmaktadır. Dış bordür ve kemer yayı arasında Süryanice yazıtlar ve haç motifleri yer alır. Portallerde kullanılan kemer yayları sütuncelere oturmaktadır. Bordürler, sütunceler ve kemer yaylarında, asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımlarından oluşan kabartmalar, bitkisel ve geometrik bezemeler yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Fotoğraf 322. Mor Yaku Manastırı Avlu Kapısı Bezemesi

Fotoğraf 323. Mor Barsavmo Kilisesi Kapı Bezemeleri

Fotoğraf 324. Mor İzozel Templon Duvarı Bezemeleri

Fotoğraf 325. Mor Abrahom Kilisesi Mezar Nişi

Kiliselerin çan kuleleri, düzgün kesme taş malzemeden ve dekoratif açıdan zengindir. Kaide, gövde, çanın asılı olduğu kısım ve tepelik olmak üzere, dört veya beş bölümden oluşmaktadır. Genellikle kare kaide üzerine silindirik bir gövdenin yükselir. Kare kaidelerin dört köşesinde birer sütunce bulunur. Kaidelerin her bir cephesine nişler yapılır. Silindirik gövdeler altıgen veya sekizgen olamak üzere çokgen yapıya sahiptir. Her köşede, yuvarlak kemerli sağır nişler bulunmaktadır. Kare kaide ve silindirik gövde üzerinde, sütunların taşıdığı ve çanın içerisinde bulunduğu bölüm yükselmektedir. Çanın içerisinde bulunan ikinci bölümün üzeri genellikle dilimli kubbe ile son bulmaktadır. Tepe noktaya metalden bir haç yerleştirilmektedir. Çan kuleleri küçük ölçekli kiliselerde bir adet, metropolitliğin olduğu Mor Gabriel gibi büyük ölçekli yapılarda ise iki adet olabiliyor.

Fotoğraf 326. Mor Abrahom Kilisesi Çan Kulesi

Fotoğraf 327. Mor Gbriel Manastırı Çan Kulesi

Fotoğraf 328. Mor Şimuni Kilisesi Çan Kulesi

Fotoğraf 329. Meryem Ana Kilisesi Çan Kulesi

Süsleme diyince akla gelen en ünik eser Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi'nin mozaikleridir. Justinyen öncesi mozaiklerden Turabdin'de yalnızca Mor Gabriel Manastırı mozaikleri günümüze gelebilmiştir. Bu açıdan çok önemlidir. Mozaikler, kilisenin apsis bölümündeki tonozda yer almaktadır. Tüm tonozu ve tonoz kemerini kaplayan mozaikler, üstün bir işçiliğe ve kaliteye sahip mozaiklerdir. Vazodan çıkan asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımları tüm tonozu kaplamıştır. Bitkisel bezemenin yanı sıra geometrik motiflerin de kullanıldığı mozaiklerde yoğun altın varak ve yeşil rengi kullanılmıştır. Apsis tonozunun güney kemer alınlığında, iki ağaç arasında kubbeli bir yapı resmedilmiştir. Kuzey kemer alınlığında da benzeri bir bezeme bulunmaktadır. Fakat bu bölüm oldukça tahribata uğramıştır.

Fotoğraf 330. Anastasya Kilisesi Mozaikleri

Fotoğraf 331. Anastasya Kilisesi Mozaikleri

Kilise naoslarında, yapıların genelinde karşılaştığımız dilimli kemerli niş içerisinde yer alan vaftiz tekneleri yer almaktadır. Vaftiz tekneleri, genelde mermer malzemeden yapılmış kadeh formundadır. Dilimli kemer yayı, sütun ve sütun başlıkları adeta dantela gibi işlenmiş, yoğun bir bitkisel süslemeye sahiptir. Kemer alınlıklarında, sütun ve sütuncelerde kıvrık dallar, asma yaprakları, üzüm salkımları motifleri ve haç motifleri bulunmaktadır.

Fotoğraf 332. Altıntaş Mor İzozoel Kilisesi Vaftiz Teknesi

Fotoğraf 333. Mor Abrahom Kilisesi Vaftiz Teknesi

Fotoğraf 334. Mor Şimuni Kilisesi Vaftiz Teknesi

SONUÇ

Tur Abdin Bölgesi, Hıristiyanlığın ilk yayıldığı coğrafyalardan biri olması nedeniyle, Süryani Ortodoks dini yapıları, tarihsel gelişim açısından Erken Hıristiyan mimarisinin ilk örneklerindendir. Bölge Doğu Roma ve dolayısı ile Bizans'ın eyaletlerinden birisidir ve mimarisinin şekillenmesinde direk olarak merkezin katkısı olmuştur. Mor Gabriel Manastırı IV. yüzyılın sonunda kurulmuş, tarihsel süreç içerisinde eklenen yeni yapılarla zenginleşmiş bir komplekstir. Dolayısıyla farklı dönem ve stillere sahiptir. Örneğin Anastasya Kilisesi manastır plan tipine sahip IV. ve V. yüzyıl yapısıdır. Öte yandan Theodora Kubbesi merkezi planlı bir yapı iken Meryem Ana Kilisesi üç nefli bazilikal bir kilisedir. Manastır yüzyıllar içerisinde değişik plan ve tarzda yapıları bünyesine eklemiştir. 408 yılında Roma İmparatoru II. Theodosius (408-450) Mor Gabriel Manastırı'na maddi yardımda bulunmuştur. 512 yılında Mor Gabriel Manastırı Dua Evi Roma İmparatoru Anastasius'un (491-518) maddi yardımları ile tamamlanmıştır. Yine Mor Gabriel Manastırı Anastasya Kilisesi imparatorluk tarafından gönderilen yardımlarla inşa edilmiş ve kilise İmparator Anastasius'un adını almıştır. Her ne kadar merkezden desteklenen bir eyalet olsa dahi, merkezi taklit eden kopyacı bir tarafı yoktur. Aksine kendine has üslubu olan karakteristik bir yapı yansıtmaktadır. Coğrafik konumu itibari ile Mezopotamya, Suriye ve Anadolu üçgeninde yer alan ve bu medeniyetlerden beslenen bir bölgedir.

Mardin- Midyat eşiği denilen kalker plato, Klasik Çağda Masius, Arap kaynaklarında El- Cezire veya Beynennehreyn (iki nehir arası), batılı kaynaklarda Yukarı Mezopotamya olarak geçer. Platonun Mardin'in doğusunda kalan kısmı Tur Abdin Bölgesi olarak bilinir. Eşik konumu itibariyle Diyarbakır havzasını Mezopotamya düzlüklerinden ayıran bir set görünümündedir. Bu doğal set başta Romalılar ve Persler arasında, daha sonra ise Sasaniler ve Bizanslılar arasında bir tampon bölge olmuştur. Sasanilerin Mezopotamya uygarlıklarından aldığı ve mimaride kullandığı toprak ve kerpiç yöntemi, Bizanslıların Roma ve Yunan uygarlıklarından aldığı taş yapım teknikleri Süryani Ortodoks mimarisinde aynı potada eriyerek kendine has bir üslup kazanmıştır.

Tur Abdin Süryani Kiliseleri'nin plan tipleri ve etkileşimlerine değinecek olursak, plan tipleri, parokial tip, manastır tipi, merkezi tip ve kompozit tip kiliseler olmak üzere

dört gruba ayrıldığını belirtmiştik. Parokial tip, tek nefli bazilikal yapılar grubundadır. Bu tip yapılar köy ve mahallelerde görülen küçük ölçekli yapılardır. Süryani Ortodoks mimarisinde VII. ve VIII. yüzyıla tarihlenirler. Roma mimarisinde I. ve II. Yüzyılda karşılaştığımız bu tip yapılar ile Ermeni mimarisinde IV. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar tek nefli kilise örnekleri ile karşılaşmaktayız. Midyat Süryani Kiliseleri içinde Mor Sobo, Mor İzozel, Mor Kuryakos ve Mor Yuhanno bu tip kiliselere örnektir.

Manastır tipi plan, kuzey-güney aksında dikdörtgen planlıdır. Naos enine ve tonoz örtülüdür. Doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Genellikle ortada apsis ve apsisin her iki yanında birer tane pastoforion hücresi yer almaktadır. Manastır tipi plan Bizans ve Ermeni mimarisinde görülmez. Bu plan tipinin Suriye ve Mezopotamya etkilerinin birleşiminden oluşmuş bir Süryani Ortodoks tarzı olduğu düşünülmektedir. Manastır tipi kilise terimi Pagnon tarafından üretilmiştir. Ermeni sanatı bazilikal planı güney komşusu Suriye'den aldığı düşünülmektedir. Ermeni sanatı üzerinde Suriye etkisini doğu- batı doğrultulu tek nefli ve üç nefli bazilikalarda açıkça görülmektedir. Fakat kuzey güney aksındaki tek nefli kilise planı yerel bir özellik göstermektedir. Mor Gabriel Anastasya Kilisesi, Mor Abrahom kilisesi ve Salah'taki Mor Yakup kilisesi manastır planlı kiliselerdir.

Merkezi planlı kiliselerde, kare planlı mekânın üzeri yapının bütününü kaplayan bir kubbe ile örtülür. Naos kare planlıdır. Apsis yarım kubbe ile örtülür veya apsis ve pastoforium hücreleri üç çapraz tonoz ile örtülüdür. Süryani Ortodoks mimarisinde VI. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Nadir karşılaşılan bir plan tipidir. Ermeni mimarisinden ve Jüstinyen dönemi Bizans mimarisinden etkilendiği düşünülmektedir. Sağır kütleleri ile Ermeni mimarisi ile paraleldirler. Ermeni kiliselerinde kubbe tercihi kendini çok erken göstermiştir. VI. yüzyıldan sonra neredeyse kubbesiz bir ermeni kilisesi yoktur. Tur Abdin bölgesinde ise VI yüzyıldan sonra kullanılan bir uygulamadır. Deyrul Zafaran'daki Mor Ananias Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi merkezi planlı kiliselere örnektir.

Kompozit tip, parokial tip ile manastır tipinin birleşiminden meydana gelmiş bir mimari plandır. Bu tip, IX. yüzyılda görülmeye başlanmış, geç dönem yapılarıdır. Üç nefli bazilikal bir özellik gösterir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan, üzeri tonoz örtülü

kiliselerin doğuda üç bölümlü sunağı bulunmaktadır. Midyat Mor Şimuni kilisesi ve Mor Barsavmo Kilisesi kompozit plan özelliği taşıyan kiliselerdendir.

Tur Abdin Süryani Ortodoks mimarisinde üst örtü kullanımında, kemerlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan beşik tonoz çok yaygındır. Mor Kuryakos ve Mor İzozel kiliseleri en tipik örneğidir. İki taş atkı kemerin oluşturduğu kare formun içinin tuğla malzeme kullanılarak doldurulması ile manastır tipi tonoz kullanımı da Tur Abdin Bölgesinde oldukça yaygındır. Mor Gabriel Manastırı'ndaki Anastasya Kilisesi ve Meryem Ana Kilisesi orta nef üst örtüsü manastır tonoza birer örnektir. Çapraz tonoz ve beşik tonozun bir arada kullanımı da oldukça yaygındır. Tonoz kullanımının en erken Mezopotamya'da başladığı fikrinden yola çıkılırsa Tur Abdin bölgesinde bu denli baskın olmasının sebebi anlaşılabilir. Bir diğer üst örtü elemanı kubbedir. Fakat kullanımı oldukça seyrektir. Hah'taki Meryem Ana Kilisesi ve Mor Gabriel Manastırı'ndaki Theodora Kubbesi ve Mısırlılar Kubbesi örnek olarak verilebilir. Özellikle Mor Gabriel Manastırı'ndaki kubbeler dışarıdan düz dam, içerden kubbe şeklindedir. Kubbeli yapılarda yapılan düz dam uygulaması yine yöreye özgü bir uygulamadır.

Apsis tüm kiliselerde olduğu gibi Süryani Ortodoks Kiliselerinin de ana litürji elemanıdır. Doğudadır ve Ruhul Kudüs kapısını simgeleyen bir kapı modelidir. Hz. İsa'nın doğudan Ruhul Kudüs Kapısı'nda geleceğine inanılır. Apsislerin üzeri yarım kubbe şeklinde örtülür ve yarım kubbe gökyüzünü temsil eder. Yarım kubbe üzerine genellikle güvercin figürü işlenir ki bu figür de yine Hz. İsa'yı temsil eder. Tur Abdin Kilise apsisleri genellikle kilisenin en ihtişamlı yeridir. Düzgün kesme taş malzemeden ve Midyat taş ustalarının dini figürleri işledikleri ileri bir plastik sanat eseridir her biri. Apsisin önünde ambon genellikle ahşaptan yapılır ve üzerinde incili taşır. Tur Abdin kiliseleri apsisleri ağırlıklı olarak üç bölümlü bir düzenlemeye sahiptir. Ortada apsis nişi, nişin kuzey ve güneyinde apsis nişi ile bağlantılı birer pastoforium hücresi bulunmaktadır. Bu hücrelerden sağdaki peygamberler, soldaki ise Rab'bın elçileri için ayrılmıştır.

Mor Gabriel Manastırı apsisi mozaikleri ile ün yapmıştır. Tüm tonozu ve tonoz kemerini kaplayan mozaikler, üstün bir işçiliğe ve kaliteye sahip mozaiklerdir. Vazodan çıkan asma yaprakları, kıvrık dallar ve üzüm salkımları tüm tonozu kaplamıştır. Bitkisel

bezemenin yanı sıra geometrik motiflerin de kullanıldığı mozaiklerde yoğun altın varak ve yeşil rengi kullanılmıştır. Apsis tonozunun güney kemer alınlığında, iki ağaç arasında kubbeli bir yapı resmedilmiştir. Justinyen öncesi mozaiklerden Turabdin'de yalnızca Mor Gabriel Manastırı mozaikleri günümüze gelebilmiştir. Bu açıdan çok önemlidir. İmparatorluk yardımı ile yapılan kilisenin inşası için başkentten ustaların gönderildiği söylenir. Nitekim apsiste yer alan eşsiz mozaiklerde Bizans başkent etkisi kendini göstermektedir.

Anıtlı'da ki Meryem Ana Kilisesi apsisi, Tur Abdin Süryani Ortodoks sanatının eşsiz apsislerinden biridir. Anıtsal apsis nişi yuvarlak kemerlidir. Kemer yayı ve üzengi yayı bitkisel bezemeli kuşakla çevrelenmiştir. Kemer ayakları üzengi noktalarında korint üsluplu sütun başlıklarına oturmaktadır. Kemer nişinde, bitkisel bezemeli üzengi yayının hemen altında, yuvarlak kemerli, yedi adet niş yan yana sıralanarak apsis nişini oluşturmuştur. Birbirine bitişik yuvarlak kemerler, altı tane korint üsluplu sütun başlığına oturmaktadır. Nişlerin kemer alınlıklarında istiridye yivleri bulunmaktadır. Yivlerin tam ortalarında çiçek motifli birer madalyon bulunmaktadır. Apsis yarım dairesinin içinde yer alan yedi nişin en en sağındaki ve en solundaki dışta kalan nişler, sağda ve solda pastoforium hücrelerine açılan birer açıklıktır. Ortadaki nişler ise birer sağır niştir. Apsiste taştan bir sunak masası ve önünde ahşap bir İncil kürsüsü bulunmaktadır. VI. ve VII yüzyıllara tarihlenen yapının eşsiz plastik sanatında Bizans sanatının temelini oluşturan Yunan ve Roma sanat geleneklerinin Hıristiyanlık inancı ile yoğrulması sonucu ulaştığı nokta görülmektedir.

Midyat Mor Barsavmo Kilisesi apsisi, yuvarlak kemerli, kemeri dıştan üç bordürün sınırlandırdığı dikdörtgen bir portaldir. Kemeri dıştan sınırlayan bordürlerin en dışta olanı gümüş renkli ve çıkıntılıdır. Sonraki bordür, erguvan ve altın renginin kullanıldığı bitkisel bezemeli bordürdür. En içteki bordür, gümüş renginin kullanıldığı geometrik bezemeli bordürdür. Kemer yayı erguvan ve altın varağın kullanılması ile elde edilen üzüm yaprakları, kıvrık dal ve üzüm salkımları ile bezenmiştir. Kemer alınlığı ve kemer nişi, erguvan, altın varak ve gümüş renklerinin kullanılmasıyla oluşturulmuş kompozisyona sahiptir. M.S. 550-650 yıllarına tarihlenen kilisenin, taş işçiliğindeki kıvrık dal ve üzüm salkımları yerel etkileri barındırmaktadır.

Süryani Ortodoks Kiliselerinde pencere uygulaması, küçük ölçekli ve sadedir. Genellikle dışarıya karşı koruma amaçlı cepheler sade ve kapalı tutulmuştur. Son dönem onarımlarında ve yapılarında pencereler daha büyük ve Midyat taş işçiliği ile bezenmiş ve ölçeği arttırılmıştır. Erken dönem kiliselerinin pencereleri az sayıda ve basittir. Yapıların batı ve güney cephelerinde yer alır. İçerden kemerle taçlandırılmış pencereler genelde mazgal pencere şeklinde inşa edilmiştir. Sebebi dışarıya karşı korunmak ve ışığı olabilecek en iyi derecede içeri yansıtabilmektir. Bölgede kiliselerin ana mekânını aydınlatmada yaygın bir kullanım mevcuttur. Duvar cephesinde biri üstte olmak üzere dört mazgal pencere yapılır. Üstteki pencere altta yay yana dizili üç pencereden ortadakinin üzerine getirilerek piramidal bir şekil alır. Litürjik olarak teslis inancını temsil eder.

Süryani Ortodoks dini mimarisinde kapılar, mimari açıdan ve süsleme açısından oldukça önemli öğelerdir. Geç dönem kiliselerde kapılar tıpkı pencerelerde olduğu gibi daha dekoratiftir. Erken dönem kapı ve pencereleri basit, küçük, az sayıda ve dışarı kapalıdır. Onarım gören yapılar ve geç dönem yapıların kapılarında ağırlıklı olarak yuvarlak, sivri ve at nalı kemer kullanılan kapı portalleri son derece anıtsaldır. Türk İslam sanatı etkilerini en iyi görüldüğü yer kapı ve pencere taş işçiliğidir. Portaller ve pencereler anıtsallaşmaya başlamış, bitkisel ve geometrik desenler kullanılmaya başlanmıştır. Artuklu ve Eyyubi etkisi oldukça bariz bir şekilde kendini göstermektedir.

Mardin Midyat taşı, beyazımsı, sarı renkli, çok kolay işlenebilen bir kalkerdir. Bu yüzden Tur Abdin bölgesinde tarihler boyunca taşlar nakış gibi işlenmiş ve mimaride yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Süryani Ortodoks dini mimarisinde, bölgeye Arap akınları ve Türkler gelinceye kadar süslemeler genellikle Korint düzendedir. Helen kültürünün İskender tarafından bölgeye gelmesiyle yaygınlaşmış ve gelenek halini almıştır. Anıtlı Meryem Ana Kilisesi, Mor Gabriel Manastırı bezemeleri, Mor Kuryakos Kilisesi apsis kemeri, Mor İzozel Kilisesi pencere kemerlerinde Helen kültürü etkileri kendini çok bariz bir şekilde göstermektedir. Yüzyıllar içerisinde manastır ve kiliselerde yapılan onarım ve eklemelerde Türk İslam kültürünün anıtsal taç kapılarını, bitkisel ve geometrik bezemelerinin Süryani sanatını etkilediğini ve bu sanata nüfuz ettiğini görebiliyoruz. Barıştepe Mor Yakup Manastırı kapı portali yakın dönem onarımlarıyla Midyat taş işçiliğinin klasik örneklerinden birisidir. Portalin anıtsallığı, bitkisel ve geometrik süslemeleriyle Türk –İslam kendini belli etmektedir. Aynı durum Arnas Mor

Kuryakos Kilisesini templon duvarında izlenebilmektedir. Templon duvarının arkasında yer alan apsis kemeri Helen etkisi yansıtırken, yakın tarihte eklenen templon duvarı bitkisel ve geometrik süslemelerle Türk İslam kültüründen etkilenmiştir.

Sonuç olarak bölgenin tarihi gelişimine baktığımız zaman MÖ. 331 İskender'in fethi ile Helenistik etki altında kalmıştır. MÖ. 69'da Roma Part/Pers mücadelesine sahne olmuş ardından Perslerin Sasani İmparatorluğuna dönüşmesi ile birlikte Sasani-Roma mücadelesine sahne olmuştur. Yaşanan siyasi mücadeleler ve bölgenin hâkim güçler arasında sürekli el değiştirmesi, sanatının ve mimarisinin de etkilenmesine yol açmıştır. MS. 640'ta ise İslam ordularının fethi ile Tur Abdin İslam sanatı etkisi altına girmiştir. 1071 Malazgirt Savaşı ile birlikte Türk akınları başlamış, 1104 Artuklu Beyi İlgazi'nin Mardin Artuklu beyliğini kurması ile Tur Abdin Bölgesi Türk İslam sanatından etkilenmiştir.

Tur Abdin'de IV. yüzyıldan bu yana özgün bir yapı geleneği sürdürülmüştür. VI. yy. kiliseleri Bizans İmparatorluğu'nun katkıları ile yapılmıştır. İmparatorluk katkısı eyaletin merkezden etkilenmesine sebep olmuştur fakat hiçbir zaman Tur Abdin mimarisi imparatorluğun bir uzantısı gibi gelişmemiştir. Tur Abdin Anadolu, Mezopotamya ve Suriye'nin kesişim noktasındadır. Her üç medeniyetten de etkilenmiştir. Bir yandan Ermeni mimarisi ile Diğer bir yandan Bizans mimarisi ile paralellik göstermiştir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınevi, Ankara 1997.

Akçay, Atakan, Özbilen, Serdar, "Yeni Asur Döneminde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafya İçin Bazı Öneriler", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 2018, 537-563

Aktaş, Şerif, Gündüz, *Osman, Yazılı ve Sözlü Anlatım,* Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Akyüz, Gabriel, *Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi Tarihçesi*, Resim Matbaacılık, Mardin 2000.

Akyüz, Gabriel, *Mardin İlinin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi,* Resim Matbaacılık, Mardin 1998.

Arişov, Tahir, "İbn Hamz'a Göre Hıristiyan Mezhepleri", *İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi*, 6(3), Eylül- Aralık 2009, 102-103.

Aydın, Fuat, *Hıristiyanlık*, Yayınlanmış Ders Notları, Sakarya 2015

Aydın, M., Beykan, M., "Mardin", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Yem Yayın, c.2, İstanbul 1997.

Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., Ünsal, S., *Mardin Aşiret Cemaat Devlet*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Barbaro, Josaphat, *Anadolu ve İran'a Seyahat*, Çev. Tufan Gündüz, İstanbul 2005

Bell, Gertrude, *The Chusces and Monasteries of Tur Abdin*, Pindar Press, London 1982

Bulduk, Abdulgani Fahri (Abdulgani Efendi), *Mardin Tarihi*, Düzenleyen Burhan Zengin, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1999.

Bilge, Yakup, *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*, Zafer Matbaası, İstanbul 1991.

Bilge, Yakup, "Tur Abdin: Süryani Kilise ve Kültürünün Beşiği", *Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011),* Mardin 2012.

Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı (Haz) , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010

Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, Yaylacık Matbaası, c.1, S.2, İstanbul 1987.

Çelik, Mehmet, Tur Abdin'de Manastır Hayatı, *Uluslar arası Midyat Sempozyumu* (7-9 Ekim 2011), Mardin 2012

Çetin, İhsan, *Midyat'ta Etnik Gruplar*, Yaba Yayınları, İstanbul 2007.

Çevik, Adnan, "İlk Çağdan Orta Çağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi, Tur Abdin'in Tarihi Coğrafyası", İbrahim Özcoşar, *Makalelerle Mardin*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, c.1, İstanbul 2007.

Çoban, Hacı, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ve Anadolu Uygarlıklarına Etkisi", *Cappadocia Journal Of History And Social Science*, Volume 1, 2013, 28-35.

Doğan, Sema, "Orta Çağ Manastır Sistemi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 2003, 73-89

Dolapönü, M.H, *Deyr-El- Umur Tarihi*, Çev. Cebrail Aydın, Baha Matbaası, İstanbul 1971.

Durak, Nihat, *Süryani Ortodoks Kiliselerinde İbadet*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.

Elyiğit, Ufuk, "Tur Abdin Hıristiyan Dini Mimarisinde Manastır Geleneği", *Atlas İnternational Refered Journal On Social Sciences,* 5(18), 2019, 283-308

Erkanal, Hayat, "Mezopotamya'ya Açılan Kapı Nusaybin", İbrahim Özcoşar(Ed), *Makalelerle Mardin*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, c.1, İstanbul 2007.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 41(41), 2000, 309-325

Et- Tanci, *Muhammet İbni Batuta Seyahatnamesi*, Çev. Mümin Çevik, Üçdak Neşriyat Yayınevi, İstanbul 1983.

Erpolat, Mehmet Salih, "Tapu Tahriri Defterine Göre XVI. Yüzyılda Midyat", İbrahim Özcoşar (Editör), *Makalelerle Mardin*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, c.1, İstanbul 2007.

Gazioğlu, Hüseyin Hakan, *Manastırlar,* Ankara 2011.

Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

Günel, Aziz, *Türk Süryaniler Tarihi*, Şahıs Yayını, Diyarbakır 1970.

Güneş, Hüseyin, "Tur Abdin Yöresinin İslamlaşma Süreci", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 2012, 71-102.

Güsten, *Susanne A Farawell To Tur Abdin,* İstanbul Policy Center Sabancı Universty Stiftung Mercator Initiative, İstanbul 2016.

Hollerweger, Hans, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, (Çev. Sevinç Gülçur), Repro-Aelier Hofmüller, Avusturya Linz 1999.

Houtın, Albert, "Hıristiyanlığın Kısa Tarihi", Çev. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 25(1), 1982, 437-455

İris, Muzaffer, *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, Ekol Yayıncılık, İstanbul 2003.

İş, A. Vahap, *Dinler ve Diller Kenti Midyat*, Hedef Gazetesi Yayınları, İstanbul 2006.

İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayın Matbaacıluk, cilt 28, Ankara 2003, 46

Katar, Mehmet, "Tevhitten Teslis Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık", *Journal Of İslamic Research*, 2007, 20 (309), 330-339.

Keser, Elif, *Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*, Türk Tarih Vakfı Yayımları, İstanbul 2002.

Korkut, Tahsin, Elyiğit, Ufuk. "Günümüz Süryani Dini Mimarisi Araştırmaları". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5 / 6 (Haziran 2018), 35-47.

Küçük, Zeynep Gül, *Mardin ve Çevresinde Süryaniler*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana 2008.

Koch, Guntram, *Erken Hıristiyanlık Sanatı*, Çeviren Ayşe Aydın, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

Koluman, Aziz, *Ortadoğu'da Süryanilik*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Kingsley, Karen, "Manastır Mimarisi Üzerine", Çev Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12(2), 2003, 349-360.

Maden, Sedat, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 37, Erzurum 2008, 147-158

Mango, Marlia M. East Of Byzantium: Syria And Armenia İn The Formative Period, *Dumbarton Oaks Symposium*, Washington 1980.

Mardin İli Yıllığı 1973, Mardin, Malatya, 1973.

Mardin Valiliği, *Yaşayan Tarih Mardin*, Resim Matbaası Yayınları, İstanbul 2000.

Mardin Valiliği, *81 İlde Kültür ve Şehir Mardin*, İstanbul 2012.

Mor İgnatius Yakup III, *Süryani Ortodoks Kilisesi Genel Tarihi*, (Çev. Melek Sevinç), Hollanda 1985

Nasuroğlu, Mehtap, "Yeni Çağda Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin", *Batman Üniv. Yaşam Bilimleri Dergisi,* 1(1), 2012, 827-836

Noyan, Sadettin, *Mardin Bir Şehir Bir Malikâne Sıra dışı Evler*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2008.

Özcoşar, İbrahim, "Osmanlı Dönemi Mardin Ermenilerinde Dini Değişim", *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 2008, 427-440

Özcoşar, İbrahim, *Makalelerle Mardin,* Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:7, İstanbul 2007.

Özkan, Haldun, *Haho Manastırı,* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2013.

Özkan, Haldun, *Bizans Mimarisi Ders Notları*, Erzurum 2009.

Palmer, Andrew, *Monk And Mason On The Tigris*, Cambridge Universty Press, Cambridge 1990.

Paydaş, Kazım, "Ak-Koyunlular Döneminde Mardin", İbrahim Özcoşar, *Makalelerle Mardin,* Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, 1(314), 2007, 307-324

Rabo, Gabriel, "Süryani Diasporasında Kiliseler ve Kuruluşları, Avrupa Birliği", *Türkiye ve Süryani Göçü Sempozyumu,* 26 Mayıs 2005, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi'nin Organize Ettiği Sempozyumu.

Sarı, Gökhan, *Geçmişten Günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye Etkileri: İdil Örneği,* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 2011.

Sevim, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Sevindi, Cemal, Daşdemir, Dilek, "Kuruluşu Gelişmesi ve Fonksiyonel Özellikleri Açısından Midyat Şehri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(46), 2011, 135-182

Sinclair, T.A., *Eastern Turkey,* The Pindar Press, London 1989.

Sofuoğlu, Ebubekir, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Süryaniler, Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), 2012, 71-87

Soydan, E., Şarman, N., "Mardin ve Şırnak İllerindeki Süryanilere Ait Dini Yapıların Kültür Turizmi Potansiyeli, *The Journal of Academic Social Science,* 6(8), October 2013, 589-607.

Soysu, Hale, *Kavimler Kapısı I,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.

Şimşek, Mehmet, "Süryanilerde Manastır Geleneği Ve Mor Kuryakos Manastırı", *I. Uluslar arası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu,* Adnan Çevik, Batman Valiliği, c. 2, 2009, 437-448.

Şimşek, M., *Süryaniler ve Diyarbakır*, Chiviyazıları, İstanbul 2003.

Tanrıverdi, E., "Süryani Dili", *Süryaniler ve Süryanilik II,* Orient Yayınları, Ankara 2005.

Taş, Kenan Ziya, "Midyat ve Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", İbrahim Özcoşar, *Makalelerle Mardin*, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul 2007, c.1.

Tahincioğlu, Yakup, *Süryaniler*, Butik Yayıncılık, İstanbul 2011.

Temiztürk, Halil, "Kapadokyalı Bir Kilise Babası ve Hıristiyanlığın Şekillenmesine Etkisi", *KTÜİFD*, 3(1), 2016, 36-61

Thevenot, Monsieur De, *The Travels of Monsieur de Thevenot İnto The Levant*, London 1684.

Tiryaki, Ayça, "Erken Hıristiyan Döneminde Manastır Sisteminin Doğuşu", *Sanat Tarihi Dergisi,* Sayı XVI, 2007, 49-65

Tural, Murat, *Orta Çağ Doğu Hıristiyanlığında Manastır Hayatı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

Troll, Christian W., "Tarihi Bir Olay Olarak Hıristiyanlık", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, 257-263

Turani, Adnan, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.

Yıldırım, Nurgül, "Yeni Asurca Belgelerde Geçen Amedi Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 52 (2), 2012, 1-9.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Vasfiye Melike Turan
Doğum Yeri ve Tarihi	Diyarbakır/Silvan – 12.08.1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faliyetleri	2004-2012 Yılları Hasankeyf Kurtarma Kazıları 2012-2017 Yılları Batman Arkeoloji Müzesi Envanter ve Belgeleme Çalışmaları 2017-2018 Yılları Ilısu Barajı HES Projesi Çalışmalarını Kültür Bakanlığına Aylık Raporlama Faaliyeti
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	Kültür Bakanlığı Tarafından Yürütülen Ilısu Barajı ve HES Projesi
Çalıştığı Kurumlar	Batman Arkeoloji Müzesi
İletişim	
E-Posta Adresi	vasfiyemeliketuran@gmail.com
Tarih	**12.09.2019**